

Rumeli
Filoloji
Yazıları

Editör
Yakup YILMAZ

1

Rumeli Philological Writings

RumeliYA
Yayıncılık ı Publishing

Rumeli Filoloji Yazıları

1

Editör

Prof. Dr. Yakup YILMAZ

RumeliYA
Yayınclık ψ Publishing

Editör / Editor

Yakup YILMAZ

Kitap adı / Book title

Rumeli Filoloji Yazıları 1

Grafiker: RumeliYA

Kapak tasarımı: Yakup YILMAZ

Redaksiyon: RumeliYA

Yayın dili / Publication language: Türkçe / Turkish

Yayın no / Publication number: 48

ISBN

RumeliYA: 978-625-94407-7-4

Yayın tarihi / Date published: 2024

APA

Yılmaz, Y. (Ed.) (2024). *Rumeli Filoloji Yazıları 1*. Kırklareli: RumeliYA Yayıncılık Publishing

Adres / Address

RumeliYA Yayıncılık ψ Publishing

Karacaibrahim Mh. Nüzhet Somay Cd., No. 49 B Merkez, Kırklareli, Türkiye

Sertifika / Certificate No 48218

web: www.rumeliya.com

e-mail: editor@rumeliya.com

Tel: +90 505 795 81 24

© Bu kitabın 1. baskısı için yayın hakkı **RumeliYA Yayıncılık ψ Publishing**'e aittir

© The copyright for the 1st edition of this book belongs to **RumeliYA Yayıncılık ψ Publishing**.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	VIII
1. Yabancı dil olarak Türkçe ve İngilizce öğretiminde kullanılan b1-b2 seviyesi hikâye kitaplarının etkinlikler bağlamında incelenmesi	1
An examination of b1-b2 level storybooks used in teaching Turkish and English as foreign languages in the context of activities	1
Fikriye GÜNDÜZ.....	1
2. Gagauz Türkçesinde İstek Kipinin Semantik Boyuttaki İşlevsel Görünümü	24
Functional View of The Subjective Mode in Gagauz Turkish in The Semantic Dimension	24
Leyla DİLEK.....	24
3. Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Ağzlarında Ses Düşmesi Kategorisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme	36
A Comparative Study on Omission in Türkiye Turkish and Türkiye Turkish Dialects	36
Eda EYİ	36
4. Çitak/Çitak Adı ve Manisa’da Yerleşik Strumisa (Makedonya) Çitaklarının Karakteristik Ağız Özellikleri	56
The Name Çitak / Çitak and the Characteristic Dialectal Features of Strumisa (Macedonia) Çitaks Residing in Manisa.....	56
Senem AKYOL	56
5. İşlevsel dil bilgisi yöntemiyle Türkçede “azlık” kavramının incelenmesi	78
Examining the concept of "fewness" in Turkish using the functional grammar method	78
Oğuz KILINÇ	78
6. Menzer Niyarlı'nın <i>Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki</i> ile Ömer Seyfeddin'in <i>Niçin Zengin Olmamış?</i> Hikâyelerini Birlikte Okumak.....	89
Reading Menzer Niyarlı's <i>Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki</i> and Ömer Seyfeddin's <i>Niçin Zengin Olmamış?</i> Stories Together	89
Zeynep YILDIRIM	89

7. Öyküleyici Metinlerde Fiil Kullanımı: İkinci Kademe Türkçe Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme	107
Verb Usage in Narrative Texts: An Investigation on Second Level Turkish Textbooks	107
Ferhat ÖZDEMİR	107
8. Nesnel Karşılık Kuramının Türk Edebiyatındaki İzdüşümü: Edip Cansever Örneği	131
Projection of Objective Corruption Theory in Turkish Literature: Edip Cansever Example.....	131
Mehmet ERDEM	131
9. Nev'izâde Atâî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisinde Hükümdarlara Yönelik Bazı Nasihatler	146
Some Advice For Rulers in Nev'izade Atâî's Nafhat Al-Ezhâr Masnavi	146
Ahsen ADİBEŞ	146
10. 16.Yüzyıl Divan Şairi Mu'îdî'nin 'İşk-efzâ (Leylâ vü Mecnûn) Mesnevisi.....	158
'İşk-efzâ (Leylâ vü Mecnûn) Masnavi Of 16th Century Divan Poet Mu'îdî.....	158
Mehmet ÇIRAKLI.....	158
11. Sîmîn Dânişver'in "Bibi Şehrbânû" adlı öyküsünde ziyaret teması"	169
The theme of visitation in Sîmîn Dânişver's story "Bibi Şehrbânû"	169
Aşlı SÜRĞİT.....	169
12. İşlevsel Halk Bilimi Kuramı Bağlamında Bulgaristan'dan Gebze ve Çevresine Gelen Türk Göçmenlerinin Mânileri ve Mânî Söyleme Gelenekleri	178
Manis of Turkish Immigrants Who Came to Gebze and Its Surroundings from Bulgaria and The Traditions of Saying Mâni in The Context of Functional Follogic Theory.....	178
Mustafa USTA.....	178
13. Toplumsallaşma Sürecinde Atasözlerinin İşlevleri	201
Functions of Proverbs in the Socialization Process	201
Fatma TEKİN.....	201
14. Sophokles'ten Shakespeare'e Trajik Aktarım: Othello'nun Oidipus ile Kesişen Yolculuğu.....	213

Tragic Transition from Sophocles to Shakespeare: Similarities Between Oedipus' and Othello's Tragic Journey	213
Ayşe YAKUT.....	213
Nalan BURULDAĞ	213
15. Kurmaca ve gerçeklik arasında tarihsel bir anlatı: <i>John Mandeville Seyahatnamesi</i> 'nde Presbyter Johannes (Prester John) Efsanesi	224
A historical narrative between fiction and reality: The Legend of Presbyter Johannes (Prester John) in <i>John Mandeville's Travelogue</i>	224
Fatih DURGUN.....	224
16. "Mavi Dağlar Ülkesi" adlı hikâyenin Gürcüce ve Türkçe baskıları üzerine bir inceleme	246
An Analysis of Turkish and Georgian editions of "Blue Mountains Country"	246
Gül Mükerrer ÖZTÜRK.....	246
17. N. V. Gogol'un karaktonim niteliği taşıyan bazı ünlü kurgu karakterlerine ait ad ve soyadlarının etimolojik kökeni üzerine bir inceleme	262
A study on the etymological origin of the names and surnames of some famous fictional characters of N. V. Gogol, which are characterized by characterization..	262
Emre KIRLI.....	262

ÖN SÖZ

Filoloji alanında yayıncılığa ilk olarak 2014 yılında RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi'ni yayımlamaya başlayarak girdik. O günden bugüne 11 yılı arkada bıraktık.

RumeliDE bünyesinde sıklığı belirli sayılar yayımlamanın yanında ara ara özel sayılar da yayımladık. Bu özel sayılar bazen armağan biçiminde görüldü ama çoklukla sempozyum bildirilerinin yer aldığı özel sayılar olarak yayımlandı.

RumeliDE dergisinin yanında 2020 yılından itibaren RumeliYA Yayıncılık & Publication adı altında yayınevi eklendi. Yayınevini hedefi yine filoloji üzerine yayın üretmektir. Beş yıllık süre içinde 50 civarında yayın ürettik.

RumeliDE bünyesinde özel sayıları makale formatında olan yayınları yayımlamak şeklinde bir yön aldı. Dolayısıyla sempozyum bildirilerini dergide yayımlamaya son verdik, onun yerine RumeliYA yayınevi bünyesinde yayımlamaya geçtik.

Bu aşamada yazarlarımız ve sempozyum katılımcılarımız için bir imkan daha doğmuş oldu. Uluslararası nitelikli olan yayınevimiz bünyesinde RumeliSE kapsamında Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez düzenlenen Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu tam metin bildirilerinin tam metinlerini iki şekilde değerlendirmeye başladık:

Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı ve Rumeli Filoloji Yazıları

Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı her sempozyum sonunda bildirilerini bildiri kitabında yayımlamak isteyenlerin gönderdikleriyle oluşacak.

Rumeli Filoloji Yazıları da bildirilerinin uluslararası yayınevi olan RumeliYA Yayıncılık & Publication bünyesinde kitap bölümü olmasını isteyenlerin gönderdikleriyle oluşacak.

Rumeli Filoloji Yazıları 1 adlı bu yayın da 6. Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu kapsamında katılımcılar tarafından gönderilen bildirilerle oluşmuş bir eserdir. Her bir bildiri kitap bölümü olarak değerlendirilmiştir.

RumeliYA Yayıncılık & Publication olarak dünyada konuşulan veya konuşulmayan bütün dillere açık bir anlayışı güdüyoruz. Yayınevi bünyesinde yer alan RumeliDE, RumeliSE ve RumeliYA sistemlerinde hiçbir dil dışarıda bırakılmaz, biri diğerinden üstün tutulmaz. Her dilden yayına

imkan tanınır. Her dilden eser ve makale yayımlanır, her dilden bildiri sunulma imkanı bulur.

Rumeli Filoloji Yazıları 1 adlı bu çalışmada 18 bölüm yer almıştır.

Rumeli Filoloji Yazıları sadece sempozyum bildirileriyle ilgili olmayacak. Bunların yanında kitap bölümlerini muhtevi filolojiyle ilgili çeşitli yayınlar da yer alabilecek.

Yazılarıyla yayınlarımıza destek olan bütün bilim insanlarımıza en içten şükranlarımı sunarım.

Daha nice yayınlara ...

Prof. Dr. Yakup YILMAZ

RumeliYA Editörü

1. Yabancı dil olarak Türkçe ve İngilizce öğretiminde kullanılan b1-b2 seviyesi hikâye kitaplarının etkinlikler bağlamında incelenmesi

An examination of b1-b2 level storybooks used in teaching Turkish and English as foreign languages in the context of activities

Fikriye GÜNDÜZ¹

1. Yabancı dilde hikâye kitapları

Okuma, bireylerin zihinsel gelişimi için önemli bir faaliyettir. Okuma, okuyucunun bir metinden çıkardığı bilgiyi, kendi arka plan bilgisi ile birleştirerek anlam oluşturduğu akıcı bir süreç olup okumanın amacı okunulan sözcük ve cümleleri anlamaktır (Nunan, 2003, s. 68).

Okuma; sözcükleri tanıma ve anlama olmak üzere iki süreçten oluşur: Sözcük tanıma, bir algılama süreci olup yazılı sembollerin neye karşılık geldiğini tespit etmektir. Anlama ise sözcükleri, cümleleri ve bağlamı anlamlandırma işidir. Bunun için okuyucular; konuya dair arka plan bilgilerini, dile özgü söz varlığını ve dil bilgisini kullanırlar (Pang, 2003, s. 6). Dolayısıyla okuma, zihinsel olarak bireyin aktif olduğu bir süreç olarak görülmelidir.

Bireyler, okuma faaliyetini çeşitli amaçlar için yapabilirler. Nitekim Rizvi (2007 akt. Dash, 2013)'ye göre okuma eylemi bir metin hakkında giriş niteliğinde fikir edinmek; konuyla ilgili bilgiye sahip olmak, bilimsel fikirleri, teorileri ve ilkeleri anlamak, bir konuda özel olarak bilgi edinmek, belirli bir alandaki değişiklikleri ve gelişmeleri anlamak, bireylerin bakış açılarını genişletmek, yazarların bakış açılarını fark etmek ya da kişinin kendi bakış açısına kanıt araması amacıyla yapılabilir.

Okuma ve okuduğunu anlama; bireylerin hayatına pek çok katkı sağlar. Bu katkılardan birinin yabancı dil öğrenimi olduğu söylenebilir. Nitekim ana dilinde okumanın yabancı dilde okumayı etkilediğine yönelik çeşitli araştırmalarda bu durum saptanmıştır (bkz. Lee ve Schallert, 1997; August, 2006; Pichette, Segalowitz ve Connors, 2003 akt. Durmuşçelebi, 2013). Dolayısıyla yabancı dil öğrencilerinin okuduğunu anlama becerisini geliştirmesi hem ana dilindeki hem de hedef dildeki yetkinliğiyle ilgilidir.

¹ Öğr. Gör. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Türkçe Bölümü (Ankara, Türkiye), fikriye_1988@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4530-0600

Bireyler, ana dillerinde okuma zevklerine yönelik pek çok kitap bulabilir ancak yabancı dilde bu kitapların sayısının ana dilinde hazırlanan kitaplara kıyasla daha az olduğu söylenebilir. Hatta yabancı dilde hazırlanan hikâye kitaplarının sayısının hedef dile göre de değiştiği görülmektedir. Bu anlamda İngilizce hazırlanan hikâye kitaplarının sayısının diğer dillere oranla daha çok olduğu söylenebilir. Bahse konu olan ve hedef dilde hazırlanan kitaplar, öğrencilerin dil seviyelerine göre uyarlanan klasiklerden ya da özgün hikâyelerden oluşmaktadır.

Alanyazında yabancı dil öğretiminde kullanılan hikâye kitapları üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar, hikâye kitaplarının öğrencilere sağladığı katkılar boyutunda ele alınmış, bu çalışmalarda yazarların bakış açılarına göre farklı pek çok avantajdan söz edilmiştir. Hikâye kitaplarının öğrencilere katkıları şu şekilde özetlenebilir:

1. Hikâyeler, okuduğunu anlama becerisinin geliştirilmesinde önemlidir (Collie ve Slater, 1991). Çünkü okuma kitapları ile öğrenciler sonuçlar çıkarmaya çalıştıkları için gizli anlamları anlayabilir, satır aralarını okuyabilir (Kurdi ve Nizam, 2022).
2. Hikâye kitapları, öğrencilerin yeni sözcükler öğrenmelerine katkı sağlar (Schmitt ve Carter, 2000; Lao ve Krashen, 2000; Dubin ve Olshtain, 1977).
3. Hikâye kitapları, öğrencilerin kazandıkları becerilerin kalıcı hâle gelmesini ve dilin fonksiyonel olarak kullanılmasını sağlar (Gün ve Şimşek, 2017, s. 503-504).
4. Söz konusu kitaplar hedef dilde okumadan zevk almaya mümkün kılar. Çünkü derse ya da sınava çalışmak gibi zorunlu bir durum olmadığı için öğrenciler dilin yapısı hakkında baskı hissetmezler (Dubin ve Olshtain, 1977).
5. Yabancı dilde okuma; yazma ve konuşma gibi diğer dil becerilerinin gelişmesine katkı sağlar, öğrencilerin dili daha fazla anlamalarına ve dili kullanmaya devam etmelerine yardımcı olur (Dubin ve Olshtain, 1977). Bu sayede öğrenciler hedef dilin zengin ve otantik örnekleriyle karşılaşır (Mourão 2009, s.17), bu durum öğrencilerin yaratıcılıklarının gelişmesine katkıda bulunur (Brumfit ve Carter 2000, s. 193).
6. Hikâyeler; öğrencilerin iletişimsel becerilerinin geliştirilmesini destekleyerek eleştirel düşünme becerisinin ve estetik zevkin kazanılmasına yardımcı olur (Bretz, 1990, s. 338).
7. Hikâyelerde yer alan diyaloglar, günlük dil hakkında öğrencilerin kalıpları görmesinde yardımcı olur (Pathan, 2012).
8. Hikâye kitapları sadece okuma becerisinin değil öğrencilerin yönlendirmesi ile dört temel becerinin geliştirilmesinde yardımcı olur (Garvie, 1990, s. 161;

Murdoch, 2002; Khatib, Rezaei ve Derakhshan, 2011, ss. 202-203; Tze ve Chou, 2020).

9. Hikâye kitapları, okuma isteğinin artmasına yardımcı olur. Çünkü öğrenciler hikâyeye kendilerini kaptırdıkları için olayların akışını merak eder ve hikâye hakkında daha fazla şey öğrenmek ister (Hişmanoğlu, 2005, s. 62).
10. Hikâyeler, hedef dilin gündelik hayatı ve kültürel geleneklerin öğrenilmesini sağlar (Fawkes, 2001, s. 2).

Bütün bu bilgilerden hareketle yabancı dilde hikâye kitapları okumanın, öğrencilere pek çok açıdan fayda sağladığı belirtilebilir. Ancak söz konusu okuma; anlamlı bir şekilde gerçekleşirse öğrenciler bahsedilen bu yetkinlikleri kazanabilir. Okumanın anlamlı olup olmadığını tespit etmek, öğrencilerin kendilerini değerlendirmesine imkân sağlamak amacıyla söz konusu hikâye kitaplarının sonunda çeşitli etkinliklerin yer aldığı görülmektedir. Bu amaçla okuma becerisinin ölçülmesinde çeşitli stratejilerden yararlanıldığı görülmektedir. Söz konusu stratejiler; Demirel (2014)'de okuma öncesi, sırası ve sonrası olarak belirtilmiştir.

Okuma öncesi etkinliklerinin amacı; öğrencilerin konuyu anlamalarına yardımcı olmaktır. Böylece öğrenciler metnin arka planını görür, önemli noktaları önceden tespit eder, okuma amacını belirleyebilir (Banditvilai, 2020). Öğrenciler, metne okumadan göz gezdirirken ön bilgilerini ve metin hakkındaki fikirlerini devreye sokup metne ilişkin tahminlerde bulunur. Bu sayede okuyucunun okuduğu metne ilişkin hazır bulunuşluğu artar (Çetin, 2022, s. 187). Bu amaçla resim ve/veya başlık hakkında konuşabilir, okuma metninde geçen bilinmeyen sözcükler ile yapılar öğretilir ve konuyla ilgili çok genel 2-3 soru sorulabilir (Demirel, 2014, s. 112). Yani öğrenciler metinle ilgili olarak ön izleme yapar, arka plan bilgisi alınır, ön sorgulama ve beyin fırtınası yapar. Dolayısıyla ön izlemede; konuyla ilgili giriş soruları, sözcük anlamları, hikâyelerin kısa özeti, açıklayıcı metinler için önemli olaylar tespit edilir (Lazar, 1993). Arka plan bilgisi; kültürel açıdan farklı olan metinler için kullanılabilir. Ön sorgulama; öğrencilere yazılı sorular sunar. Bu sayede öğrenciler merak ettikleri için okumayı sabırsızlıkla bekler. Ayrıca bu sorular okumanın amacını belirlediği için öğrencilerin ne öğrenmek istediklerinin farkına varmalarını sağlar. Beyin fırtınasında öğrenciler anahtar sözcüklerle kişisel olarak ilişkilendirdikleri sözcük ya da kavramları söyler (akt. Karakaş, 2005).

Okuma sırası etkinliklerinin amacı; öğrencilerin gelişimine yardımcı olur ve öğrencilerin okuduklarından çıkarım yapmalarını sağlar (Banditvilai, 2020). Okuma sırasında yüzeysel bilişsel okuma aktiviteleri, taramaya dayalı okuma aktiviteleri, gözden geçirme aktiviteleri, detaylı bilişsel okuma aktiviteleri (metin odaklı bilişsel aktiviteler, etkileşim odaklı bilişsel aktiviteler) yapılabilir (akt.

Sönmez, 2023, s. 379-390). Bu amaçla akıcı okumanın sağlanması, hikâye haritası tekniği, bilgilendirici metinlerde çalışma rehberi kullanma, tekrarlı okuma yöntemi, eşli okuma yöntemi, eko okuma kullanılabilir (Çetin, 2022, s. 190-192). Öğrenciler okuma sırasında; bilinmeyen sözcüklerin anlamını tahmin edebilir, şahıs adlarının hangi ad yerine kullanıldığını tespit edebilir, ayrıntılı sorulara cevap bulunmaya çalışabilir, ana fikir ve yardımcı fikirleri araştırabilir, yazarın üslubuna dikkat edebilir, not tutulabilir ve önemli görüşlerin belirtildiği yerlerin altını çizebilir (Demirel, 2014, s. 113).

Okuma sonrası etkinlikleri, öğrencilerin edindikleri ilgileri benzer okumalarda kullanmalarına yardımcı olarak okumanın diğer becerilerle bütünleşmesini sağlar. Okuma sonrası etkinlikleri metni özetlemek için anahtar sözcüklerden yararlanmada, ana fikri belirlemede, betimlemeleri yorumlamada faydalı olur (Sarıçoban, 2002). Bu amaçla okuma sonrası etkinlikleri olarak özetleme, sentezleme ve değerlendirme etkinlikleri yapılabilir (Qanwal ve Karim, 2014). Dolayısıyla okuma sonrası etkinlikleri olarak metinle ilgili ayrıntılı sorulara cevap verilir, ana fikir ya da yardımcı fikirlerin tespit edilir, metindeki bilgiler değişik şekillerde ifade edilir, metin özetlenir ve metinle ilgili yazma çalışmaları yapılabilir (Demirel, 2014, s. 113).

Okuma becerisiyle ilgili bütün bu etkinlikler; çoktan seçmeli sorular, boşluk doldurma soruları, cümle doğrulama soruları, doğru-yanlış ya da var-yok soruları, kısa ve uzun cevaplı sorular şeklinde okuma becerisinin değerlendirilmesinde kullanılabilir (Dündar, 2023, s. 339-354).

Dolayısıyla hikâye kitaplarında okunanların anlaşılıp anlaşılmadığını tespit etmek amacıyla çeşitli etkinliklerden yararlanılabileceği söylenebilir. Çalışma bu amaçla ele alınmış olup çalışmada Türkçe ve İngilizce hazırlanmış hikâye kitapları etkinlikler bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Öğrencilerin hikâye kitaplarının sonlarında yer alan etkinliklerle kendilerini değerlendirebileceği görülmüştür.

2. Çalışmanın yöntemi

Hikâye kitapları, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi, benzer öğelerin belirli tema ve kavramlar çerçevesinde toplanarak öğelerin okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenlenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu amaçla çalışmada B1-B2 seviyesinde hazırlanmış 11 Türkçe, 11 İngilizce hikâye kitabı seçilerek etkinlikler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

3. İnceleme

Çalışmada öncelikle Türkçe hikâye kitapları incelenmiştir. Alanyazında Türkçe hikâye kitapları İngilizce hikâye kitaplarına oranla daha az olsa da Yunus Emre

Rumeli Filoloji Yazıları 1

Enstitüsünün hazırlamış olduğu çeşitli kitaplar dikkat çekmektedir. Bu amaçla çalışmada Yunus Emre Enstitüsü tarafından hazırlanan 11 hikâye kitabı seçilmiştir. Hikâye kitaplarının seçiminde özgün hikâyeler ile klasikleşmiş hikâyelerin B1-B2 seviyelerine uyarlanmış olanları dikkate alınmış, çalışma bu kitaplar ile sınırlandırılmıştır.

Yunus Emre Enstitüsünün hazırladığı kitapların ortak bir tema altında olduğu görülmüştür. Bu amaçla Lezzetli Hikâyeler ve Dede Korkut Hikâyeleri dizileri incelenmiştir. Söz konusu kitaplardaki etkinliklerin tamamının okuma sonrası etkinlikleri olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Okuma sonrası etkinliklerin söz varlığı, okuma-anlama ve dil bilgisi olmak üzere üç bölümde yer aldığı saptanmıştır:

Tablo 1: Türkçe Hikâye Kitaplarındaki Etkinlikler²

TÜRKÇE KİTABI	OKUMA ÖNCESİ	OKUMA SIRASI	OKUMA SONRASI
USTANIN SIRRI	-	-	5 adet boşluk doldurma etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 2 adet bulmaca etkinliği 4 adet sözcük anlamı bulma etkinliği 3 adet isim ve eşleştirme etkinliği 3 adet açık uçlu soru etkinliği 3 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet sıralama etkinliği 1 adet çoktan seçmeli etkinlik 5 adet seçim yapma etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 2 adet çoktan seçmeli etkinlik
BEYAZ DİLEK	-	-	5 adet boşluk doldurma etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 2 adet bulmaca etkinliği 1 adet çoktan seçmeli sözcük anlamını bulma etkinliği 3 adet eşleştirme etkinliği 3 adet açık uçlu soruya cevap yazma etkinliği

² İncelenen hikâyelerde metin, paragraf, cümle ve diyalog tamamlama ile sıralama etkinlikleri, etkinlik içerisinde bir bütün oluşturduğu için bu tarz etkinlikler 1 adet olarak değerlendirilmiştir.

Rumeli Philological Writings 1

TÜRKÇE KİTABI	OKUMA ÖNCESİ	OKUMA SIRASI	OKUMA SONRASI
			3 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet cümleyi sıralama etkinliği 1 adet çoktan seçmeli soru etkinliği 5 adet sözcük seçme etkinliği 1 metin tamamlama etkinliği 2 adet çoktan seçmeli etkinlik
ACI KAN	-	-	5 adet sözcükle cümle tamamlama etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 2 adet bulmaca etkinliği 1 adet çoktan seçmeli etkinlik 3 adet eşleştirme etkinliği 3 adet açık uçlu etkinlik 3 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet sıralama etkinliği 1 adet çoktan seçmeli etkinlik 5 adet doğru sözcüğü işaretleme etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 2 adet çoktan seçmeli etkinlik
MUTLULUK	-	-	5 adet cümle tamamlama etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 2 adet bulmaca etkinliği 4 adet sözcük anlamını bulma etkinliği 3 adet eşleştirme etkinliği 3 adet açık uçlu soru etkinliği 3 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet cümle sıralama etkinliği 1 çoktan seçmeli etkinlik 5 adet cümleye uygun sözcük işaretleme etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 2 adet çoktan seçmeli etkinlik

Rumeli Filoloji Yazıları 1

TÜRKÇE KİTABI	OKUMA ÖNCESİ	OKUMA SIRASI	OKUMA SONRASI
KURU İNCİR	-	-	5 adet boşluk doldurma etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 2 bulmaca etkinliği 1 adet çoktan seçmeli etkinlik 1 adet eşleştirme etkinliği 3 adet açık uçlu etkinlik 3 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet sıralama etkinliği 1 adet çoktan seçmeli etkinlik 5 adet doğru sözcüğü işaretleme etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 2 adet çoktan seçmeli etkinlik
BÜYÜK İKRAMIYE	-	-	5 adet sözcükle cümle tamamlama etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 2 bulmaca etkinliği 1 adet çoktan seçmeli etkinlik 3 adet eşleştirme etkinliği 3 adet açık uçlu etkinlik 3 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet cümleleri sıralama etkinliği 1 adet çoktan seçmeli etkinlik 5 adet doğru sözcüğü işaretleme etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 2 adet çoktan seçmeli etkinlik
ÇOĞALAN SIFIR	-	-	5 adet boşluk doldurma etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 2 adet bulmaca etkinliği

Rumeli Philological Writings 1

TÜRKÇE KİTABI	OKUMA ÖNCESİ	OKUMA SIRASI	OKUMA SONRASI
			1 adet çoktan seçmeli etkinlik 3 adet eşleştirme etkinliği 3 adet açık uçlu soru etkinliği 3 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet sıralama etkinliği 1 adet çoktan seçmeli etkinlik 5 adet uygun sözcüğü işaretleme etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 2 adet çoktan seçmeli etkinlik
BASAT'IN TEPEGÖZÜ ÖLDÜRMEŞİ	-	-	4 adet cümle tamamlama etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 5 adet eşleştirme etkinliği 1 adet bulmaca etkinliği 3 adet eşleştirme etkinliği 3 adet açık uçlu soru etkinliği 5 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet sıralama etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 5 adet doğru cevabı işaretleme etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 2 adet konuşma etkinliği 1 adet yazma etkinliği
DİRSE HAN OĞLU BOĞAÇ HAN	-	-	3 adet cümle tamamlama etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 5 adet eşleştirme etkinliği 1 adet bulmaca etkinliği 4 adet eşleştirme etkinliği 2 adet açık uçlu soru etkinliği 5 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet cümleleri sıralama etkinliği 5 adet çoktan seçmeli etkinlik

Rumeli Filoloji Yazıları 1

TÜRKÇE KİTABI	OKUMA ÖNCESİ	OKUMA SIRASI	OKUMA SONRASI
			5 adet sözcük işaretleme etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 3 adet konuşma etkinliği 2 adet yazma etkinliği
DIŞ OĞUZ BEYLERİNİN KAZAN HAN'A İSYANI	-	-	3 adet boşluk tamamlama etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 5 adet eşleştirme etkinliği 1 adet bulmaca etkinliği 5 adet eşleştirme etkinliği 3 adet açık uçlu soru etkinliği 3 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet sıralama etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 4 adet sözcük seçme işaretleme etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 2 adet konuşma etkinliği 1 adet yazma etkinliği
UŞUN KOCA OĞLU SEYREK	-	-	3 adet cümle tamamlama etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 5 adet eşleştirme etkinliği 1 adet bulmaca etkinliği 5 adet eşleştirme etkinliği 3 adet açık uçlu soru etkinliği 3 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet cümleleri sıralama etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik 4 adet sözcüğü işaretleme etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 1 adet konuşma etkinliği 1 adet yazma etkinliği

Türkçe hikâyelerde yer alan etkinliklerin dağılımı Şekil 1 ile gösterilmiştir. Şekil 1'e göre hikâye kitaplarındaki etkinlik sayıları arasında büyük farklar olmadığı tespit edilmiş, en fazla etkinliğin ise "Dirse Han oğlu Boğaç Han" adlı hikâyede yer aldığı saptanmıştır:

Şekil 1: Türkçe Hikâye Kitaplarındaki Etkinliklerin Dağılımı

Çalışmada daha önce de belirtildiği gibi İngilizce hikâye kitaplarının sayısı Türkçeye oranla daha çoktur dolayısıyla farklı yayınevlerinden çıkan pek çok kitap bulunmaktadır. İngilizce hikâye kitaplarının seçiminde Oxford Yayınevinden çıkan, (4. seviye) B1-B2 seviyesinde hazırlanmış 11 adet hikâye incelenmiştir. İncelenen İngilizce hikâyelerdeki etkinliklerin genellikle okuma öncesi, sırası ve sonrası etkinlikler olarak yer aldığı saptanmıştır:

Tablo 2: İngilizce Hikâye Kitaplarındaki Etkinlikler³

İNGİLİZCE KİTABI	OKUMA ÖNCESİ ETKİNLİKLERİ	OKUMA SIRASI ETKİNLİKLERİ	OKUMA SONRASI ETKİNLİKLERİ
<i>THE STRANGE</i>	6 adet evet-hayır etkinliği	8 adet doğru-yanlış etkinliği	1 adet metin tamamlama etkinliği
<i>CASE OF DR JEKYLL AND MR HYDE</i>	6 adet cümleden hayal etme ve bir	9 adet kim ne hakkında	4 adet paragraf tamamlama etkinliği

³ İncelenen hikâyelerde metin, paragraf, cümle ve diyalog tamamlama ile sıralama etkinlikleri, etkinlik içerisinde bir bütün oluşturduğu için bu tarz etkinlikler 1 adet olarak değerlendirilmiştir.

Rumeli Filoloji Yazıları 1

İNGİLİZCE KİTABI	OKUMA ÖNCESİ ETKİNLİKLERİ	OKUMA SIRASI ETKİNLİKLERİ	OKUMA SONRASI ETKİNLİKLERİ
	kişi seçme etkinliği	konuşuyor? etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 6 adet tahmin etme ne olacak etkinliği 5 adet açık uçlu soru etkinliği 1 adet sıralama etkinliği ve kısa paragraf oluşturma etkinliği 8 adet soru sözcüğü yazma ve cevap yazma	1 adet sıralama etkinliği 1 adet diyalog tamamlama etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 1 başlık seçme etkinliği 4 adet katılıyorum-katılmıyorum işaretleme etkinliği
A TALE OF TWO CITIES	5 adet açık uçlu soruya cevap verme etkinliği 6 adet doğru-yanlış etkinliği 1 paragraf tamamlama etkinliği	8 adet cümle tamamlama etkinliği 8 adet cümle tamamlama etkinliği 7 adet doğru-yanlış etkinliği 9 adet cümle birleştirme etkinliği 4 adet tahmin yazma etkinliği	8 adet eşleştirme etkinliği 10 adet işaretleme etkinliği 1 adet diyalog sıralama etkinliği 5 adet cümle tamamlama etkinliği 6 adet cümle tamamlama etkinliği 1 metin tamamlama etkinliği 1 başlık bulma etkinliği 4 adet işaretleme etkinliği (kendi fikrini belirtme)
BLACK BEAUTY	4 adet açık uçlu soru etkinliği 8 adet işaretleme etkinliği 6 adet doğru-yanlış etkinliği	1 metin tamamlama etkinliği 7 adet cevap yazma etkinliği 3 adet açık uçlu soru etkinliği	9 adet eşleştirme etkinliği ve cümle yazma etkinliği 1 diyalog tamamlama etkinliği 1 adet cümleleri sıralama etkinliği

Rumeli Philological Writings 1

İNGİLİZCE KİTABI	OKUMA ÖNCESİ ETKİNLİKLERİ	OKUMA SIRASI ETKİNLİKLERİ	OKUMA SONRASI ETKİNLİKLERİ
		(tahmin-bölümü okumadan önce) 9 adet cümle tamamlama etkinliği 8 adet evet-hayır işaretleme etkinliği 7 adet doğru-yanlış etkinliği 3 adet açık uçlu okumadan önce tahmin etkinliği	3 adet cümlelere katılıp katılmama etkinliği 1 bulmaca etkinliği 1 metin tamamlama etkinliği 3 adet açık uçlu etkinlik 7 cümlede anlamı bulma etkinliği
A MORBİD TASTE FOR BONES	4 adet doğru-yanlış etkinliği 6 seçenek işaretleme etkinliği 8 seçenekle cümle tamamlama etkinliği	6 adet cümle tamamlama ve cevap yazma etkinliği 6 adet işaretleme etkinliği 1 adet sıralama etkinliği 7 adet açık uçlu soru etkinliği 4 adet tahmin etme ve işaretleme etkinliği 6 adet eşleştirme etkinliği 5 adet tahmin ve açık uçlu soru etkinliği	5 adet paragrafları sıralama etkinliği 4 adet cümle yazma etkinliği 1 diyalog tamamlama etkinliği 1 metin tamamlama sorusu 4 cümle tamamlama etkinliği 1 başlık seçme etkinliği 1 özellikleri puanlama etkinliği 1 yazma/konuşma etkinliği
GULIVER'S TRAVELS	1 metin tamamlama etkinliği	11 adet cümle tamamlama etkinliği	5 adet cevap yazma etkinliği 1 diyalog tamamlama etkinliği

Rumeli Filoloji Yazıları 1

İNGİLİZCE KİTABI	OKUMA ÖNCESİ ETKİNLİKLERİ	OKUMA SIRASI ETKİNLİKLERİ	OKUMA SONRASI ETKİNLİKLERİ
	7 adet doğru-yanlış etkinliği	5 adet tahmin ve açık uçlu soru etkinliği 7 adet doğru-yanlış etkinliği 8 adet açık uçlu soru etkinliği 3 adet tahmin doğru-yanlış etkinliği 10 adet cevap yazma etkinliği 10 adet açık uçlu soru etkinliği	11 adet cümle yazma etkinliği 1 paragraf tamamlama etkinliği 1 başlık bulma etkinliği 8 adet cümleye katılıp katılmama etkinliği 1 adet konuşma etkinliği
HISTORY OF ENGLISH LANGUAGE	8 adet eşleştirme etkinliği 5 adet işaretleme etkinliği 1 adet açık uçlu soru etkinliği	4 adet cümle tamamlama etkinliği 1 adet sıralama etkinliği 7 adet yeniden yazma etkinliği 2 tahmin sorusu cevap yazma etkinliği 7 adet açık uçlu soru etkinliği 6 adet cümle tamamlama etkinliği 8 adet nesne yazma etkinliği 7 adet doğru-yanlış etkinliği 8 adet eşleştirme etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği	15 adet eşleştirme etkinliği 10 adet eşleştirme etkinliği 1 metin tamamlama etkinliği 5 soruyla rapor yazma etkinliği 4 adet katılıp katılmama etkinliği 3 soruyla not yazma etkinliği 1 adet araştırma etkinliği

Rumeli Philological Writings 1

İNGİLİZCE KİTABI	OKUMA ÖNCESİ ETKİNLİKLERİ	OKUMA SIRASI ETKİNLİKLERİ	OKUMA SONRASI ETKİNLİKLERİ
THE PRICE OF PEACE STORIES FROM AMERICA	6 adet seçenek işaretleme etkinliği 8 adet cümle yazma ya da konuşma etkinliği 6 cümle tartışma etkinliği 6 adet cümleleri değerlendirme etkinliği 6 adet sözcük anlamını işaretleme etkinliği	-	5 cümleye uygun karakterin kim olduğunu yazma etkinliği 1 adet diyalog tamamlama etkinliği 1 adet diyalog sıralama etkinliği 2 adet cümle tamamlama/ işaretleme etkinliği 1 adet fikir yazma etkinliği 5 adet konu yazma etkinliği 1 adet şiir yazma etkinliği
DISASTER FACTFILES	-	-	22 adet açık uçlu soru 1 adet sıralama ve cümle yazma etkinliği 5 adet cümle birleştirme sorusu 4 adet bağlaç seçme ve cümle tamamlama sorusu 1 adet mektup yazma 1 adet röportaj için soru yazma etkinliği 1 adet plan yazma/konuşma etkinliği 1 adet diyalog yazma ve canlandırma etkinliği
THE AFRICAN QUEEN	5 adet doğru-yanlış etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinliği	1 adet metin tamamlama etkinliği 3 adet sözcük seçme etkinliği	6 adet eşleştirme etkinliği 1 adet diyalog tamamlama etkinliği

Rumeli Filoloji Yazıları 1

İNGİLİZCE KİTABI	OKUMA ÖNCESİ ETKİNLİKLERİ	OKUMA SIRASI ETKİNLİKLERİ	OKUMA SONRASI ETKİNLİKLERİ
		8 adet soru sözcüğü seçme ve cevap verme etkinliği 5 adet işaretleme etkinliği 1 adet eşleştirme etkinliği 3 adet çoktan seçmeli etkinlik	1 adet metin tamamlama etkinliği 1 adet başlık seçme etkinliği 1 adet sonuç seçme ve yazma etkinliği 2 adet soruyu tartışma etkinliği
THE SCARLET LETTER	7 adet işaretleme etkinliği 8 adet cümle tamamlama etkinliği	11 adet soru sözcüğü ve cevap yazma etkinliği 5 adet doğru-yanlış etkinliği 8 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet işaretleme etkinliği 8 adet eşleştirme ve cümle tamamlama etkinliği 5 adet tahmin ve işaretleme etkinliği	1 adet diyalog tamamlama etkinliği 6 adet uygun soruya cevap işaretleme etkinliği 5 adet cümleyi kim söyledi etkinliği 1 adet sözcük ve başlık eşleştirme, gruplama etkinliği 1 adet cümleleri sıralama etkinliği 1 adet farklı bir son yazma etkinliği 1 adet yaratıcı yazma etkinliği
TREASURE ISLAND	6 adet doğru-yanlış etkinliği 1 adet çoktan seçmeli etkinlik 6 adet işaretleme etkinliği	7 adet açık uçlu soru 10 adet cevap yazma etkinliği 2 adet tahmin etme ve cevap yazma etkinliği 8 adet yanlış düzeltme etkinliği 11 adet soru kelimesi yazma ve cevap yazma etkinliği	10 adet eşleştirme etkinliği 1 adet cümle sıralama etkinliği 1 adet diyalog tamamlama etkinliği 1 adet bulmaca etkinliği 1 adet metin tamamlama etkinliği 4 adet cümle tamamlama etkinliği 1 adet seçme ve yaratıcı yazma/konuşma etkinliği

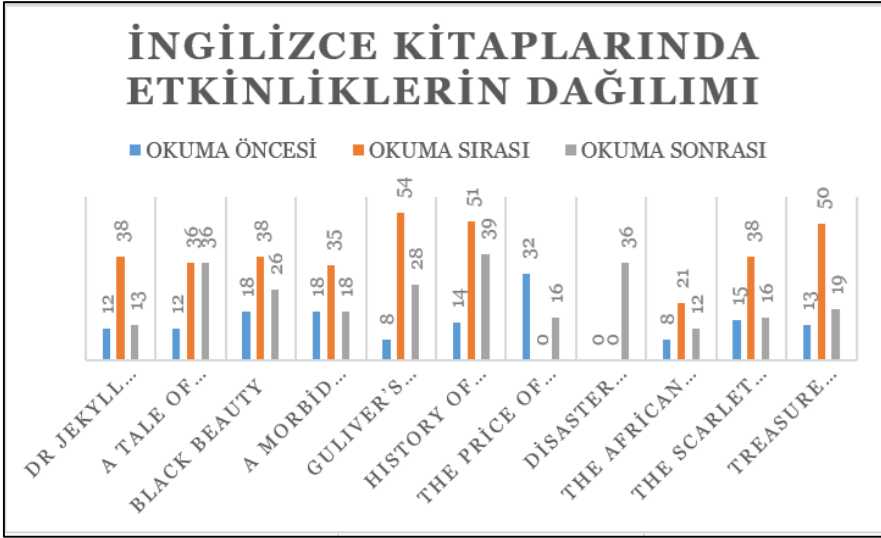
İNGİLİZCE KİTABI	OKUMA ÖNCESİ ETKİNLİKLERİ	OKUMA SIRASI ETKİNLİKLERİ	OKUMA SONRASI ETKİNLİKLERİ
		3 adet tahmin etme doğru-yanlış etkinliği 6 adet açık uçlu soru etkinliği 3 adet tahmin etme açık uçlu cevabı yazma etkinliği	

İngilizce hikâye kitaplarındaki etkinliklere bakıldığında en fazla etkinliğin “The History of English Language” adlı hikâye kitabında; en az etkinliğin ise “Disaster Factfiles” adlı hikâyede yer aldığı tespit edilmiştir:

Şekil 2: İngilizce Hikâye Kitaplarındaki Etkinlikler

İngilizce hikâye kitaplarındaki etkinliklerin okuma öncesi, sırası ve sonrası olarak yer aldığı tespit edilmiş, bu etkinliklerin dağılımları Şekil 3'te gösterilmiştir:

Şekil 3: İngilizce Hikâye Kitaplarındaki Etkinliklerin Dağılımı

Şekil 3'e göre okuma öncesi en fazla etkinliğin "The Price of Peace Stories From America" adlı hikâyede; okuma sırası etkinliklerin "Guliver's Travels" adlı hikâyede; okuma sonrası etkinliklerin ise "The History of English Language" adlı hikâyede yer aldığı saptanmıştır.

4. Sonuç ve öneriler

Kitap okumanın gerek ana dili gerek yabancı dil öğreniminde ve öğretiminde öğrencilerin zihinsel gelişimlerine katkı sağladığı alanyazında belirtilen önemli bir konudur. Bu çalışmada yabancı dil olarak Türkçe ve İngilizce öğreniminde/öğretiminde kullanılan hikâye kitapları öğrencilerin kendilerini değerlendirebilecekleri hikâye sonu etkinlikleri bağlamında incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada Türkçe ve İngilizce yazılmış toplam 22 hikâye kitabı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

İnceleme sonucunda 9 İngilizce hikâye kitabında etkinliklerin okuma öncesi, okuma sırası ve sonrası olarak yer aldığı tespit edilmiş; 1 hikâyede (Disaster Factfiles) okuma öncesi ve sırası etkinliklerinin yer almadığı ve bu hikâye kitabında sadece okuma sonrası etkinliklere yer verildiği; diğer bir hikâye kitabında ise (The Price of Peace Stories From America) okuma sırası etkinliklerinin yer almadığı saptanmıştır. Türkçe hikâye kitaplarında ise okuma sonrası etkinliklere yer verildiği, bu etkinliklerin söz varlığı, okuma-anlama ve dil bilgisi olmak üzere üç bölümde tasarlandığı tespit edilmiştir. Her iki dilde yazılan hikâye kitaplarındaki etkinliklerin hikâye kitaplarında standart bir sayıda ve çeşitlilikte yer almadığı saptanmıştır. Söz

konusu durumun sebebinin hikâye kitaplarının konusu ve/(ya) olay akışıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Soru çeşitliliği açısından hikâye kitapları değerlendirildiğinde İngilizce hikâye kitaplarında çeşitliliğin fazla olduğu tespit edilmiştir. Buna göre İngilizce hikâye kitaplarında evet-hayır etkinlikleri, sözcük seçme etkinlikleri, doğru-yanlış etkinlikleri, işaretleme etkinlikleri, metin/paragraf/cümle/diyalog tamamlama etkinlikleri, açık uçlu sorular, sıralama etkinlikleri, başlık seçme etkinlikleri, cümleye katılma-katılmama etkinlikleri, eşleştirme etkinlikleri, yanlış düzeltme etkinlikleri, bulmacalar, cümlelerdeki durum ya da özellikleri puanlama etkinlikleri, gruplandırma etkinlikleri, yazma ve konuşma etkinliklerinden yararlandığı görülmüştür. Türkçe hikâyelerde ise boşluk doldurma etkinlikleri, işaretleme etkinlikleri, çoktan seçmeli sorular, bulmacalar, eşleştirme etkinlikleri, açık uçlu sorular, doğru-yanlış etkinlikleri, sıralama etkinlikleri, metin tamamlama etkinlikleri, yazma ve konuşma etkinliklerinin yer aldığı saptanmıştır.

Kitaplarda yer alan etkinliklerin sayıları karşılaştırıldığında; İngilizce kitaplarındaki etkinliklerin %68, Türkçe hikâye kitabındaki etkinliklerin ise %32 oranında olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi; İngilizce hikâye kitaplarında okuma öncesi, sırası ve sonrası etkinliklerin, Türkçe hikâye kitaplarında ise sadece okuma sonrası etkinliklerin yer almasıdır. Hikâye kitaplarında okuma öncesi ve sırası etkinliklerinin öğrencilerin hikâyeleri okuma, devam etme ve bitirme isteklerine katkı sağlayacağı alanyazında belirtildiği için (bkz. Hişmanoğlu, 2005, s. 62 ve Dubin ve Olstain, 1977 gibi) hikâye kitaplarında okuma öncesi etkinliklerinin yer almasının faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Okuma becerisinin diğer dil becerilerinin geliştirilmesine yardımcı olduğu alanyazında belirtilmektedir (bkz. Dubin ve Olstain, 1977; Garvie, 1990, s. 161; Murdoch, 2002; Khatib, Rezaei ve Derakhshan, 2011, ss. 202-203; Tze ve Chou, 2020). İncelenen hikâye kitaplarında yer alan etkinliklere bakıldığında etkinliklerin okuma becerisinin ölçülmesinin yanı sıra konuşma ve yazma becerisinin geliştirilmesine de katkı sağladığı söylenebilir. İngilizce hikâye kitaplarında cümle/metin/paragraf tamamlama ve açık uçlu sorulara cevap yazma etkinlikleri dışında 15 adet yazma etkinliğinin ve 5 adet konuşma etkinliğinin; Türkçe hikâye kitaplarında ise yine cümle/metin/paragraf tamamlama ve açık uçlu sorulara cevap yazma etkinliği dışında 5 adet yazma, 8 adet konuşma etkinliğinin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu anlamda hikâye kitaplarının öğrencilerin okudukları hikâyeden yola çıkarak yazma ve konuşma becerilerini geliştirmelerine de faydalı olacağı öngörülebilir.

Yazma ve konuşma etkinliklerinin çeşitlerine bakıldığında İngilizce hikâye kitaplarında yazma ve konuşma sorularının birçok farklı türde hazırlandığı

görülmektedir. Buna göre İngilizce hikâye kitaplarında konuşma etkinliklerinde tartışma ve canlandırma gibi yaratıcılığın ve düşünme becerisinin geliştirilmesine katkı sağlayacak etkinliklerin yer aldığı; yazma etkinliklerinde ise şiir yazma, bir konuyu araştırarak yazma, mektup yazma, rapor yazma, plan yazma gibi yine öğrencileri düşünmeye sevk edecek ve öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirecek etkinliklerin kullanıldığı saptanmıştır. Türkçe kitaplarda ise Lezzetli Hikâyelerde yazma ve konuşma etkinliklerinin yer almadığı görülmüştür. Dede Korkut Hikâyelerinde ise yazma etkinliklerinin daha çok hikâyede beğenilen kahraman hakkında okuyucuların fikirlerini yazacakları etkinlikler olarak tasarlandığı tespit edilmiştir. Sadece 1 hikâyede (Dirse Han oğlu Boğaç Han) hikâyeden bağımsız olarak verilen cümleyi tamamlama yer almaktadır. Türkçe kitaplardaki konuşma etkinlikleri; okuyucunun en beğendiği bölüm hakkında konuşma, okuyucu kahramanın yerinde olsa neler yapardı, hikâyeye benzer bir hikâyenin okuyucunun kültüründe olup olmadığı gibi serbest konuşma etkinlikleri şeklinde tasarlanmıştır.

İncelenen kitaplarda, İngilizce hikâyelerde etkinliklerin doğru cevaplarının yer aldığı cevap anahtarının bulunmadığı ancak Türkçe hikâyelerde etkinliklerin cevap anahtarına yer verildiği tespit edilmiştir. Hikâye kitaplarında cevap anahtarının yer almasının öğrencilere şu katkısı olabilir: Okuma kitapları ders içi bir etkinlik olarak kullanılmadığı durumlarda öğrenciler yaptıkları etkinliklerin doğru ya da yanlış olduğunu cevap anahtarları sayesinde görebilir; böylece anlamadıkları yerleri tekrar okuyabilir, öğrenciler cevap anahtarları sayesinde okuduklarının ne kadarını anladığını kolaylıkla tespit edebilir. Ancak Türkçe kitaplardaki cevap anahtarlarının sadece okuduğunu anlama becerisinin ölçülmesi noktasında kullanıldığı görülmüştür. Dolayısıyla kitaplarda yer alan yazma ve konuşma becerilerine dayanan etkinliklerde öğrencilerin öğreticilerden ya da hedef dili konuşan kişilerden yardım almaları gerekecektir. Söz konusu durumun öğrencilerin öğrenme süreçlerinde iş birliği yapmalarına katkı sağlayabileceği söylenebilir.

İnceleme sonucunda bazı İngilizce hikâye kitaplarında hikâyelerin ses dosyalarının olduğu ancak Türkçe hikâye kitaplarında ses dosyalarının yer almadığı görülmüştür. Hikâye kitaplarının başta okuma olmak üzere konuşma ve yazma becerilerini de geliştirmeye katkı sağladığı, kitaplarda yer alan etkinliklerin bu becerileri destekleyen nitelikte olduğu düşünüldüğünde dinleme becerisine özel olarak yer ayrıldığı saptanmıştır. Dolayısıyla hikâyelerin ses dosyalarının olması dinleme becerisinin geliştirilmesine doğrudan katkı sağlayabilir. Bu durum öğrencilerin dinleme becerilerinin de geliştirilmesine yardımcı olabilir. Ses dosyalarına dinleme etkinlikleri de eklenebilir, öğrencilerin dinleme becerileri de böylece ölçülebilir.

Sonuç olarak yabancı dil öğretiminde hikâye kitaplarının öğrencilerin hedef dilde yetkinlik kazanması açısından faydalı olduğu, hikâye sonlarında yer alan

etkinliklerin öğrencilerin başta okuduğunu anlama becerisinin ölçülmesinde kullanılmak üzere diğer dil becerilerinin geliştirilmesinde de faydalı olabileceği görülmüştür.

Çalışmadan yola çıkılarak yabancı dil öğrenimine ve öğretimine katkı sunan hikâye kitapları için şu önerilerde bulunulabilir:

1. Türkçe hikâye kitaplarında etkinlikler okuma öncesi, sırası ve sonrası olarak hazırlanabilir. Bu durum öğrencilerin hikâyeyi merak etme ve bitirme isteklerini teşvik edebilir.
2. Türkçe hikâye kitaplarının İngilizce hikâye kitaplarına kıyasla daha az olduğu söylenebilir. Bu anlamda öğrencilerin seviyelerine yönelik hikâye kitaplarının artması öğrencilere okumak için farklı seçenekler sunabilir.
3. Türkçe hikâye kitaplarında etkinliklerin çeşitlenmesi öğrencilerin farklı soruları görmesine katkı sağlayabilir.
4. Türkçe hikâye kitaplarının ses dosyalarına yer verilmesi, bu dosyalarda hikâyeye ilgili dinleme etkinliklerinin yer alması öğrencilerin dinleme becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayabilir.
5. Türkçe hikâye kitaplarının elektronik ortamlarda yer alması öğrencilerin hikâye kitaplarına ulaşmasını kolaylaştırabilir.

Kaynakça

- August, G. (2006). So, what's behind adult English second language reading?. *Bilingual Research Journal*, 30, 245–264.
- Banditvilai, C. (2020). The effectiveness of reading strategies on reading comprehension. *International Journal of Social Science and Humanity*, 10(2), 46- 50.
- Bretz, M. (1990). Reaction: literature and communicative competence: a springboard for the development of critical thinking and aesthetic appreciation. *Foreign Language Annals*. 23(4), 335-338.
- Brumfit, C. and Carter R. (eds) (2000). *Literature and language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Collie, J. and Slater, S. (1991). *Literature in the language classroom*. Glasgow: Cambridge University Press.
- Çetin, E. (2022). Özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilerde okuma ve okuduğunu anlama becerisinin desteklenmesi. (Ed. Ceylan, M.) İçinde. (S. 180-205). *Özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilerde Türkçe öğretimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Dash, B. B. (2013). Language skills: a study of improving English speaking skills through English reading skills. *International Journal of technical & Non-technical Research*, 4(4), 67-73.
- Demirel, Ö. (2014). *Yabancı dil öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dubin, F., and Olshtain, E. (1977). *Facilitating language learning: a guidebook for the ESL/EFL teacher*. N.Y: McGraw: Hill International Book Company.
- Durmuşçelebi, M. (2013). Anadilde okuma becerilerinin ikinci dilde okumaya etkilerinin incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4), 817-835.
- Dündar, S.A. (2023). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde okuma becerisinin ölçme ve değerlendirmesi*. (Ed. Uğureli, Ö. Y. ve Dedeoğlu Orhun, B.). *Türkçe Öğretiminde Okuma El Kitabı*. İçinde (s. 335-358). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Fawkes, S. (2001). *Using authentic materials and media in key stages 3 and 4*. London, England: CILT.
- Garvie, E. (1990). *Story as vehicle*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Gün, M. ve Şimşek, R. (2017). Analyzing of story books used in Turkish teaching to foreigners: a1-a2 story books of Yunus Emre Institute Sample. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(3), 502-517
- Hişmanoğlu, M. (2005). Teaching English through literature. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 1(1). 53-66.
- Karakaş, M. (2005). The effects of pre-reading activities on ELT trainee teachers' comprehension of short stories. *Journal of Theory and Practice in Education*, 1, 25-35.
- Khatib, M., Rezaei, S., and Derakhshan, A. (2011). Literature in the EFL/ESL classroom. *English Language Teaching*, 4 (1), 201-208.
- Kurdi S., M. and Nizam, L. (2022). The advantages of teaching short stories in ESL classrooms: A Critical Evaluation. *International Journal of Social Sciences & Educational Studies*. 9 (3), 93-100.
- Lao, C. Y. and S. Krashen. (2000). The impact of popular literature study on literacy development in EFL: More evidence for the power of reading. *System* 28, 261-270.
- Lazar, G. (1993). *Literature and language teaching: a guide for teachers and trainers*. Cambridge: Cambridge University Press

- Lee, J., and Schallert, D. L. (1997). The relative contribution of L2 language proficiency and L1 reading ability to L2 reading performance: A test of the Threshold Hypothesis in an EFL context. *TESOL Quarterly*, 31, 713-739.
- Mourão, S. (2009). Using stories in the primary classroom. In The British Council, BritLit: Using Literature in EFL Classrooms. *The British Council*. 17-26.
- Murdoch, G. (2002). Exploiting well-known short stories for language skills development. *IATEFL LCS SIG Newsletter*. 23, 9-17.
- Nunan, D. (2003). *Practical English language teaching*. Boston: McGraw Hill.
- Pang, E. S. (2003). *Teaching reading*. Switzaerland: International Academy of Education.
- Pathan, M. M. (2012). Advantages of using short stories in ELT classroom and the Libyan EFL learners' perceptions towards them for developing reading comprehension skill. *Arab World English Journal*, 4(1), 28-41.
- Qanwal, S., and Karim, S. (2014). Identifying correlation between reading strategies instruction and L2 text comprehension. *Journal of Language Teaching and Research*, 5(5), 1019.
- Sarıçoban, A. (2002). Reading strategies of successful readers through the three phase approach. *The Reading Matrix*, 2(3), 1-16.
- Schmitt, N. and Carter, R. (2000). The lexical advantages of narrow reading for second language learners. *TESOL Journal*, 9, 4-9.
- Sönmez, H. (2023). *İki dillilere Türkçe öğretiminde okuma becerisine yönelik bilişsel, duyuşsal ve psikomotor özellikler*. (Ed. Uğureli, Ö. Y. ve Dedeoğlu Orhun, B.). *Türkçe öğretiminde okuma el kitabı*. İçinde (S. 377-401). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Tze, P. and Chou, M. (2020). Advantages and Disadvantages of ESL Course Books. *The Internet TESL Journal (iteslj.org)*, Vol. XVI, No. 11, November 2010.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.

İncelenen kitapların kaynakçası

- Altınkaynak, E. (2021). *Acı kan (B1-B2)*, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü.
- Altınkaynak, E. (2021). *Beyaz dilek (B1-B2)*, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü.
- Altınkaynak, E. (2021). *Büyük ikramiye (B1-B2)*, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü.

- Altınkaynak, E. (2021). *Çoğalan sıfır (B1-B2)*, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü.
- Altınkaynak, E. (2021). *Kuru incir (B1-B2)*, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü.
- Altınkaynak, E. (2021). *Mutluluk (B1-B2)*, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü.
- Altınkaynak, E. (2021). *Ustanın sırrı (B1-B2)*, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü.
- Dickens, C., Retold by. Mowat, R. (2000). *A tale of two cities*. Oxford, NewYork: Oxford University Press.
- Forester, C. S. (2004). *The African queen*. Oxford, NewYork: Oxford University Press.
- Hawthorne, N. (2008). *The scarlet letter*. Oxford, NewYork: Oxford University Press.
- Lindop, C. (2009). *The price of peace*. Oxford, NewYork: Oxford University Press.
- McIntosh, M. (1999). *Disaster*. Oxford, NewYork: Oxford University Press.
- Peters, E., Retold by Escott, J. (2008). *A morbid taste for bones*. Oxford, NewYork: Oxford University Press.
- Sewell, A. Retold by Escott, J. (2008). *Black beauty*. Oxford, NewYork: Oxford University Press.
- Stevenson, R., L., Retold by Border, R. (2000). *The strange case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*. Oxford, NewYork: Oxford University Press.
- Stevenson, R., L., Retold by Escott, J. (2008). *Treasure island*. Oxford, NewYork: Oxford University Press.
- Swift, J., Retold by. West, C. (2008). *Gulliver's travel*. Oxford, NewYork: Oxford University Press.
- Viney, B. (2008). *The history of English language*. Oxford, NewYork: Oxford University Press.
- Yunus Emre Enstitüsü (2019). *Dede Korkut Hikâyeleri "Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi" (B1)*. Ankara: DuMat Ofset Matbaacılık.
- Yunus Emre Enstitüsü (2019). *Dede Korkut Hikâyeleri "Dış Oğuz Beylerinin Kazan Han'a isyanı" (B1)*. Ankara: DuMat Ofset Matbaacılık.
- Yunus Emre Enstitüsü (2019). *Dede Korkut Hikâyeleri "Dirse Han Oğlu Boğaç Han" (B2)*. Ankara: DuMat Ofset Matbaacılık.
- Yunus Emre Enstitüsü (2019). *Dede Korkut Hikâyeleri "Uşun Koca Oğlu Seğrek" (B2)*. Ankara: DuMat Ofset Matbaacılık.

2. Gagauz Türkçesinde İstek Kipinin Semantik Boyuttaki İşlevsel Görünümü

Functional View of The Subjective Mode in Gagauz Turkish in The Semantic Dimension

Leyla DİLEK¹

Giriş

Dilbilimsel katmanda istek dizgesi, kipsel bir örüntü olması nedeniyle tasarlama kipleri düzleminin istek kipi ekseninde konumlanır. İstek faktörünü desenlemeden önce kip-kiplik faktörünü belirgin kılmak, analitik yörüngede betimlenen gramatikal dokunun anlam ufkuna ulaşmak adına önem arz eder.

Kip, bir anlam alanının biçimbirimler aracılığıyla kodlanmasını ifade eder (Güler, 2019: 39). Kip ulamının anlaşılması dil birimlerinin edimsel değerlerinin, kullanıldıkları bağlamın, öznel ve nesnel bakış açılarının göz önüne alınmasını gerektirir. Kipleri belirleyen ekler, kimi zaman paralinguistik etmenler kimi zaman da bağlamın ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle birkaç işlevi birden yüklenir (Akt. Türkyılmaz, 2019: 17-18). Kiplik ise konuşurun özneliğinin, görüş ve duygularının birer ifadesidir (Akt. Kerimoğlu, 2011: 19). Kip kavramını da içine alan kiplik ulamı; yalnız yükleme değil, tüm cümleye, hatta sözceye yüklenen önerme tutumlarını kapsar. Eklerin yanı sıra başka dil birimleriyle de işaretlenir (Usta, 2013: 9).

Gagauz Türkçesinde istek bildirimini senkronize eden anlamsal gösterge, “- (y)A” morfemi vasıtasıyla resmedilir. Bu ek; istek dışında olasılık, tahmin, pişmanlık, tembih ve uyarı-ikaz tarzındaki imgeleri kararlı bir yapıya dönüştürerek söylem atmosferini güçlendirir. Bir niyet veya istemin, bir eylem doğrultusunda karşı tarafa iletimini sağlayan istek kategorisi, bir sözcedeki gizil anlamsal değişimi vurgular. Dolayısıyla, polisemik bir kurguyla tasarlanan anlam evreni, istek skalasını yeniden semantize eder.

Bir tasarlama kipi olan istek kipi; fiile istek, niyet, arzu gibi anlamlar yükleyerek yapılan işin istendiğini ve o işe niyet edildiğini gösterir (Korkmaz, 2019: 577). Bilindiği üzere Türkçede herhangi bir biçim, kendi temel işlevi dışında yan işlevler üstlenebilir. Sözcükler ve biçimler, bağlam içerisinde değerlendirilir. Her dil birimi, etkileşim halinde olduğu diğer dil birimleriyle kurduğu bağıntıyla varlık kazanır (Gümüş, 2016: 256). Bu nedenle, istek kipinde ekin “istek” görevi dışında yer yer

¹ Öğr. Gör., Siirt Üniversitesi, MYO Uygulamalı İngilizce Çevirmenlik (Siirt, Türkiye), dilekleyla2@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3083-2214

“gereklilik, yeterlik, yetersizlik, emir, rica, tahmin, kabullenme, alkış ve kargışa kayan ya da geniş ve gelecek zaman yerini tutan kullanımları da görülür (Korkmaz, 2019: 580).

Bulgular

Gagauz Türkçesinden yansıyan istek kipinin semantik boyuttaki işlevsel görünümü şu şekildedir:

1. Tahmin işlevi

Geçti bunca yıl, Male!.. Onbir yıl!.. Onbir yıl geçti, nicä sän bizdän ayırıldın!..

Onbir yılın içindä çok işlər diiştı, Male... Kuruldu gazetamız, kuruldu televideniyamız... Halkımız uyandı... Bän bilerim, ani sän saa **olaydın**, bizimnän bilä **olaydın**, pek sevineceydin bunnar, zerä sän herkerä deyardın, ani biz da, gagauzlar, aalemin arasında insanız... Of, Male, of...

Bekim günahlarım çok... Duşmanım da çok var. Male. Ama dostlarım da çok var. Hem dostlarım herbir küüdä, herbir evdä. Televideniyaylan, gazetaylan lafım etişer hepsinä gagauzlara. Kimi laflarımdan azetmeerlär, kimi, laflarımnan, beki, kayıl diil. Kimi laflarım, beki, diil açık. Ama bilersin, Male, ani sän **olmaydın**, bän da olmayaceydım. Sän **vermeyäydin** bana onu, ne verdin, bekim, olmayaceydı ölä televideniya; beki, olmayaceydı ölä gazeta da...

(Zanet, 2018: 443-444)

Metinde; annesini özlem ve minnetle yad eden sanatçı, onun ölümünün ardından geçen on bir yılın panoramik analizini yapmıştır. İkinci paragrafta geçen “Biliyorum, eğer sen yaşasaydın, halkımızın yaşadığı yenilik ve gelişmeler karşısında çok mutlu olacaktın.” mesajını ve üçüncü paragrafta ise “Eğer sen olmasaydın, ben de olmayacaktım. Senin desteğin ve yardımın olmasaydı, belki olmayacaktı televizyon da, gazete de...” iletisini aktaran sanatçı, istek kipinin işaretleyicisi olan “-e, -a” morfeminden esinlenmiştir. Kesinlik dışılık bir anlam portresi çizen “bekim (belki)” ibaresi, söylem ritmine renk ve ahenk yüklemiştir. Sanatçı, söz konusu veriler doğrultusunda akıl yürüterek güçlü bir öngörüde bulunmuştur.

2. Pişmanlık işlevi

“Otur!” Köpek oturdu. Suvazlayarak onun annısını genä ıldim ona. Tayfun hemen başladı yalamaa elimi. “Seni bir aya Brat Guriyâ verecäm!” – dedim. İşidincä bu adı köpek dikti kulaklarını. “Sadä bir aya, işidersin mi?” Köpek baktı gözlerimä da mizledi. “Söz!” – dedim da çıktım balkondan. Köpek sa ölä oturarak da kaldı.

Ozaman **biläydım**, ani bu sözümdä hiç durmayacam, deyeceydım üzümä tükürsünnär. Ama... Kim bilärmış, ani bu bir ay Tayfun için artık ömür boyu olacak!?

(Zanet, 2018: 454)

Sanatçı, verdiği sözü tutamadığı için kendini suçlamakta ve derin bir üzüntü duymaktadır. Karşı tarafa yönelik hissettiği mahcubiyeti ve pişmanlık duygusunu istek kipinin teklik 1. kişi eki aracılığıyla yansıtmaktadır.

3. Tembih işlevi

Küreemiz bizim eni,

Kumnan dolduruk leeni.

Köşedâ kürään eri –

Koymayasın içeri.

(Marinoglu, 1997: 133)

Şiirsel dizgenin anlam yelpazesinde ilk etapta uyarı, hatırlatma, istek tarzında örüntüler belirse de, baskın anlamın tembih ekseninde betimlendiği görülmektedir. Şair; yeni küreğin dışarıda, köşede durması, içeri alınmaması hususundaki isteği estetiksel bir söylemle belirtirken, aynı zamanda dinleyiciyi ikaz da etmektedir. Yaşanması muhtemel olumsuz bir durumu önlemek gayesiyle karşı tarafın, istek kipinin teklik 2. kişi ekiyle harmanlanan sanatsal bildirimle tembih edildiği görülmektedir.

4. Gereklilik işlevi

BABU İVANA. Sän ne ölä üfkeli lafedersin o uşaklan, mari gelin?

PAŞU. Kendim da bilmeerim. (*Yaklaşêr kayınnasının yanına, oturêr pata.*)
Biraz başım arêr, mamu. Mitiyâ sölâmâ. Neçin sa iiliym yok?!

İvanka döner geeri, alêr bakırı, giyer ayak kaplarım çıkêr içerdän.

BABU İVANA. Olacak iilin! Kendini hiç korumêêrsin. Lääzımdı mı o salkım sana, mari ayol?! Hiç düşünmeersin. Allah korusun, seninnän bişey olursa. Miti bu altı canı nası bakacak, mari?

PAŞU. Edi, ma. Edi. Kendini ne saymêêrsin, ma?

BABU İVANA. Beni sayma, kızım. Beni sayma. Benim erim artık orada. Ecelim kapuda beklee... Genâ bütün gecâ gözümü kıpmadım. Ayaklarım acıdı. Buz olmuşlar. Kan artık suuma başladı.

PAŞU. (*ürkük*). Sän ne ma, mamu?

BABU İVANA. Ölä, kızım. Ölä... Benim erim artık mezarlıkta. Ama siz **yaşayasınız** lääzim. Uşakları ayaa **kaldırasınız**. Sıraya **koyasınız**.

(Zanet, 2018: 488)

Cümlelerde yol gösterme, akıl verme, öğüt-nasihat bağlamında tasarlanan geniş bir anlam çerçevesi belirse de, yapılması lüzum olan bir durum dile getirildiği için ifadeler gereklilik çatısı altında toplanmaktadır. Anlamsal boyutu kesin çizilemeyen söylem sınırındaki ilgi çekici yön, birbirinden tamamen ayrımlı noktaların aynı yapı dizgesinde konumlanmasıdır. Konuşucu, içtenlik hissiyle harmanladığı zorunluluk duygusunu dile getirmekte, dolayısıyla bir gerekliliğe dikkat çekmektedir. Cümlenin

anlam yelpazesinden yansıyan zorunluluk ifadesinin, gereklilik ekseninde bir yükümlülük kipliği işaretleyicisine dönüştüğü görülmektedir. Böylelikle olması gereken bir durum, istek kipinin sanatsal iz düşümüyle iletilmektedir.

5. Uyarı-ikaz işlevi

Şıvlayıp, gezer yılan,

Kim sıra olêr kolan.

Çıkarêr o dilini –

Koymayasın elini.

(Marinoglu, 1997: 129)

Şiirin anlam skalasında muhatabı haberdar etme, bilgilendirme, dikkat çekme gibi imgelerle örüntülenen ikaz mekanizması dikkate sunulmuştur. Şair, “yılan” izleğini tasvir ederken, ona yaklaşılmaması, bu konuda dikkatli olunması konusunda karşı tarafı uyarmıştır. Aksi halde, olumsuz bir durumun yaşanabileceğini vurgulamıştır. İkaz olgusunu resmeden kötü durum perpektifi, istek kipinin teklik 1. kişi olumsuz çekimi “koymayasın” yapı birimiyle birleşerek uyarı sistemini işlevsel hale getirmiştir.

6. Bilgilendirme işlevi

Deveciin sırtı kambur,

Doyurmaa onu buyur.

Salt lââzım **bilâsin** sän:

Pek çok iyer birdän.

(Marinoglu, 1997: 124)

Dörtlükte, tasviri dokudan yansıyan estetiksel birimler aracılığıyla imgelenen bir isteğin polisemi aynasındaki görünüm açısı çizilmiştir. Dinleyicinin dikkat algısını canlı kılmak ve onu hedeften haberdar etmek adına, istek kipinin teklik 2. kişi ekiyle çekimlenen “bilâsin” yapısından ilham alınmıştır. Şiirsel periyotta konuşucu, dinleyiciden, deveyi doyurmasını istemiş ve devenin yeme alışkanlığı hakkında konuşucuyu bilgilendirmek istemiştir. Dolayısıyla söylem ritminden akseden öncül işlev, bilgilendirme işlevi doğrultusunda senkronize edilmiştir.

7. Dua işlevi

Dua ederim yıllarda:

Ko iyi ecel sizi anar,

Ani **yakamasın** nazar

Körpä duygu filizlerni.

(Zanet, 1998: 188)

Şiirsel mekanizmada her ne kadar Tanrı ya da doğüstü güçlerin doğrudan adı geçmese de, Tanrı ile kul arasında dramatize edilen gizil bir diyalogun, Tanrı'ya sığınma talebinin varlığı sezilmektedir. Saklı bir yakarışın sanatsal iz düşümünü sergileyen konuşucunun, Tanrı'ya yönelerek iyi dileklerde bulunduğu dikkati çekmektedir. İstek kipinin teklik 3. kişi ekiyle tasarlanan anlamsal yörünge, dua işlevini belirgin kılmaktadır.

8. Beddua işlevi

Tarafım, paasız topraam,
çok sıra dedim sana,
ki anamsın halizdän
hem da pek büyük ta sevdam.

İi duyêrım halını,
ürendän her acını,
paralêêrlar canımı
kabaatsız göz yaşların,

Ani çok tä oldular:
derelär körlendilär,
topracın kösâ kalêr,
kâr soluun otalanêr...

... Ko bän kör-sakat **kalıym**,
salımı fit **harcayım** –
sade ama ecelim
soluunu senin bilsin.

(Kösä, 2001: 11)

Şiirde “toprak” ve “vatan” temlerinin değer ve önemine dikkat çeken şair, bu olguyu istek kipinin beddua işleviyle iletmıştır. Şair, kendine beddua etmek suretiyle, toprağına olan derin bağlılığı ve sevgiyi kararlı bir söylemle aktarmıştır. Böylece duygusal bir perspektifle harmanladığı estetiksel dizaynı, belagat evreninden yansıyan istek örgesiyle yeniden dizayn etmiştir.

9. Öğüt-nasihat işlevi

Padişahıtan kihât
Geldi.

Petriyi da saldat
Ahyêlar.
Petri genç olan
Saldat olucêk.
Erken kalkıyer,
Malüsuna, genç gelinnä
Nasaat edeyor:
“Mali ma, mali,
Evdä kalıycınız,
Göz-kulak **olasın**
Länkayı,
(H)acılamayasın onu,
Bän gelincäk.
(H)acılamayasın onu,
Bän gelincäk.
Kapunun karşıısına
Kurasın düzeni.
Bän gelincäk
Brakmasın dokuyu.
Aaz mı, çok mu vakıtlar
Geçicek,
Bän da gelicäm.
Cengä karşı gelenni,
Yakıp uracam...”
(Akt. Zanet, 2010: 237)

Şiirin neredeyse tamamında hissedilen nasihat işlevinin anlam platformunda, muhatabı yönlendirme ve iyi niyet düzlemi görülmektedir. Şiirde; askere alınan konuşucunun, geride bıraktığı aile üyelerine dair öğütsel söylemi istek kipi ekseninde tasvir edilmiştir. İstek ekleriyle çekimlenen öğüt-nasihat işlevi; ikaz, uyarı, yönlendirme ve istek motifli anlam desenleriyle harmonize edilse de, öncül işlevin öğüt-nasihat işlevinde konumlandığı belirmektedir.

10. İyi temenni işlevi

Bulaşıklar bendä pam-pak
İçersini temizledim.
Anam bana dedi yalpak:

-Büük kız **olasın**, piliçciim!

(Marinoglu, 2013: 121)

Dörtlükte, iyi temenni anlam periyodunda konuşlanan estetiksel dizilimin sanatsal vurgusu dramatize edilmektedir. Şiirsel tabloda çizilen anlam portresinde; bir kız çocuğunun, annesine ev işlerinde yardımcı olmak amacıyla bulaşıkları yıkadığı ve evi temizlediği vurgulanmaktadır. Bu bağlamdan hareketle, annenin “Büük kız olasın, piliçciim!” ifadesi, iyi temenni olgusunu nitelemekte, istek kipinin anlam yelpazesini coşkun bir lirizmle betimlemektedir.

11. Kötü temenni işlevi

Kuyu- kuyu karımce,

Bän istemem görümce.

Görümcenin sözleri –

Köör **olaydı** gözleri.

(Akt. Gaydarıcı, 2018: 70)

Manisel bir kreasyonla betimlenen estetiksel çağrışım, baskın bir kötü dileğin varlığını sembolize etmektedir. Dörtlükte “görümce” izleğini kötü temenni motifiyle çizen sanatçının, istek kipinin teklük 3. kişi ekiyle tasarlanan “olaydı” sözcüsünü işe koştığı belirmektedir.

12. Üzüntü işlevi

Sendi benim çiçeciim,

Bir yol verin – **geçeyim**,

Yärim bendän vazgeçmiş –

Kannı yaşlar **dökeyim**.

(Akt. Gaydarıcı, 2018: 96)

Mani odağından yansıyan sanatsal imgelem, üzüntü doğrultusundan geçen anlam kuşağını betimlemiştir. Arzu edilen bir olayın ya da durumun gerçekleşmemesi veya olması istenmeyen bir durumdan kaynaklı ruhsal tedirginliği simgeleyen üzüntü katmanı, konuşucunun duygu sınırını kuşatmıştır. Şiirde; sevgili tarafından terk edilen konuşucunun his potansiyeli, estetiksel bir tasarımla inşa edilmiştir. Abartma (mübalağa) sanatından esinlenen konuşucu, “Kannı yaşlar dökeyim.” mısrasında içinde bulunduğu duygusal derinliği, istek kipinin anlam kuşağında senkronize etmiştir. Terk edilen bir kimsenin üzüntüden kanlı yaşlar dökmesi abartı sanatını görünür kılmıştır.

13. Reddetme işlevi

Kuyu-kuyu karımca,

Sän git, olan, yolunca.

Bütün Bucaa dolaştım –

Bulamadım boyumca.

(Akt. Zanet, 2017: 435)

Dörtlükte, konuşucunun karşı tarafı hissel açıdan kesin bir dille reddettiği belirmektedir. Anlam örgesinde her ne kadar bir geri çevirme, çıkışma, kabul etmeme imgesi olsa da, asıl vurgu reddetme tepkimesiyle işlem görmektedir. Konuşucunun kararlı duruşuyla senkronize edilen yoğun duygusal izlenim, “bulamadım” sözcüsiyle belirginleşen istek kipinin teklik 1. kişi morfemiyle aktarılmaktadır.

14. İstek işlevi

Çıbuk uzun, tütün az,

Etâr ettin bana naz.

İil bir olcuk **öpeyim**,

Sana etsin bütün yaz.

(Akt. Zanet, 2017: 415)

Şiirde; bıkkınlık, sabırsızlık, seveda ve istek temleriyle harmanlanan sanatsal perspektif, polisemik boyutta görünüm arz eden estetiksel yankıyı simgelemektedir. Şiirsel önermenin betim düzleminden geçen “il bir olcuk öpeyim” ifadesinde istek kipinin teklik 1. kişi eki ısrarlı bir isteği karşılamaktadır.

15. Özlem işlevi

Dudaklarını suvazlêêr

İlkyazın lüzgerleri,

Ürääm incecik sızlêêr,

Şu **göreyim** gözlerni.

Gün yısıttıkça eri,

Er başladı solumaa.

Nicä sän gittin geeri,

Hep doluyum aalamaa.

(Tukan, 2010: 277)

Şiirde; sevgiliyi yeniden görme arzusunu, ona kavuşma isteğini tasvirleyen özlem önermesi, sanatçının düşlem iklimini coşkun bir lirizmle desenlemektedir. Konuşucu, sevgilinin yokluğunu hissetmekte ve onun yanında olmayı istemektedir. Üzüntü motifiyle yoğrulan sanatsal betimi istek kipi aracılığıyla görünür kılan sanatçı, söz konusu hissel yoğunluğu “göreyim” ibaresiyle aktivize etmektedir.

16. Dilek işlevi

Olayım bän bir biyaz kuşcaaz,

Uçayım bän senin aardına.

Raada brakmaz hiç bu duygu,

Ama yaşêêr benimnän umudum.

(Akt. Karanfil, 2013: 46)

Şiirsel katmanda sanatçının sevgiliye dair duygu ilmeğinin, dilek işlevi meridyeninde işlendiği tespit edilmiştir. Sevgiliye kavuşmak, onu görebilmek adına, beyaz bir kuş olup uçmayı dileyen sanatçı, bu isteğini “uçayım, olayım” sözcelerinden akseden istek enlemi vasıtasıyla dikkate sunmuştur. Estetik boyutta inşa edilen sezgisel periyot, sanatçının his ufkunu duygusal bir üslupla dizayn etmiştir.

17. Olasılık işlevi

Yazıcıya etär mi laf

yazmaa ne görüner gözä?

ana taraf, ana taraf

eri-gökü ne pek gözäl!

Seni sa Puşkin az andı,

ama onda kabaat hiç yok, -

kısa vakıt o yaşadı,

yaşaydı, yazaceydı çok.

(Akt. Karanfil, 2015: 88)

Şiirsel örüntüde; “Eğer Puşkin yaşasaydı, daha çok yazacaktı.” mesajını veren sanatçı, olası bir durumu dile getirmiştir. Sanatçının, istek kipinin teklik 3. kişi eki vasıtasıyla anlamsal kreasyona renk ve ahenk yüklediği belirlemiştir. Olasılık işlevinin betim aynasından yansıyan estetik görüntü, olası bir durumun gerçekleşme ihtimalini sembolize etmiştir. Öne sürülen önermede kesinlik ögesine rastlanmadığı dikkati çekmiş, “yaşaydı” sözcüsüyle de bir olasılığın varlığına kanıt sunulmuştur.

18. Dikkat çekme işlevi

Uçurdular vatanımdan, yuurdumdan.

Ayırıldılar gülümdän, zümbülümdän.

Benim şindi çok dostumnan zengin var.

Cenk ediyim, asnem, bana ne därsin?

Ateşinä yanyorum, **biläsin**.

(Akt. Zanet, 2010: 346)

Şiirde; sevgiliye dair tasarlanan hissel yapılarda üzüntü, özlem ve istek tarzındaki polisemik bileşimlerin estetik reaksiyonu göze çarpmaktadır. Söylem katmanında her ne kadar duygusal bir yoğunluğun sanatsal çağrışımı yankılansa da, asıl anlamsal boyut, dikkat çekme odağından geçmektedir. İstek kipinin teklik 2. kişi çekimiyle sesletilen dikkat çekme işlevi, gramatikal bir donanımın estetik frekansını gün yüzüne çıkarmaktadır.

19. Abartma işlevi

Gök güvercin **olayım**,

Gündendiyä **konayım**,

Gönülüm sevdi bir yâr –

Ona kurban **olayım**.

(Akt. Gaydarıcı, 2018: 101)

Şiirde; sevgiliye dair betimlediği his potansiyelini istek kipinin abartma (mübalağa) kuşağında resmeden sanatçı, söylem ritmini belîğ yönde dramatize etmiştir. Sevgiliye özgü o kadar derin ve sıra dışı bir taval çizmiştir ki, onun uğruna ölmeyi bile göze almıştır. Bu olağanüstü duyguyu istek kipinin anlam paletinde işleyen sanatçı, yaratı tablosuna belîğ bir perspektif yüklemiştir.

20. Kararlılık işlevi

Kanadım yok – uçamam,

Tokat üüsek – geçämäm,

İlk yârin sevdasından,

Aman, **vazgeçämäm**.

(Akt. Gaydarıcı, 2018: 86)

Şiirde; “ilk yarin sevdasından asla vazgeçemem.” mesajıyla iletilen kararlılık işlevi, anlam sınırını genişleterek polisemik çizgiyi görünür kılmıştır. Konuşucunun sevgiliye yönelik bağlılık hissi ve sadakati öyle güçlüdür ki, ondan vazgeçme tarzındaki olasılığı bile reddetmiştir. Bu kararlı tutumunu, istek kipinin teklik 1. kişi olumsuz çekimiyle güçlendiren sanatçı, aynı zamanda retorik izleğin anlam sınırını da betimlemiştir.

Sonuç

Çalışmada, Gagauz edebi ufkundan yansıyan belîğ önermeler semantik katmanda işlenerek istek yörüngesinde anlamlandırılmıştır. Estetikselsel bir bağdaşım ile senkronize edilen işlevsel boyut, retorik doğrultuda resmedilmiştir. Yorumsal bir dizgeyle tasvirlenen yazınsal enlem ise bütünsel bir yaklaşımla motiflenmiş, anlamlandırma süreci bağlam ve koşullar meridyeninde analiz edilmiştir. İstek

kipinin, söylem periyodunu ekstrem bir tarzla yeniden inşa etmesi adına işlev merkezli örgelerden haz alınmış, polisemik kulvarın orijinal bir imgelemele dizayn edilmesine olanak sunulmuştur.

Araştırma düzleminde, birey kaynaklı birtakım unsurlar aracılığıyla kip olgusunun işlev bölgesine ulaşılabilmiştir. Vokabüler ve gramatikal veriler ışığında tasarlanan anlam şemasında; bireyin yaşam tecrübesi, duygu yelpazesi, sosyal statüsü, algı ve tutumları tarzındaki işaretleyicilerin varlığı öne çıkmıştır. Anlatı tepkimesini estetiksel bir yönde aktive ederek anlamsal derinlik yaratan lirik temlerin, söylem atmosferine gizil bir renk ve ahenk kattığı dikkati çekmiştir. İstek kipiyle harmanlanan işlevsel örüntünün, betim çarkındaki saklı sözceleri etkin bir söylemle imgelediği ve anlam potansiyeline sanatsal bir devinim yüklediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla, araştırma evreninin veri spektrumunu kodlayan semantik çağrışım, biçimsellikten ziyade varsıl bir işlevselliği görünür kılmıştır.

Sınırsız boyuttaki kiplik alanlarından yalnızca birini dramatize eden isteme kipliği; anlam piramidinin, biçimsellik yüzeyine indirgenemeyecek kadar derin olduğunu bildirmiştir. Bu bağlamdan hareketle, Gagauz edebi metinlerinde isteme kipliğini işaretleyen sözcelerin ayrımlı bağlamlarda farklı anlamsal yapılarla dönüşebileceğini göstermiştir. İşlevsel bir derinlik ve geçirgenliğe sahip sözcelerin, aynı biçimbirimlerin farklı anlam bölgelerini betimlediği, bu bölgelerin kesin bir söylemle birbirinden ayırt edilemediği dikkati çekmiştir.

Gagauz yazınından akseden istek kipinin işlevsel açılımı sırasıyla şu şekilde görünüm arz etmiştir:

Tahmin işlevi, pişmanlık işlevi, tembih işlevi, gereklilik işlevi, uyarı-ikaz işlevi, bilgilendirme işlevi, dua işlevi, beddua işlevi, öğüt-nasihat işlevi, iyi temenni işlevi, kötü temenni işlevi, üzüntü işlevi, reddetme işlevi, istek işlevi, özlem işlevi, dilek işlevi, olasılık işlevi, dikkat çekme işlevi, abartma işlevi, kararlılık işlevi.

Metin bağlamını esas kılan semantik çizelgede, istek kipinin anlam birimlerini desenleyebilmek gayesiyle anlambilim koordinatları işe koşulmuştur. Gagauz edebi metinlerinde istek morfeminin estetiksel bir üslupla sesletildiği, belagat galaktiğinin sanatsal bir reaksiyonla zenginleştiği görülmüştür. İstek motifinin konumlandığı lirik frekansta, istek örgesi dışında farklı tasviri temlerin varlığına yönelik sıra dışı tasarımlara ulaşılmıştır. Böylelikle Gagauz Türkçesinde özgün bir istek kipinin var oluşunu simgeleyen yazınsal kreasyonlar gün yüzüne çıkarılmıştır.

Kaynakça

- Gaydarıcı, G. (2018). Gagauzologya XIX – XXI Asirlerdä ‘Gagauzların Halk Yaratmaları’, Chişinău: M. Maruneviç Adına Bilim Araştırmaları Genel Üretmäk Müdürlüü.
- Güler, E. (2019). Tarihi Kıpçak Türkçesinde İsteme Kipliği. RumeliDE Dil ve Araştırmaları Dergisi, Ağustos (2019): 37-58.
- Gümüş, İ. (2016). Türkçede Emir İstek Kipi ve Yabancılara Türkçe Öğretimi. SUTAD, Bahar (2016); (39): 253-262
- Karanfil, G. (2013). Akar Sel Gücü, Ankara. Meras Cümnä Topluluu.
- Karanfil, G. (2015). Gagauz Şiir Antologiyası, Bursa: Bilal Ofset Yayıncılık.
- Kerimoğlu, C. (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kösä, M. (2001). Vakitin Soluması. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Marinoglu, T. (1997). *Tath Düşlär*. Kagul: Razadesud Yayınevi.
- Marinoglu, T. (2013). Benim Sevgili Dostlarım.
- Tukan, V. (2010). *Şiirlär*. Chişinău. İ. S. Firma Editorial – Poligrafică “Tipografia Centrală.
- Türkyılmaz, F. (2019). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Usta, Ç. (2013). *Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği (Doktora Tezi)*, Kırkkale: Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Zanet, T. (1998). *Akar Yıldız*. Chişinău: Chişinev Concernul Presa.
- Zanet, T. (2010). *Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlär*. Chişinău: Pontos Yayınları.
- Zanet, T. (2017). *Gagauz Türküleri, Söleyişleri, Bilmeceleri 2- ci kiyat*, Chişinău: Pontos Yayınları.
- Zanet, T. (2018). *Seçmä Yaratmalar “60 yaşına”*. Chişinău: Pontos Yayınları.

3. Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ses Düşmesi Kategorisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

A Comparative Study on Omission in Türkiye Turkish and Türkiye Turkish Dialects

Eda EYİ¹

Giriş

Seslerin birbirlerinden hoşlanmama durumu kakafoni (tenafür) olarak adlandırılmaktadır. Seslerin birbirinden hoşlanmamasından kaynaklı olarak da ses düşme hadisesi ortaya çıkmaktadır. Eski Türkçe Döneminde en çok görülen ses düşme biçimi, -ğ > -Ø; -ğ- > -Ø- şeklindedir: kuruğ > kuru; kelgen > gelen. Bu durum seslerin birbirinden hoşlanmamasından kaynaklanmaktadır. Türkçede olduğu gibi Türkiye Türkçesi ağzlarında da çok yaygın olarak görülen ses olaylarından biri orta hece vokalinin vurgusuz olduğundan dolayı ya daralması ya düşmesi ya da daralıp düşmesidir: alacak+ım > alacağ+ım > alıcağ+ım > alca+m. Vokal birleşmesi sonucunda ünsüz ve ünlü düşmesi görülmektedir. Türkiye Türkçesinde diftong olmasa bile Türkiye Türkçesi ağzlarında görülmektedir: şol amtı > şu imdi > şimdi, kahve altı > kahvaltı, cuma ertesi > cumartesi, geleumadım > geledim vb.

Türkiye Türkçesinde ya tenafür ya da orta hecenin vurgusuz olmasından dolayı genellikle orta hecede görülen bu durum Türkiye Türkçesi ağzlarında orta hecede vurgusuzluktan dolayı ortaya çıkmakla beraber ünlü ve ünsüzler genellikle dilin en az çaba yasasından kaynaklı olarak düşme eğilimi göstermektedirler.

Ağzılarda söyleyişten kaynaklı olarak ünsüzler iki farklı biçimde düşme eğilimi göstermektedir: Söyleyişi güç olduğu için yutulan patlayıcı ünsüzler ve söyleyişi ünlülere yakın nitelikte olduğundan dolayı erime niteliği gösteren akıcı ünsüzler. Bu iki sebepten dolayı genellikle ağzılarda ünsüzler düşebilmekte, eriyebilmekte ve yutulabilmektedirler.

Ses Düşmesi

Farklı fonetik etkiler sonucunda söz başı, söz ortası ve söz sonunda bulunan ünlülerin düşmesi olayıdır.

1. Doğu Anadolu Bölgesi

1. 1. Ünsüz Düşmesi

¹ Dr. Öğrencisi, Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili (Siirt, Türkiye), , eda_36eyi@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1758-4685

Malatya ve yöresi ağızlarında ünsüz düşmesi çok sık rastlanan ses olaylarından. Bazı ünsüzlerin iki ünlü arasında eriyip yitmesi veya söyleniş güçlüğünden dolayı, sızıcı ünsüzlerin etkisi, benzeşme ve “en az çaba” harcama eğilimine dayanan durumlardan (Gülseren, 200: 107) dolayı ortaya çıkmaktadır.

Erzurum ili ağızlarında ünsüz düşmesi genellikle söz başında ve sonunda dilin ekonomik yarasından dolayı görülmektedir.

Kars ili ve ağızlarında, diğer Türk şive ve ağızlarında en çok görülen r, l, y, h ve ğ gibi akıcı ve sızıcı ünsüzlerinin düşmesi çoğunluktadır (Ercilasun, 2002: 133).

Erzincan ve Yöresi ağızlarında, ünsüz düşmesi çeşitlilik göstermektedir. Başta y ünsüzü olmak üzere “r, h, ğ ve l” ünsüzlerinin sıklıkla düştüğü görülmektedir.

1. 1. 1. Başta Ünsüz Düşmesi

Ön ses ünsüz düşmesi türemeye oranla Malatya ili ve yöresi ağızında seyrek. Özellikle akıcı-sızıcı y ünsüzü ile gırtlak sesi h'nin boğumlanma nitelikleri bakımından ünlülere yakın olması önem arz eder.

Erzurum ili ağızlarında, kelime başında ve ünlü karşılaşmamasına yol açmamak şartıyla hece başında akıcı ve yarı ünlü niteliğindeki h ve y ünsüzleri kendilerini izleyen ünlünün bünyesinde eriyerek düşmüş olabilirler (Gemalmaz, 1995: 197): hesap > esap, hoparlör > operlo vb.

Kars ili ve ağızlarında genellikle ikinci söz başındaki y-, g- ve h- seslerinin düştüğü görülmektedir: yıl > il (135), kapısına geldi > gapısına eldi, buraya getirin > buraya etirin (Ercilasun, 2002: 138), hiç > eş (136) vb.

Erzincan ve Yöresi ağızlarında, söz başında y-, h- ve k- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: yüzük > üzük, akşam > aşam (Sağır, 1995: 109) vb.

1. 1. 2. Ortada Ünsüz Düşmesi

Malatya ili ağızında iki ünlü arasında -k- > -ğ-, -h-, -n- seslerinin eriyip yitmesi Anadolu'nun diğer ağızlarında olduğu gibi yaygınlık göstermektedir: yoğdu > yodu, baña > baā, yahu > yau (Gülseren, 2000: 108), susuzumuzdan > susumuzdan, gündüz > günüz, çift > çüf, Fethiye > Fetiye, kapaklı > kapalı > hapalı, ablam > abam, anladın mı? > aynadın mı? (109) sonra > söra, şaşır- > şaşır-, böyle > böle, tövbe > töbe, azcık > acı ħ (110), çığ > çi, medh et- > met et-, demek > dema, ufak > ufa, değil mi? > deâ mı?, üzümünden > üzümde, gelmiyor > gelmiyo, abdest > abdes (111), buğday > buğda, pılav > pia (112) vb.

Kars ili ve ağızlarında genellikle ortada -r-, -y-, -ğ-, -l-, -n-, -v-, -f- ve -d- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: oturdum > otudum, (134), böyle > bele (135),

ağalar > aalar (136), belki > beki (137), genç > geş (138), yufka > yuka, gündüz > günüz (139) vb.

Erzincan ve Yöresi ağızlarında, söz ortasında -y-, -r-, -ğ-, -h-, -k-, -l-, -t-, -n-, -d-, -z-, -s-, -b- ve -f- ünsüzlerinin genellikle düştüğü görülmektedir: suyu > süü, sonra > sona 8Sağır, 104), amcaoğlu > amcolu, ihtimal > itimal (105), elektirik > elatirik, altmış > atmış (106), çiftçilik > çicilik, sene > see (107), kardeş > garaş, gümbürtü > gümürtü (108), bakalım > baah (109) vb.

1. 1. 3. Sonda Ünsüz Düşmesi

Malatya ili ve ağızlarında, -g, -h, -k, -l, -r, -n, -t, -v, ve -y ünsüzler son seste dayanıksızlığa bağlı olarak düşme (Gülseren, 2000: 110) eğilimi göstermektedirler: çığ > çi, sabah ile > sabânan, demek > deme, ufak > ufa, üzümde > üzümde, bir > bi, post > poş (111), buğday > buğda, pılav > pil (112) vb.

Kars ili ağızlarında genellikle -r, -l, -n, ve -s ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: dökmüşün > töhmüşün, buradır < buradı (134), nasıl < nası (137) vb.

Erzincan ve Yöresi ağızlarında, genellikle son seste -y, -h, -k, -l, -t, -n, ve -z ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: buğday > buğda bir > bi (Sağır, 1995: 104), Abdullah > Abdulla (105), asvalt > asvat (106), çift > çif (107), kız > gı (108) vb.

1. 2. Ünlü Düşmesi

Malatya ilinde çok görülen bir ses hadisesidir. “o ve ö” ünlüleri hariç diğer ünlüler düşme eğilimindedir. Türlü fonetik etkiler altında, genellikle vurgusuz olan orta hece ünlülerinin düştüğü görülür. En az çaba harcamak düşüncesinin yanında çabuk konuşma gibi etkenler de ünlüleri düşüren sebeplerdendir (Gülseren, 2000: 64). Malatya ili ağızında genellikle orta da ünlü türemesi görülmekle beraber az sayıda sonda ünlü düşmesi bir örnekte ise başta ünlü düşmesi görülmektedir.

Kars ili ağızlarında ünlü düşmesi ile en çok karşılaşılan ağızlar: Azeriler ile Kars Terekemeleri ağızlarıdır. Terekeme ağızında konuşma umumiyetle çok çabuk olmaktadır. Kelime aralıklarında bırakılması gereken tabii aralık bırakılmamakta, bunun sonucu olarak da meydana gelen ünlü düşmeleri ve diğer ses hadiseleri anlamayı güçleştirmektedir (Ercilasun, 2002: 95).

Erzincan ve Yöresi ağızlarında, başta ı ve i ünlüleri olmak üzere bütün ünlüler düşme eğilimi göstermektedir.

1. 2. 1. Başta Ünlü Düşmesi

Bir sözün ilk sesinin veya ilk hecesinin düşmesidir. Türkçede ön ses düşme veya türemeleri, akıcı ve sızıcılar çevresinde gelişen düzensiz ses olaylarıdır. Türkçe, bir taraftan l, r, s ile başlayan alıntı sözlerin önünde ünlü türeterek bu sözleri

kullanırken, bir taraftan da tam tersi bir işlemle, bu seslerin önündeki dar ünlüleri düşürmektedir. (Karaağaç, 2016, s. 126). Söz başında ünlü düşme hadisesi Türkçede görüldüğü gibi ağızlarında da görülmektedir.

Erzurum ili ağızında genellikle s konsonu önündeki dar ünlü düşmektedir: **ıslık** > **sılığ**, **ısmarla-** > **sımarla-** (Gemalmaz, 1995, s. 140) .

Malatya ili ağızında ön ses ünlü düşmesine fazla rastlanmaz. Sadece bir sözcükte ön sesteki –i ünlüsünün düştüğü görülmektedir: **ikindi** > **kindi** (Gülseren, 2000: 65).

Kars ağızında başta ünlü düşmesi söyleyiş hızının fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Kars-Ardahan ağızlarında başta genellikle u-, i- ve e- seslerinin düştüğü görülmektedir: uyku > yuhu, iyiliğe > yiliğe, emekliyerek < mehliyerek (Ercilasun, 2002: 96) vb.

Erzincan ve Yöresi ağızlarında, söz başında –u ünlüsü düşme eğilimi göstermektedir: ula > la (Sağır, 1995: 69) vb.

1. 2. 2. Ortada Ünlü Düşmesi

Söz ortasında ünlü düşmesi, Erzurum ili ağızında genellikle farklı kökenden alınmış sözlerde görülmektedir: **maarif** > **marif**, **zanaat** > **zanat**, **müteahhit** > **mütahit** / **mütayit** (Gemalmaz, 1995, s. 141).

Malatya ili ağızında, -a-, -e- ve -ı- ünlülerinin genellikle ya daraldığı ya da daralıp düştüğü söz ortasında görülmektedir: **burada** > **burada**, **şu aradaki** > **şurdaki**, **nerede** > **nerde** (Gülseren, 2000: 64), **yanına** > **yana** (65) vb.

Kars-Ardahan ili ağızlarında, ortada ünlü düşmesi genellikle orta hecenin vurgusuz olmasından kaynaklanmaktadır: çocuğunu > çocuğnu, birimiz > birmiz, iyice > eyce (Ercilasun, 2002: 95) vb.

Erzincan ve Yöresi ağızlarında, -a-, -e-, -ı-, -i- ve -u- ünlüleri genellikle düşme eğilimi göstermektedir: azalır > azlur (Sağır, 1995: 66), nereden > nerden, dışarıdan < dışardan (67), dediler > dedler birbirine > birbirne (68), onun > onn (69) vb.

1. 2. 3. Sonda Ünlü Düşmesi

Erzurum ili ağızında söz sonundaki çift ünlüsü bulunan alıntı sözlerden birinin düştüğü görülmektedir: **mecmua** > **mejma**, **tebaa** > **teba** (Gemalmaz, 1995, s. 143).

Malatya ili ağızında sonda –i vokalinin düştüğü görülmektedir: deyi > dey, geliyor > geliyi > geliy (Gülseren, 2000: 66).

Kars-Ardahan ili ağızlarında sonda ünlü düşmesi söyleyiş hızından kaynaklanmaktadır. Sonda genellikle –ı, –i ve –u ünlülerinin düştüğü görülmektedir: kuyu > guy, masayı > masay, pekiyi > pekey (Ercilasun, 2002: 96) vb.

Erzincan ve Yöresi ağızlarında, –a, –ı, –i ve –ü ünlüleri genellikle düşme eğilimi göstermektedir: bunu da > bund, kalmıyor > gamlıyı> galmıy (Sağır, 1995: 67), iyiyi > eyük (68), kötü etti > köt_etdi (70) vb.

2. Akdeniz Bölgesi

2. 1. Ünsüz Düşmesi

1. Düşmeye elverişli sızıcılar: f, ğ, h, l, r, s, v, z.
2. Düşmeye elverişli süreksizler: k, q, n, t.
3. Düşmeye elverişli yarı ünlüler: y. (İleri, 2008: 231).

Isparta ve yöresi ağızlarında ünsüz düşmeleri daha çok ulama hadisesi sonucunda meydana gelir. Kalıcı ünsüz düşmeleri yaygın değildir (Yıldız, 2021: 97).

Antalya ili ve yöresi ağızlarında ünsüz düşmesi genellikle söz ortası ve sonunda görülmektedir.

2. 1. 1. Başta Ünsüz Düşmesi

Antalya ili ağzında başta ses düşme hadisesi görülmez.

Isparta ve yöresi ağızlarında başta konsonant düşmesi yaygın değildir. Ulamaya bağlı olarak meydana gelmektedir: kendimiz için > kendimiz_ıç, üç hafta > üç afta (Yıldız, 2021: 97).

2. 1. 2. Ortada Ünsüz Düşmesi

Antalya ili ağzında iç seste genellikle –n- konsonunun düştüğü görülmektedir: pirinç > piriş, ödünç > ödüş (Atmaca, 2017: 115) vb.

2. 1. 3. Sonda Ünsüz Düşmesi

Antalya ili ağzında son seste genellikle –t ve –k konsonlarının düştüğü görülmektedir: köşk > köş, şamanist > şamanis, abdest > abdes (Atmaca, 2017: 115) vb.

2. 2. Ünlü Düşmesi

Çeşitli fonetik sebeplerden dolayı hem Türkçede hem de alıntı seslerdeki bazı ünlüler yutulur. Antalya ili ağzında tespit edilen ünlü yutulmaları şöyledir:

1. Birden fazla heceli kelimelerde akıcı veya yarı ünlü durumunda olan bir ünsüz ile akıcı, yarı ünlü, sızıcı yahut patlayıcı ünsüzlerden biri arasında

bulunan ve açık bir heceden sonra gelen açık orta hece ünlüleri genellikle yutulur: gelir iken > geliri[~]ke, komutanı > [~]komtanı, cereyan > ceryan (Atmaca, 2017: 83) vb.

2. Ünlü ile biten bir kelimedenden sonra ünlü ile başlayan bir kelime gelince konuşma sırasında ulama yapılmakta ve ünlü çarpışmasıyla birinci kelimenin sonundaki ünlü yutulmaktadır: halaoğlu > hâlölü (Atmaca, 2017: 83) vb.
3. Alıntı kelimelerde aynı ünsüzün iki ünlü arasında kaybolması sonucunda ünlü karşılaşması olmuş ve ünlüler kaynaşarak bir uzun ünlü meydana gelmiştir: sâ'at > sât, ma'aş > mās (Atmaca, 2017: 83-84) vb.

Isparta ve yöresi ağızlarında genellikle söz başında vokal düşmesi görülmektedir (Yıldız, 2021: 50).

Antalya ili ağzında, orta hecenin vurgusuzluğundan dolayı ünlü düşmesi genellikle söz ortasında görülmektedir. Söz başı ve söz sonunda söz konusu değildir.

2. 2. 1. Başta Ünlü Düşmesi

Isparta ve yöresi ağzında ön seste –i sesinin düştüğü görülmektedir: bir_iki > bir_ki (Yıldız, 2021: 51) vb.

2. 2. 2. Ortada Ünlü Düşmesi

Bir sözün ön ve son sesleri dışında kalan ve o sözün içinde bulunan seslerden birinin düşmesi, (Karaağaç, 2016, s. 127) söz ortasında ünlü düşmesi olarak bilinir. Bu olay, sözün kısalmasıyla sonuçlanan ortadaki bir sesin veya hecenin düşmesi biçiminde görülür. Bazı şartlarda görülen bu düşme olayı, birkaç yapım ekinin kullanımında iç ve son durumundaki kapanma seslerinin düşmesiyle ve alıntı sözlerde görülen bir değişmedir. (127)

Antalya ili ağzında, orta hecede bulunan dar-düz, dar-yuvarlak, dar-yuvarlak ve düz-geniş ünlüler vurgusuzluktan dolayı yutulur: dışarıda > dışarıda, dakika > dağğa, uçacak > uçcağ, delikanlı > delānnı (Atmaca, 2017: 84) vb.

1. Akıcı veya yarı ünlü durumunda olan bir ünsüz ile akıcı, yarı ünü, sızıcı yahut patlayıcı ünsüzlerden biri arasında bulunan ve açık bir heceden sonra gelen açık hece ünlüleri çok zaman düşer: oraya > orya, elimiz > elmiz (Günşen, 2019: 47).
2. Bazı yabancı asıllı kelimelerin açık orta hecelerindeki dar ünlülerin düştüğü görülür: dakika > dağğa, hakikat > hağğad (Günşen, 2019: 48) vb.
3. Birleşme hâlinde iki kelime çok heceli yeni bir kelime meydana getirirken, meydana gelen büzülme sırasında iki kelimedenden birisinin son veya iki hece ünlüsü düşer: kayın ana > ğaynana (Günşen, 2017: 48) vb.

2. 2. 3. Sonda Ünlü Düşmesi

Söz sonu ünlü düşmesinin asıl sebebi ünlü ile biten sözcüğe ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde Türkçede ve Türkiye Türkçesi ağızlarında diftong olmadığından dolayı sözcük sonundaki ünlü düşmektedir.

Bir sözün son sesinin düşme olayıdır. Türkçenin ses tarihinde bolca görülen bir değişiktir. Eski Türk yazı dilleri ile yeni Türk yazı dilleri arasındaki önemli ses olaylarından biridir. (Karaağaç, 2016, s. 127).

3. Ege Bölgesi

3. 1. Ünsüz Düşmesi

Kütahya yöresi ve ağızlarında dikkati çeken ve pek sık rastlanan olaylardan biri de ünsüz düşmesidir. İç seste bulunan ünsüzlerden ğ, h, l, r, s, v ve y ünsüzleri (Gülensoy, 1988: 65) düşme ya da erime eğilimi göstermektedir.

Uşak ili ağızında, ünsüz kaybolmalarının çeşitli tipleri vardır. Bunlardan en karakteristik ve yaygın olanları “ğ, h, v, y, r, l” seslerinin yanlarındaki ünlülerin açıklığı sebebi ile kaybolmalarıdır. Bu kaybolmalar, Uşak ili ağızlarının en karakteristik değişmelerindedir. Bu değişimin çeşitli modelleri vardır. Bazen bir ünlüden sonraki ünsüz kaybolur, bazen de iki ünsüz arasındaki ünsüz kaybolur (Gülsevin, 2020: 60). Uşak ili ve ağızlarında ortada ve sonda ünsüz düşmesine rastlanmaktadır.

İzmir ili ağızlarında genellikle iç seste ünsüz düşmesi hadisesine rastlanmaktadır.

Hem Türkçe hem de alınma kelimelerde yaygın olarak görülmektedir. Bunlar genellikle akıcı ünsüzlerdir. Özellikle de r ve l ünsüzleri Türkçe kelimelerde eksilmektedir. Bu, Manisa ağızlarının en belirgin özelliğidir. (İlker, 2017: 183).

3. 1. 1. Başta Ünsüz Düşmesi

Kütahya yöresi ve ağızlarında genellikle ortada ve sondaki ünsüzler düşme eğilimi gösterdiği için başta ünsüz düşmesine rastlanmaz.

Uşak ili ağızında, başta ünsüz düşmesine rastlanmamıştır.

Manisa ili ağızlarında başta h- ve y- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: hadi > adi, hani > ani, yulaf > ulaf (İlker, 2017: 184) vb.

3. 1. 2. Ortada Ünsüz Düşmesi

Kütahya yöresi ve ağızlarında, ortada genellikle -f-, -ğ-, -h-, -l-, -r-, -v-, -z-, -n-, -t- ve -y- ünsüzleri düşme eğilimi göstermektedir: Tevfik > teviK, hangi > gani, meşhur

> meşur, olsun > osun, çevirt- > çevit- (Gülensoy, 1988: 67), mevzu < mezu, sonra > sora, rastla- > rasla- (66) vb.

Uşak ili ağızında, ortada genellikle -ğ-, -h-, -v-, -y-, -r- ve -l- ünsüzleri düşme eğilimi göstermektedir: ağı > arı (Gülsevin, 2020: 60), kahve > gave, evimiz > emiz, yıka- > yaka-, peynir > penir (61), tarla > tala, gelmiş > gemiş (62) vb.

İzmir ili ağızlarında genellikle iç seste -l-, -y-, -ğ- ve -d- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: kilitlemiş > kitlemiş, uyuyacak < uycak, fotoğrafını > fotrafını, şimdiden sonra > hindan sonra (Çakır, 2020: 72) vb.

Manisa ili ağızlarında ortada -r-, -l-, , -h-, -n-, -t- ve -y- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: çirkin > çirkin, ablam > abam (İlker, 2017: 183), Mehmet > memet (184), anons > anos (185) neyse > nese (186) vb.

3. 1. 3. Sonda Ünsüz Düşmesi

Kütahya yöresi ve ağızlarında, son seste genellikle, -r, ve -k ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: bir > bi, ancak > anca (Gülensoy, 1988: 66) vb.

Uşak ili ağızında, sonda genellikle -r ve -l ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: kadar > gada, gel > ge (Gülsevin, 2020: 62) vb.

Manisa ili ağızlarında sonda -h-, -n ve -t ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: sabah > saba (İlker, 2017: 184), zayen > zati, çift > çif (185) vb.

3. 2. Ünlü Düşmesi

Kütahya ve yöresi ağızlarında genellikle vurgusuz olan orta hece ünlülerinin kısaldığı ve bazen düştüğü görülür. Düşen ikinci ve bazen üçüncü hece açık hecedir (Gülensoy, 1988: 41).

Uşak ili ağızında başta ve sonda ünlü düşmesi yaygın değildir. Ortada düşmüş şekillerine genellikle rastlanmaktadır.

İzmir ili ağızlarında ünlü düşmesi genellikle iç seste görülmekle beraber bir örnekte de başta düştüğü tespit edilmiştir. Sonda ünlü düşmesine rastlanılmamıştır.

Manisa Ağızında ünlü eksilmeleri, Türkçe ve alınma kelimelerin eklenme sırasında ve yine aynı kelimelerin birleşme esnasında sıklıkla görülen bir ses olayıdır. Ünlü düşmesi genellikle kelime ortasında görülmektedir.

3. 2. 1. Başta Ünlü Düşmesi

Kütahya ve yöresi ağızlarında, başta ünlü düşmesi görülmemektedir.

Uşak ili ağızlarında, kelime başı ve içinde dar ünlüler düşebilir. Bunlardan kelime başındaki düşme ise yaygın değildir (Gülsevin, 2020: 45).

İzmir ili ağzında başta sadece bir örnekte –ö ünlüsünün düştüğüne rastlanılmıştır: öbür gün > bürgün (Çakır, 2020: 47).

Manisa ili ağzında, başta genellikle e- ünlüsü düşme eğilimi göstermektedir: emekliye > meliye (İlker, 2017: 158) vb.

3. 2. 2. Ortada Ünlü Düşmesi

Kütahya ve yöresi ağzlarında, ortada genellikle –a-, -e-, -i- ve –u- ünlülerinin düştüğü görülmektedir: oradan < ordan, gelecek > gelecek, ellerinin > ellernin, boyuna > boyna (Gülensoy, 1988: 41).

Uşak ili ağzında hem tabanlarda “içte ünlü düşmesi” oluşmuş kelimeler hem de ekleşmede vurgusuz hecenin dar ünlüsünün (Gülsevin, 2020: 46) düşmüş şekillerine rastlanmaktadır: **besliyor** > **besliyo**, **dakika** > **dakika**, **dışarıda** > **dışarıda**, **burada** > **burada**, **kovalar** > **govlar** (46) vb.

İzmir ili ağzlarında iç seste –a-, -i- ve –i- ünlüleri düşme eğilimi göstermektedir: buralar < burla, azıcık > azcık, dakika > dakğa (Çakır, 2020: 47) vb.

Manisa ili ağzlarında genellikle ortada –i-, -i- ve -a- ünlüleri düşme eğilimi göstermektedir: beriki > berki, yanlarına > yanlarna, araba > arba (İlker, 2017: 157) vb.

3. 2. 3. Sonda Ünlü Düşmesi

Kütahya ve yöresi ağzlarında, sonda genellikle –a-, -e ve –i ünlülerinin düştüğü görülmektedir: tövbe olsun > töb_olsun, hasta olur > hast_olur, yirmi para > yim_para (Gülensoy, 1988: 42) vb.

Uşak ili ağzında, sonda ünlü düşmesine rastlanmamıştır.

İzmir ili ağzında, sonda ünlü düşmesine rastlanmamıştır.

Manisa ili ağzlarında sonda ünlü düşmesine rastlanmamıştır.

4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

4. 1. Ünsüz Düşmesi

Diyarbakır ili ağzında, söz başında, ortasında ve sonunda düşen ünsüzler şunlardır: **f, ğ, h, k, l, n, r, s, t, v, y** (Özçelik ve Boz, 2001: 70).

Urfa ağzında genellikle d, f, g, h, n, r, s, t, v, y ünsüzleri düşme eğilimi göstermektedir.

4. 1. 1. Başta Ünsüz Düşmesi

Diyarbakır ili ağzında h- ve y- konsonlarının ön seste düştüğü görülmektedir: **hani** > **ani**, **yüzük** > **üzük** (Özçelik ve Boz, 2001: 72).

Urfa ağzında söz başında v- ünsüzü düşme eğilimi göstermektedir: vurulur > urılır (Özçelik, 1997: 61).

4. 1. 2. Ortada Ünsüz Düşmesi

Diyarbakır ili ağzında, -f-, -ğ-, -h-, -l-, -r-, -t- ve -y- ünsüzlerinin söz ortasında düştüğü görülmektedir: yufka > yūka, iğne > ĩne, mehmet > memet (Özçelik ve Boz, 2001: 70), halk+ın > haħ+ın, hemen > hama, bir > bi, üst > üs (71), haydi > hadi (72) vb.

Urfa ağzında genellikle söz ortasında, -d-, -f-, -h-, -l-, -n-, -r- ve -t- ünsüzleri düşme eğilimi göstermektedir: evlendir- > evlenirilir, yufka > yuha (Özçelik, 1997: 59), çığköftenin > çi kiftenin, onlar > onar, devenin > devein (60), serp- > sepın-, rastla- > rasla- (61) vb.

4. 1. 3. Sonda Ünsüz Düşmesi

Diyarbakır ili ağzında, son seste -h-, -k-, -n-, -s-, -t-, -v ve -y konsonlarının düştüğü görülmektedir: vallāh > valla (Özçelik ve Boz, 2001: 70), muħaħkaħ, zāten > satı, bir > bi, ins > in, üst > üs (71), afv > af, şey > şe (72) vb.

Urfa ağzında söz sonunda genellikle -h-, -n ve -s ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: vallah > valla, bozan > bozē (Özçelik, 1997: 60), ins > in (61) vb.

4. 2. 1. Ünlü Düşmesi

Diyarbakır ağzında genellikle ünsüz ile biten sözden sonra ünlü ile başlayan sözün gelmesiyle birlikte birinci sözde ünlü düşmesi sadece orta seste görülmektedir. Ön ve son seste ünlü düşmesine rastlanmaz.

Urfa ili ağızlarında, genellikle orta ünlü vurgusuz olmasından dolayı düşme eğilimi göstermektedir.

4. 2. 2. Başta Ünlü Düşmesi

Diyarbakır ağzında başta ünlü düşmesine rastlanılmamıştır.

Urfa ağzında başta ünlü düşmesine rastlanılmamıştır.

4. 2. 3. Ortada Ünlü Düşmesi

Diyarbakır ili ağzında ünlü düşmesi, genellikle iç seste vurgusuz olan orta hecenin düşmesi biçiminde görülmektedir ve -a-, -i- ve -ı- ünlüleri düşmektedir: **orada** > **ordá**, **ağız+ına** > **ağzına**, **gelin+i** > **gelni** (Özçelik ve Boz, 2001: 53).

4. 2. 3. Sonda Ünlü Düşmesi

Diyarbakır ağzında sonda ünlü düşmesine rastlanılmamıştır.

Urfa ağzında sonda ünlü düşmesine rastlanılmamıştır.

5. İç Anadolu Bölgesi

5. 1. Ünsüz Düşmesi

Nevşehir ve yöresi ağızlarında ünsüz düşmesi y, g, ğ, h, v, f, n, t, z, k, l, r seslerinde görülür. Bunlar kelime içinde hep bir ünlü ile patlayıcı ya da sızıcı bir ünsüz arasında ve ancak hece sonuna geldiklerinde düşerler. Yalnız h ünsüzü bir nefes sesi olması dolayısıyla, bağlantı durumunda iç sese geçtiği yerlerde, bazen hece başında da kolayca düşebilmektedirler (Korkmaz, 1977: 106).

Nevşehir ve yöresi ağızlarında ünsüz düşmesinin başlıca nedeni kısmen, düşen ünsüzlerin buldukları kelimelerdeki türlü seslerin arka arkaya gelmelerinden doğan özel boğumlanma şartlarına bağlıdır: rençper > irenşber > ireşber kelimesindeki r ve ş gibi ağız bölgesinin aynı bölgesinde boğumlanan iki sızıcı arasında n gibi patlayıcı bir sesin, dilin biraz daha öne çekilerek boğumlanması zorluk doğurduğundan bu ses kendi boğumlanması bakımından aşınmaya uğramış ve zamanla düşmüştür (Korkmaz, 1977: 106).

Kırşehir ve yöresi ağızlarında yaygınlık kazanmış ünsüz düşmesi olayları; f, ğ, h, k, l, n, r, v, y, z ünsüzleri için söz konusudur. İç seste bulunan bu ünsüzlerin iki ünlü arasında eriyerek ünlüleşmektedirler (Günşen, 2019: 75).

Sivas ili ve yöresi ağızlarında, ünsüz düşmesi pek karşılaşılan ses olaylarından biri değildir.

5. 1. 1. Başta Ünsüz Düşmesi

Ses düşmesi, Eskişehir ve yöresi ağızlarında en çok görülen ses olaylarından biridir: sadece söz başında h- ünsüzünün düştüğü bu bölgede görülmektedir: **her hal** > **her al** (İleri, 2008: 232) vb.

Nevşehir ili ağzında başta sadece -z konsonunun düştüğü görülmektedir: azcık > ıçık (Korkmaz, 1977: 109) vb.

Kırşehir ve yöresi ağızlarında başta sadece ikinci sözcüğün başındaki h- ünsüzünün düştüğü görülmektedir: her halde > her_alde (Günşen, 2019: 75) vb.

Sivas ili ve yöresi ağızlarında, başta h-, g- ve y- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: Hüseyin > üsin, yedi gün > yedi_ün, yukarı > ukarı (Demir ve Şen, 2006: 124) vb.

5. 1. 2. Ortada Ünsüz Düşmesi

Eskişehir ili ağzında söz ortasında -h-, -h-, -ğ-, -k-, -k-, -l-, -m-, -n-, -ñ-, -r-, -t-, -v- ve -y- ünsüzleri genellikle düşmektedir: ağa > ā, soğuk > souk vb. k-, ğ- > g-, ğ- > Ø-, Ø- seslerine değişip sonra da düşerler: **sandık+ında** > **sandığ+ında** >

sandüØ+nda (İleri, 2008: 234); **kocakarı** > **kocagarı** > **gocıgarı** (234). Son örnekte düşme eğiliminden ziyade yandaki düz-geniş “a” ünlüsünde daralma meydana gelmiştir. m- ve n- düşmesi bu bölgede söz ortasında sadece nadir görülür: amma > eme (35); baña > baā, saña > saā (35) vb. -r-, en çok düşürülen ünsüzdür. sözyüyoruz > söyliüoyos, varırlar > varılar, gör- > gö- (235); -t-, bu yörede nadir olarak görülmektedir: abdest+siz > abdessiz (236) söz ortasında -t- düşmesi sonucunda yanındaki ünsüzde ikizleşme meydana gelmektedir; -v-, bu bölgede sıklıkla görülmektedir: döv- > dö-, tavuk > tauk vb; -y-, bu bölgede sıkça görülmektedir: böyle > böle, haydi > hadi (236-237) vb.

Nevşehir ve yöresi ağızlarında ortada -ğ-, -y-, -v-, -h-, -k-, -f-, -t-, -n-, -l- ve -r- seslerinin düştüğü görülmektedir: yağmur > yāmır, bir şeyler > bişiler (Korkmaz, 1977: 107), devşir- > deşir-, Mahmut > Māmıt, yüksel- > yüsel-, öfke > öke, çiftçi > çifçi (108), soñra > soñra, kalk- > gağ-, çıkart- > çihat- (109) vb.

Kırşehir ve yöresi ağızlarında söz ortasında -f-, -ğ-, -h-, -r-, -v-, -z-, -k-, -n-, -t- ve -y- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: çift > çit, oğlan > olan, kahve > gave (Günşen, 2019: 75), kalkacak > kahacah, sonra > sora, tövbe > töbe, azıcık > accıh (76), eksik > asik, denk > dek, çiftlik > çitlik, teyzeleri < dezeleri (77) vb.

Sivas ili ve yöresi ağızlarında, orta hecede ünsüz düşmesine rastlanılmamıştır.

5. 1. 3. Sonda Ünsüz Düşmesi

Eskişehir İli ve yöresi ağızlarında kelime sonunda ünsüz düşmesi ünlüden sonra gelen son ses -k > -ğ-, -k > -g-, -h-, -l-, -k-, -s-, -t-, -v-, -y ve -z ünsüzleri eriyerek yok olurlar (İleri, 2008: 237).

Nevşehir ve yöresi ağızlarında son seste -z-, -n ve -l seslerinin düştüğü görülmektedir: kız > gī, belki > belkit (Korkmaz, 1977: 169) vb.

Kırşehir ve yöresi ağızlarında, söz sonunda genellikle -r-, -t ve -y ünsüzleri düşme eğilimi göstermektedir: bir > bi, abdest > abdes, buğday > buğda (Günşen, 2019: 77) vb.

Sivas ili ve yöresi ağızlarında, son hecede ünsüz düşmesine rastlanılmamıştır.

5. 2. Ünlü Düşmesi

Kırşehir ve yöresi ağızlarında, türlü fonetik etkilerle kelimelerin iç ve son seslerindeki açık hece ünlülerinin düştüğü gözlenir. Bu ses olayının daha ziyade vurgusuz orta hece ünlülerinde yoğunlaştığı (Günşen, 2019: 46) görülmektedir. Başta ünlü düşmesi söz konusu değildir.

Nevşehir ili ağzında türlü fonetik etkiler altında, kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düştükleri görülür. Nevşehir ve yöresi ağızlarında görülen başlıca düşme türleri ve nedenleri şunlardır:

1. Yalın ya da ekleri ile genişletilmiş üç yahut daha çok heceli kelimelerde iç seste akıcı veya yarı ünlü durumunda olan bir ünsüz ile akıcı, yarı ünlü, sızıcı yahut patlayıcı ünsüzden biri arasında bulunan ve açık bir heceden sonra gelen, dar açık hece ünlüleri çoğu zaman düşerler: getiririz > getirrik, iyice > éyce, oğulan > oğul (Korkmaz, 1977: 64) vb.
2. Ünlü ile sonuçlanan bir kelimenin ünlü ile başlayan bir kelime ile bağlantı kurması dolayısıyla iki ünlünün yan yana gelmesi durumunda, ünlülerin boğumlanma nitelikleri ne olursa olsun, iki kelimenin son hecesindeki ünlü düşer. Geride kalan ünsüz ikinci kelimenin önses ünlüsünü kendi hecesi içine alır: niye olmasın > niy_olmasın (Korkmaz, 1977: 64) vb.
3. Bir ünlü ile sonuçlanan ve yükleme hâli eki almış bulunan kelimelerin koruyucu y sesinden sonraki ünlüsü bazı ağızlarda düşebilir: orayı > oray, elbiseyi > elbisey (Korkmaz, 1977: 64-65) vb.
4. Nevşehir ili ağzında genellikle yabancı kökenli kelimelerin baş ve orta hecesindeki ünlünün düştüğü görülmektedir: muayene > mayene, daire > däre (Korkmaz, 1977: 65) vb.

Sivas ili ve yöresi ağızlarında, söz başında ve söz ortasında ünlü düşmesi görülmektedir.

5.2. 1. Başta Ünlü Düşmesi

Eskişehir ağzında söz başında e-, ı-, i- ve o- ünlülerinin genellikle düştüğü görülmektedir: **şe'ettik** > **şey ettik**, **ısmarlamak** > **umarlamak**, **bi ki** > **bir iki**, **ola** > **le** vb. (İleri, 2008: 229).

Sivas ili ve yöresi ağızlarında, söz başında genellikle ı- ünlüsü düşme eğilini göstermektedir: sıcak > scak (Demir ve Şen, 2006: 112) vb.

5. 2. 2. Ortada Ünlü Düşmesi

Sivas ili ve yöresi ağızlarında, söz ortasında -i-, -a- ve -u- ünlüleri düşme eğilimi göstermektedir: pişiriri > bişürrük, oradaki > ordaki, boyununa > boynuna (Demir ve Şen, 2006: 113) vb.

5. 2. 3. Sonda Ünlü Düşmesi

Eskişehir İli ağzında genellikle söz sonunda -e, -ı ve -i ünlülerinin düştüğü görülmektedir: **küme** > **küm**, **böyle** > **böl** vb. (İleri, 2008: 231).

Kırşehir ve yöresi ağızlarında ünlü ile biten bir kelimedenden sonra, yine ünlü ile başlayan bir kelime gelir ve iki kelime arasında bağlantı kurulursa, ilk kelimenin son hecesindeki ünlü düşer, ikinci kelimenin ön ses ünlüsünü kendi hecesi içine alır: alt_ay > altı_ay (Günşen, 2017: 47) vb.

Sivas ili ve yöresi ağızlarında, söz sonunda ünlü düşmesine rastlanılmamıştır.

6. Marmara Bölgesi

6. 1. Ünsüz Düşmesi

Balıkesir ili ve ağızlarında, ünsüz düşmesi hem söz başında hem söz ortasında hem de söz sonunda görülmektedir.

6. 1. 1. Başta Ünsüz Düşmesi

Balıkesir ili ve ağızlarında, söz başında genellikle h-v-, y- ve ğ- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: havadisi > avadisi (Mutlu, 2022: 145), vasiyeti > osiyeti, yüzüğü > üsü, ertesi gün > ertesi_ün (146) vb.

6. 1. 2. Ortada Ünsüz Düşmesi

Balıkesir ili ve ağızlarında, söz ortasında genellikle -c-, -d-, -h-, -k-, -n-, -r-, -t- ve -y- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: azıcık > azıK (Mutlu, 2022: 146), cumhuriyet > cumuriyet, istihkamdan > istihamdan, yalnız > yalız, sonra > sona, çift > çiF (147), temyize > temize (148) vb.

6. 1. 3. Sonda Ünsüz Düşmesi

Balıkesir ili ve ağızlarında, söz sonunda genellikle -h ve -t ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: abdest < abdes, mesh > mes (Mutlu, 2022: 148) vb.

6. 2. Ünlü Düşmesi:

Balıkesir ili ve ağızlarında, hem söz başında hem söz ortasında hem de söz sonunda ünlü düşmesine rastlanmaktadır. Fakat en fazla orta hecenin vurgusuzluğundan dolayı söz ortasında ünlü düşmesine rastlanılmaktadır.

6. 2. 1. Başta Ünlü Düşmesi

Balıkesir ili ve ağızlarında, söz başında genellikle a- ve e- ünlülerinin düştüğü görülmektedir: eşarbinı > şarbinı, ahali > hali (Mutlu, 2022: 111) vb.

6. 2. 2. Ortada Ünlü Düşmesi

Balıkesir ili ve ağızlarında, söz ortasında genellikle -a-, -e-, -ı-, -i- -o- ve -u- ünlüleri düşme eğilimi göstermektedir: orada > orda, nereden > nirden, kayınatası >

gaynatası, üniversite > üniverste (Mutlu, 2022: 111), boyuna > boyna, uyuyor > uyuyu (112) vb.

6. 2. 3. Sonda Ünlü Düşmesi

Balıkesir ili ve ağızlarında, söz sonunda genellikle –a ünlüsü düşme eğilimi göstermektedir: damacana > dabacan (Mutlu, 2022: 112) vb.

7. Karadeniz Bölgesi

7. 1. Ünsüz Düşmesi

Bartın ili ağızında konsonant düşmesi, r ve l ünsüzleri gerek kelimelerin son seslerinde gerek iç seslerinde hece sonlarına rastlayan yerlerde sık sık düşmektedir. Düşme oranı r’de daha kuvvetlidir: *var* > *vā*, *ne kadar* > *ne ğadā* (Korkmaz, 1994: 21) vb.

Karabük ve yöresi ağızlarında hem söz başı hem söz ortası hem de söz sonunda ünsüz düşmesi görülmektedir.

Ordu ili ağızlarında, genellikle söz ortasında görülmektedir. Söz başında ve sonunda ünsüz düşmesine rastlanılmamıştır.

Bolu ili ağızlarında, akıcı r, l, y, n; sızıcı h, ğ, z, f, v sesleri ve süreksiz t, d, k seslerinin iç ve son seslerde düştüğü görülmektedir. Bartın, Karabük, Zonguldak illeri ağızlarında da görülen r düşmesi en yaygın ses düşme hadisesidir (Öztürk, 2019: 58)

7. 1. 1. Başta Ünsüz Düşmesi

Karabük yöresi ve ağızlarında söz başında h-, ş- ve y- konsonlarının düştüğü görülmektedir: helvası > élvası, herkes > érkes (Erdem ve Dağdelen, 2012: 106), hakir > akir (106), yüz üz (106) vb.

Ordu ili ağızlarında, söz başında ünsüz düşmesi görülmemektedir.

Bolu ili ağızlarında, genellikle söz başında –h ve v- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: hapölyeden > apölyeden (Öztürk, 2019: 60), vuruş- > uruş- (61) vb.

7. 1. 2. Ortada Ünsüz Düşmesi

Karabük ve yöresi ağızlarında söz ortasında –d-, -f-, -g-, -ğ-, -h-, -k-, -k-, -l-, -l-, -n-, -ñ-, -r-, -t-, -v-, -y-, ve -z- konsonlarının düştüğü görülmektedir: şimdi > şimi, efendim > efenim (Erdem ve Dursunoğlu, 2012: 106), yufka > yuka (106), bu gün > buün (106), sigara > ciara (106), Mehmet > memet (107), akşam > āşam (107), gönül > gōnü (107), asfalt > asvat (107), genç > geç (107), oña > oa (108), sonra > soıra (108), tekstil > teksil (108), çavuş > çauş (108), şey > şe (108), azıcık > acık (108) vb.

Ordu ili ağızlarında, genellikle söz ortasında -d-, -f-, -g-, -ğ-, -h-, -k-, -l-, -n-, -r-, -t-, -v-, -y- ve -z- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: gündüz > günüz, akşam < aşam, bahşış > başış, elektirik > elektrik, intikam > itikam (Demir, 2022: 83), sonra > sona, çift > çit, dövüş- > döş-, böyle > böle, azıcık > acuc (84) vb.

Bolu ili ağızlarında, genellikle söz ortasında -r-, -l-, -y-, -n-, -h-, -z-, -k- ve -d- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: vardık > vaduk (Öztürk, 2019: 58), oldu > odu, beygir > begir, genç > geş, kahvaltı > gavelti, oğlum > olum (60), azıcık > ecug, öksüz > ösüz, gündüz > günüz (61) vb.

7. 1. 3. Sonda Ünsüz Düşmesi

Ordu ili ağızlarında, söz sonunda ünsüz düşmesi görülmemektedir.

Bolu ili ağızlarında, söz sonunda genellikle -r-, -l-, -g-, -z ve -t ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir: gelir > gelü (Öztürk, 2019: 59), tembih < tembi, olur > olu (60), kız > gı, üst < üs (61) vb.

7. 2. Ünlü Düşmesi

Karabük ve yöresi ağızlarında kelime ortasında ve sonunda ünlü düşmeleri farklı fonetik hadiselerden kaynaklanır:

1. Alıntı kelimelerin bir kısmında orta hecedeki vurgusuz ünlü yaygın olarak düşer: Cumhuriyet > cumhuryét, dakika > daKKa (Erdem ve Dağdelen, 2012: 81)

2. Yöre ağızında eklerle genişletilmiş en az üç heceli kelimelerde orta hecenin ünlüsü düşer. Türkçede orta heceler vurgusuz olduğundan, kelime ortasında vokal düşmesi çok fazladır: birisinin > birisiniñ, ileriden > ilerden (Erdem ve Dağdelen, 2012: 81) vb.

3. Karabük ve yöresi ağızlarında cevher fiilinin ekleşme sırasında düştüğü veya yerini /y/ ünsüzüne bıraktığı görülmektedir: neredeyse > nérdeyse, var imiş > varmış (Erdem ve Dağdelen, 2012: 81) vb.

Karabük ve yöresi ağızlarında söz sonunda -h-, -j-, -k-, -l-, -r-, -t-, -y ve -z konsonlarının düştüğü görülmektedir: padişah > pādişa, sondaj > sonta, çok > ço, nasıl > nası, bir > bi, üst > üs, şey > şe, kız > ğı (109) vb.

Ordu ili ağızlarında, genellikle söz başında ve söz ortasında ünlü düşmesi görülmektedir.

Bolu ili ağızlarında, ünlü düşmesi söz ortasında ve söz sonunda görülmektedir.

7. 2. 1. Başta Ünlü Düşmesi

Ünlü düşmesinin Bartın ağızlarına özgü değişik bir şekli yoktur. Öteki Anadolu ağızlarındaki genel düşme sebeplerine dayanır. Böylece bölgede ya ünlü ile biten ve

ünlü ile başlayan iki kelimenin yan yana gelmesinden doğan ünlü çarpışmasını önlemek için bunlardan biri ve zayıf durumda olanı düşürülmektedir. Yahut da ikiden fazla heceli kelimelerin vurgusuz, açık orta heceleri çok kere zayıflayıp düşmektedir: **kapı arkasına** > **ğap_arkasına**, **cüml_älemi**, **uyuya** > **uyya** (Korkmaz, 1994: 16).

Rize ili ağızında az görülmekle beraber yazı dilinde ve dilekçelerde olduğu gibi ön sesli ünlü düşmesi genellikle kelime başında hece durumunda olan dar ünlülerin düşmesi biçiminde görülmektedir: **ısrıgan** > **sırgan**, **ikindi** > **kindi**, **uyukla-** > **yukla-** (Günay, 2003: 73).

Ordu ili ağızlarında, söz başında genellikle ı- ve ü- ünlülerinin düştüğü görülmektedir: ıscak > sıcağ, üzengi > zengü (Demir, 2022: 70) vb.

Bolu ili ağızlarında, söz başında ünlü düşmesi görülmemektedir.

7. 2. 2. Ortada Ünlü Düşmesi

Ordu ili ağızlarında, genellikle söz ortasında -ı-, -e- ve -a- ünlülerinin düştüğü görülmektedir: alıcı > alcı, nerede > nerde, şurada > şurda (Demir, 2022: 70-71) vb.

Bolu ili ağızlarında, genellikle -ı-, -i-, -u- ve -ü- ünlüleri düşme eğilimi göstermektedir: varım > varrım (Öztürk, 2019: 44), hakikatten > hakkatden, köyünün > koynün (45) vb.

7. 2. 3. Sonda Ünlü Düşmesi

Ordu ili ağızlarında, söz sonunda ünlü düşmesi görülmemektedir.

Bolu ili ağızlarında, genellikle söz sonunda -u, -a ve -e ünlüleri düşmektedir: olduğu > olduğ, ne yapayım > niypam (Öztürk, 2019: 45), diye > diy (46) vb.

Sonuç ve Değerlendirme

Ağızlarda söyleyişten kaynaklı olarak ünsüzler iki farklı biçimde düşme eğilimi göstermektedir: Söyleyişi güç olduğu için yutulan patlayıcı ünsüzler ve söyleyişi ünlülere yakın nitelikte olduğundan dolayı erime niteliği gösteren akıcı ünsüzler. Bu iki sebepten dolayı genellikle ağızlarda ünsüzler düşebilmekte, eriyebilmekte ve yutulabilmektedirler. Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarında ünlü ve ünsüz düşmesi kategorileri üzerinde durulmuş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Doğu Anadolu bölgesinde genellikle h ve y ünsüzlerinden h sesinin söyleyiş güçlüğü ve y sesinin ünlülere yakın olmasından dolayı düştükleri görülmektedir.

Akdeniz bölgesi ağızlarında genellikle sert seslerden t ve k söyleyiş güçlüğünden dolayı düşme eğilimi göstermektedir.

Ege bölgesi ağızlarında genellikle r ve l ünsüzleri düşme eğilimi göstermektedir. R titre ve akıcı niteliğinde bir ses olduğu için ve l ünsüzü tonlu ve akıcı nitelikte olduğu için ağızlarda ya erime özelliği ya da yutulma özelliği söz konusu olabilmektedir. Bundan dolayı söyleyişten kaynaklı olarak düşme eğilimi göstermektedir.

Güneydoğu Anadolu bölgesi ağızlarında genellikle söyleyişten kaynaklı olarak h, n, r, s, t, v, y ünsüzleri düşme eğilim göstermektedir. Bu bölge ağızlarında hem söz başı hem söz ortası hem de söz sonunda ünsüz düşmesine rastlanmaktadır.

İç Anadolu bölgesi ağızlarında ünsüz düşmesi hem bazı iller arsında benzerlik hem de farklılık göstermektedir. Nevşehir yöresi ağızlarında y, g, ğ, h, v, f, n, t, z, k, l, r ünsüzleri söz başı, söz ortası ve söz sonunda düşme eğilimi gösterirken Kırşehir ve yöresi ağızlarında f, ğ, h, k, l, n, r, v, y, z ünsüzleri düşme eğilimi göstermektedir. Ancak Sivas ili ve yöresi ağızlarında, ünsüz düşmesi pek karşılaşılan ses olaylarından biri değildir. Sadece söz başında h-, g- ve y- ünsüzlerinin düştüğü görülmektedir. Sivas ili ve yöresi ağızlarında söz ortasında ve söz sonunda ünsüz düşmesi görülmemektedir.

Marmara bölgesi ve ağızlarında, ünsüz düşmesi hem söz başında hem söz ortasında hem de söz sonunda görülmektedir.

Karadeniz bölgesi ağızlarında, akıcı r, l, y, n; sızıcı h, ğ, z, f, v sesleri ve süreksiz t, d, k seslerinin iç ve son seslerde düştüğü görülmektedir. Bartın, Karabük, Zonguldak illeri ağızlarında da görülen r düşmesi en yaygın ses düşme hadisesidir.

Doğu Anadolu bölgesinde genellikle a-, -e- ve -ı- gibi ünlüler orta hecenin vurgusuzluğundan dolayı söz ortasında düşme eğilimi göstermektedirler. Söz başında ve söz sonunda ise yine söyleyişten yani dilin en az çaba yasasından kaynaklı olarak düşme eğilimi göstermektedirler.

Akdeniz bölgesi ağızlarında ünlü düşmesi farklılık göstermektedir. Misal Antalya ve yöresi ağızlarında orta hecenin vurgusuzluğundan dolayı orta hecede ünlü düşmesi görülüp söz başı ve söz sonunda görülmezken, Isparta ve yöresi ağızlarında söz başında genellikle i ünlüsünün düştüğü görülmektedir.

Ege bölgesi ağızlarında, -a-, -e-, -i- ve -u- ünlüleri söz ortasında vurgusuzluğundan dolayı düşme eğilimi gösterirken söz başında ve söz sonunda düşme ya da düşmeme durumu illere göre farklılık göstermektedir: Kütahya ve Uşak ili ağızlarında başta ünlü düşmesi görülmezken İzmir ilinde bir örnekte ö ve Manisa ilinde birkaç örnekte e ünlüsünün düştüğü görülmektedir. Başka bir deyişle istisnai durumlar bazı illerde söz konusu olsa bile Ege bölgesi ağızlarında ön seste ünlü düşmesi hadisesi yaygın değildir. Kütahya ve yöresi ağızlarında son seste -a-, -e ve -i ünlüleri düşme eğilimi gösterirken Uşak, Manisa ve İzmir ağızlarında son seste ünlü düşmesine

rastlanılmamıştır. Genel olarak ifade etmek gerekirse, Ege bölgesi ağızlarında söz ortasında ünlü düşmesi yaygın olmakla beraber, söz başında ve söz sonunda bazı illerde söylenişten kaynaklı olarak istisnai olarak bazı ünlülerin düşme eğilimi gösterdikleri görülebilmektedir.

Güneydoğu Anadolu bölgesi ağızlarında sadece orta hecenin vurgusuzluğundan dolayı orta hecede ünlü düşmesi görülmektedir. Söz başında ve söz sonunda ünlü düşmesi hadisesine rastlanılmamıştır.

İç Anadolu bölgesi ağızlarında genellikle vurgusuzluğundan dolayı orta hecede ünlü düşmesi görülmektedir.

Marmara bölgesi ve ağızlarında, hem söz başında hem söz ortasında hem de söz sonunda ünlü düşmesine rastlanmaktadır. Fakat en fazla orta hecenin vurgusuzluğundan dolayı söz ortasında ünlü düşmesine rastlanılmaktadır.

Karadeniz bölgesi ağızlarında, söz ortasında ve söz sonunda ünlü düşmesine rastlanmaktadır. Söz ortasında orta hecenin vurgusuzluğundan ve söz sonunda söylenişten kaynaklı olarak ünlü düşmesi görülmektedir.

Kaynakça

- Atmaca, E. (2017). Antalya İli Korkuteli İlçesi ve Yöresi Ağızları. Ankara: TDK Yayınları.
- Çakır, A. (2020). İzmir ili Ödemiş- Kiraz- Beydağ İlçeleri Ağızları. Ankara: TDK Yayınları.
- Demir, N. ve Şen Ü. (2006). Sivas İli ve Yöresi Ağızları (Etnik Yapı-Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük) Ankara: Gazi Kitapevi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2002). Kars İli Ağızları - Ses bilgisi-. Ankara: TDK Yayınları.
- Erdem, M. D. ve Dağdelen, G. (2012). Karabük ve Yöresi Ağızları (Giriş- İnceleme-Metinler). Karabük: Karabük Valiliği Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1995). Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler). Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (1988). Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük), Ankara: TDK Yayınları.
- Gülseren, C. (2000). Malatya İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler). Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2020). Uşak İli Ağızları. Ankara: TDK Yayınları.

- Günay, T. (2003). Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük). Ankara: TDK Yayınları.
- Günşen, A. (2019). Kırşehir ve Yöresi Ağızları. Ankara: TDK Yayınları.
- İleri, C. (2008). Eskişehir İli Mihallıççık İlçesi ve Yöresi Ağızları. Ankara: TDK Yayınları.
- İlker, A. (2017). Manisa ağızları. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2016). Türkçenin Dil Bilgisi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1977). Nevşehir ve Yöresi Ağızları 1. Cilt Ses Bilgisi. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). Bartın ve Yöresi Ağızları. Ankara: TDK Yayınları.
- Mutlu, H. K. (2022). Balıkesir İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük), Ankara: TDK Yayınları.
- Özçelik, S. (1997). Urfa Merkez Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük). Ankara: TDK Yayınları.
- Özçelik, S. ve Boz, E. (2001). Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük). Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, E. (2019). Bolu İli Ağızları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sağır, M. (1995). Erzincan ve Yöresi Ağızları İnceleme-Metinler-Sözlük. Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldız, O. (2021). Isparta Merkez İlçe Ağızları. Ankara: TDK Yayınları.

4. Çitak/Çitak Adı ve Manisa'da Yerleşik Strumisa (Makedonya) Çitaklarının Karakteristik Ağız Özellikleri

The Name Çitak / Çitak and the Characteristic Dialectal Features of Strumisa (Macedonia) Çitaks Residing in Manisa

Senem AKYOL¹

Giriş

Çitak adını, Manisa Balkan göçmenlerinin dil özelliklerini tespit maksadıyla yaptığımız derleme çalışmaları esnasında -ilk defa- Ahmetli ilçesinde, Beytullah Yılmaz'dan duyduk. Strumisa-Veleüs göçmeni Yılmaz; Çitak olduklarını ve Strumisa'daki Türklerin Yörükler ile Çitaklar şeklinde iki gruba ayrıldığını, dağda yaşayan Türklere Yörük, ovada yaşayan Türklere Çitak denildiğini ifade etmekteydi.

Bu andan itibaren, bize oldukça ilginç gelen Çitak tabirinin, Çitakların izini sürmeye başladık ve kaynak kişilerimize Çitak olup olmadıkları, Çitak adını duyup duymadıkları sorularını da yönelttik. Kosova'dan 4, Makedonya'dan 118, Bulgaristan'dan 59, Yunanistan'dan 27 olmak üzere toplam 208 kaynak kişiyle gerçekleştirilen görüşmelerde Strumisa-Makruva, Veleüs, Şuşitsa, Dobraşın göçmenlerinin kendilerine *Çitak* dedikleri ve etraf köylerin ahalisince de *Çitak* olarak adlandırıldıkları bilgisine ulaştık.

Öte yandan Türkiye'de Denizli, İzmir, Ankara, Balıkesir, Elazığ vb. yerlerde Çitak isimli yerleşimlerin bulunması, bizi, Strumisa Çitak ağız ile Türkiye'deki Çitak adlı yerleşimlerin ağızları arasında bir benzerlik olup olmadığı düşüncesine sevk etmiştir. Bu düşünceden hareketle, örneklem olarak seçtiğimiz, Denizli-Çitak, İzmir-Çitak'tan da metinler derledik. Ancak Çivril-Çitak ve Aliğa Çitak'taki derlemelerimiz neticesinde söz konusu yerleşimlerin ahalisinin kendilerine Çitak demediklerini; Çivril ile Aliğa Çitak ağızlarının birbirine benzediğini, fakat Strumisa Çitak ağız ile benzeşmediğini saptadık. Sahadan ve kaynak taramalarından edinilen bilgiye göre, Çivril-Çitak Avşar boyunun Çitak / Çatak oymağının adını yaşatmakta (Tok, 2015: 623-624); ilk adı "Çatlak" olan Aliğa Çitak ise Derici aşiretine bağlı köylerdendir (Uluçay, 1943: 9; Yıldırım, 2020: 95).

Çitaklarla ilgili literatürü taradığımızda da bu terimin Çitak, Çatak biçimlerinin olduğunu, genellikle Çitak şeklinin kullanıldığını ve araştırmaların tarih alanında

¹ Dr. Öğr. Gör, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü (Manisa, Türkiye), senem.akyol@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5550-8288

yoğunlaştığını gördük. Çitakların ağız özellikleri hakkındaki çalışmaların çok az oluşu, Makedonya Çitak ağızı üzerine ise bir çalışmanın bulunmaması konuya eğilme lüzumunu ortaya çıkarmıştır.

Çitak adı/adlandırması ve Çitak ağızları üzerine yapılacak araştırmalara bir katkıda bulunmak amacını taşıyan bu çalışmada, ilkin Çitak/Çitak adlandırması ve Çitakların/Çitakların kökeni hususu irdelenmiştir. Akabinde, Çitak/Çitak, Çatak adının anlamları, etimolojisi üzerinde durulmuştur. Çitak ağızı hakkında kaynaklardaki verilere ve yapılmış çalışmalara kısaca değinildikten sonra Manisa'daki Strumisa Çitaklarının ses, şekil, cümle bilgisi açılarından karakteristik olan ağız özellikleri verilmiştir.

Çitak/Çitak Adlandırması ve Çitakların /Çitakların Kökeni

Çitaklarla ilgili ilk bilgilere Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*'nde rastlanmakta. *Seyahatnâme*'nin muhtelif yerlerinde Çitakların nerelerde yaşadıkları, dil özellikleri, yeme içme alışkanlıkları, giyim kuşam tarzları kısacası 17. yüzyıl Rumeli Çitaklarının kültürüne dair tespitler aktarılmıştır. Evliya Çelebi göre Çitaklar; Tatar, Bulgar, Boğdan ve Eflâk'tan karışmış, melez bir kavimdir. Nitekim Silistre'nin anlatıldığı bölümde Çitaklardan *“İlk Osmanlılardan Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Şah askerlerinden türeyip kalmışlardır. Daha sonra Yıldırım Bayezid Han zamanında şehir Tatar ile süslenmiş, anneleri Tatar, Bulgar, Eflâk ve Boğdan olup bir çeşit Çitak kavmi olmuşlardır.”* şeklinde bahsedilmektedir (3. Cilt 2. Kitap, 2006: 441). Eserde, Çitakların yaşadıkları söylenen yerler: Çayırılı Köyü (Deliorman Nahiyesi), Silistre ile ona bağlı Alaybeyi köyü, Niğbolu, Göğemli köyü (Dobruca), Mekri, Ferecik, Çarşambapazarı kazaları, Yanbolı ve Serez'dir (3. Cilt, 2006: 405, 418, 441, 462-463; 5. Kitap, 2010: 137; 8. Kitap, 2017: 57, 80, 130, 184). Sözü edilen yerlerden Mekri ve Ferecik'te “Ahıryan-ı Çitak”, Çarşambapazarı'nda “Çitak-ı Yörükân”, Yanbolı'da “Çitak Yörükler”, Kızanlık'ta “Yörük Çitak” tabirlerinin kullanılması oldukça ilginç (8. Kitap, 2017: 57, 80, 184; 6. Kitap, 2010: 196-197). Çünkü Yörükler, *Seyahatnâme*'de, çoğu zaman Çitaklarla anılmakta ve Çitaklar bazı çalışmalarda “Yörük grubu” gösterilmekte (Ünal, 2019: 870); Ahıryan/Ahriyan terimi ise Çitak/Çitak terimi ile anlam ve kullanım açılarından benzemektedir. Bu tabirlerden, Çitak tabirine benzerliği nedeniyle, özellikle, *Ahriyan* üzerinde durmak gerekiyor. Ahriyan adına, ilk, 15. yüzyıl başlarında Osmanlı tahrir defterlerinde yeni Müslüman olmuş olanları tanımlamak maksadıyla başvurulmuştur. Tahrir defterlerindeki verilere göre de Ahriyan unvanı etnik adlandırma değil sonradan Müslüman olanları belirtmek için kullanılan bir tabirdir. 15-17. yüzyıl vakayinâmeleri, divanları vb.de ise Ahriyan terimi ekserî “mühtedi, mürted, itikadı zayıf, köylü, kaba, yaban, ahmak, cahil” gibi olumsuz anlamlarda sıfat olarak

kullanılmış. Tek bir yerde -Risâle-i Garîbe (1719-1720) adlı eserde- Arap, Türk, Kölemen vb. ayrı bir zümre, bir halk adı gibi kullanımına rastlanmıştır. Ayrıca Rumeli’de özellikle Rodoplar, Batı Trakya ve Kuzey Yunanistan’da birçok köye, yerleşime Ahriyan ile ilgili adlar verilmiştir. Ahriyan tabirinin 10 yerde geçtiği Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*’nde “Ahriyan kavmi”, “Ahriyan kabilesi” gibi anlandırmalarda bulunulur; ancak bu adlandırmalar etnisite belirtmeyip bir topluluğu, grubu ifade etmektedir. Örneğin Tirnovi kasabası bahsinde şöyle deniyor: “Ancak bir Müslüman mahallesi var. Onların da çoğu Ahriyan kavmidir, yani Rum’dan dönme melez Müslüman şekilli adamlardır.” (8.Kitap 1.Cilt, 2017: 189). Bazı araştırmacılar Ahriyan, Çıtak, Pomak, Potur vb. adlandırmaların Balkanlarda “Müslümanlaşmış-Türkleşmiş Bulgarlar”ı tanımlamak için kullanılan mahallî isimlendirmeler olduğu görüşündeler. Bu Müslümanlaşmış Bulgarlara yani Pomaklara Rodoplar’da “Ahriyan”, Makedonya’da genellikle “Potur”, “Torbeşi” bazen “Mijak, Nashinci”, “Çıtaklar”, Kosova’da ve Arnavutluk’ta “Goralılar” dendiğini iddia etmekte (Koyuncu, 2020: 331; Dikici, 2014: 127-128). Ahriyan tabirinden “Ahriyan-ı Çıtak” tabirine dönersek, Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*’nde Ahriyan teriminin ele alındığı bir çalışmada, Evliya Çelebi’nin Agriyan’ı mühtedileri tanımlamada kullandığı ve Mekri, Ferecik’teki Hristiyan Çıtaklar için Ahriyan terimini kullanmasının tarihî bağlama uygun olduğu söylenmekte. Söz konusu çalışmaya göre; Mekri, Ferecik’teki Hristiyan Çıtak Türklerinin kökeni 11-12. yüzyıllarda Dimetoka’ya yerleştirilen Hristiyanlaşmış Peçenek Türkleridir ve Bizans kaynakları onlardan Agaryan (Ahriyan) adıyla bahsetmektedir (Koyuncu, 2020: 318, 320, 322, 325-326, 329, 338). Aynı kaynaktan öğrendiğimiz kadarıyla Yazıcıoğlu Ali de Sarı Saltuk’un ölümünden sonra Dobruca’da kalan Türkmenlerin Hristiyanlaşmalarını “mürted ve ahriyan oldular” sözleriyle ifade etmiştir (Koyuncu, 2020: 320).

Kaynaklarda *Çıtak* ile anılan bir diğer tabir *Gacal*’dır. Kalafat ve Utin’in (2015: 35-36) Fehmi Gök’e yaptığı atıfa göre; Edirne, Trakya’da halka Gacal, Çıtak, Tülümen adları takılır ve yerlilik ifade eden Gacal; Edirne, Trakya, Bulgaristan, Yunanistan’da geçerli bir tabirdir. Atalarının kuzeyden gelen Uz, Bulgar, Peçenek Türkleri olduğu yönünde görüşler bulunan Gacal, Çıtak, Tülümen Türkleri Bulgaristan ve Yunanistan’da yaşamaktadır. Gacallar ve Çıtaklar Slavlaşmamış Bulgar Türklerindedir. Gacalların kökenini Gagavuzlara, Müslüman Peçeneklere götüren yaklaşımlar da vardır (Bozkurt, 2012: 279). Bazı araştırmacılar da Deliorman Türklerinin Gacal veya Çıtak adlarıyla anıldıklarını aktarmaktadır (Acaroğlu, 1999: 459; Bozkurt, 2012: 279; Çınar, 2018: 28). Ancak kaynaklarda böyle aktarılsa da Deliorman Türkleri hiçbir zaman kendilerinin Gacal veya Çıtak olduklarını söylememişlerdir, Deliorman Türklerine Gacal ya da Çıtak adlarını verenler yerli Bulgarlardır (Acaroğlu, 1999: 459). Benzer tespiti Bobçev’de de görmekteyiz.

Bobçev, Deliorman Türklerine Gacallar adını verip onların eski Bulgarların kalıntısı olduklarını savunan Şkorpil kardeşlerin tezini araştırmak için bölgede inceleme gezisine çıkmıştır. Deliorman Türklerinin kendilerine sadece “Türk” dediklerini ve Gacal adını aydın Bulgarlardan işittiğini söyleyen Bobçev’in saha tespitlerine göre; Deliorman Türkleri komşuları Dobruca Türklerine Gacallar derken Şumnulu, Razgratlı Bulgarlar her köylü Türk’e Gacal, “...fazladan Çitak ...” demektedir. Bazı kaynak kişiler ise daha çok Gerlova Türklerine Çitak adı verildiği hususunda ısrarlıdır. Gerek Gacal gerek Çitak küçümseme için söylenir fakat Çitak “...küçümsemeden de öte, aşağılayıcı, onur kırıcı bir addır!”. Bobçev, Eski Zağara’da saf Türklere Gacallar ya da Çitaklar; Hasköy’de şehirdeki sıradan Türklere Çitak; Gacallar/Gaceller isminin de bilindiği Elena ile Zlataritsa’da çoğunlukla Tuzluk Türklerine Çitaklar denildiğini de ifade etmiştir (Bobçev, 1988: 701-702).

Çitak tabiri ve Çitakların kökeni hakkında bir başka değerlendirme Yusuf Ziya Yörükân’a aittir. *Anadolu’da Alevîler ve Tahtaclar* eserinde Çitak adını *Çiğil* unvanına dayandıran Yörükân bu değerlendirmesini Ebû Düle’f’in Seyahatnâmesi’nde *Çiğiller* hakkında verdiği malumattan yola çıkarak yapmaktadır. Ebû Düle’f’in anlattığı kadarıyla Oğuzlar 10. asrın ortalarında eski yurtlarından çıkıp Taraz civarına *Çiğillerin* batısına gelmişler, burada sınır komşuları *Çiğillerle* sürekli çatışmışlar ve kendilerini Türklerin en asil, en şerefli boyu sayan Oğuzlar; *Çiğiller* gibi yünden, kürkten elbise ile beyaz şapka giyen, Ceyhun’dan Çin’e kadar uzanan yerlerdeki bu Türklerin hepsine daimî düşmanları *Çiğillerin* adını vermişlerdir. Bu tarihlerde Türkes, Karahanlı hükümdar ailelerinin çıktığı boylar, Kanklı, Becenek, Kalaç, Dokuz Guzlar ve genellikle Oğuz boyları *Türkmen* adıyla anılırken *Çiğillere*, Argolara, Gencaklara, Türkmen tabirinin dışında tutulan Türkeslere, Tohsılara, Yağmalara, Yabakolara da *Çiğil* denilmiştir. Yörükân’a göre; Türklerde, özellikle Oğuzlarda diğer boylara hâkim durumdakilerle onlara tâbi olanlara farklı unvanlar verme eğilimi her daim görülmüştür, *Çiğil* ve *Türkmen* tabirleri /unvanları da bu eğilimin bir belirtisidir. Daha sonraları bazı yerlerde bu anlayış *Çatak* ya da *Çitak* ve *Yürük* ya da *Yükruk* tabirleriyle adlandırılmıştır. Rumeli’ye geçen Türkmenler toptan Yörük namını alırken Yörüklerden önce Balkanlarda bulunan yerli Türklere ise kimi yerde Gacal, kimi yerde Çitak, kimi yerde Aryan, kimi yerde Pomak veya Bulgar unvanı verilmiştir. *Yerli Türk* anlamını taşıyan Rumeli’deki Çitak kelimesi ile Orta Asya’daki Çatak kelimesi de aynıdır ve Çatak tabiri -Anadolu’da kullanılmaması dikkate alınırsa- Balkanlara Yörüklerce değil Orta Asya’dan Tuna yoluyla gelen Türk boylarınca getirilmiştir. Ziya Gökalp’in Çitaklar/Çitaklar Anadolu’ya Selçuklularla gelmiştir, görüşü de yanlıştır; zira mevcut ananeler Çitakların, Türkmenler Anadolu’ya gelmeden önce burada bulunan yerli Türklerden olduklarını göstermektedir (Yörükân, 2015: 384-386, 395, 397, 409).

Yörükân, Çatak tabirinin Anadolu'da kullanılmadığını belirtiyor; ancak arşiv belgelerinden Adana, Aydın, Çorum, Kırşehir, Bozok, Niğde, Ankara, Diyarbakir, Kütahya, Erzurum, Konya, Menteşe, Bolu, Edirne vb. yerlerde *Çatak*, *Çataklı*, *Çataklı* adlarıyla Türkmân Yörükânı taifenin bulunduğunu öğreniyoruz (Aknalı, 2014: 40-41). Yine kaynaklara göre Oğuzların Avşar boyuna bağlı bir Çitak/Çatak oymağı vardır ve bu oymağın adı Anadolu'nun bazı yörelerinde yer adı olarak yaşatılmaktadır (Tok, 2015: 623-624).

Türkiye'de Çitak denildiğinde akla ilk gelen Ankara Çubuk ve Kızılcahamam arasında bulunan, "Çitak Köyleri" ya da "Yıldırım Köyleri" adı verilen ve ahalişi Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid taraftarı topluluk olarak kendini tanımlayan köylerdir. Bu köylerde yaşayanlar kendilerine Çitak dedikleri gibi etraflarındakilerce de Çitak olarak adlandırılır. Halk arasındaki yaygın rivayete göre Ankara Savaşı için gelen Rumeli kuvvetleri arasında Çitak Türkleri de vardır, savaş sonrası dönmeyip bu bölgeye yerleşmişlerdir ve Çitak ismi buradan gelmektedir (Çınar, 2018: 33-35, 38, 49). Nizamüddin Şami'nin *Zafernâmesi*'nde de Yıldırım'ın oğlu Süleyman öncülüğünde Bursa Yenişehir dolaylarında Çitakların, Rum muhaliflerin toplandıkları; Çitakların Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, Timur'un ordularına saldırdıkları anlatılmakta, ancak eserde bahse konu Çitakların kökenlerine dair bir malumat verilmemekte (Pehlivan, 2023: 58-59).

Çitak/Çitak, Çatak Adının Anlamları ve Etimolojisi

Kaynaklarda Çitak/Çitak, topluluk adı, olumsuzluk bildiren sıfat ve yer adı; Çatak ise topluluk ve yer adı olarak geçmektedir. Bu yazım, anlam bağı nedeniyle sözlüklerde, Çitak/Çitak adının yanı sıra Çatak kelimesi ve aynı kavram alanında yer aldığı düşünülen başka bazı kelimeler de taranmıştır.

Türklerin şarlarını, çöllerini baştan başa dolaştığını söyleyen ve XI. asrın Türk boyları, Türk dilleri, ağızları hakkında kıymetli bilgiler veren Kaşgarlı Mahmut'un "Türk Dilleri Kamusu"nda *Çitak*, *Çitak*, *Çatak* kelimeleri yoktur; ancak aynı kavram alanında bulunan *çit*, *çat*, *çat-* sözcükleri vardır. Sözlükte, *çit* "kamuştan veya dikenden yapılmış duvar veya hüğ, çardak; üzerinde alacalı nakışlar bulunan Çin kumaşı"; Oğuzca kaydedilen *çat* "kuyu"; *çat-* fiili ise "er oğlak kuzuka çattı" örneği ile "oğlağı kuzuya katmak, oğlak ve kuzu gibi şeyleri birleştirmek" anlamlarında verilmiştir (Cilt III, 1999: 120, 146; Cilt II, 1998: 294-295).

Hasan Eren'in etimolojik sözlüğünde (1999: 95) de *çit* sözcüğü, "bağ, bahçe gibi yerlerin çevresine çekilen engel" şeklinde tanımlanıp tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları şöyle gösterilmiştir: Orta Türkçe *çıt* "kamuştan veya

dikenden yapılmış engel veya kulübe”, Türkmençe *çet* “uç, yan”, Türkî *çit* “çit”, Kazan Tatarcası *çit, çik* “sınır, an, tarla sınırı, yan, uç”, Nogayca *şet, şek* “sınır”, Kırgızca *çet, çek* “uç, sınır, yan”, Karakalpakça *şek* “sınır”. *Çit/çit/çet, çik/çek, şet, şek* kelimelerinin *sınır* anlamı, bize, Uzlardan bir bölümün Rus uyruğuna geçip *sınır bekçiliği* yapmalarını ve bundan dolayı “Kala-uz” adını almalarını hatırlatıyor (Acaroğlu, 1999: 457). İlâveten, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*’nde bir halkın adı olarak verilen “Çik” sözcüğü vardır (Caferoğlu, 2011: 63). Çitakların kökenine dair yapılacak değerlendirmeler açısından bu tarihi bilgi ile *Çit/çit/çet, çik/çek, şet, şek* “sınır, uç” ve *Çik* “halk adı” sözcükleri arasındaki anlam bağı manidardır.

Tietze’nin etimolojik sözlüğünde (2002: 481, 512), *Çitak* “köylü, kaba adam, yontulmamış herif” anlamlarıyla Anadolu ağızlarından bir sözcük olarak verilip etimolojisi meçhul, denilmiştir. *Çatak* ise, “İki dere veya iki yolun birleştiği yer; su akıntılı yerler, dağlarda derin dereler” anlamlarıyla verilip “çat-+ fiilden mekân ismi yapan -ak eki” şeklinde tahlil edilmiştir.

Nişanyan Sözlük’te, *çitak* kelimesinin “çatan, çarpışan, kavgacı” anlamlarındaki çatak sözcüğünden evrildiği ve çat- “bir araya getirmek, bitıştirmek” fiilinden türetildiği söylenmiştir (nisanyansozluk.com).

Tuncer Gülensoy’un *Köken Bilgisi Sözlüğü*’nde (2007: 223, 239), *çitak* adı “Dağda yaşayan ve geçimini odun satarak sağlayan (kimse); kaba, huysuz, kavgacı (kimse)”; *çatak* adı “Bitişik, ikiz; kavgacı” olarak izah edilmiş ve çitak ile çatak kelimelerinin çözümlenmeleri “çitak < çit+ak”, “çatak < çat-ak” şeklinde gösterilmiştir.

Ötüken Türkçe Sözlük’te; topluluk adı ifade eden *Çitak* sözcüğünün anlamı Deliorman’da yaşayan, Kıpçak Türkçesi ağızlarından birini konuşan Türk topluluğu, diye tarif edilmiştir ancak etimolojik açıklaması yapılmamıştır. Cins isim kullanımlarının etimolojisi ise “çit-ak” biçiminde belirtilmiştir. Eserde; *çitak, çitak, çatak* maddeleri için, sırasıyla, aşağıdaki anlamlar verilmiştir:

Çitak “Bulgaristan’ın Deliorman bölgesinde yaşayan, Kıpçakçanın değişik bir ağızını konuşan bir Türk topluluğu; (Sığır için) boynuzları düzgün bir hilali andıran; dağda yaşayan ve odunculukla geçinen; dağlı; huysuz, kavgacı; ağız bozuk; kaba saba, düzgün konuşamayan; şivesi bozuk kimse; açık göz; kurnaz; (Kişi için) evlenmeye ilk yeltenen; iyi giyimli, yakışıklı delikanlı; çobana dışarıdan katılan davar; katıntı; bir dalda bulunan dört beş meyve topluluğu.”

Çitak “Süslü; iyi giyinen; kaba ve kavgacı; demetlerden meydana gelmiş yığın; boynuzu ay şeklinde olan sığır.”

Çatak “İki yol veya derenin birleştiği, birbirine kavuştuğu yer; kavşak; iki dağ yamacının kesişmesi ile meydana gelmiş dere; iki tepe arasındaki geçit; su akıntılı yerler; dağlardaki derin dereler; çapraşık; iç içe girmiş; karışık; girift; arabesk; (Meyve için) yapışık; ikiz; çatal; (Kişi için) varıp ona buna çatan; kavgacı.” (Çağbayır, 2007: 978, 1011, 897).

Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü'nde, *çıtak/çıtak* “Osmanlı Türk'ü ile Tatar veya yerli halkın karışmasından oluşan melez topluluk; sonradan gelmiş olan, göçmen” manalarında. Ayrıca sözlükte *çatmak* “birleştirmek; birine sataşmak” ve ondan gelişen *çatık* “bitişik, birleşik”, *çatırık* “çatak, kavşak”, *çatki* “çatılma veya eklemeye oluşan kareler” kelimeleri vardır (Cebeci, 2010: 86, 91).

Doğu Rodop Türk Ağzılarının Sözlüğü'nde *çıtak* “Gümürçina düzlüğü halkının dağlılara verdiği ad”; *çıtak* ise “yaban (kimse), dili çetrefil olan, huysuz” olarak tanımlanır (Mollova, 2003: 76).

Sözlüklerden başka kaynaklarda geçen Çıtak adı yorumlarına, halk etimolojisine dair aktarımlara baktığımızda; Ankara-Kızılcahamam, Çubuk yöresinde, Çıtak isminin kadınların örttüğü beyaz başörtüsü nedeniyle “çiti ak”tan geliştiği söylenmekte (Çınar, 2018: 27). Deliorman Türklerine yerli Bulgarların verdiği Gacal, Çıtak adlarını Türker Acaroğlu'nun (1999: 459); Gacal Bulgarca gıjvadan (sarık bezi) gelirken Çıtak da ‘ak sarık’ anlamındaki “Çit-ak”dan gelir, şeklinde izah ettiğini görmekteyiz. Halim Çavuşoğlu (2006: 116) ise Çıtak, Aren, Pomak tabirlerinin muhatabını aşağılayıcı sıfatlar olarak kullanıldığına dair Batı Trakya'dan şu tespitini nakletmektedir:

“Anadili Türkçe olan Türkler, Pomaklara aşağılama ifadesi olarak ‘Küflü Pomak’, ‘Balkan ayısı’, ‘Aaren’ şeklinde hitap ederken, Pomaklar buna karşı aşağılama ifadesi olarak ‘Sen nesin? Çıtaksın (!) çırılçıplaksın’ nitelemesinde bulunmaktadırlar.”

Çıtak/Çıtak adının anlamı ile ilgili derlemelerimizde de bazı bilgilere ulaştık. Bunlardan birincisi Radoviş-Köseli'den Manisa-Soma'ya göç etmiş, Mümün Karaman'dan dinlediğimiz aşağıdaki rivayettir:

“Çıtak, onnar şeler gavurdan dönmüşler. osmanı gittø zaman orayı kılıç müslümanı onnar. onnara evlerinizin önüne çivt örün demişler bak bilelim sizin döndünüzü... erkez evinin önüne örmüş hã çıtıklar, dönmüşler, müslüman olmuşlar. osmanlı askeri onnara bi şey demiyo... onnar rummuş orda osmanı gittø zaman... evlerin önüne büle çit germişler ā filan ev dönmüş. gelir osmanı askeri ā çit var evin önünde dine dönmüş. ondan çitaklā dēler onnara.”

Diğeri, Aliağa-Çıtak köyünden Osman Şener isimli kaynak kişimize ait. Şener, köyün Çıtak adının nereden geldiğini şöyle anlatmıştır:

“burda beş on dane ev vardı, bu deden de annattı ya beynamaz şurda burda öle bey buraya gelmiş gönmuş. buraya gelince tabi burası sulukmuş o zaman, su çadı ani çıtağ _ ismi şü, sulaK oldūndan bu dere çadı var ya şu dere o iki çadın arasına su geliyomuş buraya. çatlaK ani, iki çat arasına çıtağ ismi ordan ğalmış, çatlak ... sōnadan düzeltmişler çıtak vermişler. çatlak, ilk ismi çatlak buranın”

Çıtak/Çıtak, Çatak adı için sözlüklerde verilen anlamları ve yapılan etimolojik açıklamaları göz önünde bulundurduğumuzda, bizce, *Çıtak/Çıtak* adı etnisite ifade etmemektedir; *melezleşmeyi*, *kırma oluşu*, *karışmayı*, *birleşmeyi* anlatmak için kullanılmaktadır ve *çatak* sözcüğünden gelmektedir. Nitekim aynı kavram alanındaki *çat*, *çat-*, *çatal*, *çitçit*, *çit*, *çitmek*, *çitim* “küçük üzüm salkımı” vb. kelimeleri birleşme anlamı vermekte. Hatta hem ayrılmış hem birleşmiş bir başka söylemle “aynının ayrılmış veya aynının birleşmiş” manasını taşımaktadır.

Çıtak /Çıtak Ağzı Hakkında Kaynaklardaki Veriler ve Yapılmış Çalışmalar

Çıtak/Çıtak ağzına dair ilk veriler Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*'nde bulunmakta. Eserde; Silistre, Dobruca, Mekri, Ferecik'te yaşayan Çıtaklardan bahsedilirken “Çıtak kavminin/taifesinin dilleri” diye ayrı, özel bir başlık açılmıştır. Silistre, Dobruca Çıtaklarının ağızlarından birçok kelime ve bazı cümle örnekleri verilmiştir: *alatla “tez ol”, kavra “getir”, hışır “kavun”, hışırka “karpuz”, alaf “saman”, çalma “sarık”, börk “kalpak”, napayın “ne işleyim”, aydı ver “söyleyi ver”* gibi. Mekri, Ferecik'teki Ahıryan-ı Çıtaklar için ise “*gilimiz de bile misik yani hepimiz bile idik.*”, “*sulubayımız neçik buyuramış eylece edesik, yani voyvodamız her ne emrederse öyle edelim.*” gibi daha çok cümle düzeyinde şekil bilgisi açısından önemli saptamalarda bulunulmuş. Halkı genelde Rum, Bulgar, Çıtak, Yörük kavmidir ve beyaz abâlar, kebeler giyerler denilen Serez'in anlatıldığı bölümde “*varmışık, gelmişik’ diye fazla kullanırlar.*” kaydının düşülmesi de bir başka mühim tespittir (3. Cilt 2. Kitap 2006: 441, 462-463; 8. Kitap 1. Cilt 2017: 80, 130).

Çıtakların dil hususiyetleri hakkında bilgiye ulaştığımız bir diğer kaynak, Barış Pehlivan'ın çalışmasıdır. Pehlivan, Çıtak/Çıtak/Çatak Türklerini incelediği yazısında, Ustrumca(Strumisa)-Svidovitsa köyünden Hanife Pehlivan ile yaptığı mülakatta edindiği bilgilere de yer vermiştir. H. Pehlivan'ın anlattıklarına göre; Usturmica'da başta kendi köyü Svidovitsa olmak üzere Bansko, Kukliš, Koleşino, Murtino, Makrevo, Suşitsa, Ednekük, Sekirnik vb. ova köyleri *Çıtak* yerleşimleridir.

Bu Çitak köylerindeki “kendilerini Türk-Çitak sayarlar, Yörükler gibi pak Türkçe konuşurlar, Yörüklerden ziyade ovalı, köylü Türklerdir, köylerinde Bulgarlardan daha fazladır ve Bulgarca bilmezler.” Mülakatta H. Pehlivan’a, Evliya Çelebi’nin Çitak ağzı için verdiği kelimeler de sorulmuş ve Ustrumca-Svidovitsa Çitak köyünde ‘hışır’ın kavun, ‘hışırka’nın olmamış karpuz, ‘kavra’nın tutup getirmek, ‘ocak’ın ateş, ‘çalma’nın başlık anlamında kullanıldığı öğrenilmiştir (Pehlivan, 2023: 58, 61, 65).

Çitak/Çitak ağzı hakkında ise, görebildiğim kadarıyla, iki çalışma mevcut. İlki, Gürer Gülsevin’in, *XVII. Yüzyıl Rumeli Çitak Ağzının Günümüz Türkiye Ağızlarındaki Görünümü* başlıklı çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada; Evliya Çelebi’nin Çitak ağzı için verdiği kelime örneklerinden, belirleyici nitelikte olduğu düşünülen şu 12 kelime Derleme Sözlüğü’nde taranmıştır: *alabaş, alaf, alatla-, akıt-, börk, çalma, çoğaç, çorbacı, hışır, ocak, öñ, kızañ*. Taramanın neticesinde, 17. yüzyıl Rumeli Çitak ağzı ile Anadolu ağızları arasında bir yerde en çok 5 sözcüğün ortaklaştığı ve bu yerlerin Edirne, Konya, Manisa-Alaşehir ilçesi ile ona bağlı Derbent köyü, Antalya-Kaş, Elmalı olduğu görülmüştür. Dar bir bölge olması hasebiyle “en sağlam ortaklık” Antalya Elmalı ile; ancak Elmalı Çitakların değil Tahtacı Türkmenlerinin yaşadığı bir yerdir. Öte yandan Türkiye’de kendilerine Çitak diyenlerin yaşadıkları yerlerdeki (Bazılarında Balkanlardan göç edenler var.) ağız özellikleri de *Seyahatnâme*’de verilen Çitak ağzı özelliklerinden farklıdır. Gülsevin, buradaki karşılığı açıklarken, Ege yöresi ağızlarını bilmeyen birinin Muğla köylerinden birinde duyduğu ve yabancı olduğu bir kelimeyi, diğer Ege bölgesi ağızlarında da kullanılmasına rağmen, Muğla ağzına özgü kelime olarak kaydetmesi örneğini vermekte. Dolayısıyla *Seyahatnâme*’de de Çitak ağzı için verilen kelimeler, Evliya Çelebi’nin onları Çitak ağzına özgü kabul ettiğini ve başka Türk ağızlarında kullanılmadığına dair bir savı olduğunu göstermez. İkinci hususu, yani Anadolu’da kendilerine Çitak diyenlerin yaşadığı yerlerin ağız özellikleri ile *Seyahatnâme*’deki Çitak ağzı özelliklerinin örtüşmemesini ise dilin değişen canlı bir varlık oluşuyla izah etmektedir. Ayrıca, Evliya Çelebi’nin XVII. yüzyıl Rumeli Çitaklarının ağız özellikleriyle ilgili tespitleri içinde emir-istek 1. çokluk şahıs çekimine dair örneğinde geçen “+sIK” şahıs ekinin önemini vurgulamaktadır. Nitekim bugün Batı Rumeli ağızlarının emir-istek çekiminin 1. çokluk şahsında “+sIK” kullanılmamakta. Gürer Gülsevin’e göre Çitak ağzı, muhtemelen, Kıpçakça hususiyetler de taşıyan bir Oğuz ağzıdır (Gülsevin, 2017: 683-691).

İkincisi ise Hanife Gezer’in *Peçenek Oğuz Kökenli Çitak Türklerinin Dili Üzerine* isimli makalesidir. Bu makalede, 93 Harbi ve Balkan Savaşlarıyla Çanakkale-Çan ilçesinin Asmalı, Karadağ köyleriyle Biga ilçesinin Dikmen, Sarısfat köylerine göç etmiş Bulgaristan Çitaklarının ağız özellikleri derleme metinler yoluyla fonetik, morfolojik açıdan incelenmiştir. Derleme metinlerinde “öne çıkan” Çitak ağzı

özellikleri Gacal ve Pomak ağızlarıyla karşılaştırılmış. İnceleme neticesinde şu Çıtak ağızı özellikleri tespit edilmiştir:

1. Geniş zaman kip eki -ōru; olumsuzu -mōru şeklinde: *alōrun/ almōrun vb.*
2. Şimdiki zaman kip eki -ōr / -ō; olumsuzu -mō şeklinde: *canı sıkılōr, görmōr, oturamōn vb.*
3. Bazı kelimelerde kelime başı /b/ ötümsüzleşmesi var: *pit- “bitmek”, pekle- “beklemek” vb.*
4. Teklik birinci şahısta -n eki yaygın kullanılır: *yaparın, hastanedeyin vb.*
5. İsimlerin yüklem olarak kullanımında ek-fül ekleşmez: *var ımuş, küçük üdük, yok udu vb.*
6. İstek kipinin rivayet çekimi ile öğrenilen geçmiş zaman çekiminin 1.çokluk şahsında “-sIk” ekine rastlanır: *ōreneymişsik, utanmışsik, yaşlanmışsik.*
7. İlgi eki ünlüyle biten kelimelere -yın şeklinde eklenir: *Esmayın, dedeyin vb.*
8. Bazı kelimelerin başında ortasında ü < ö değişimi görülür: *üt- “öğüt-”, büle “böyle” vb.*
9. “+lAr” çokluk ekinde r ünsüzü düşürülür ve bu durum ünlü uzunluğuna yol açar: *ōlanlā “oğlanlar”, evlē “evler” vb.* (Gezer, 2019: 901, 912-914).

Manisa’da Yerleşik Strumisa Çitaklarının Karakteristik Ağız Özellikleri

Cumhuriyet döneminde, Balkanlardan Manisa’ya göç etmiş 208 kaynak kişiyle yaptığımız derlemeler sonucunda Makedonya-Strumisa-Makruva, Veleüs, Şuşitsa, Dobraşin’in Çıtak yerleşimleri olduğunu tespit ettik. Çitaklar hakkındaki kaynakları taradığımızda ise anne tarafından “Radoviş Çitakları”ndan olduğunu belirten yazar İlhami Emin’den Radoviş Çitaklarının varlığını öğrendik (Aruç, 2007: 92). Ancak, Manisa’daki 28 Radoviş göçmeni ile yaptığımız derlemelerde, ova köylerinde yaşayan Türklerin dağ köylerinde yaşayan Türklere *Yörük*, Yörüklerin ise onlar için *Uvalı* tabirini kullandıkları bilgisine ulaştık ve “Çitakım” ya da “Çitakız” diyen bir kaynak kişiye rastlamadık. Yalnızca, Yörük köyü olan Radoviş-Sarıgöllülü kaynak kişimiz Rahime İleri’den *Āriyan* tabirini işittik. Çıtak adını ilk defa benden duyduğunu belirten Rahime İleri, yaşadığımız yere 1 saat uzaklıkta bulunurlar dediği *Āriyanlar* hakkında “*onnar bize yörük derlerdi biz gene onnara āriyan derdik*

āriyan. onların giyimleri te başka bizim giyimlerimiz başkaydı” açıklamasında bulunmuştur (Akyol, 2020: 1197).

Makale konumuz olan Strumisa (Usturmica/Usturumca) Çitaklarının Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*'nde bahsi geçiyor mu, diye baktığımızda da Usturumça bölümünde Çitak/Çitak adının geçmediğini gördük. Eserde ahalisinin Oğuz taifesi olduğu söylenen Usturmica anlatılırken: *“Halkının hepsi bir alay oğuz taifedir. Ümmetin salihî ehl-i sünnet ve'l-cemaat hâl sahibi Yörük adamları vardır... Kadınlarının ve erlerinin çoğu beyaz süt gibi aba ferace ve aba dolamalar giyip tertemiz olup ibadet ederler”* denilmekte (8. Kitap 2. Cilt 2017: 728, 730-731). Bu anlatıda her ne kadar Çitak adı geçmese de Çitakların giysisi *beyaz abâ* ile sıkça birlikte anıldıkları *Yörüklerden* burada da söz edilmekte (8. Kitap 1. Cilt 2017: 80, 130). Evliya Çelebi Çitaklardan bahsettiği yerlerden biri olan Çarşambapazarı kazası için de *“Yörük vilâyetidir”* demiş sonra *“Çitak-ı Yörükân kavmi”* tabirini kullanmış ve bu Yörük vilâyeti ahalisi hakkında şu malumatları vermiştir: *“Bu tıraşsız kalleş kavmin dedelerini Orhan Gazi oğlu Süleyman Beşe Anadolu'dan Türkmen kabilesinden sürüp bu diyarda yerleştirmişti. Bulgar ve Rum kefereleriyle karışarak başka özel bir dil ve lehçe ile konuşurlar.”* (8. Kitap 1. Cilt 2017: 184).

Manisa'da yerleşik Strumisa Çitaklarının karakteristik ağız özelliklerini belirlemede Makruva'dan 3, Veleüs'ten 3, Şuşitsa'dan 2, Dobraşın'den 3 olmak üzere toplam 11 kişiden derlenen metinlerden yararlanılmıştır (Akyol, 2020: 824-869). Kaynak kişilerimiz 1956-1960 arasında Manisa'ya gelen ve Ahmetli-Merkez ile Turgutlu-Urganlı'da yerleşik göçmenlerdir. Bahse konu 11 kişiden derlenen metinler; ses, şekil, cümle bilgisi açılarından incelenmiş ve tespit edilen karakteristik ağız özellikleri aşağıda örnekleriyle sunulmuştur.

Ses Bilgisi

1. Geniş zaman ekinin ünlüsü uzun telaffuz edilir. Bu kullanımın örnekleri Veleüs, Şuşitsa, Dobraşın'de daha çoktur.

kovalârdık (M3.3/3, 5) okûrum (M3.3/3, 30) ufalârdık (M3.3/2, 15) çapalârke (M3.3/2, 88) kazîrlar (M3.3/2, 88) toplârdı (M3.3/1, 107) mayalârdık (M3.4/1, 100) bakârım (M3.4/2, 62) söylêrım (M3.4/2, 79) dêrım (M3.4/2, 81) arâr (M3.5/1, 45) yaşâr (M3.2/1, 59) kaynâr (M3.4/1, 51)

2. Kelime tabanları ile eklerde ünlülerin artlaşma ve önleşmeleriyle dil uyumu bozulmaktadır. Bunlardan bazıları (-miş ekinin tek varyantlı olması vb.) arkaik özellik göstermektedir.

a) Kelime sonundaki ı, u ünlülerinin yerini i ünlüsüne bırakmasıyla dil uyumunun bozulması

Kelime tabanlarında: alti (M3.3/3, 20) kıpkırmızı (M3.5/1, 23) komşi (M3.2/2, 5) kuri (M3.3/2, 33) avluda “avluda” (M3.2/3, 24) dari (M3.2/1, 176)

Bazı kelimelerin ilk hecesinde i < ı değişimiyle artlık-önlük uyumu bozulur: ısrar (M3.2/2, 21) çıktık (M3.2/3, 98) çıkanı (M3.4/2, 45)

İyelik 3. teklik şahıs ekinde: vardar *ovasi* (M3.2/2, 34) dari *uni* (M3.2/1, 176) un *çorbasi* (M3.3/2, 14) abamın *kocasi* (M3.5/2, 40)

Yükleme hâl ekinde: oni (M3.2/2, 66) kartı (M3.2/1, 297) tarlaları (M3.2/1, 220) sıranı (M3.4/2, 82) yâynı (M3.5/1, 93) onları (M3.5/1, 97) burasını (M3.5/2, 24)

Görülen geçmiş zaman 3. teklik-çokluk şahıslarda: dolaştırılırdı (M3.3/1, 45) konmuşti (M3.3/3, 17) konuşurdılar (M3.4/2, 51) aradılar (M3.5/2, 12)

Soru ekinde: astalık mı (M3.2/3, 68) kattın mı (M3.2/1, 178) anlatayım mı? (M3.4/2, 17)

Yapım eklerinde: tatlı (M3.3/3, 13) (M3.5/1, 96) katlı (M3.4/2, 16) pazarcılık (M3.3/1, 47) yazı (M3.5/2, 2)

b) /ı/ < /i/ değişimiyle dil uyumunun bozulması

Kelime tabanlarında: ikinci (M3.2/1, 147) sevince (M3.2/1, 162) ekış (M3.2/1, 188) erırdırdık (M3.3/2, 36) endirdiler (M3.5/2, 12) kesilir (M3.5/1, 96)

İyelik eklerinde: epımız (M3.2/1, 10) yerımız (M3.2/3, 8) bizim dilimize (M3.3/2, 57) yemişlerimiz (M3.4/1, 7) işımız (M3.4/2, 29) evine (M3.3/1, 107) eline (M3.4/2, 22) kendim (M3.4/1, 16)

İlgi ekinde: ayredinin “Hayrettinin” (M3.2/1, 194) dedemin (M3.2/3, 65) anänemin (M3.3/2, 5)

Şahıs eklerinde: gittim (M3.5/2, 1) geleceğin (M3.3/2, 81) gelemezdim (M3.3/2, 85) tütündeydik (M3.3/1, 66) geldik (M3.4/2, 9) yok ıdınız (M3.5/1, 21) geleceğiniz (M3.3/2, 81) neredensiniz (M3.2/1, 120) gelelim (M3.4/2, 9)

Yapım eklerinde: senelik (M3.2/2, 33) fakırlık (M3.4/2, 72) bindırılırdı (M3.3/1, 45) getirir (M3.4/2, 21) pişürüz (M3.5/1, 90) çevirilerdi (M3.5/2, 58)

Fiilimsi eklerinde: bildİne (M3.3/2, 85) bildiklerimi (M3.4/2, 78) geldikten (M3.5/2, 9)

Bildirme ekinde: öledır (M3.2/3, 2) nedir (M3.4/2, 13)

c) /a/, /e/ ünlülü eklerde ve de bağlacında dil uyumunun bozulması

Çokluk ekinde: çektürmişlar (M3.2/1, 148) turislar (M3.4/2, 159) güzèllar (M3.5/1, 35) nêpsınler (M3.2/3, 65) gittilar (M3.3/1, 20)

Yönelme, bulunma ve vasıta hâl eklerinde: buralare (M3.2/3, 99) ayinde (M3.2/1, 264) yürtle “yoğurtla” (M3.2/2, 66) bunlarla (M3.3/1, 47) kapakle (M3.3/2, 54) bakırle (M3.4/1, 57) onunle (M3.4/2, 52) pancäle (M3.5/1, 96)

-sa dilek-şart ekinde: sorarsen (M3.2/1, 40) tutarsen (M3.3/2, 44) çalışmase (M3.4/2, 56) duyulurse (M3.2/3, 65)

-ca yapım ekinde: ğavurce (M3.2/3, 15) (M3.3/3, 29) (M3.4/2, 80) yugoslavce (M3.3/3, 29)

-mcA zarf-fiil ekinde: açılınce (M3.2/1, 36) kalkınce (M3.4/1, 101) alınce (M3.4/2, 22)

de bağlacında: bi da (M3.3/3, 34)

ç) -miş ekinin tek varyantlı kullanımıyla dil uyumunun bozulması

unutmuşım (M3.2/3, 16) varmış (M3.2/3, 68) kuymışlar (M3.3/2, 5) duymışınızdır (M3.3/2, 83) açılmış (M3.4/2, 9) kalmış (M3.4/2, 19) anlatmış (M3.4/2, 37) yatmış kâkmış (M3.4/2, 57) arp olmuş (M3.5/1, 2)

3. Dudak uyumu bozular: türki (M3.4/2, 52) kötü (M3.2/3, 108) konşiydık (M3.5/1, 6) koyin “koyun” (M3.3/2, 28); bılatın *güni* (M3.2/1, 307) kardaşının öli (M3.5/1, 62); görmüş (M3.2/3, 108) doldurudi (M3.3/1, 107) buldılar (M3.5/1, 22) küçükim (M3.2/3, 109); bûdır “büyüğüdür” (M3.2/3, 115) yirmi dömli (M3.5/1, 49) türlü (M3.3/2, 1) süpürücü (M3.5/2, 17); gidersün (M3.3/3, 33)

4. Ön ünlü bulunan hecelerde, hece sonundaki /k/ ve /l/ ünsüzleri arka damakta telaffuz edilmektedir. Arka damakta boğumlanan [k] ve [l] ünsüzleri de yanındaki ön ünlünün yarı kalın söylenmesine yol açmaktadır. Bu nedenle ünlü-ünsüz uyumu bozulmaktadır.

dirək (M3.2/2, 31) tək (M3.3/1, 8) pək (M3.3/1, 14) felək (M3.3/1, 47) bөрək (M3.3/2, 52) dirsək, bilək (M3.4/2, 129) köpək (M3.5/1, 74) gördük (M3.3/1, 92) döndük (M3.2/1, 263)

gəldim (M3.2/2, 6) gözəl (M3.2/2, 37) (M3.3/2, 96) (M3.5/1, 5) ətı (M3.2/3, 114) (M3.3/2, 48) təl təl (M3.3/2, 62) ətli (M3.3/3, 23) (M3.4/1, 8) bətli (M3.4/1, 82) evət (M3.4/2, 166)

5. /h/ düşmesi çok yaygındır.

Kelime başında: oca (M3.2/3, 55) evesle (M3.4/2, 162) asta (M3.5/2, 35) ükümata (M3.3/3, 27)

Kelime ortasında: macırānede (M3.2/3, 88) mūr “mühür” (M3.2/3, 96) mēşur (M3.3/1, 96) tārana (M3.3/2, 14) ilamur (M3.4/1, 50) tümle “tohumla” (M3.4/1, 60) muitta “muhitte” (M3.5/1, 64) sān (M3.5/1, 93) mūtār (M3.5/2, 51) māsus (M3.5/2, 51) nūt “nohut” (M3.2/1, 169)

Kelime sonunda: beytulla (M3.3/3, 1)

6. /ğ/ ünsüzü düşürülür. Bu hadise; bazı kelimelerde ünlü uzunluğuna, bazı kelimelerde büzülmeye neden olurken bir örnekte ikiz ünlü meydana getirmiştir.

/ğ/ düşmesi ile oluşan ünlü uzunluğu: ēlence (M3.5/2, 33) sāmallar (M3.5/2, 42) dālardan (M3.4/1, 50) dōri “doğru” (M3.2/3, 7)

/ğ/ düşmesi ile oluşan büzülme: çārdık (M3.4/1, 28) lēnde (M3.2/2, 52) yūrt “yoğurt” (M3.4/1, 11) sūduk “soğuduk” (M3.4/2, 49) göbēm (M3.4/2, 134) oncāz (M3.5/1, 43) gūs “gögüs” (M3.5/1, 64) yīn “yığın” (M3.5/2, 68) dıacāz (M3.3/2, 71)

/ğ/ düşmesi ile oluşan ikiz ünlü: aūr ğdi “ağırdı” (M3.3/2, 87)

7. Kelime başı ve ortasında /y/ ünsüzü düşürülür: engem “yengem” (M3.2/3, 39) teze “teyze” (M3.3/2, 9) ikanmadan (M3.2/3, 67) etişmez (M3.5/1, 90) penir (M3.5/1, 82) dēlim (M3.2/1, 80)

Belirli kelimelerin başında ise /y/ sesi türetilir. Öğrenmek fiili tipik örneğidir: yūrenemedim (M3.2/1, 12) yūrendık (M3.3/2, 17) yūrettiler (M3.5/1, 26) yūrenmedık (M3.5/2, 8); yiri “iri” (M3.3/1, 80) yīri yīri “eğri eğri” (M3.2/1, 154)

8. İlk hecede /ü/</ö/ daralması meydana gelmektedir: übürleri (M3.2/1, 10) übürsi (M3.4/2, 81) gütürsün (M3.2/3, 57) gütürdük (M3.3/2, 9) gütürcem (M3.4/2, 94) üle “öyle” (M3.3/2, 85) düşekleri (M3.4/1, 85) düveler (M3.5/2, 67) yūrūn “yörügün” (M3.4/2, 90)

9. İlk hecede /u/</o/ değişimi görülür: puliz “polis” (M3.2/1, 25) unlar “onlar” (M3.2/1, 79) ũllari “oğulları” (M3.2/1, 248) umuzumda “omuzumda” (M3.2/1, 283) ucükler (M3.2/1, 294) ucuk (M3.4/2, 175) koy “koy” (M3.2/2, 54) kuyar (M3.5/1, 84) dolu “dolu” (M3.2/3, 102)

Bir örnekte ise ikinci hecede rastlanmıştır: yugoslav “Yugoslav” (M3.2/2, 2)

10. /j/</ş/ değişimi olur: kij (M3.3/2, 24) oj “hoş” (M3.4/2, 80) yanlıj (M3.4/2, 116) taj (M3.5/1, 90) yetmij (M3.4/2, 98) (M3.5/2, 1) yenirmij (M3.3/2, 33) gitmij (M3.2/3, 31) kalmij (M3.4/2, 160) tutulmij (M3.5/1, 61) böleymij (M3.2/2, 69)

11. /j/</c/ değişimi gerçekleşir: geje (M3.2/1, 159) bakajam (M3.2/1, 60) yapajak (M3.2/3, 42) dünürjiler “dünürcüler” (M3.2/3, 105) toplanajak (M3.2/1, 226)

12. Vurgu bazen sondan başa sürüklenir: 'abam (M3.2/1, 38) 'eskiden (M3.2/1, 112) 'cevizlere (M3.3/1, 104) 'karnında (M3.4/2, 19) 'işlemiş (M3.4/2, 20) 'beşinci (M3.4/2, 53) 'nenemiz (M3.4/2, 171)

Şekil Bilgisi

1. Ünlü ile biten kelimelerde yükleme hâl eki “-y” biçimindedir.

orda sana **yömiyey** yazar (M3.2/1, 225), pişırsın **yufkuy** (M3.2/2, 60)

yāmurlar yarmış şeyi **tarlıy** (M3.3/1, 79), **kāvaltiy** yapardık (M3.3/2, 24)

burda yūrendık bu **tāranay**. (M3.3/2, 17), kır o **testiy** getirme eve (M3.4/2, 116)

sālar böle ep o bin **keçiy** (M3.5/1, 77), **parıy** geri verdiler. (M3.5/2, 36)

2. Yönelme hâl ekinde hece kaynaşması olur.

piriřtinā gittik (M3.2/1, 268), **orā kaynarcā** geğdik. (M3.3/2, 85)

ovā gideriz pamuk **toplāmā** (M3.4/1, 4-5), gütürcem sizi o **mālē**. (M3.4/2, 94)

angisi satmā gidecek **kasabā** (M3.5/1, 87), sardık **arabā** (M3.5/2, 21)

3. Yönelme hâli bulunma işlevinde kullanılır.

benim sülāle sorarsen beki kırk āne var **izmite**. (M3.2/1, 41)

koca çaydanlıklar sobanın **üstüne** orda kaynār (M3.4/1, 51)

radio bile yoktu **köyümüze** (M3.4/2, 14), ğavur **içine** yaşamak zor. (M3.3/3, 54),

her şelēmız vardı **evimize** (M3.4/1, 7), şini yetmij bir **yaşınayım**. (M3.4/2, 99)

Dobraşın'de ise bulunma hâlinin ayrılma işlevli kullanımı tespit edilmiştir:

vedire, işte iki kulpli bōle geniş, **toprakta**. (M3.5/1, 78)

köpek ekmiy işte şēden yapālar bu kara **unda**. (M3.5/1, 81)

4. Vasıta ekinin “-len” ve “-le” şekilleri vardır.

“-len” şekline örnekler:

sātlen su **dakikaylen** orda gelirdi (M3.2/1, 156), çok **işlerlen** ūraştık (M3.3/1, 48)

arabaylen (M3.5/2, 11), atlālen (M3.5/2, 57), etlen (M3.3/2, 53)

“-le” şekline örnekler:

oklāle ama mısır **ununle** yapardık (M3.3/2, 25), **yāle** kış günü **pastirmāle** (M3.3/2, 27)

çomakle urganle (M3.5/2, 57) çuvalle (M3.4/1, 50) arabalāle (M3.5/1, 72)

5. “-sIk” 1. çokluk şahıs eki kullanılır. Bu kullanımın örnekleri Makruva, Şuşisa, Dobraşın'de ve geniş zaman ekiyle tespit edilmiştir.

acı su da **katarsık** (M3.4/1, 101) **gidersık**, **gelırsık** (M3.4/1, 110) **yaparsık gidersık** (M3.5/1, 11)

biz burasının bollūni **bulamasık** (M3.2/1, 210)

6. Duyulan geçmiş zaman çekiminde 1.çokluk şahısta “-k” eki kullanılır.

kalmışık òle. (M3.4/2, 40)

biz orda **dōmişık** (M3.5/1, 12)

güzelmışık eralēde (M3.2/3, 106)

7. Duyulan geçmiş zaman eki “-miş” biçimindedir.

yunana **kaçmışlar** ah **unutmuşlar** (M3.2/3, 44)

fakirlik **çökmüş**, evler pis **olmuş**, otlar **yürümüş** ev boyi. (M3.4/2, 72)

8. Eski Türkçe dönemindeki gibi geniş zaman eki şimdiki zaman işlevlidir.

nere **gidersın** nerden **gelırsın** öle lafımız var a burda gidiyoz geliyoz yaparlar (M3.2/2, 16)

burdakinler yapıyoruz dēler biz gene **yaparız, yaparsık** (M3.4/1, 110)

şini **koşturüz** gene. (M3.3/2, 12), şini çok az **bilırım** (M3.4/2, 53)

git **derım** seni **çarı**. (M3.5/1, 34), tezem var, **arār** beni, ayşe **nāparsın?** (M3.5/1, 45)

geliyorum demek yoktu **gelirim giderim** öle. **yaparım, giderim, gelirim** öle biz konuşuyoruz.

(Şeyzane Ulucay-Dobraşın)

Olumsuz çekimi: yugoslavya şeyini **'bilmirum** (M3.2/1, 11), offf gel şini, **gelmür** adı (M3.2/1, 121)

Birleşik zaman çekiminde şimdiki zamanın “-y” biçimi görülür: gideylar (M3.2/1, 193) oturuylar, duruylar. (M3.3/1, 8), dolduruyduk (M3.4/1, 65) süzdürüyduk (M3.4/1, 92)

Veleüslü bir kaynak kişide “-yu” biçimine de rastlanmıştır: onlar aşada **oturuyu**. (M3.3/1, 9)

Makruva'da birkaç örnekte şimdiki zamanın “-i” biçimi ile karşılaşmıştır:

kütılık **yapılar**. (M3.2/1, 158) pomak **dijlar** (M3.2/1, 241)

9. Gelecek zaman ekinin “-AcA(k), -AjA(k)” ve “-cI, -jik” şekilleri tespit edilmiştir. Şuşısali kaynak kişilerimizden Kıymet Dinçer ise “Memlekette ‘-ci’ gelecek zaman ekini kullanırdık” açıklamasını yapmıştır. “-cI” biçiminin örnekleri Makruva, Veleüs, Şuşısa'dan; “-jik” biçiminin örneği Makruva'dandır.

“-AjA(k), -AcA(k)” şekline örnekler:

bizi toprak **dojurajak**. (M3.2/1, 212), kirece **atajaklar** (M3.2/3, 68)

martta mi **gircem** yetmiş ikiye (M3.4/2, 99)

“-cI; -jik” şekline örnekler:

bi ziyaret **edeciz**. (M3.2/1, 216), yetmij dokuza **gircim** yārn. (M3.3/3, 1)

sen **gidicin mi** (M3.4/1, 110), peşin nerden **alacim** oni sorun. (M3.4/2, 1)

sırasını **bulamācım** (M3.4/2, 2), nerden **gelejik** iş (M3.2/1, 117)

10. Emir-istek kipinin 1.teklik şahıs eki genellikle “-im” biçimindedir ve emir, istek, gereklilik gibi işlevlere sahiptir. “-im” biçiminin yanı sıra “-AyIm” da kullanılmaktadır.

var ğse yalnızım **gidim verim** da cüvabını. (M3.2/1, 222)

kari siz burda durun ben **gidim** çocim beşikten **alayım**. (M3.2/3, 46)

şini işim yok gücüm yok nē **kalkim**. (M3.3/1, 57)

tekrar **görüm** oralarını (M3.2/3, 11), sen sor ben **söylim**. (M3.2/3, 136), **anlatım** size. (M3.3/3, 32)

11. Ek fiil genelde ekleşmez: var ğ idi (M3.2/2, 19) ğavurca ğidi (M3.5/2, 2) arap ğmiş (M3.3/1, 94) güzel ğmiş (M3.4/2, 160) üzüm kesmek ğmiş, tütün kırmak ğmiş (M3.4/1, 5)

12. Makruva, Dobraşın’de ettirgen çatıda genişlemenin örnekleri görülür.

okūān adam er şeyi **anlatırı** (M3.2/1, 111), ateşe **otuturu** koca bakırı (M3.5/1, 94)

13. -ken zarf fiilinin “-ke” biçimi kullanılır.

memleketten **gelırke** (M3.2/3, 105), kışın yērdık **otururke** çok şeyler. (M3.4/1, 63)

giderke (M3.4/2, 162) çalışırke (M3.5/1, 41)

14. Kadar edatı “kā” biçimindedir.

ekmek istemē **kā**, su istemē **kā** (M3.2/1, 11), kapidan dişi **kā** (M3.2/3, 51)

bitesiyē **kā** yanardı (M3.3/2, 75), bu **kā** yoktu (M3.4/2, 91), o **kā** şēler var (M3.5/1, 35)

15. Makruva ve Şuşitsa’da gibi edatının “ğibin” şekli kullanılır.

kargin **ğibin** (M3.2/1, 94) ümmetli **ğibin** (M3.2/2, 20) ılıcalar **ğibin** (M3.4/2, 156)

Cümle Bilgisi

Devrik cümleler yaygındır.

öküz öldi para yok alim. (M3.2/1, 208)

būdır kıymet ufādır esma (M3.2/3, 115)

ucum etti altına alsın (M3.3/1, 76)

gèlmiş malını satmā. (M3.3/2, 79)

bızım az oldūmuz için karar vermişler burā gelmē. (M3.4/2, 40)

paraları yok gömmē. (M3.4/2, 68)

ne geçmiş baş oni söyledim. (M3.4/2, 78)

benim olan gitti ona ap almā (M3.5/1, 49)

kimın yok gelır alır orda (M3.5/1, 88)

ne yer bunlar o da oni yer. (M3.5/2, 18)

Sonuç

Kaynaklarda Çitakların/Çıtakların kökenine dair farklı görüşlerle karşılaşmaktayız. Bizim kanaatimiz, Ahriyan gibi Çitak/Çıtak tabirinin de etnisite anlatmadığı yönündedir. Nasıl ki Ahriyan tabiri Müslüman olmuş yerli unsurları, mühtedileri anlatırken, tanımlarken kullanılmışsa *Çitak/Çıtak* tabiri de Evliya Çelebi'nin sık sık belirttiği gibi Türklerle yerli unsurların karışımından oluşan *melez bir topluluğu* tarif ederken kullanılmıştır. Zamanla bu tabirler/unvanlar anlam genişlemesi yoluyla *kaba, köylü, dağlı, kavgacı* vb. olumsuz anlamlarda, küçümseyici, aşağılayıcı sıfatlar olarak da kullanılmıştır. Ayrıca, her iki tabirin yer adı olarak kullanımı söz konusudur.

Manisa'daki Strumisa Çitaklarının karakteristik ağız özelliklerini Evliya Çelebinin 17. asır Rumeli Çıtaklarının dil özelliklerine dair tespitleriyle karşılaştırdığımızda yalnızca “-sık” 1. çokluk şahıs ekinin ortak olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, kaynak taramalarımızdan öğrendiğimiz kadarıyla, Evliya Çelebinin Çıtak kavminin kendine özgü kelimeleri arasında saydığı şu sözcükler günümüz Strumisa Svidovitsa Çitak ağzında kullanılmaktadır: **hışır** ‘kavun’, **hışırka** ‘olmamış karpuz’, **kavra** ‘tutup

getirmek', **ocak** 'ateş', **çalma** 'başlık' (Pehlivan, 2023: 65). Söz konusu bu kelimelerin Strumisa'daki diğer Çitak yerleşimlerinin ağızlarında da kullanılıyor olması muhtemeldir.

1956-1960 arasında Manisa'ya göç eden Strumisa Çitaklarının ağız özelliklerini dedeleri Cumhuriyet'ten önce Bulgaristan'dan Çanakale'ye gelmiş Çitakların ağız özellikleri ile karşılaştırdığımızda ise şu iki özellik benzeşmekte: birinci çokluk şahısta "-sık" ekinin kullanılması ve ek-fiilin ekleşmemesi.

Rumeli Türk ağızlarının tasnifine göre de Manisa'daki Strumisa Çitaklarının ağız özellikleri, ünlü uyumlarının bozulduğu Batı Rumeli ağız grubuna dahildir.

Kaynakça

- Acaroğlu, M.T. (1999). Gagauzların Kökeni. *Belleten*, 63(237), 4453-488.
- Akınlı, Ö. (2014). *Akhisar İlçesi Yeradları*. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Akyol, S. (2020). *Manisa Balkan Göçmenlerinin Ağız Özellikleri Giriş- Ses, Şekil, Kelime Bilgisi- Söz Varlığı- Cümle Bilgisi-Metinler-Sözlük*. Doktora Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Aruç, N. (2007). Gagavuz ve Makedonya Türkçesi İrtibatında İlhami Emin. *Hikmet Dergisi*, (10), 89-94.
- Bobçev, S. S. (1988). Deliorman Türklerinin Kökeni. (Çev. M.T. Acaroğlu), *Belleten*, 52(203), 697-716.
- Bozkurt, F. (2012). *Türklerin Dili*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cebeci, İ. (2010). *Örneklerle Deliorman Türk Ağız Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çağbayır, Y. (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötügen Neşriyat. <https://vdocuments.net/yasar-cagbayir-oetueken-tuerkce-soezluek-1->
- Çavuşoğlu, H. (2006). Yugoslavya-Makedonya'dan Türkiye'ye 1952-67 'Kitlese' Göçü ve Bursa'daki Göçmen Kesimi. *Karadeniz Araştırmaları*, (10), 107-147.
- Çınar, H. (2018). Çubuk ve Kızılcahamam'da Yıldırım / Çitak Yerleşmeleri. *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi II. Uluslararası Sempozyumu (5-7 Ekim 2017)*

Bildiri Kitabı, (Ed. Fatih Erkoçoğlu ve Necmettin Ayan), Ankara: Çubuk Belediyesi Yayınları, 25-52.

- Dikici, A. (2014). Türkiye'deki Balkan Muhacirleri Arasında Kaybolan Bir Topluluk: Torbeşler. *Avrasya Etüdüleri*, 46(2), 123-165.
- Kâşgarlı Mahmud. (1998). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi Cilt II*. (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud. (1999). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi Cilt III*. (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Evliyâ Çelebi. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 3. Cilt 2. Kitap*. (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 5. Kitap 1. Cilt*. (Haz. Seyit Ali Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 6. Kitap 1. Cilt*. (Haz. Seyit Ali Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi. (2017). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 8. Kitap 1-2. Cilt*. (Haz. Seyit Ali Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gezer, H. (2019). Peçenek-Oğuz Kökenli Çıtak Türklerinin Dili Üzerine. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi (IJHE)*, 5(12), 897-919.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2017). XVII. Yüzyıl Rumeli Çıtak Ağzının Günümüz Türkiye Ağzlarındaki Görünümü. *Turkish Studies*, 12/30, 675-692.
- Kalafat, Y. ve Ulutin, H. (2015). Karşılaştırmalı Gacal-Gerlova-Çıtak-Tozluk Türkleri Halk İnançları. *Kültür Evreni*, (26), 32-49.
- Koyuncu, A. (2020). Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ahriyan /Ahriyan Terimi ve Etimolojik Bir Değerlendirme. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 8(25), 317-342.
- Mollova, M. R. (2003). *Doğu Rodop Türk Ağzlarının Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nişanyan, S. *Nişanyan Sözlük-Türkçe Etimolojik Sözlük*. Erişim tarihi 26 Ağustos 2023, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/citak>.

- Pehlivan, B. (2023). Çıtak/Çitak/Çatak Türkleri Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme. *Öd Tengri Yaşar E.Ü. TDAE Türk Tarihi Anabilim Dalı 30. Yıl Armağanı* (Ed. Ali Balcı ve İbrahim Doğukan Dokur). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 55-69.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı 1. Cilt*. İstanbul: Simurg.
- Tok, T. (2015). Denizli ve Yöresinde Oğuz Yerleşimine Dair Bazı Tespitler. *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 617-628.
- Uluçay, Ç. (1943). Yunt Dağında Bir Hafta. *Gediz Dergisi*, 6(65), 9-10.
- Ünal, M. A. (2019). Evliya Çelebi'ye Göre Konar-göçerler: Türkmenler ve Yörükler. *VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (18-21 Eylül 2019) Tam Metin Bildiri Kitabı Cilt II* (Ed. Zafer Gölen ve Abidin Temizer). Ankara: Gece Kitaplığı, 853-893.
- Yıldırım, C. (2020). *Yörükler ve Derici Yörükleri Tarihi*. İzmir: Aliğa Kent Kitaplığı.
- Yörükân, Y. Z. (2015). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*. (Haz. Turhan Yörükân). İstanbul: Ötüken Yayınları.

5. İşlevsel dil bilgisi yöntemiyle Türkçede “azlık” kavramının incelenmesi

Examining the concept of "fewness" in Turkish using the functional grammar method

Oğuz KILINÇ¹

Giriş

Doğal dilleri ve dil yetisini dilbilim incelemektedir. Dilbilim, ilk dönemlerde dil bilgisine yönelik yapılan dilbilim çalışmaları sonrasında yerini filolojiye bırakmış daha sonrasında ise dillerin birbirleriyle karşılaştırılarak incelenebileceğinden hareket edilerek karşılaştırmalı filoloji ve karşılaştırmalı dil bilgisi çalışmaları ağırlık kazanmıştır (Saussure, 1998). Dil bilgisi terimi ilk zamanlarda dilbilim yerine de kullanılmıştır. Saussure, dillerin betimlenmesini dilbilimin görevi olarak görmektedir (Saussure, 1998, s. 34). Kıran ve Kıran (2006, s. 45), dilbilimin amacını, bir dili konuşan bireylerin zihinlerindeki ortaklıkları tanıtmak olarak ifade etmektedir. Rifat (1998b, s. 17), dillerin geneli düşünüldüğünde dilbilimin sadece doğru ve güzel konuşmayı değil bunun dışında kalan bütün anlatım biçimleriyle de ilgilendiğini ifade etmektedir. 20.yüzyıla gelindiğinde dilbilim çalışmalarında artış yaşanmış, çeşitli kuram ve yöntemler geliştirilmiş, söz dizim, biçim bilim, anlam bilim, ses bilim, söylem gibi alanlarda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. İşlevsel dil bilgisi de bu alanlardan birisi olarak dikkatleri çekmiştir.

İşlev sözcüğü; dil ve dil birimlerinin belli bir amaçla kullanılışı; bireyler açısından üstlendiği iş; tümce içerisinde dil birimlerinin birbirleriyle ilişki içerisinde yerine getirdikleri görev olarak tanımlanmaktadır (Vardar, 1998, s. 128). Vardar (1998), işlevsel dil bilgisini ise bildirişim sürecinde belirli bir yeri ve etkinliği olan, diğer anlambirimlerin söz dizimsel işlevlerini belirtip kullanım sınıfını gösteren dil bilgisel anlambirim olarak tanımlamaktadır. İşlevsel dilbilim genel olarak dilleri işlevsel ve betimsel yönden ele alan dilbilim dalıdır. İşlevsel dilbilim dilin sosyal etkileşim aracı olması yönünü öne çıkarmakta dört temel yeterliği dile getirmektedir: edim, psikoloji, tipoloji, betimleme (Schaaik, 1998, s. 10). Dilin betimlenmesi anlam ve biçim birlikteliğini gerektirmektedir. Prag Okulu ve temsilcileri biçimsel özellikleri dikkate alarak sözcüklerin türsel ayrımına sokulmasına karşı çıkmaktadır (Derbişeva, 2003). Fe. de Saussure dilin bildirişim ve işlev yönünü vurgulayarak bu alanda öncü isimlerden olmuştur.

¹ Dr., Türkiye Maarif Vakfı (İstanbul, Türkiye), edosano6@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8159-6074

Bir dilin işlevsel yapısını esas alan işlevsel dil bilgisi dilin yapısal birimlerinin (metin, tümce, söz dizim) kullanımını kural ve işlev dahilinde inceler. Burada dilbilimsel dizge ve anlamsal işlevler birlikte ele alınmaktadır (Bondarko, 1984). Larsen-Freeman (2001, s. 251-252) de dil bilgisinin biçim, anlam, edim olmak üzere üç boyutlu yapısı üzerinde durmakta döngüsel ilişkiyi gözler önüne sermektedir. İşlevsel dil bilgisi kural koyucu değildir, dili kullanım özelliği içerisinde betimleme yolunu seçmiştir (Benzer, 2020, s. 4).

Türkçede yapısal ve davranışsal yaklaşımların hâkim olduğu dil bilimsel araştırma ve incelemeler görülmekle birlikte son yıllarda işlevsel bakış açısının da benimsendiğini görmek mümkündür. Türkçenin genel yapısı itibarıyla işlevsel dil bilgisi çalışmalarına uyumlu bir dil olduğu söylenebilmektedir.

İşlevsel dil bilgisinin uygulamaya dönük kullanıldığı alanlardan biri de yabancı dil öğretimidir. Dil bilgisinde esas olan dille ilgili bilgilerin verilmesi, temel dil becerilerinin öğretilmesidir ve dil becerilerini destekleyen, örgütleyen ve açıklayan etkinliklerin tamamını içermelidir (Erdem, 2007, s. 18). Bu açıdan işlevsel dil bilgisi kullanışlı bir yöntem olarak görülmektedir. Buna karşın Türkçenin işlevsel dil bilgisinin oluşturulması ve bunun Türkçe öğretiminde uygulanmasına yönelik çalışmaların istenen düzeyde olmadığı araştırmacılar tarafından da ifade edilmektedir (Ercan ve Bakırlı, 2009; Sebzecioğlu, 2011).

İletişimde bir varlığın, az ya da çok olduğunu, hiç bulunmadığını, bütününe ya da yarısını ifade etmek için kullanılan çeşitli dil birimleri bulunmaktadır. Bunlar görevsel ve türsel olarak sıfat, zamir, zarf, edat olarak adlandırılmaktadır. Kemiye ifadeleri kesin bir değer gösterirken belgisiz sıfat, zarf ve zamir kullanımları kesin bir değer belirtmezler. Bu durum sadece matematik hesaplamalarında değil günlük dilde de karşımıza çıkmaktadır. Miktar dediğimiz kavram diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de genel olarak nicelik yönüyle ele alınmış, sayılarla ifade edilmiştir. Bununla birlikte günlük dilde ve yazı dilinde işlevsel olarak miktar belirtmenin bazı sözcüklerle ve morfeyle yapıldığı görülmektedir. Bu yönüyle dilin yapısını betimlemeyi amaçlayan, dilsel birimleri iletişimdeki işlevlerine göre çözümlenmeye çalışan işlevsel dil bilim ve onun ilkelerini benimseyen işlevsel dil bilgisi yaklaşımıyla ele alınması gereken konulardan biri de “azlık” kavramıdır. Sözlükte “az” sözcüğü: “1. Nitelik, nicelik, güç, süre, sayı bakımından eksik; çok karşıtı. 2. Alışılmış olandan, umulandan, gerekenden eksik olarak”; “Azlık” sözcüğü: “1. Az olma durumu, 2. Azınlık” olarak tanımlanmıştır (TDK, 1998). Yüzeysel olarak “azlık” kavramı basit ve anlaşılabilir bir kavram olarak algılanmasına karşın derin yapıda “az” olarak kastedilen şeyin sadece miktarla ifade edilen bir durum olmadığı görülmektedir. Azlık diye ifade edilen kullanımlarda; varlıkların kendilerine has özelliklerinde, bir diğerine ya da öncesine kıyasla, eksi ya da aşağı yönde bir düşünüş yaşandığı,

sıklığında, derinliğinde ya da yoğunluğunda bir seyrelmenin olduğu pek çok durumu da ifade ettiği görülmektedir.

Bu açıdan “az, azlık” kavramını ele aldığımızda “azlık” sözcüğünün miktar ifade eden, “çokluk” sözcüğünün zıttı olarak gösterildiği, sözlüksel anlam alanı içerisine “küçültme, kısaltma, seyreltme” gibi anlamları aldığı görülmektedir. Türkçede “küçültme” anlamı olarak küçültme ekleri başlığı altında verilen ifadeler de bir anlamda “azlık” belirtmektedir. Nitekim Türkçe Sözlük’te küçültme tanımlanırken “değerini ve onurunu azaltmak” tanımlamasına da yer verilmiştir (TDK, 1998). Küçültme ekleri “azlık” anlamı dışında “sevgi ve acıma” anlamı da ifade etmektedir. Bu ekleri almış sözcükler cümle içerisinde isimlerin niteliğini belirterek sıfat; fiillerin niceliğini ve durumunu ifade ederek zarf görevinde bulunabilir ya da isim göreviyle kullanılabilirler (Zeynalov, 1993: 148) .

Bunun yanında “azlık” kavramının göreceli olduğu, farklı sosyokültürel yapılarda farklı çağrışımlar uyandırdığı görülmektedir. Örneğin bazı toplumlar için iki çocuğun olması “azlık” ifade ederken bazı toplumlarda bu miktar çok (çokluk) olarak görülmektedir. Para ve zenginlik konusunda da ülkelerin ekonomik durumuna göre farklı algı söz konusu olabilmektedir. Bu örnekleri hem bireysel hem de toplumsal tahayyüde çoğaltmak mümkündür. Bu tarz durumlar felsefe, sosyoloji, psikoloji gibi alanları kapsamakla birlikte dilbilimin toplumsal dilbilim alanını da ilgilendirmektedir.

Türkçede azlık anlamı veren dil yapılarını biçim bilimsel, sözcük bilimsel, söz dizimsel olarak ortaya koymayı, azlık kavramının miktar bildirmede anlamsal-çağrışımsal anlam alanı içerisinde hangi kavramlarla ilgili olduğunu belirlemeyi amaçladığımız bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. “Azlık” ve “az olma durumuyla” ilgili olabilecek sözcükler, dildeki kullanımlarıyla tespit edilmiş, ölçü bildiren sözcükler içerisinde sözlükteki tanımlanmalarında “azlık” durumuyla ifade edilenler belirlenmiş ve ortaya konmuştur. “Azlık anlamı” veren sözcükler belirlenirken azlık kavramı “küçültme, seyreltme, kısaltma, hafifletme” gibi anlamları bir yönüyle içerisine alan çatı bir kavram olarak düşünülmüştür. İşlevsel dil bilgisinin anlamdan biçime ve biçimden anlama bakış açısından faydalanarak dildeki unsurlar bir bütün olarak düşünülüp “azlık” betimlenmeye çalışılmıştır.

1. Biçim Bilimsel Yönden “Azlık” İfade Etme:

Türkçede bazı eklerin, eklendikleri sözcüklere anlamsal boyutta “azaltma, küçültme, eksiltme, seyreltme” gibi anlam özellikleri kattıkları görülmektedir. Bu ekler Türkçe dil bilgisi kitaplarında “yapım ekleri” ya da ayrı başlık şeklinde “küçültme ekleri” içerisinde gösterilmektedir. Buralarda gösterilen eklerin bazılarında “azlık” anlamının öne çıktığı görülmektedir. Bu eklerden bazıları şu şekildedir:

1.1. +çA:

+çA eki eklendiği sözcüğe yeni anlamlar kazandırarak isim ve sıfat oluşturabilmektedir (Korkmaz, 1958, s. 55). Bu anlamda yapım ekleri içerisinde değerlendirilmektedir. Köktürkçe’de “azça” sözcüğünde “küçültme, azaltma” ve bunun pekiştirilmesini görmekteyiz. Yine zarf olarak “dahıca bar (bir az daha var), çalaça bişti (azıcık pişti)” kullanımları azlığı ifade etmektedir (Korkmaz, 1958, s. 56). Eski Türkçe’de “ança (biraz, o kadar, azrakça (çok az), antaça (tam o esnada)) şeklinde azlık anlamı veren sözcüklere rastlamaktayız (Gabain, 2007). Günümüzde “darca, seyrekçe, azca, kısaca” sözcüklerinde zıtlarına göre niteledikleri özellik bakımından az olan duruma gönderme yapıldığı görülmektedir.

1.2. +cIk:

Bu ek “küçültme, sevgi” gibi anlamlardan başka eklendiği bazı sözcüklerde “azlık” anlamı vermekte ya da bu anlamı pekiştirmektedir. “Oncacık, buncacık, şuncacık” sözcüklerinde bu anlam ağırlıktadır (Emre, 1945).

Ör: *Bu kadarıcık iş olmaz.*

Buncacık elma kime yeter.

Oncacık yemeği bitiremedi.

Yine “biricik, azıcık, daracık, kısacık, parçacık, bir şeycık, derecik, yüz liracık...” gibi sözcüklerde azaltma anlamı vurgulanmaktadır.

1.3. +Az:

İşlek bir kullanıma sahip olmayan, “az” sözcüğünden geldiği düşünülen ek “çerez, çöpez (çer çöp), göğez/güvez (meyve), gengez (kolay), kepez (kuş sorgucu), üvez (sivrisinek)” gibi sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır (Korkmaz, 2003, s. 36).

1.4. +(X)K:

Eski Türkçede “+k, +u” şekilleriyle karşımıza çıkan bu ekin +GAK küçültme adlarından (buçgak, başgak...) türediği belirtilmektedir (Erdal, 1991, s. 41). Ögük (annecik) kullanımında küçültme, sevgi anlamı öne çıkarken “yulak (derekik), özek (küçük ırmak)” sözcüğünde suyun ve derinliğin azlığı öne çıkmaktadır.

1.5. +KIngA:

Küçültme, azaltma gibi anlamlar katan bu ek, sözcük öbeklerine ve birimlerine eklenebilmektedir (Erdal, 1991). Orhun yazıtlarında sadece “azginka (azıcık, pek az)” sözcüğünde geçmektedir (Tekin, 2000). Uygurcada bu ek “+KIYA ve +KıNA” şeklinde olup “azkinya erin (çok az er ile), azkına (azıcık), yalangazkiya (az kişiyle, yalnız)” sözcüklerinde azlık “oğulkiya (oğulcağız), erkiye (erçeğiz)...” gibi

sözcüklerde “sevgi ve küçültme” anlamı öne çıkmaktadır (Hacıeminoğlu, 1996). Eski Oğuz Türkçesi’nde bu eklin yerine küçültme işlevinde “+çUK(Az) ve +çAGUZ” ekleri kullanılmıştır (Emre, 1945).

1.6. +cAğIz:

Eklendiği sözcüğe sevgi, küçüklük, azlık gibi anlamları katan ve oldukça işlevsel olan bu ek ağızlarda “+cIğAz, +cUğAz” şekilleriyle de kullanılmaktadır (Ergin, 1997). Daha çok zamirlerle “oncağız, buncağız, şuncağız” gibi kullanımlarda azlık anlamını görmektedir.

1.7. +rAK:

Eski Türkçe’de “yegrek (çok iyi)” sözcüğünde görüldüğü gibi sıfatlarda derecelendirme yapmaktadır. Günümüz Türkçesinde bu anlamının dışında “akrak, siyahrak, acırak, ekşirek” sözcüklerinde olduğu gibi renk ve tat belirten sözcüklere gelmekte ve azlık ifade etmektedir (Banguoğlu, 2007). Burada belirtilen azlık, sözcüğün anlamına uygun düşecek şekilde bir azlıktır.

2. Sözcük Bilimsel Yolla Azlık İfade Etme:

Türkçede kıyas yoluyla kendi içerisinde azlık ifade eden sözcükler bulunmaktadır. Örneğin “muhalif” sözcüğü karşı olma anlamı dışında iktidardan daha az bir kesimi ifade etmektedir. “Azınlık” sözcüğü hem toplumsal bir grubu hem de sayıca azlığı ifade etmektedir. “Fakir, yoksul” sözcüğünde “parası az olan” anlamı ağır basmaktadır. “Hiçlik” anlamını da çağrıştırdığı düşünülse de bunun gerçekliği sorgulanmalıdır. “Birey” sözcüğü aileye; “aile” sözcüğü kabile, boy sözcüklerine; “boy” sözcüğü topluma göre azlık ifade etmektedir. “Tenha” sözcüğü insan sayısının az olduğu, kalabalık olmayan” anlamlarında azlık ifade etmektedir. “Tüken-, azal-, kolayla-, seyerel-, çözü-, damılt-, ele-, süzül-, incelt-...” gibi fiillerde azalmak anlamı uzak ya da yakın bir şekilde görülmektedir.

3. Söz Dizimsel Yolla Çokluk İfade Etme:

Türkçede bağlam içerisinde çeşitli görevlerde bulunabilen, geleneksel sınıflamada isim, fiil, hizmetçi sözler olarak ifade edilen bazı sözcükler miktar bildirirler. Bu tarz sözcüklerin günlük konuşma dilinde ve yazı dilinde işlek bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

3.1. Sıfatlar, Zarflar Yoluyla Çokluğun İfade Edilişi:

1.1. “AZ”: Türkçe Sözlük’te çok kelimesinin zıttı olduğu, nicelik, nitelik, güç, süre yönünden eksik olma durumu; gerekli, alışlagelmiş, beklenenden eksik olma durumu olarak tanımlanmıştır. Sözcük, “Az para, az iş, az yol” sözcüklerinde “sıfat”; “az kaldı, az geldi, az biliyor” sözcüklerinde “zarf”; “azı yarar çoğu zarar, azını aldı...”

gibi sözcüklerde “isim” olarak kullanılmaktadır. Az sözcüğünden türetilmiş ve sözlükte yer alan diğer madde başları şu şekildedir: “Azalabilme, azalabilmek, az alıcı, azalış, azalmak, azaltabilme, azaltabilmek, azaltılabilme, azaltılabilmek, azaltılış, azıcık, azımsama, azımsamak, azımsanabilme, azımsanabilmek, azımsayış” sözcükleridir. Bu sözcükler “az” sözcüğünün türevleridir ve Türkçede kullanım alanı oldukça fazladır. “Az” sözcüğü kendi içerisinde derecelendirmeye girerek “az→daha az→çok az→pek az” şeklinde de kullanılmaktadır.

1.1.1. “Az” sözcüğünün yer aldığı söz kalıpları:

Az ateş çok odunu yakar: Az sayıda kötü insan, çok sayıda iyi insanın başını belaya sokabilir.

Az bulmak: Yeterli görmemek, az saymak, azımsamak.

Az buz olmamak: Bir şey azımsanacak kadar olmamak.

Az değil: Birinin herhangi bir karakter bakımından görüldüğü gibi olmadığını anlatmak için söylenen söz.

(Bir şey) Az gelmek: Yetmemek.

Az görmek: 1. Umduğundan eksik bulmak. 1. Azımsamak.

Az günün adamı olmamak: Çok yaşamış, çok görmüş bulunmak.

Az kaldı (veya az kalsın): 1. Bir işin gerçekleşmesi söz konusuyken gerçekleşmemesi durumunda kullanılan söz.

Az kaz, uz kaz, boyunca kaz: Kendine yapılmasını istemediğini başkasına yapma.

Az olsun, uz olsun: Yaptığınız iş, edindiğiniz şey az olabilir ancak temiz ve iyi olmalıdır.

Az söyle, çok dinle: Kişinin gereksiz konuşmaktansa az konuşması ve konuşulanları dinlemesi daha iyidir.

Az tamah çok ziyan getirir: Hırslı ve pinti insan her zaman zararlı çıkar.

Az veren candan, çok veren maldan: Varlıklı olmayan bir kişinin yardım veya armağan olarak az şey vermesi büyük fedakârlıktır.

Az yiyen çok uyur, çok yiyen güç uyur: Kişi iyi uyuyabilmek için kararında yemeli.

Aza çoğa bakmamak: Olanla yetinmek.

Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz: Büyük şeyleri elde edebilmek için küçük şeylerle yetinmek gerek.

Aza sormuşlar: “nereye?”, “çoğun yanına” demiş: Küçük kazançların bile hep varlıklı kimselere düştüğü inancını anlatan söz.

Azı çoğa saymak (veya tutmak): Verilen küçük bir armağanı çok beğenmek.

Azıcık aşım ağrısız başım: Bir şey az olsun yeter ki sorunsuz olsun.

İçerisinde az sözcüğünün geçtiği diğer kullanımlar şu şekildedir: *Az az, az alıcı, az buçuk, az çok, az daha, azel, az gelişmiş, az sonra, en az, azar azar, en azından.*

1.2. Biraz: Sözcük sıfat ve zarf görevinde kullanılmakta olup belirttiği sözcüğün azlığını ifade etmektedir. Sözlükte de “bir parça, azıcık” olarak tanımlanmaktadır.

Ör: Biraz oturdu. (Sürenin azlığı)

Biraz güzel. (Niteliğin azlığı)

Birazdan gelirim.(Sürenin azlığı, kısalığı)

Birazını bana ver. (Bütünün parçası)...

Biraz sözcüğüne +*cık* küçültme eki eklendiğinde “aşırılık” anlamı kazanarak azlığın derecesi ifade edilmektedir.

1.3. Kısa: Sözcük boy ölçüsünde uzunluğun azlığını ifade etmektedir. Bu sözcüğün kendisi de bir ölçü bildirmiş olsa “azlık” anlamı ilgili olduğu görülmektedir. Nitekim Türkçe Sözlükte “ Boyu, uzunluğu az olan, az süren uzun olmayan” gibi anlamlarla karşılanmıştır (TDK, 1998).

Ör: Bu öğrenci kısa boylu (Boy uzunluğu az).

Kısa ömrüne çok şey sığdırdı (Az ömür).

Sözün kısası makbuldür (Sözün azı).

Kısa sözcüğünün “kısaca, kısacık, kısaltım, kısaltabilme, kısaltabilmek, kısalttırma...” gibi türevleri bulunmakta, hepsinde direkt azlık anlamı verilmesi de göndermelerle azlığı çağrıştıran “kısa çizgi, kısa dalga, kısa devre, kısa far, kısa görüşlü, kısa kafalı, kısa mesafe, kısa mesaj, kısa ömürlü, kısa ünlü, kısa vadeli, kısayol, sözcün kısası” gibi kullanımları mevcuttur.

1.4. Seyrek: Sözcük “ sıkın karşıtı, aralıklı, az rastlanan, çok bulunmayan” şeklinde anlamlara sahiptir. “Seyrek” sözcüğü “sık, yoğun” sözcüklerinin zıttı olarak kullanılmakta olup kimyasal çözeltilerin ifadesinde de bir ölçü bildirmektedir (Ör: Seyrek çözelti). Bu anlamlarının yanında çağrışımsal olarak bir durumun, olayın baştaki durumuna kıyasla “azlığı” anlamını da ifade etmektedir.

Ör: Bize seyrek geliyor (Az geliyor)

Akşam pazardaki yoğunluk seyrekleşir (Azalır).

1.5. Küçük: Sözcük doğrudan olmasa da yine çağrışımsal anlamsal yolla “bir durumun, olayın, nesnenin” diğerine oranla az olduğunu da ifade etmektedir. Nitekim sözcük “boyutları ufak olan, yaşı az olan, niceliği az olan” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 1998).

Ör: Sorunları küçülterek çözdü (sistemli azaltma), senin yaşın küçük (yaş olarak diğerlerinin altında).

1.6. Ufak: Sözcük “boyutları normalden küçük, yaşça küçük, makam olarak geri, önemsiz ve çok az” anlamlarıyla tanımlanmıştır (TDK, 1998).

Ör: *Ufak bir yatırımla hayatınız kurtulacak.*

Burada “ufak yatırım” küçük diye düşünülebileceği gibi asıl olan miktarın azlığıdır. Ufak sözcüğünün “ufacık, ufakça, ufak çapta, ufak tefek, ufalama, ufalamak” gibi türev ve kullanımlarında da “azlık” anlamı verilmektedir.

1.7. Kısık: Sözcük, “kısılmış olan, hacmi, niceliği az” gibi anlamlarla tanımlanmıştır (TDK, 1998). “Kısık ses” kullanımında “sesin az çıkması, normalinden daha az duyulur ve anlaşılır olması” gibi anlamları çağrıştırmaktadır.

Ör: *Kısık sesi duyamıyorum. (Normalinden daha az çıkan ses, tonca azlık vs)*

Sesim kısıldı. (Sesin şiddeti, tonu azaldı, düştü)

3.2. İkileme Gruplarıyla Azlık İfade Etme:

Türkçe ikileme söz varlığı yönünden oldukça zengin bir dildir. İşlevsel yönden oldukça farklı görevleri üstlenebilen “aynı sözcüğün, yakın anlamlı sözcüklerin, zıt anlamlı sözcüklerin, biri anlamlı diğeri anlamsız sözcüklerin” tekrarıyla kurulabilen ikilemeler cümle içerisinde sıfat, zarf, isim görevleriyle kullanılmaktadır. İçerisinde pek çok anlamı barındıran bu sözcükler “azlık” anlamın ifadesinde de kullanılmaktadır. Azlık anlamını çağrıştıran, barındıran ikilemelerden bazıları şunlardır:

Azar azar, az az, ufak ufak, kıdım kıdım, adım adım, yavaş yavaş, teker teker, tek tük, az maz, ufak tefek, birer birer, gün gün, dakika dakika, az biraz, hepi topu, bir iki, üç beş, şöyle böyle, aşağı yukarı, bayramdan bayrama.

Ör: *Borcunu azar azar ödemelisin. (Az az öde)*

Ekmeği kıdım kıdım verme. Cimrilik yapma. (Az verme)

Ufak ufak (ufaktan ufaktan) sigarayı bırak. (Azaltarak bırak)

Bayramdan bayrama gelir. (Az gelir, seyrek gelir, çok gelmez)

3.3. Benzetme Gruplarıyla ve Deyimsel Yapılarla Azlık İfade Etme:

Türkçede özellikle benzetme gruplarıyla ve deyimlerle azlık ve çokluk anlamların ifade edildiği görülmektedir. Burada belirtilen miktar belirsizdir. Dilin günlük kullanımında da somutlama amaçlı kullanılan “gibi, kadar” benzetme ve miktar edatlarının azlık anlamı vermede işlevsel olarak kullanıldığı görülmektedir. Doğrudan ya da çağrışımsal yolla “azlık” ifade eden benzetme ve deyimlerden bazıları şu şekildedir:

Devede kulak, avuç içi kadar, dışının kovuğuna yetmemek, cevizin kabuğunu doldurmamak, fındığın kabuğunu doldurmamak, bir parmak, tırnak ucu kadar, kuş yuvası kadar, kıl kadar, iğne ucu kadar, bir evlek yer, bir tutam ot, bir tas çorba, azıcık aşım ağrısız başım, az ve öz konuşmak, yazıda nokta, okyanusta damla, denizde damla, zerre miktar, bir tadımlık, göz hakkı, bir oturumluk yer, dar vakit, dar acele, bir nefeslik ömür, bir solukta, geldi geçti, tek nefeste (doğum için), bir yudum, bir sokum ekmek, bir lokma ekmek, el kadar, bir avuç toprak, bir dakika, bir saniye, bir arpa boyu, bir atımlık, bir koşu, üç günlük dünya, üç kuruşluk adam, beş kuruşluk adam, atla deve değil, adamdan saymamak, işten saymamak, o kadcıkcık kusur kadı kızında da olur, çorbada tuzu olmak, bir seferlik, beş para etmez, bir gölgelik yer, bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır, zerre miskal, filler tepişirken karıncalar/çimenler ezilir, kitapta sayfa olmak, sinek avlamak (müşteri azlığı), in cin top oynuyor, bir tur atmak, bir soluk almak, felekten bir gece çalmak, bir nebze, bir süre, bir gıdım, kırk yılda bir, kırk yılın başı...

Sonuç

Türkçede genel anlamda biçimsel unsurların öne çıktığı gramer incelemeleri, dili amaç olmanın gerisinde kurallar yığını halinde ele almış, anlamsal ve işlevsel yönler arka planda kalmıştır. Bu çeşit incelemelerin yerini dilin bildirişim özelliğinden yola çıkarak dili oluşturan sistemleri biçim ve anlam bütünlüğünde inceleyen işlevsel dil bilgisi almaya başlamıştır. Bu anlayışla ele almış olduğumuz “azlık” kavramı, biçimsel öğeler ve anlamsal unsurlar dahilinde incelenmiştir. Dil bilgisi kitaplarında azlık-çokluk zarfları, miktar zarfları özelinde sınırlı olarak verilen, küçültme eklerinin anlamları içerisinde yer yer değinilen “azlık” anlamı incelenmiştir. Türkçede hem biçim bilimsel hem sözcük bilimsel hem de söz dizimsel olarak bu anlama hizmet eden yapılar tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde işlevsel olarak azlık anlamını vermede benzetmelerden yararlandığı görülmüştür. Bununla birlikte “azlık” kavramının “küçültme, kısaltma, hafifletme, seyreltme” gibi çağrışımsal anlamları ifade ettiği yine bu anlamların içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Küçültme ekleri ve sözcükleri olarak incelenen dil yapılarının bazılarının hem tarihsel seyri içerisinde hem de günümüzde “azlık” anlamı verdiği görülmüştür. Azlık

sözcüğünün çok boyutluluğu, karşılaştırma yoluyla anlaşılabilceği, bu anlamı vermede somutlamalara gidildiği ve yine azlık, çokluk gibi değerlendirmelerin bireysel ve toplumsal arka planının olduğu ve bunlarla ilgili sosyolinguistik çalışmalara ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (2007). Türkçenin Grameri. Ankara: TDK Yayınları.
- Benzer, A. (2020). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*. Ankara: Pegem
- Bondarko V. Aleksandr (1984). *Funksionalnaya Grammatika*, Leningrad:Nauka, s.5.
- Derbişeva, Z. (2003). *Funksionalnolnaya Gramatika Ruskova i Kirgizkova Yazıkov*. Bişkek.
- Emre, Ahmet Cevat (1945). Türk Dilbilgisi: Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişmeleri Üzerine Gramer Denemesi. Ankara: TDK Yayınları
- Ercan, G. S. ve Bakırlı, Ö. C. (2009). Türkçede özne belirtme ve özne yükleme: İşlevsel dilbilgisi çerçevesinde bir çalışma. *Dil Dergisi*, 143, 42-58.
- Erdal, M. (1991). Old Turkic Word Formation, vol. 1. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdem, İ. (2007). *İlköğretim II. kademedede dil bilgisi öğretiminin sorunları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ergin, M. (1997). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). Karahanlı Türkçesi Grameri. Ankara: TDK Yayınları.
- Kıran, Z.; Kıran, A. (2006). *Dilbilime giris*. Ankara: Seçkin Yayınevi
- Korkmaz, Z. (1958). Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 6, 41-68.
- Korkmaz, Z. (2003). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi). Ankara: TDK Yayınları.
- Larsen-Freeman, D. (2001). Teaching Grammar. M. Celce-Murcia (Ed.), *Teaching English asa Second or Foreign Language*. Heinle&Heinle Thomson Learning.
- Nişanyan, S. (2009)., *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest Yay.

- Rifat, M. (1998a). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2012)., *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri*. (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual.
- Sebzecioğlu, T. (2011). Türkçede özne yükleme. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(1), 15-40.
- Schaaik, van G. (1998). İşlevsel dilbilgisi nedir? *Dilbilim Araştırmaları*, 9-25.
- Tekin, T. (2000). *Orhun Türkçesi Grameri*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Türkçe Sözlük (1998). 8. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilim temel kavram ve ilkeleri*. İstanbul: Multilingual.
- Zeynalov, Ferhat R. (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*. İstanbul: Cem Yayınları.

6. Menzer Niyarlı'nın *Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki* ile Ömer Seyfeddin'in *Niçin Zengin Olmamış?* Hikâyelerini Birlikte Okumak

Reading Menzer Niyarlı's *Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki* and Ömer Seyfeddin's *Niçin Zengin Olmamış?* Stories Together

Zeynep YILDIRIM¹

1. Giriş

Karşılaştırmalı edebiyat "iki veya daha çok millî edebiyat arasında mevcut ilişkilerin incelenmesi" (Huyugüzel, 2019, s. 266) olarak tanımlanırken millî edebiyat; "bir millete ait olan, o milletin yaşadığı coğrafyada ve onun ana diliyle meydana getirilen edebiyat" (s. 317) olarak tanımlanmaktadır. Fakat araştırmacıların bu terim için "Azerî, Özbek, Kazak ve Kırgız edebiyatlarının Türk millî edebiyatı içinde bir bölge edebiyatı mı olduğu yoksa bunların aynı dille yazılmış farklı edebiyatlar olarak mı görülmesi gerektiği" (s. 318-129) konusunda bir karara varamadıkları ortadadır. Fakat aynı dili kullanan ama farklı coğrafyalarda yaşayan aynı milletlerin eserleri karşılaştırmalı olarak çalışılacaksa bunu nasıl yorumlamak gereklidir? Şüphesiz ki farklı sahalardaki eserler de buldukları coğrafyadan kaynaklı Osmanlı sahasından farklı bir tarihî ve siyasî süreçten geçmiştir. Netice itibarıyla yaşanan bu süreçler toplum içerisinde paralellikler kadar farklılıkların da oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla diğer sahalardaki eserler ile Osmanlı coğrafyasında verilen eserler arasında mukayesenin gerekli olduğu ortadadır. Bu amaçla çalışmamızın ana konusunu Osmanlı sahasında yer alan Ömer Seyfeddin'in "Niçin Zengin Olmamış?" ile Azerbaycan sahasının temsilcisi Menzer Niyarlı'nın "Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki" adlı hikâyeleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar ile baş kişilerin geçirdikleri değişim oluşturmaktadır. Hikâyelerin dünyasına geçmeden önce her iki sahada da hikâye türünün gelişimi üzerinde durmak; farklı coğrafyada farklı tarihsel süreçler yaşamalarına rağmen ortak kültürel değerlere sahip Azerbaycan ve Osmanlı sahalardaki paralelliğin edebî eserlere yansımaları göstermesi açısından önemlidir.

1.1. Osmanlı sahasında hikâye türünün gelişimi ve Ömer Seyfeddin

1.1.1. Osmanlı sahasında hikâye türünün gelişimi

¹ Dr. Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD (İzmir, Türkiye), zeynepyildirim.ege2015@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1194-881x

Türk edebiyatında hikâye türünün kökleri çok eski tarihlere dayanmaktadır. Fakat TDK tarafından "gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan düzyazı türü" şeklinde tanımlanan modern hikâye türünün Osmanlı sahasına girişi XIX. asırda olmuştur. Osmanlı sahasında Batılılaşma hareketleri XVIII. yüzyıla kadar götürülmesine rağmen resmî olarak Tanzimat Fermanı'nın okunduğu 1839 tarihi bu hareketlerin başladığı tarih olarak kabul edilmektedir. Bu tarihe kadar Batı sadece askerî ve teknik anlamda örnek alınırken bu tarihten sonra siyasî ve hukuk alanlarında da yenileşmenin önü açılmıştır. Edebiyat alanında ise Batılılaşma/Batılı türlerin edebiyata dahil olması daha geç bir tarihte görülmektedir. Modern hikâye türünün başlaması A. H. Tanpınar'ın tespitine göre tercüme yolu ile gerçekleşmiştir (Tanpınar, 2013, s. 286). Batı dillerinden yapılan tercüme eserler sayesinde hikâye ve roman türleri Türk edebiyatına yerleşmiş ve aynı zamanda yeni bir üslup ortaya çıkmıştır.

Osmanlı sahasında, modern hikâye türünün örnekleri ortaya çıkmadan önce, klasik Türk edebiyatı dairesinden modern hikâye türüne geçiş sürecinde bir ara dönem yaşandığı görülmektedir. Bu döneme örnek olarak Aziz Efendi'nin "Tahayyülat" eseri verilebilir. Bu kitap modern edebiyatın başlangıcı sayılmamaktadır. Yine de eski tarzda yazılmış bir hikâye kitabı olmasına rağmen Tanzimat dönemi yazarlarının yetişmesini sağlamıştır. 1872-1874 yıllarına geldiğinde Emin Nihat Bey'in "Müsameretname" eseri ile karşılaşmaktayız. Bu kitapta anlatılan hikâyeler modern hikâye-romana içerik anlamında yakın olmakla birlikte kullanılan dil, eski inşa' geleneğinin izlerini taşımaktadır. Bu yüzden modern roman-hikâyenin başlangıcı olarak bu eseri değerlendirmek doğru olmaz. Yine ara dönem içerisine farklı alfabelerle Türkçe olarak basılmış birkaç kitap da (Vartan Paşa'nın kaleme aldığı Akabi Hikâyesi, Hasan Tevfik Efendi'nin Hayalât-ı Dil ve Evangelinos adlı Kulalı Rum bir gazetecinin yazdığı Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş) dahil edilebilir. Osmanlı sahasında roman-hikâye denilince akla gelen ilk isim şüphesiz Ahmet Mithat Efendi'dir. Onun, ilk cüzlerini Bağdat'ta yazdığı ve 1870-1894 yıllarında yayınladığı "Letaif-i Rivayat" başlıklı, birbirinden bağımsız hikâyelerden oluşan kitabı önemlidir. Fakat Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri teknik açıdan Batılı hikâye türünün özelliklerini taşımadığı için onu da modern hikâye türünün ilk temsilcisi olarak kabul etmek doğru olmayacaktır.

Sami Paşazade Sezai'nin "Küçük Şeyler" adlı hikâye kitabı Türk hikâyeciliği için önemli mihenk taşlarından biridir. Bu türde, Batılı hikâye tekniğinin ve tahkiye özelliklerinin gözlendiği ilk örnek olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Namık Kemal'in roman yazması roman türünün itibar kazanmasını sağladığı gibi Sami Paşazade Sezai'nin de hikâye türünde eser vermesi bu türün itibarını arttırmıştır.

Servet-i Fünun döneminde ise hikâye türünün romanın gölgesinde kaldığı söylenebilir. Bu dönemde kaleme alınan hikâyeler genellikle Maupassant-vari bir anlatım tekniğine ve klasik bir olay örgüsüne sahiptir. Servet-i Fünun döneminin en önemli yazarlarından olan Halit Ziya Uşaklıgil romancı kimliğiyle ön planda olsa da hikâye türünde de roman kadar başarılı eserler vermiştir. Onun hikâyelerini romanlarından ayırmak mümkün değildir. Konu, kişiler, üslup ve anlatım teknikleri açısından birbirlerine benzerler. Öykülerini on beş kitapta toplayan Halit Ziya, aşk, yalnızlık, ölüm, kötümserlik gibi konuları temel alan hikâyeler kaleme almıştır. Yazarın hikâyeleri için Türk edebiyatında epiğin etkisini kırdığını söylemek mümkündür.

Genellikle kendi yaşam deneyimlerinden hareketle kısa öyküler kaleme alan Mehmet Rauf da modern hikâye türünün Osmanlı sahasındaki temsilcilerinden biridir. Teknik açıdan zayıf olan ve romanlarının tasarımı olarak da görülebilecek olan bu hikâyeleri toplam on iki kitapta toplamıştır. Onun hikâyelerine hastalık, intihar, ihanet gibi olaylara dayanan kötümser bir atmosferin hakim olduğu görülmektedir.

Hüseyin Cahit Türk edebiyatında eleştirmen kimliği ile tanınan bir yazardır. Tek bir romanı ve iki hikâye kitabı bulunan yazarın hikâyeleri romanına göre daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Ahmet Hikmet Müftüoğlu da Servet-i Fünun döneminde hikâye türünde eser veren yazarlardan biridir. Yazar, hikâyelerini 1900 yılında yayımlanan "Haristan ve Gülistan" adlı hikâye kitabında toplamış, bu hikâyeler ile Doğu'nun masal geleneği ile Batı'nın modern hikâyeciliğini birleştirmeye çalışmıştır.

1908'den sonraki dönemde modern hikâye türünün temsilcileri artmıştır. Dilde Servet-i Fünun döneminin devamı olarak görülen, sosyal hayat ve onun sorunlarından kopuk Fecr-i Atî'den farklı, onun yanı başında Milli Edebiyat olarak adlandırılan, sosyal hayatı merkeze alan, konuşma dilini eserlere yansıtan bir tarzın başladığı görülmektedir. Bu grubun temsilcileri arasında Refik Halid Karay, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Aka Gündüz, Ömer Seyfeddin, Reşat Nuri Güntekin bulunmaktadır (Akyüz, 2015, s. 179-189). Bu yazarların bir kısmı Cumhuriyet'ten sonra da eserler vermişlerdir.

Batılılaşmanın etkisiyle Tanzimat edebiyatı döneminde Osmanlı sahasına girmiş olan modern hikâye türü Sami Paşazade Sezai ve Halit Ziya Uşaklıgil ile gelişme göstermiş, Ömer Seyfeddin'in hikâyeciliği ile de Cumhuriyet dönemi hikâyesine bağlanmıştır. Kenan Akyüz, "Batılı teknikteki küçük hikâye" için "Ömer Seyfeddin'e kadar, bir yazarın kendisine tek başına bağlandığı bir edebî tür durumuna" gelemediğini belirlemekte, Ömer Seyfeddin'in ise "Servet-i Fünuncular arasında küçük hikâyeci olarak tanıdığımız, fakat çok az ve seyrek yazan Ahmed Hikmet

kısmen istisna edilecek olursa, Türk edebiyatında hikâyeciliği meslek haline getiren ilk yazar" olduğunu söylemektedir (2015, s. 187). Konularını çoğunlukla gerçek hayattan alan, dilde sadeleşmeyi savunup eserlerinde sadeleşmiş bir dil kullanarak bunun nasıl yapılacağını gösteren Ömer Seyfeddin (Hülya Argunşah "onun hikâye yazmasının asıl sebebi tezlerini ileri sürmek" olduğunu belirtmektedir. (2021, s. 220)), modern Türk hikâyeciliği için Tanzimat ile başlayıp Servet-i Fünun ve Milli Edebiyat ile devam eden ve Cumhuriyet'e uzanan bir çizgide köprü vazifesi görmektedir.

1.1.2. Ömer Seyfeddin (1884-1920)

Ömer Seyfeddin 1884 yılında Balıkesir Gönen'de dünyaya gelmiştir. Sert bir asker olan babası, annesi ve kardeşleriyle beraber babasının mesleği dolayısıyla farklı yerlerde ikamet ettikten sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a gelerek dedesinin evine yerleşmiştir. Dokuz yaşındayken Askerî Baytar Rüstiyesi'ne giren Ömer Seyfeddin, bu okulu bitirdikten sonra 1896 yılında Edirne Askerî İdadisi'ne, sonra da 1900 yılında Mektebî Harbiye-i Şahane'ye girer. Makedonya'da isyan başlaması üzerine alelacele mezun edilen (sınıf- müstecale) öğrencilerle birlikte Ömer Seyfeddin de mezun olur ve 1903 yılında Piyade Asteğmeni olarak III. Ordu'nun İzmir Redif Tümeni'ne bağlı Kuşadası Redif taburunda göreve başlar. 1906 yılında İzmir Jandarma Okulu'nda öğretmenlik yapan yazarın İzmir'deki yılları onun düşünce ve sanatını derinden etkilemiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra III. Ordu'nun Selanik'teki merkezine nakledilen yazar, Yakorit köyü sınır bölüğü komutanlığı yapar. Eşkıya takibi ile zorlu günler geçiren yazar çeşitli görevlerle Balkanlar'ı dolaşarak bölge milletlerindeki millî uyanışı yakından görür. Bu tecrübeler onu derinden etkiler ve kendisinde millî duygu ve düşüncelerin uyanışını körükler. Düşüncelerini gerçekleştirmek için ise askerlikten ayrılarak Selanik'e gider. Genç Kalemler dergisi Ömer Seyfeddin'e bu amacını gerçekleştirmesi için kapı aralar. "Yeni Lisan" adlı makalesi (18 Nisan 1911) ve dil konusundaki düşüncelerinin bir örneğini gösterdiği "Bahar ve Kelebekler" adlı hikâyesi bu dergide yayınlanır. Fakat 8 Ekim 1912'de Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine yeniden orduya çağrılır. Yirmi bir askeriyle birlikte Yunanlılara esir düşen Ömer Seyfeddin'in esaret günleri Nafliyon kasabasında geçer. 15 Kasım 1913'te on aylık esaretten kurtulduktan sonra İstanbul'a dönen yazar 23 Şubat 1914'te tekrar askerlikten ayrılır ve Kabataş Sultanisi'nde edebiyat öğretmeni olarak çalışmaya başlar. İttihat ve Terakki mensuplarından doktor Besim Edhem Bey'in kızı Calibe Hanım ile evlenir fakat kızları Güner (Elgen) Hanım'ın doğumundan sonra (3 Eylül 1918) ayrılırlar.

Ömer Seyfeddin Kalamış'taki evinde büyük bir sarsıntı geçirir. Aile hayatının haricinde Mondros Mütarekesi, İttihat ve Terakki önderlerinin ülkeden kaçması gibi ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılar da yazarı derinden sarsar. İnci Enginün "Ömer

Seyfettin, bütün ömrü boyunca sosyal depremleri arka arkaya yaşayacak, fakat ölene kadar da inatçı iyimserliğini koruyacaktır" (Enginün, 2015b, s. 5) demektedir. Bu sebeple durup dinlenmeden yazmaya devam eden yazarın hayatı şeker hastalığının vücuduna yaptığı tahribat nedeniyle oldukça kısa sürer. Henüz gençliğinin baharında, otuz altı yaşındayken 6 Mart 1920 tarihinde vefat eder (Enginün, 2015a, s. 430-432; Enginün, 2015b, s. 5-8; Argunşah, 2015, s. 15-18).

Araştırmacılar Ömer Seyfeddin'in edebiyat faaliyetlerine şiir ile başladığını belirtirler ancak onun esas faaliyet alanı hikâyedir (Argunşah, 2015, s. 21-24). İnci Enginün Ömer Seyfeddin'in hikâyelerini yazarken farklı teknikler kullandığını, anlatıcılarını farklı şahıslardan seçtiğini belirtir. Ömer Seyfeddin mektup ve hatırat şekillerini de hikâyelerinde sıklıkla kullanmıştır. Kısa tasvirleri tercih etmiş, tahlil ve yorumları da yine kısa ve vurucu olaylar ve sözlerle vermeyi tercih etmiştir. "Bu bakımdan olay hikâyesinin en önemli temsilcisi, hatta başlatıcısı sayılmıştır" (2015b, s. 14).

"[O] Türk hikâyeciliğinde önemli bir basamaktır. Çünkü onun hikâyesi, tarihi henüz çok yeni olan Avrupaî Türk hikâyesinde başlı başına bir aşamadır. Öncesinde Samipaşazade Sezaî ve Halit Ziya ile belli bir noktaya gelen hikâyeciliğimiz Ömer Seyfettin'in hikâyesi ile Cumhuriyet devri hikâyeciliğine geçiş yapar. O, günlük hayattaki sıradan ve basit olaylardan yakaladığı ufak konuları hikâye hâline getirmeyi bilen yazardır. Bu buluş kudreti, güçlü bir realizm anlayışı ile birleşir ve klasik hikâyenin ilerleyişi ile de bütünlenir. O, Türk edebiyatında 'Maupassant-vari hikâye' dediğimiz, olaya dayalı hikâyenin bu yıllardaki en iyi temsilcisidir. Serim, düğüm, çözüm gibi belirgin bölümleri olan bu tarz hikâye anlayışı onun hikâyelerinde daha da gelişir. Hatta Çehov tarzı hikâyelerde görülen karakter ve portre çizme özellikleriyle de tamamlanır." (Argunşah, 2015, s. 24).

1.2. Azerbaycan sahasında hikâye türünün gelişimi ve Menzer Niyarlı

1.2.1. Azerbaycan sahasında hikâye türünün gelişimi

XIX. yüzyılda tüm dünyada bir değişim rüzgarı esmiş, bu rüzgar Azerbaycan coğrafyasında da yankı bulmuştur. Azerbaycan Türk edebiyatında XIII. yüzyılda başlayıp XIX. yüzyıla kadar devam eden süreç içerisinde bir İslam medeniyeti etkisi görülmekle birlikte bu süreç XIX. yüzyıldan itibaren hızlı bir değişime uğramıştır. Yaşanan siyasî, sosyal, ekonomik olayların bir yansıması olarak edebiyatta da bu değişimi görmekteyiz. Azerbaycan Türk edebiyatına modernleşme ile giren yeniliklerden biri de Batılı hikâye türüdür. Türk toplulukları arasında hikâye geleneği çok eski zamanlara dek uzanmaktadır. Fakat modern anlamda hikâyenin bu coğrafyaya gelişi, Osmanlı sahasında olduğu gibi, XIX. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Coğrafi olarak Azerbaycan Batı ile Orta ve Uzak Asya arasında bir köprü konumundadır. Jeopolitik konumu tarihin her safhasında onu büyük güçlerin odağı hâline getirmiştir. XVIII. yüzyıla kadar Türk hanlıkları arasında bölüşülmüş, siyasi

bütünlüğe/merkezi otoriteye kavuşmamış olarak bulunmaktadır. Fakat bu dönemden itibaren Azerbaycan coğrafyası hem İran'ın zayıflaması hem de Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetmesi ile işgale açık bir duruma gelmiştir. Kafkasya'daki karışıklardan yararlanan Çarlık Rusya 1804-1828 yıllarında güneye inerek Aras nehrinin kuzeyinde kalan toprakları işgal etmiştir. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmaları sonrasında Azerbaycan Rusya ve İran arasında bölüşülmüştür (Akpınar, 1994, s.35).

Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ikiye bölünerek yabancı devletlerin kontrolüne geçmesi sonrası edebiyat da ikiye bölünerek gelişimini iki koldan devam ettirmiştir. İran'da kalan Güney Azerbaycan'da halk edebiyatı oldukça güçlü bir şekilde bulunmaktayken klasik edebiyat zaman içerisinde sönükleşerek bir taklit ve nazariye edebiyatına dönüşmüştür. Çarlık Rusya'nın kontrolüne geçen Kuzey Azerbaycan'da ise sosyal, kültürel, siyasî, ekonomik sahalardaki değişimler gibi edebî sahada da ciddi gelişmeler yaşanmıştır.

Ruslaştırma siyasetini işgal ettiği bütün topraklarda uygulayan Rusya, bu hedefini Azerbaycan coğrafyasında da uygulamak amacıyla Rus okulları açmıştır. Esas amacı Ruslaştırma ve sadık memurlar yetiştirmek olan bu okullara halk direnç göstererek göndermek istememiş olmasına rağmen az sayıda da olsa Rus okullarına devam eden Azerbaycanlı çocuklar olmuştur. Rusya'nın bu asimilasyon hareketine karşı ileri görüşlü din adamları ve Azerî aydınları da millî eğitim veren kendi okullarını açmışlardır. Yavuz Akpınar "modern Azerî edebiyatının doğmasında ve gelişmesinde büyük rol oynayan ilk şahsiyetlerin yetişmesinde hem resmî Rus mekteplerinin hem de hususî Azerî mekteplerinin büyük tesiri olmuştur" demektedir (1994, s. 38). "Yeni türlerin Azerbaycan sahasında görülmesi hem Rus edebiyatı hem de Rusça üzerinden Avrupa edebiyatlarının tanınmasıyla olmuş", hem Rus ve hem de yeni tip Azerî okullarında yetişen aydınların eserleri ile de bu türler millî bir kimlik kazanmışlardır (Yıldırım, 2023, s. 10).

Azerbaycan edebiyatında modern hikâye türü denilince akla ilk gelen isimlerden biri Abbasguluğa Bakıhanlı Kudsî'dir. Son Bakü hanının oğlu olan yazar, 1830'lu yıllara tarihlenen "Kitab-ı Askeriyye" adlı manzum-mensur karışık bir eser meydana getirmiştir. Bu eser ile edebiyatta yeni bir aşık tipinin şekillenmeye başladığı görülmektedir.

İyi bir eğitim almış ve generalliğe kadar yükselmiş bir isim olan İsmail Bey Kutkaşınlı da ilk modern hikâye türünün temsilcilerindendir. "Reşid Bey ve Saadet Hanım" eserini Fransızca olarak kaleme almasından dolayı etki alanı kısıtlı olsa da özellikle kadın hukuku konusunda yeni fikirleri dile getirdiği görülmektedir.

Azerbaycan edebiyatında Mirza Fethali Ahundzâde'nin adı büyük bir yer tutar. Komedi yazarı olarak ün yapmış olmasına rağmen modern Azerbaycan edebiyatının şekillenmesinde, Avrupa geleneklerini millî bir formda sunmasında, yeni tür ve mazmunların edebiyata girmesinde onun büyük emeği vardır. Türk-İslam dünyasındaki ilk tiyatro yazarı olan Ahundzâde'nin 1850-55 yılları arasında kaleme aldığı ve 1859'da Tiflis'te "Temsilat" adıyla bastırıldığı altı komedi eserine ek olarak bu kitap içerisinde yer alan "Hekâyet-i Yusuf Şah veya Aldanmış Kevâkib" adlı bir hikâyesi mevcuttur.

1905 yılında meydana gelen Rus İhtilali ülkede kısmî bir özgürlük iklimi doğurmuştur. Bu havadan yararlanan aydınlar matbuat faaliyetlerine başlamışlardır. Gazete ve dergilerin sayıca arttığı bu dönemde Tiflis'te çıkan "Molla Nasreddin" dergisi Azerbaycan edebiyatında önemli bir yer tutar. Bu dergide "Molla Nasreddin" müstear adıyla yazan Celil Memmedguluzâde'nin 1903 yılında yayınladığı "Poçt Kutusu" hikâyesi, bu türün önemli örneklerindedir.

Modern hikâye türünün Azerbaycan'daki önemli temsilcileri arasında Abdürrahim Hakverdiyev, Sultan Mecid Ganizâde, Yusuf Vezir Çemenzemini, Abdulla Şaik gibi isimleri saymak mümkündür (Yıldırım, 2023, s. 15-16).

1917 Ekim Devrimi sonrası 28 Mayıs 1918'de kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti iki yıl sonra, 28 Nisan 1920 tarihinde Bolşevik darbesi ile yıkılmış ve Azerbaycan yeniden Rus hakimiyeti altına girmiştir. Rejimin değişmesine paralel olarak sosyal ve kültürel hayat da değişim geçirmiştir. İlk eserlerin Çarlık Rusya'nın işgali döneminde verildiği modern hikâye türü XX. yüzyılda Sovyet işgali ile Komünist Parti'nin dayattığı Sosyalist Realizmin kurallarına uygun bir hâle dönüşmeye mecbur bırakılmıştır. 1960'lı yıllara değin süren bu dönemi "Amrik Tecrübeler devri" (1930'lu yıllara kadar olan dönem), "Katı Kurallar devri" (1920-1950), "Potansiyel İmkânlar devri" (1950-1960) ve "Son Devir veya Yeni Nesir" (1960-1990) olarak dört başlıkta incelemek mümkündür (Adıgüzel, 2014, s. 15). 1960'lı yıllarda zayıflamaya başlayan totaliter rejim ve liberalizmin başlaması ile birlikte bu dayatma zaman içerisinde zayıflamıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla tüm alanlarda olduğu gibi edebiyatta da XX. yüzyılın başından beri süre gelen baskı tamamen ortadan kalkmış ve Bağımsızlık Dönemi Azerbaycan Edebiyatı olarak adlandırılan dönem başlamıştır. Çok sesli ve plüratis bir yapıya sahip olan bu dönem önceki dönemlerden farklı olarak tek tip edebiyatın tersine "Kanlı Ocak faciası, Karabağ Savaşı, millî toplumun dünyaya entegresi, millî insanın çağdaşlaşma akımı, küreselleşme sürecine tepki vb. konuları" ele alır (Yıldırım, 2023, s. 22). Farklı ve millî konuların edebiyata dahil edilmesi gibi Post-modernizm, Dekadanlık, Büyülü Gerçekçilik,

Sürrealizm, Avangardizm gibi farklı edebî akımlar da bu dönemde denenmeye başlanmış, böylece edebiyatta çok renkli bir görünüm ortaya çıkmıştır.

1.2.2. Menzer Niyarlı (1950-...)

Menzer Niyarlı (Eynullayeva) 8 Mart 1950 yılında Azerbaycan'ın Hacıgabalı şehrine bağlı Muğan kasabasında doğmuştur. Ailesi Güney Azerbaycan'dan olan yazarın babası repressiya zamanı suçsuz olmasına rağmen casus damgası ile sekiz yıl sürgüne gönderilmiştir. Sürgünden döndükten sonra 1956 yılında beraat etmiştir. Yazar, 1967 yılında Şirvan şehrinde 10 Numaralı Orta Mektebi'ni bitirdikten sonra ailesiyle birlikte Bakü'ye taşınmış, 1968-1971 yıllarında "Gızıl Şark" matbaasında okuyucu, düzeltmen olarak çalışmıştır.

Niyarlı, 1970-1976 yıllarında Azerbaycan Devlet Üniversitesi (ADU)'nin Filoloji Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1975-1998 yılları arasında Azerbaycan Milli İlimler Akademisi (AMEA)'nin yayınevi olan "Elm Neşriyyat"ta düzeltmenlik, editörlük ve baş editörlük yapmıştır. 1998 yılında ise AMEA Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, Çağdaş Edebi Usul Bölümü'nde küçük ilmi işçi olarak işe başlamış, sonradan ilmi işçi sınıfına terfi etmiştir. Kasım 2009'dan beri de Bağımsızlık Devri Azerbaycan Edebiyatı bölümünde büyük ilmi işçi olarak çalışmaktadır.

1986 yılında Azerbaycan Yazıcılar Birliği'ne üye olan yazar, ortaokul yıllarından beri küçük hacimli hikâyeler kaleme almıştır. Edebî faaliyetlerine 1969 yılında Azerbaycan Gençleri gazetesinde yayınlanan "Şüphe" adlı hikâyesi ile başlamıştır. Öğrencilik yıllarında ise hikâyeleri Azerbaycan, Literaturniy Azerbaydjan, Ulduz dergileri, Edebiyyat ve İncesenet, Azerbaycan Gençleri, Baku (Rusça) gazetelerinde yayınlanmıştır. Menzer Niyarlı, Ezize Caferzade mükâfatına sahiptir.

Yazar, edebî eserlerinde Menzer Niyarlı adını kullanırken, bilimsel yazılarında Menzer Hüseynova imzasını kullanmaktadır.

Menzer Niyarlı Azerbaycan'ın tanınmış eleştirmenlerinden Filoloji Bilimleri Doktoru, Prof. Akif Hüseynov ile evli olup üç çocuk, üç torun sahibidir.

Menzer Niyarlı'nın eserleri şunlardır:

1. Hemin Akşam, Gençlik Neşriyat, 1980.
2. Yarımçık Mezuniyet, Yazıcı Neşriyatı, 1986.
3. Kara Örpek, Yazıcı Neşriyatı, 1992.
4. Oğuz Güzellemesi, 2003.
5. Kızıl Kaval, Nurlan Neşriyatı, 2005.
6. Ekizler ve Onların Fındıkburun Bacıları, MBM Neşriyatı, 2011.

7. Gurbete Aparan Katar (Rusça), MBM Neşriyat, 2014.
8. Seçilmiş Eserleri, MBM Neşriyatı, 2014.
9. Vatandan Vatana, 2019.
10. Sanatın Sihri, 2023 (Yıldırım, 2023, s. 25-27).

2. Menzer Niyarlı ve Ömer Seyfeddin'in Hikâyelerindeki Ortaklıklar ve Farklılıklar

"Edebî eserde kurgu, tema ve yapı bir bakıma düşüncelerin, simgeleşmiş bir biçimde kurgulanmış hâlidir. Bu sebeple içerik toplumsal-tarihî süreçlerin sembolleşmiş hâli olarak nitelenebilir" (Tüzer ve Hüküm, 2019, s.156). Bu açıdan bakıldığında, inceleyeceğimiz her iki eser de kendi dönemlerinin birer yansıması ve eleştirisidir. İncelemelere geçmeden önce hikâyelerin özetlerini vermek kurguyu açık bir şekilde görmek için faydalı olacaktır.

2.1. Niçin Zengin Olmamış?-Ömer Seyfeddin

Ömer Seyfeddin "Niçin Zengin Olmamış?" başlıklı hikâyesini 20 Mart 1919 yılında Büyük Mecmua'da kendi imzasıyla yayınlamıştır. Hatırat şeklinde kurgulanan hikâyede baş kişinin adı verilmez. Kurgunun yapısına uygun olarak birinci tekil kişi ağzından nakledilen bu hatıralar savaş zamanı İstanbul'unda geçmektedir. Tarih öğretmenliği yapan baş kişi evli ve bir çocuk babadır. Geçim sıkıntısı yüzünden ailece oldukça zor bir hayat yaşamaktadırlar. Öğretmenliğin yanında ek iş olarak bir yayınevi sahibi ile anlaşılan baş kişi çevirmenlik de yapmaktadır. Kendisine her koşulda destek olan sevgili eşi sayesinde kıt kanaat da olsa günlerini geçirmekteyken bir gün eski bir arkadaşına rastlar. Bu arkadaşının ona nasıl kolay yoldan zengin olacağını anlatması ve ön ayak olması ile baş kişide zengin olma hırsı doğar. Savaş zamanı ortaya çıkan ve yasadışı yollarla zengin olan tipin bir yansıması olan bu baş kişinin hayat standardı bir anda değişir. Ailece lüks ve şatafat sınırlarını zorlayarak insanî değerlerden arınmış bir yaşam biçimi benimserler. Askere alınma tehlikesine karşı ise baş kişi okuldaki öğretmenlik mesleğini bırakmaz. Çıkarıcılığın ve gösterişçi tüketimin en uç örneğini temsil eden baş kişi bir gün Cerrahpaşa'da kendisi gibi yeni zengin bir dostunun davetinden dönerken belediye görevlilerinin sokaktan "imdatsız, kimsesiz, ilaçsız, aç, susuz, ateşsiz, köpekler gibi" (Ömer Seyfettin, 2014, s. 243) ölen insanları topladıklarını görür. Buna kimin sebep olduğunu sorduğunda ise aldığı "Millete ekmek diye kum toprak yedirenler! Katığı dünya yüzünden kaldıranlar! Fukarayı soyup kendileri zengin olanlar! Otomobillerde uçanlar!" (2014, s. 243-244) cevabı üzerine büyük bir buhran geçirir. Yaptıkları işin etkilerini ve ölümcül sonuçlarını gördükten sonra yaşadığı vicdan azabı dayanılacak gibi olmadığı için eşi ile birlikte bütün mal varlığını ismini vermeden fakire, fukaraya, yardım

kuruluşlarına dağıtır. Mütevazı bir eve taşınır. Tekrar eski işi olan öğretmenliğe döner. Ek iş olarak da yine yayınevine çeviri yapmaya devam eder. Ama hatıra defterine "öldürdüklerimi unutamıyorum" (2014, s. 245) diye yazar ve kendisinin ölümü hak ettiğini, idam edilse bile bu ıstırapın bitmeyeceğini belirtir.

2.2. Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki-Menzer Niyarlı

Ömer Seyfeddin'in "Niçin Zengin Olmamış?" hikâyesinden yüz yıla yakın bir zaman sonra kaleme alınan "Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki" hikâyesi ise Azerbaycan sahasında bağımsızlık sonrası akademide yaşanan çürümeyi gözler önüne seren bir hikâyedir. Menzer Niyarlı ile 2021 yılında tarafımızdan yapılan röportajda yazar, eserlerini oluştururken kendi yaşamından yararlandığını belirttiikten sonra "Hikâyelerimde gördüğüm, tanıdığım insanlar benim tiplerimdir." (Yıldırım, 2021, s. 35) açıklamasında bulunmuştur. Ele alacağımız hikâye için de kendisine şahsen başvurduğumuzda bize baş kişinin gerçekte var olan ve hâlâ hayatta olan bir akademisyen olduğunu belirtmiştir. İncelememize konu olan hikâyedeki ana karakter Murat Azerbaycan'da bir enstitüde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Evli ve iki çocuğu olan Murat da Ömer Seyfeddin'in hikâyesinde olduğu gibi geçim sıkıntısı çekmektedir. Karısının fedakar, anlayışlı ve tutumlu olmasına rağmen akademisyenlikten kazandığı para ailesini geçindirmeye yetmemektedir. Bir gün sokakta eski bir arkadaşı ve onun ailesine rastlar. Oldukça iyi durumda olduğu gerek kıyafetleri gerekse altındaki arabadan anlaşılan bu arkadaşı ona para kazanmak için bir yol önerir. Başkaları adına para karşılığı akademik metin yazma işi olan bu yasadışı yolu Murat ilk başta reddeder ve başka bir iş aramaya başlar. Bu esnada tesadüfen tanıştığı Oktay isimli eski bir mühendisin hayat hikâyesini dinledikten sonra ahlakî düşünmeyi bırakır ve sadece ailesini ön plana alarak arkadaşının teklifini kabul eder. Böylece para kazanmaya başlayan Murat'ın ailesinin maddi durumu iyileşir. Buna karşılık ailesine eski fakirlik günlerini tekrar yaşatmamak için gece gündüz hiç dinlenmeden çalışan Murat sonunda rahatsızlanır. Doktorun kesin istirahat tavsiyesine kulak asmadan hırsıyla çalışmaya devam eden Murat her şeye rağmen yaptığı işten dolayı vicdan azabı duyar. Bu kitapların tanıtım toplantılarına gitmek ona dayanılmaz bir ızdırıp verir. Son hazırladığı tezin tanıtım toplantısındaiken üzüntüden fenalaşır. Dayanılmaz bir baş ağrısı başladığı için kimseye fark ettirmeden salondan çıkar. Koridorda zorla yürüyerek merdivenin başına geldiğinde gözleri görmez olur. Ve merdivenlerden yuvarlanarak hayatını kaybeder. Cenazeden sonra mesai arkadaşları bir araya gelerek Murat hakkında konuşurlar. Meslektaşlarının Murat'ın arkasından pek üretken bir araştırmacı olmadığı yolundaki eleştirileri dikkate değerdir. Çünkü Murat aslında hayatını ailesini geçindirmek için haddinden fazla çalışma yüzünden kaybetmiştir.

2.3. Hikâyelerdeki Ortaklıklar

2.3.1. Meslek

Her iki eserde de baş kişi öğretmendir. Ömer Seyfeddin'de adı verilmeyen baş kişi mektepte (sultanide) tarih öğretmenliği yapmaktadır. Hatıratına başlarken bunu açıkça dile getirir: "Beş senedir tarih okuttuğum için..." (Ömer Seyfettin, 2014, s. 236). Menzer Niyarlı'nın kahramanı Murat ise üniversitede akademisyendir: "Bir tek esas işine vakit ayırıp gidemiyordu. (...) Üniversiteyi bitirdiği gibi enstitüye atanmıştı. (...) Becerikli, yetenekli alim sayılıyordu." (Niyarlı, 2014, s. 222).

2.3.2. Gelir azlığı/Geçinememe

"Niçin Zengin Olmamış?" hikâyesindeki adsız baş kişinin, eşi ve oğluyla geçinip giderken savaş çıkması ve sonrasında yaşanan ekonomik buhran sebebiyle, öğretmenlikten kazandığı para geçinmelerine yetmemektedir. O da ek iş olarak bir yayınevi ile anlaşır ve çevirmenlik yapmaya başlar. Fakat bu bile derdine derman olmamaktadır:

"Kanaat içinde, say içinde, ilim mefkuresinin o zevki hiçbir lezzete benzemeyen ruhani hazzı içinde mesut yaşarken ansızın korkunç bir maişet girdabının karanlıklarına yuvarlanmak! Bir açlık kasırgası altında, ümitsiz bir kıtlık çölünde sürünmek, sevgililerin yavaş yavaş, şikâyetsiz ölümlerini görmek! Bugün ne kadar bedbahtım! Karımın nesi var, nesi yok, sattık, yedik. Annesinin evinden getirdiği çeyizlerden bir keten havlu bile kalmadı. Yatak takımlarımız, karyolamız, benim baba yadigârı kütüphanem, hatta çocuğumun, zavallı Orhancığının arabası bile sıra ile bit pazarına gitti. Maaşım on beş lira... Annemden kalan, bana altı lira irat temin eden evi de rehine koyduk. Yediğimiz vesika ekmeği, mektepten verilen zeytinyağı ile bulgur!" (Ömer Seyfettin, 2014, s. 237).

Baş kişi hatıra defterine bu satırları yazdığı tarihten yirmi üç gün sonra da şunları not etmiştir:

"Ben otuz bir yaşında, naz ü naim içinde büyümüş tarihî bir ailenin evladı. Bir karımla, bir çocuğumla on beş lira içinde nasıl geçinebilirim? Hoş, bu zaten mümkün değil ya. İki senedir, satıp savıp, üzerine on beş lira daha ekleyip ölümden kurtuluyoruz. Fakat bu böyle devam edemez. Bir ay sonra satacak bir şeyim de yok. Bir iş bulmalıyım. Hocalık artık bir insanı değil, bir tavuğu bile besleyemez." (Ömer Seyfettin, 2014, s. 238).

"Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki" hikâyesinde de Murat benzer bir sıkıntıyı yaşamaktadır. Fakat coğrafya değiştiği için ekonomik sıkıntının nedeni de değişmiş, bağımsızlık sonrası yaşanan dar boğaz yüzünden akademideki hocalara geçinebilecekleri bir maaş verilemediği için onlar da farklı yollardan para kazanmaya yönelmişlerdir. Murat da bunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir:

"Çoğu zaman kapının ağzında nöbet tutup yarım aylık maaşlarının verilmesini sabırsızlıkla bekleyen iş arkadaşlarım görünce yüreği kanardı. O da bundan iki yıl evvel maaş gününü sabırsızlıkla beklerdi. Her gün işe giderdi. Paranın verilme vakti geciktirildiğinde sinirlenir, asabileşirdi. Başkaları gibi çoğu vakit de sinirini veznedardan çıkartırdı. O zamanlar maaşı dağıtan Tubu teyze değil,

Seyyare adlı genç bir kızdı. Şimdi nasıl olduysa özel şirketlerin birinde çalışıyor: -Aa... -derdi, - ben ne yapayım? Seyyare konuşurken lafın sonunu uzatırdı: - Kendimi... paralamayacağım ki, yok ya, para yok... bildin mi, kardeş, yok. Hükümet zavallı, neylesin. Hazineye, denilene göre, bir tek kuruş bile yok. Dışarıdan kredi ile borç almak istiyorlar..." (Niyarlı, 2014, s. 222-223).

Hikâyenin baş kişisi Murat, çok sevdiği hocasıyla hayalî olarak sohbet ettiği sahnede ise kendisi ve eşinin aylık kazançları ile nasıl geçinilemeyeceğinin ayrıntılı hesabını yapmaktadır:

"Eğer ben ailemi bu ilim ocağından aldığım maaşa bel bağlatsaydım, çoktan yok olup gidecektim. Şimdi kabristanda kendi çocuklarımın, karımın karışmış kemikleri çürümüştü. Dört kabirlik yerin bedelini ödemeyi kim üzerine alır, onu da bilmiyorum. Biz yaşıyorduk, Sebuhi Hoca, ölmüyorduk ve sağ kaldığımız için bizim heykelimiz dikilmeliydi, bize kahraman adı verilmeliydi. İnanmıyor musunuz? Şimdi oturup hesaplayalım, görelim aylık gelirim ne kadardı ve bu gelir bir aylık yaşamamızı temin ediyor muydu? Yüz yirmi bin benim aylığım, üste koy karımın aldığı altmış bin. Etti yüz seksen bin. Yüz seksen binin altmış binini ikimizin yol parasına ayırıyorum. Çocuklarımın okulu yakın. Yürüyerek gidip gelirler diyelim. Kaldı bizim geçinmemiz için yüz yirmi bin, yani on iki şirvan². Bir ay boyunca gel geçin, göreyim, nasıl geçinirsin o on iki şirvanla. Günde bir iki yemek alırım. Yemeğe verdiğim paranın miktarı iki bin etti. İki bini çarp otuz günle. Ne kadar etti? Ne kadar? Altmış bin. Peki bunun kirası, su parası, gaz parası, elektrik parası. Çayını, şekerini saymıyorum. Sebuhi Hoca, ay başından öbür ay başına ailece oruç tutmamız gerekir ki borca kaçmayalım, dilenmeyelim. Hele kılık kıyafeti hiç demiyorum." (Niyarlı, 2014, s. 223-224).

2.3.3. Baş kişilerin eşleri

Her iki hikâyedeki baş kişilerin eşleri benzer özelliklere sahiptir. Bu kadınlar kocalarını ve yavrularını seven, her koşulda onlara destek olan, evlerine bağlı, vefakar ve gönlü tok olarak resmedilir. "Niçin Zengin Olmamış?" hikâyesindeki adsız baş kişi eşini anlatırken onun metanetine hayran olduğundan bahseder ve şöyle der: "Karımın metanetine hayranım. Hem çocuğa hem evin işine yetiştiriyor. Hiç durmadan çorap yamıyor. Eskileri bozuyor. Beni, çocuğunu giydiriyor. - İnşallah muharebe bitsin! Hepsi unutulur, diyor." (Ömer Seyfettin, 2014, s. 237). Benzer bir karakteri "Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki" hikâyesinde de Murat'ın eşi olarak görmekteyiz:

"Nazlı'nın da yüzü gülüyordu. O zavallının yüzünün gülmediği zamanları görmüş müydü ki? Onu gece gündüz çocuk gibi konuşmaya tutup umudunu kaybetmesine izin vermeyen, parasız zamanlarında bir iki parça altınını satmak isteyen ve bazı altınların çok kıymetli olduğunu (aslına öyle de bir para etmeyen) ısrarla kocasını inandırmaya çalışan karısı değil miydi?.. Nazlı: - Artık, neyi düşünüyorsun, hey? - diyordu. - Herkes nasılsa, biz de öyle. Kim firavun gibi yaşıyor ki biz de yaşayalım? Ekmeğimiz var... Bu yüzüğü görüyor musun? Parmağım boş, takmadığımı hiç görmüyorsun. Vallahi, gözüm yoktu böyle şeylerde. Say, bak ne kadar taşı var. Satsan iyi paraya gider. Hem de

² Şirvan: Azerbaycan'da bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren kullanılan para birimi olan "manat"ın on binlik birimi, 10.000 manatlık kağıt para.

Murat, işittiğime göre maaşlar artacak... Ocak'ın birinde, bakarsın..." (Niyarlı, 2014, s. 231).

2.3.4. Eski bir tanıdık tarafından günaha davet

"Niçin Zengin Olmamış?" hikâyesinde, baş kişinin yaşadığı yoksulluk onun eski bir arkadaşına (Şemî) rastlamasıyla değişir. "Anlatıcı özne, yaşadığı tüm sıkıntıya rağmen namuslu kalır fakat ihtiyaç duyulan nesnenin başka birinde meydana getirdiği refah atmosferi, içindeki kötülük potansiyelini harekete geçirir. Ahlakî kötülüğü benimseyen Şemî'nin hikâyedeki işlevi, anlatıcı öznenin içindeki hırsı ve kötülük potansiyelini ortaya çıkarmaktır" (Tunç, 2020, s. 133) ve bunu başarmıştır da:

"Dün bir arkadaşına rast geldim. Cenyo'da... Bu çocuk idadide iken kovulmuştu. Ara sıra görürdüm. Şimdi tüccar olmuş. (...) İçimde bir hırs canlandı. İki ay içinde yetmiş beş bin lira... Her gece dört saat, ucuz olsun diye Almanlardan satın aldığım karpit lambasının başında, bir lira için nasıl ter döktüğümü hatırladım. Karşımdaki sıhatten, candan patlayacak gibi gergindi. Elmas yüzüklü parmakları tumbul tumbuldu. (...) Günde seksen doksan lira... Kulaklarım inanamıyordum. Azıcık daha bu yeni zenginlerin ellerine yapışacak, şapır şupur öpecektim. Birdenbire hafifledim. Zenginlik ümide insana eter gibi birdenbire tesir ediyor" (Ömer Seyfettin, 2014, s. 239).

Benzer bir durum "Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki" hikâyesinde de mevcuttur. Bu kez Murat yolda eski bir okul arkadaşına (Fazıl) rastlar. Fakat Murat'ın arkadaşının teklifini, yani para karşılığı başkaları adına akademik metin yazma işini kabul etmesi tesadüfen tanıştığı eski bir mühendisin ailesinin başından geçen kötü olayları öğrenmesi neticesinde gerçekleşir. Kendi ailesinin refahı ve onların bir arada namuslarıyla yaşayabilmeleri için bu teklifi kabul eder. Yani "Niçin Zengin Olmamış?" hikâyesindeki rolü baş kişinin içindeki hırsı ve kötülük potansiyelini ortaya çıkartmak olan eski arkadaş figürü, "Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki" hikâyesindeki baş kişinin içindeki hırs ve kötülük potansiyelini değil ailesi için bir umut ışığını yakma işlevini görmektedir:

"Dert çeke çeke ihtiyarlıyordu ve böyle bir anda Fazıl'a rastladı. Allah bu Fazıl'ın için nereden bulup da göndermişti, anlayamıyordu. Fazıl'la üniversitede birlikte okumuşlardı. Okulu bitirdikten sonra bir kez bile karşılaşmamışlardı. (...)

- Çık enstitüden... Üç kuruş para için kendini oraya zincirleme... Sen bana kulak ver... İyi bir teklifim var.

Murat Fazıl'ın sözlerinin çekiciliğine kapılsa da:

- Hayır, oradan ayrılmayacağım, dedi. Ömrümün en güzel yıllarını o enstitüye verdim. Ancak Fazıl'ın ona ne teklif edeceğini de merakla bekledi.

- Kafan doludur senin, Murat. Darılma ama ondan faydalanmayı bilmiyorsun.

- Ne yapmalıyım ki? (...) - Sana müşteri bulmak benim boynuma. Yalnız sen olur ver. (...)

Murat ilk başta Fazıl'ın teklifi karşısında şaşırdı, kulaklarına inanamadı. Bu ne diyor? Yani başkaları yerine o mu yazmalı? Yani kendi fikirlerini, sözlerini birilerine mi satmalı? (...)

Fazıl'ın teklifinden sonra birkaç gün tereddüt etti. Ona garip gelen bu teklife alışana kadar iş aramaya devam etti. (...) O günü Murat müdürün yolunu beklemekten vazgeçti. Oktay'ın [eski mühendis] kulübesinden çıkıp tek başına eve geldi. Gece gözünü bile kırpmadı. Sabah ise Fazıl'a telefon açtı. Fazıl bir iki gün geçmeden onu bir yüksek lisans öğrencisi ile tanıştırdı." (Niyarlı, 2014, s. 226-230).

2.3.5. Izdırabın yansıması: gözler

Hikâyelerdeki belki de en önemli noktalardan biri; "Niçin Zengin Olmamış?" hikâyesindeki baş kişinin vicdan azabı yaşayıp yaptıklarının nasıl felaketlere yol açtığını idrak etmesi bir ölü ile göz göze gelmesi sonucu olurken, "Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki" hikâyesindeki baş kişi Murat'ın çektiği ızdırıp sonucu gözlerini kaybederek ölmesidir:

"Ölünün mavi aralık gözlerini bana dik dik bakıyor sandım. Birdenbire sanki ödüm koptu. Kendimi kaybettim. Kaçtım. Deli gibi koşmaya başladım. (...) Yangın yerinde gördüğüm kadın ölüsünün bana bakışını unutamıyorum. On ay kan, gözyaşı, irin içtiğimi, sütsüzlükten şekersizlikten küme küme ölen masumcukların hakkını yediğimi unutamıyorum. Siyah bir hayal beni takip ediyor, 'Sen de kanlı soyguna karıştın! Sen de, sen de!' diyor." (Ömer Seyfeddin, 2014, s. 244-245).

"Merdivenlerin başında gözleri karardı. Elini gözlerine götürdü. Gözlük gözünden düşmüştü. Sonra akşam oldu sandı; hava kararmış, ışıkları söndürmüşler."(Niyarlı, 2014, s. 241).

Bu açıdan her iki hikâyenin de vicdan azabı çeken baş kişilerinin göstergesi olarak gözleri merkeze alması dikkate değer.

2.4. Hikâyelerdeki Farklılıklar

2.4.1. Yasadışı yoldan zengin olma yolları

"Niçin Zengin Olmamış?" hikâyesinde baş kişi yasadışı yoldan edindiği servet ile rahata kavuşmuş ve toplumda görünür olmuştur. Ayrıca onun para kazanma metodu halkın tükettiği gıda maddelerinde hile yapma şeklindedir. İsimsiz baş kişi 15 Eylül tarihli bölümde "Un işi yapıyoruz. Zaten bundan kârlı bir şey yok. Biraz zahireye de karışıyoruz." (Ömer Seyfettin, 2014, s. 241) demektedir. Fakat bu işlerin nasıl gerçekleştiği hakkında bilgi vermemektedir. 2 Şubat 1917 tarihli bölümde ise vicdan azabı çekerken yazdığı satırlarda nasıl zengin olduğu ortaya çıkmaktadır. Ölü toplayıcılarla yaptığı konuşma sonrası isimsiz baş kişi ne işle uğraştığını ayrıntılı olarak açıklar:

"Eğer hainler, Allah'ın gazabına daha uğramazlarsa dünyada Müslüman kalmayacak! dedi.

Gayri ihtiyari:

- Bu hainler kim? diye sordum.

- Kimler olacak? Millete ekmek diye kum yedirenler! Katığı dünya yüzünden kaldıranlar! Fukarayı soyup kendileri zengin olanlar!

(...)

Ben hiç ses çıkarmadım. Evet insanları böyle açlıktan öldüren bizdik! Bize yol gösteren; bize müsaade edip, bizimle beraber çalanlardı! Şemî ile beraber Kâğıthane'de uzun bir 'un damarı' keşfettirmiştik. Üç aydır orada çıkarttığımız ince killeri İaşe'ye satıyorduk. İaşe de bile bile ortaklama bunu alıyor, içine biraz paspal karıştırarak fırınlara dağıtıyordu." (2014, s. 243-244).

"Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki" hikâyesine bakacak olursak; baş kişi olan Murat'ın yaptığı yasadışı faaliyet başkaları adına akademik çalışmalar kaleme almaktır. Bu çalışmalar müşterilerin isimleriyle yayınlandığı için o, arka planda kalmakta, tıpkı bir gölge gibi hareket etmektedir. Arkadaşı Fazıl, nasıl bir iş yapacağını Murat'a açıklar:

"- Sana müşteri bulmak benim boynuma. Yalnız sen olur ver. Ne kadar çok tanıdık, arkadaş var. İş adamından tut vazifeli kişilere kadar. Onları demiyorum yahu... Çocuklarını diyorum. Çoğu da kız çocukları. Şimdi büyüklerin küçükleri koruması moda. Bilim uzmanı, bilim doktoru. Mesela, filancanın oğlu filan sahada bilim doktorudur. Peh, peh... Helal olsun. Nice asistan, doktora öğrencisi tanıyorum, ellerindeki konu için senin gibi kafalı adam arıyorlar. Öylesi de var ki öne çıkmak istiyor. Dekan, Bölüm Başkanı veya yukarılarda iyi bir vazife... Birkaç defa paraya özenip kendim bu işe girişeyim istedim ama ilk cümleden anladım ki ben saklanamam. Hevesim kaçtı.

Murat ilk başta Fazıl'ın teklifi karşısında şaşırıp, kulaklarına inanamadı. Bu ne diyor? Yani başkaları yerine o mu yazmalı? Yani kendi fikirlerini, sözlerini birilerine mi satmalı? Murat, ev satıldığını, giyim kuşam satıldığını görmüştü. Ancak sözü, fikri satmak..." (Niyarlı, 2014, s. 227).

"Niçin Zengin Olmamış?" hikâyesindeki gibi ticarete atılıp sahtekarlık yapma yolunu değil de yine kendi işini yaparak fakat bunu başkaları adına yaparak para kazanır. Bu açıdan bakıldığında Ömer Seyfeddin'in baş kişisi yasadışı yoldan elde ettiği parayı gösterişçi tüketim amacıyla kazanırken, Menzer Niyarlı'nın baş kişisinin tek amacı ailesinin refahını sağlamak olduğu görülmektedir.

2.4.2. Vicdan azabının sonucu

Ömer Seyfeddin'in hikâyesindeki baş kişi para ve refaha yönelerek ahlaken düşer ve şahsiyetini kaybeder. Baş kişinin para kazanması başkasını zarara uğratarak gerçekleştiği için aslında kötülük yapmaktadır. Tesadüf eseri karşılaştığı ölü toplayıcılar ile ölüler ise onda bitmeyen bir vicdan azabına yol açar:

"[A]cı, öldürücü bir buhran içindeyim. Söylemek için günahı dudaklarından taşan, kalbine sığmayan bir mücrim gibiyim. (...) Unutamıyorum. Açlıktan öldürdüklerimi unutamıyorum. Yangın yerinde gördüğüm kadın ölüsünün bana bakışını unutamıyorum. On ay kan, gözyaşı, irin içtiğimi, sütsüzlükten şekersizlikten küme küme ölen masumcukların hakkını yediğimi unutamıyorum. Siyah bir hayal beni takip ediyor, 'Sen de kanlı soyguna

karıştın! Sen de, sen de!" diyor. Gözümün önüne birbiri ardına dikilmiş dar ağaçları geliyor... Bunların bir tanesinde ben sallansam! Ah, evet, yine vicdanımdaki yakıcı azap sönmeyecek sanıyorum. Yine on ay milletime yaptığım zulmü unutamayacağım sanıyorum. Bu ıstırap öldükten sonra da, mezarda da beni kıvrandıracak sanıyorum!..." (Ömer Seyfettin, 2014, s. 242-245).

Menzer Niyarlı'nın hikâyesinde ise "Niçin Zengin Olmamış?" hikâyesindeki gibi bir düşünüş görülmez. Bu hikâyede Murat ailesini geçindirmek için mecburen yasadışı şekilde başkası adına tez ve makaleler kaleme alır. İlk anda tek düşündüğü eşi ve çocuklarının refahı iken kendisinin de akademinin bir parçası olmasından dolayı yaptığı ahlaksızlığı kaldıramaz. Başkasının adıyla yayınlanan ama aslında Murat'ın yazdığı her kitap onun ruhunda fırtınalar kopartır. Bu ise onun vefatına neden olan baş ağrılarına yol açar:

"Başında geceki sancılar nasılsa yeniden peyda oldu. Bu da ne, yoksa başı mı dönüyor? İyi ki kapının ağzına oturmuş. Yavaşça ayağa kalktı, duvara yapışarak koridora çıktı ve titreye titreye merdivenlere doğru gitti. (...)

- Nazlı? Nazlı! Nazlım! Bir tek sen beni... sen beni... - Merdivenlerin başında gözleri karardı. Elini gözlerine götürdü. Gözlük gözünden düşmüştü. Sonra akşam oldu sandı; hava kararmış, nedense ışıkları söndürmüşler. Karanlıkta Nazlı'nın ağlayan gözlerini gördü, sonra kızları göründü ve birden Nazlı'nın yerinde on yıl önce defnediği ak saçlı, yaşlı anası durdu. Murat ister istemez, takatsizce anasını çağırırdı.

- Ana! Ay Ana!

Ak kefeni bürünmüş anası zifiri karanlıkta durup onu izliyordu. Murat nerede olduğunu anlamadan, anasına ulaşmak için kollarını öne uzattı, elleriyle havayı yara yara ayağını merdivenlere doğru attı ve dengesini sağlayamayıp kafa üstü aşağıya yuvarlandı." (Niyarlı, 2014, s. 240-241).

"Karakterlerin toplumsal hayatta konumlanışlarının, var olma çabalarının işlendiği edebî metinlerde suçluluk duygusu ve vicdan azabı, bilinçli ya da bilinçsizce yapılan kötülükler, başkasını zarara uğratma ya da millî ve vatanî ülkülere ihanet etme neticesinde ortaya çıkar. Burada kötülükle kastedilen, başkasına bir şekilde verilen zarardır." (Kanter, 2020, s. 67). Ömer Seyfettin'in hikâyeleri için yapılan bu değerlendirme Menzer Niyarlı'nın hikâyesi için doğru değildir. Zira bu hikâyede yapılan kötülük bir başkasını zarar uğratma veya millî ve vatanî ülkülere ihanet etme şeklinde değil, bizzat kişinin kendisine verdiği zarar olarak karşımıza çıkar. Her iki yazar arasındaki bu keskin fark, yani Ömer Seyfettin'in başkişisinin bütün hayatı boyunca vicdan azabı çekmesine ve ölümü dilemesine rağmen hayatta kalmasına karşılık Menzer Niyarlı'nın baş kişisi Murat'ın ani bir şekilde ölümü, yaşadıkları dönem ve coğrafyanın farklılığından ileri gelmektedir. Ömer Seyfettin, savaş ortamında olsa da bağımsız bir ülkede yaşamış "bitip tükenmeyen inatçı bir iyimserliğe" (Enginün, 2015b, s. 5) sahip bir yazar olmasından dolayı baş kişisine

ömür boyu süren bir vicdan azabını reva görürken, Menzer Niyarlı, Sovyet Rusya'nın kontrolü altındaki Azerbaycan'da, düşüncelerini bağımsızca söylemenin cezasız kalmadığı bir dönemden çıkarak bağımsızlığını kazanan ülkesindeki ekonomik sıkıntılar sebebiyle zor zamanlar geçiren akademiye sert bir realizm ile ifade etmiştir.

3. Sonuç

Aradan yüzyıla yakın bir süre geçmiş olmasına, farklı bir coğrafyada, farklı tarihî ve siyasî süreçler yaşanmış olmasına ve farklı devletlere mensup olmalarına rağmen, Menzer Niyarlı ve Ömer Seyfeddin, karakteristik olarak birbirlerine oldukça benzerdir. Her iki yazar da Batılılaşmanın etkisiyle kendi edebiyatlarına XIX. yüzyılda giren modern hikâye türünde verdikleri eserlerde dil olarak basit ve herkesin anlayabileceği bir Türkçe tercih etmişlerdir. Her iki yazar da benzer bir toplumsal soruna parmak basarken benzer bir kurguyu kullanmış ve bunu kendi gözlemlerine dayandırmışlardır. Çalışmamızda incelenen her iki hikâye de kurgu itibarıyla birbirine oldukça benzediği görülmektedir. Tarihsel olarak Menzer Niyarlı hikâyesini yıllar sonra kaleme aldığı için Ömer Seyfeddin'den esinlendiği düşünülse de yazarla yapılan görüşmede böyle bir esinlenmenin olmadığı, hikâyesinde yer alan baş kişinin gerçekte var olan ve hâlâ hayatta olan bir akademisyen olduğu öğrenilmiştir. Yaşanmış bir olaydan esinlenerek kaleme alındığı görülen Menzer Niyarlı'nın "Yolcu Bileti ve Bagaj Çeki" ile Ömer Seyfeddin'in "Niçin Zengin Olmamış?" adlı hikâyeleri arasındaki benzerliklere bakılarak denilebilir ki bazı toplumsal sorunlar evrensel olduğu gibi maalesef zaman geçse de değişmemekte ve toplumun içeriden çürümesine neden olmaktadır. Yazarlar kaleme aldıkları edebî eserler ile bu sorunları gözler önüne sererek toplumu aydınlatma görevlerini yerine getirmektedirler.

Kaynakça

- Adıgüzel, S. (2014). Azerbaycan Edebiyatında 1960 Nesri (Hikâye ve Roman). Erzurum: Fenomen.
- Akpınar, Y. (1994). Azerî Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul: Dergâh.
- Akyüz, K. (2015). Modern Türk Edebiyatının Ana Hatları 1860-1923 (18. b.). İstanbul: İnkılap.
- Argunşah, H. (2015). Önsöz. Ömer Seyfettin Hikâyeler 1 (4. b.), Haz. Hülya Argunşah. İstanbul: Dergâh.
- Argunşah, H. (2021). "Hikâyemizde Mühim Bir Merhale: Ömer Seyfettin", Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000) (14. b.), Ed. Ramazan Korkmaz. Ankara: Grafiker.

- Enginün, İ. (2015a). Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923) (10. b.). İstanbul: Dergâh.
- Enginün, İ. (2015b). Bütün Eserleri ile Ömer Seyfettin-Sunuş. Ömer Seyfettin Hikâyeler 1 (4. b.), Haz. Hülya Argunşah. İstanbul: Dergâh.
- Huyugüzel, Ö. F. (2019). Eleştiri Terimleri Sözlüğü (2. b.). İstanbul: Dergâh.
- Kanter, B. (2020). Ömer Seyfeddin'in "Niçin Zengin Olmamış?" Hikâyesinde Vicdan Azabı ve Suçluluk Duygusu. Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin'e Armağan Kitabı. Bursa: Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi
- Niyarlı, M. (2014). Seçilmiş Eserleri. Bakı: MBM Neşriyyat.
- Ömer Seyfettin (2014). Niçin Zengin Olmamış?. Hikâyeler 3 (3. b.), Haz. Hülya Argunşah. İstanbul: Dergâh.
- Tanpınar, A. H. (2013). On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi (22. b.). İstanbul: Dergâh.
- Tunç, S. (2020). Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Kötülük Sendromu ve Kötücül Tip Örnekleri. Türk Dili Dergisi. S. 828, s. 130-141.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr>, [Erişim Tarihi: 30.12.2023].
- Tüzer, İ.-Hüküm, M. (2019). Edebiyat Sosyolojisi. Ankara: Akçağ.
- Yıldırım, Z. (2021). Menzer Niyarlı ile Hikâye ve Hikâyeciliği Üzerine Mülâkat. Kardeş Kalemler Dergisi, 176: 33-35.
- Yıldırım, Z. (2023). Menzer Niyarlı'nın Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme. Bakü: Sabah.

7. Öyküleyici Metinlerde Fiil Kullanımı: İkinci Kademe Türkçe Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme¹

Verb Usage in Narrative Texts: An Investigation on Second Level Turkish Textbooks

Ferhat ÖZDEMİR²

1.Giriş

Bir amaç doğrultusunda ve belirli sınırlar çerçevesinde oluşturulan metinler birçok dilin gelişiminde ve sonraki kuşaklara aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu önem birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve öyküleyici metinleri birçok açıdan ele alan çalışmalar yapılmıştır. Türkçede öyküleyici metinler üzerine yapılan çalışmaları metinsellik açısından, beceriler açısından, değerler açısından ve kuramlar açısından ele alanlar şeklinde sınıflandırmamız mümkündür. (Yazıcı, 2004), (Coşkun, 2005), (Yılmaz, 2012), (Çoban, 2012), (Yasul, 2014), (Zülfikaroğlu, 2016), (Kalı, 2016), (Erdoğan, 2020) öyküleyici metinleri metinsellik açısından ele alan çalışmalardır. Metinsellik üzerine yapılan çalışmalarda bağdaşıklık, tutarlılık ve öyküleyici metin unsurlarını ölçmek amaçlanmıştır. Yine bir çok çalışmada bağdaşıklık, tutarlılık ve öyküleyici metin unsurlarının yaş, sınıf seviyesi, anne-baba öğrenim seviyesi, aile gelir durumu gibi değişkenlerle bir bağlantısı olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmaların çoğunluğunda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Sözelimi bağdaşıklık unsurlarından en az değiştirim ögesi tespit edilirken en çok bağlama ögesi tespit edilmiştir. (Esmer, 2010), (Kılıç, 2012), (Yaylacık, 2014), (Kaynaş, 2014), (Can, 2018), (Akdoğan, 2018), (Akbaba, 2020), (Aydın, 2021) öyküleyici metinleri beceriler açısından ele alan çalışmalardır. Beceriler üzerine yapılan çalışmalarda genellikle okuma ve yazma becerileri üzerine incelemeler yapılmıştır. Çalışmalarda, yayımlanan metinlerin yanı sıra öğrenci ve öğretmen adaylarının oluşturduğu metinler de ele alınmıştır. (Çopur, 2018), (Yılmaz G. , 2019), (Dökme, 2019) öyküleyici metinleri değerler açısından ele alan çalışmalardır. Değerler üzerine yapılan çalışmalarda öyküleyici metinlerde yer alan veya alması gereken değerler üzerine incelemeler yapılmıştır. (Uzuner, 2007), (Korkmaz, 2013), (Onarıcıoğlu, 2020) ise öyküleyici metinleri öğretim programı, mevcut kuramlar veya araştırmacının kendi oluşturduğu kuramlara göre incelenmiştir.

¹ Prof. Dr. Nihal ÇALIŞKAN danışmanlığında yapılan “Öyküleyici metinlerde fiil kullanımı: İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitapları üzerine inceleme” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.
² YL Öğrencisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, ferhat_93_003_af@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8733-338X

Çalışmada öyküleyici metinlerle birlikte ele alınan fiiller, isimlerle birlikte dünya dillerinde önemli bir yere sahip olan kelime türüdür. Dünya ve Türk literatüründe fiillerin yapı, biçim ve semantik açıdan ele alındığı göze çarpmaktadır. Dünya dilleri çerçevesinde (Vendler, 1967), (Longacre, 1976), (Cook, 1979), (Levin, 1993), (Biber & vd., 1999), (Korhonen & Briscoe, 2004) fiillerin semantik olarak tasnifi üzerine çalışmaları mevcuttur. Türk dilinde ise tematik sınıflandırma Memlûk dönemi Kıpçak sözlüklerindedir ve isim temelli bir sınıflandırmadır. (Yıldız, 2017) Türkçede fiillerin semantik olarak sınıflandırması konusunda dünya dillerine benzer çalışmalar yapılsa da net bir ayırım söz konusu olmamakta hatta (Erdem, 2016) ve (Yıldız, 2017)' in ifade ettiği gibi Türkçede fiillerin sınıflandırılma sorunu karşımıza çıkmaktadır.

Türk dilinde fiiller üzerine (Budaqova, 1960), (Arnazarov, 2004), (Aydemir, 2006), (Şirin, 2009), (Erdem M. , 2016), (Yıldız, 2017), (Erdem N. , 2017), (Karahasanoglu, 2022) ve (Bozaner, 2022) sınıflandırmalarda bulunmuşlardır.

Çalışmada (Levin, 1993)' in İngilizce için yaptığı çalışmayı Türkçeye uyarlayan (Bozaner, 2022)' in sınıflandırması esas alınmış ve elde edilen derlem bu sınıflandırmaya göre tasnif edilmiştir.

1.1. Yöntem ve kapsam

Çalışmada derlem temelli bir çalışmadır. İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarında yer alan öyküleyici metinler çalışmamızın derlemine oluşturmaktadır. Derlemi oluşturan ders kitapları 2019- 2020 eğitim-öğretim ders yılı içerisinde kullanılan en güncel kitaplar seçilmiştir. Ders kitaplarından üçü MEB yayınlarından birisi Anıttepe yayınları tarafından hazırlanmıştır. Ders kitapları araştırmacı tarafından incelenmiş, danışmanın da onayı alınarak öyküleyici metinler belirlenmiştir. Belirlenen öyküleyici metinler Google Dokümanlar aracılığıyla Word dosyasına dönüştürülmüş ve Ant-Conc programında kullanılmak için düz metin (.txt) olarak kaydedilmiştir. Öyküleyici metinlerden oluşan derlemde 5. Sınıflarda 4180 kelime, 6. Sınıflarda 6030 kelime, 7. Sınıflarda 4308 kelime, 8. Sınıflarda 6177 kelime olmak üzere toplam 20.695 kelimedenden oluşan bir derlem elde edilmiştir. Elde edilen derlemden fiiller ayrıca listelenmiştir. Derlemden listelenen fiillerde ilk aşamada sözcük birimleştirme yapılmış ve her bir kelime farklı kullanımları ile listelenmiştir. İkinci aşamada kelimelerde eş seslilik ayrıştırması yapılmıştır. Üçüncü aşamada bütün fiiller Ant-Conc uygulamasında görüntülenerek bağlamdan hareketle tek sözcükten ve birden fazla sözcükten oluşan fiiller belirlenmiştir. Bu aşamada deyim, birleşik fiil gibi etiketler kullanmaksızın fiiller ayrı sözcük ve sözcük grubu olarak sayılmıştır. Dördüncü aşamada fiillerde çok anlamlılık ayrıştırması yapılmıştır. Çok anlamlılık ayrıştırması yapılırken TDK Sözlükten yararlanılmıştır. Tek anlamı bulunan kelimelerde herhangi bir etiket kullanılmazken birden fazla

anlamı bulunan fiillerde fiilin kullanıldığı cümledeki anlamı ile tasnif edildiğini belirginleştirmek için TDK 3, TDK 17 gibi etiketler kullanılmıştır. TDK Sözlüğünde bulunmayan fiiller ise YA³ etiketi ile etiketlenmiştir. Bir fiilin hangi anlamda kaç kez kullanıldığı araç içerisinde belirtilmiştir.

Fiillerin semantik tasnifinde Prof. Dr. Mevlüt Erdem danışmanlığında Koray Bozaner tarafından Türkçe için uyarlanan Türkçede fiil sınıfları ve özellikleri (Bozaner, 2022) isimli yüksek lisans tezi esas alınmıştır. Mevcut derlem bu tezde yer alan 47 ana başlık 65 alt gruba göre tasnif edilmiştir.

Değerlendirme aşamasında fiillerin çok anlamlılığı dikkate alındığı için aynı fiilleri fiili farklı tasnif grubunda görmek mümkündür. Örneğin “gel-” fiili “Eve *geliyorum.*” cümlesindeki kullanımıyla “hareket fiilleri grubunda değerlendirilirken “Bana öyle *geliyor* ki...” cümlesindeki kullanımıyla “değerlendirme fiilleri” grubunda listelenmiştir. Bazı fiillerin de aynı kullanım ile birden fazla gruba dahil edilebileceği durumlarla da karşılaşmıştır. Bu aşama daha somut ve yakın bulunan anlam subjektif yaklaşımla tercih edilmiştir. Örneğin “bilgilendir-” fiili hem “öğrenme fiilleri” hem de “iletişim fiilleri” grubunda işlenebilecek fiildir. Bu gibi fiiller cümle bağlamı ile değerlendirilmiş ve anlama göre ilgili gruplardan birisine dahil edilmiştir.

2. İkinci kademe Türkçe ders kitaplarındaki öyküleyici metinlerde fiiller

2.1. Koyma fiilleri

Fiil grubu: yanına almak (5), bırakmak (TDK 17) (6), geride bırakmak (TDK 2) (2), bırakılmak (2), dizmek (TDK 2), koymak (TDK 1) (6), koymak (TDK 2), koyuvermek (TDK 1) (2), oturtmak (TDK 1) (2), vurmak (TDK 22), yüklemek (TDK 1)

2.2. Belirli bir yöne koyma fiilleri

Fiil grubu: almak (TDK 1) (27), eline almak, içeri almak, dikmek (TDK 1), yerleştirilmek, gömülmek (TDK 1), yağmak (TDK 1)

2.3. Dökme fiilleri

Fiil grubu: dökmek (5), dökmek (TDK 5), dökmek (TDK 6), dökülmek (TDK 1) (5), dökülmek (TDK 2)

2.4. Doldurma fiilleri

3 Yeni anlam

Fiil grubu: bohçalamak (TDK 1), bulup buluşturmak (2) , dikmek (TDK 2) (2), dolmak (TDK 1), dolmak (TDK 3) (3), doldurmak (TDK 1) (4), eklemek (TDK 1) (4), sığmak (TDK 2) (3)

2.5.Sürme fiilleri

Fiil grubu: bulaşmak (TDK 1), döşemek (TDK 1), fırçalamak (TDK 1), sürmek (TDK 5), sürmek (TDK 7), vurmak (TDK 8) (3), yakmak II (2)

2.6.Çıkarma fiilleri

Fiil grubu: sökmek, yazıyı sökmek, çıkarabilmek (TDK 2), çıkarılmak (2), çıkartmak (TDK 2)

2.7.Uzaklaştırma fiilleri

Fiil grubu: atmak (TDK 3) (4), dağıtmak (TDK 1), kapı dışarı etmek (3), kesmek (TDK 16), kovmak (TDK 3), dağdan gelip bağdakini koymak, kapı dışarı olmak (YA)

2.8.Temizleme fiilleri

Fiil grubu: tozunu almak, arıtmak (TDK 1), yıkamak (TDK 1) (3), yıkanmak (TDK 1) (3), yıkatmak (TDK 1)

2.9.Bir iye veya sahiplikten yoksunluk fiilleri: çalma fiilleri

Fiil grubu: ağzına vur lokmasını al, işgal etmek, zapt etmek, ele geçirmek, girmek (TDK 4), götürmek (TDK 11), götürülmek

2.10.Gönderme fiilleri

Fiil grubu: almak (TDK 8), almak (TDK 1) (11), getirmek (TDK 1) (14), göndermek (TDK 1) (10), gönderilmek, götürmek (TDK 1) (11), götürmek (TDK 9) , sürüklemek (TDK 1), sürüklemek (TDK 3), taşımak (TDK 1) (8), ulaştırmak, yollamak (TDK 1) (2)

2.11.Kuvvet uygulama fiilleri

Fiil grubu: hasar almak, açmak (TDK 1) (11), açabilmek (TDK 2), basmak (TDK 1) (6), bastırmak, basılmak (TDK 1), itilmek, itmek (TDK 5), kakmak (TDK 5), kaydırmak, kopartmak, ovuşturmak, oynatmak, sokmak (TDK 1) (4), sokmak (TDK 2), sürtünmek (TDK 1), sıkmak (TDK 1) (2), boğazını sıkmak, kuvvet vermek, yaklaştırılmak, yolmak (TDK 1), zorlamak (TDK 1) (2), çekmek (TDK 1) (7), çekmek (TDK 5) (3), çekilmek (TDK 2) (3), evirip çevirmek

2.12.Sahipliğin değiştiği fiiller

Fiil grubu: almak (TDK 2) (9), almak (TDK 3), almak (TDK 7), pay almak, satın almak (TDK 4), satın alabilmek, teslim almak (2), alıvermek, eline geçmek, kazanmak (TDK 1) (2), kazanmak (TDK 4) (2), olmak (TDK 4) (2), sahip olmak, ait olmak, taşımak (TDK 6), tahta çıkmak, üstlenmek (2), payına düşmek (2)

2.13.Verme fiilleri

Fiil grubu: bırakmak (TDK 7), bırakmak (TDK 20), bırakmak (TDK 26), armağan etmek, kalmak (TDK 14), gönlünden kopmak, satmak (TDK 1) (3), satılmak, vermek (TDK 1) (31), vermek (TDK 2) (16), vermek (TDK 22), vermek (TDK 6) (3), geri vermek (3), verebilmek (TDK 1), verilmek (4), çıkmak (TDK 36),

2.14.Değiş tokuş fiilleri

Fiil grubu: değiştirmek (TDK 4)

2.15.Öğrenme fiilleri

Fiil grubu: anlamak (TDK 2), bilmek (TDK 1) (36), bilmek (TDK 2) (20), bilmek (TDK 8), bilebilmek (TDK 1) (2), bilebilmek (TDK 2) (6), bilgilendirmek, hocalık etmek, görmek (TDK 5) (20), okumak (TDK 2) okumak (TDK 3) (6), okuyabilmek, ders vermek, yetiştirmek (TDK 11), çabalamak (TDK 6) (3), öğrenmek (TDK 1) (5), öğrenmek (TDK 2), öğrenmek (TDK 3) (2), öğrenebilmek, öğretmek (TDK 1), öğretmek (TDK 2)

2.16.Tutma fiilleri

Fiil grubu: kollarına almak, ablukaya almak, muhafaza etmek, siper etmek, kaldıracabilmek (TDK 2) kaldırmak (TDK 1) (5), kaldırmak (TDK 2) (4), kaldırılmak, elde kalmak, saklamak (TDK 1), tutabilmek (TDK 2), tutmak (TDK 1) (4), tutmak (TDK 2) (3), tutulmak (TDK 1) (2), yakalamak (TDK 2), yakalanmak, yapışmak (TDK 5)

2.17.Gizleme fiilleri

Fiil grubu: bastırmak (YA), gizlemek (TDK 3), gizlenmek (TDK 2), korunmak (TDK 2), korumak (TDK 1) (2), saklamak (TDK 2), saklanmak (TDK 1) (2)

2.18.Atma fiilleri

Fiil grubu: kurşun atabilmek, atmak (TDK 1) (4), gol atmak, sokağa atmak, ateşlemek (TDK 2), sokağa atılmak, fırlatmak (TDK 1) (4), fırlatmak (TDK 2) (2), sallamak (TDK 1) (4), savurmak (TDK 2), taramak (TDK 5)

2.19.Vurma fiilleri

Fiil grubu: dövme (TDK 1), gelmek (TDK 4), indirmek (TDK 4), vurmak (TDK 1) (6), vurmak (TDK 2), ağzına vur lokmasını al, vurabilmek, tokat yemek, çarpmak (TDK 1) (2)

2.20.Ezme fiilleri

Fiil grubu: ezmek (TDK 1) (3), ezdirmek, ezilmek (2), sıkışmak (TDK 2), sıkıştırmak (TDK 4), çiğnemek (TDK 2) (3), öğütme (YA)

2.21.Araçla vurma fiilleri

Fiil grubu: yontmak (TDK 1) (2)

2.22.Temas fiilleri: dokunma fiilleri

Fiil grubu: dokunmak (TDK 1), dokunmak (TDK 2), dış geçirmek (YA) (2), ilişmek (TDK 1) (2), okşamak (TDK 1) (4), sırtını sıvazlamak, takılmak (TDK 2), takılmak (TDK 3), yalamak (TDK 3), yoklamak (TDK 1), öpmek (14), gözünden öpmek (2)

2.23.Kesme fiilleri

Fiil grubu: biçilmek, budanmak, kesmek (TDK 1), astığı astık kestiği kestik (2)

2.24.Karıştırma fiilleri

Fiil grubu: bütünlemek, katmak (TDK 1)

2.25.Birleştirme fiiller

Fiil grubu: bağlamak (TDK 1) (8), bağlanmak (TDK 1) (3), birleşmek (TDK 2), yerle gök bir olmak, toplamak (TDK 1) (4), toplamak (TDK 5) (2), imza toplamak (4), toplayabilmek (TDK 1)

2.26.Bir araç ile birleştirme fiilleri

Fiil grubu: yapışmak (TDK 1)

2.27.Bölme fiilleri

Fiil grubu: dağıtmak (TDK 2) (2), paramparça etmek, düşmek (TDK 18), kırmak (TDK 2), parçalamak (TDK 1) (4), paylaşmak (TDK 1), pay yapmak , yarmak (TDK 6), yarılmak (YA), yarılmak (TDK 2)

2.28.Renkendirme fiilleri

Fiil grubu: boyatmak (2), sürmelemek (TDK 2)

2.29.İmgesel şekil oluşturma fiilleri

Fiil grubu: imza alabilmek (2), imza atmak (3), imza almak, imzalamak (TDK 1), imza vermek (2), yazmak (TDK 1) (5), yazmak (TDK 2) (3), yazdırmak (TDK 1) (2), yazılmak (TDK 1) (4), çizmek (TDK 2)

2.30. İnşa etme fiilleri

Fiil grubu: görev almak, durmak (TDK 11), düşünmek (TDK 6), etmek (TDK 1) (8), tamir edilmek, ileri gelmek, geliştirendirmek, bir şeyin başına geçmek, işlemek (TDK 1), kullanmak (TDK 1) (3), kullanılmak, kurmak (TDK 1), kurmak (TDK 5) (3), kurmak (TDK 6) (2), kurmak (TDK 7), kurmak (TDK 14), çadır kurulmak, oluşturmak (4), oturmak (TDK 8), sarılmak (TDK 5), takmak (TDK 1) (3), takılmak (TDK 1) (2), tasarlamak (TDK 1), tamamlamak (2), uygulamak (TDK 1) (3), vermek (TDK 10), şölen vermek, yapmak (TDK 1 45), yapmak (TDK 6) (2), yapmak (TDK 7) (5), yapmak (TDK 19) (11), yapılmak (5), yapabilmek (TDK 1) (2), yapabilmek (TDK 2) (3), yazmak (TDK 5), üretmek (TDK 2)

2.31. Büyüme fiilleri

Fiil grubu: büyümek (TDK 3) (3), olgunlaşmak (TDK 1) (2), yayılmak (TDK 5) (4), yaşanmak (2), yetikleşmek, çıkmak (TDK 37)

2.32. Hazırlama fiilleri

Fiil grubu: hazırlamak (TDK 1) (3), hazırlamak (TDK 3), çaba harcamak, sofranın kurulması, pişirmek (TDK 1), sağlamak (TDK 1) (2), tasarruf sağlamak, sürmek (TDK 11), sürülmek (TDK 1), imkân vermek

2.33. Dönüştürme fiilleri

Fiil grubu: değişmek (TDK 1) (4), işin şekli değişmek, değiştirmek (TDK 1), değiştirebilmek, dönüşmek, dönüştürülmek, dönüşüm, girmek (TDK 11), zımparalamak

2.34. Neden olma fiilleri

Fiil grubu: göz açtırmamak, bakmak (TDK 4) (3), bırakmak (TDK 37), rahat yüzü görmemek, payı olmak, sebep olmak, kuş uçurtmamak, görev vermek, sebebiyet vermek, yapmak (TDK 2), çıkarmak (TDK 1) (9)

2.35. Yavrulama fiilleri

Fiil grubu: yumurtlamak (TDK 1)

2.36. Algılama fiilleri

Fiil grubu: acıkmak, andırmak, anımsatmak, anlamak (TDK 1)(12), anlaşılacak, anlayabilmek anlamak (TDK 5) (5), anlaşılacak (TDK 2) (2), göz atmak (2), bir

şeyden gözünü ayırmamak (2), bir yerde) gözünü açmak (TDK 3) (2), bakmak (TDK 1) (46), bakmak (TDK 8) (3), bak! (TDK 1), bakmak (TDK 16) (2), bir şeye (öldü) gözüyle bakmak, gözüne bakmak (2), bakakalmak (3), bakılmak (3), bakınmak (TDK 1) (6), beklemek (TDK 6), belirlemek (TDK 1) (2), benzetmek (TDK 2) (2), bilinmek (4), bulmak (TDK 1) (10), bulabilmek (TDK 2) (3), demek (TDK 6) (8), gözünü dikmek (4), dinlemek (TDK 1) (6), dinlemek (TDK 2) (2), dinlenmek II (TDK 1), üzerinde durmak, duymak (TDK 1) (5), duymak (TDK 2) (7), duyulmak, şeytan dürtüklemek, düşünmek (TDK 1) (15), düşünmek (TDK 2) (6), düşünmek (TDK 4), bir dediğini iki etmemek, dikkat etmek (2), fark etmek (2), işaret etmek, tahayyül etmek, tahmin etmek (3), teşhis etmek, tespit edilmek, fark edilmek, gelmek (TDK 26), aklına gelmek (4), aklına (bir şey) gelmek, duymazlıktan gelmek, göz göze gelmek, gözünün önüne gelmek, hoş gelmek, iyi gelmek, kâfi gelmek, güç gelmek, görmezden gelebilmek, göz gezdirmek, gözden geçirmek, görmek (TDK 1) (34), görmek (TDK 2), kâbus görmek, görebilmek (3), görülebilmek, görülmek (TDK 1), görülmek (TDK 3) (3), görünmek (TDK 1) (13), görünmek (TDK 2), görünmek (TDK 3), istek göstermek, arzu göstermek, gözetlemek, yolunu gözlemek, gözükme (2), hatırlamak (6), hatırlayıvermek, kendini hissettirmek, ilişkilendirilmek, izlemek (TDK 3), işitmek (TDK 1) (4), işitmek (TDK 2), laf işitmek, kavramak (TDK 2), gözü kaymak, kokmak (TDK 1), çiçek kokmak (YA), güzellik kokmak (YA), koklamak (TDK 1) (9), odaklanmak (YA), belli olmak (2), dikkatli olmak, göz kulak olmak, hedef olmak, sergilemek (TDK 2), seyretmek (TDK 1) (3), seyretmek (TDK 3) (6), sezmek (TDK 1), sezinlemek (2), seçmek (TDK 4), süzmek (TDK 3) (2), gözü takılmak, tanımak (TDK 1) (2), tanımak (TDK 2) (8), tanımak (TDK 4) (3), tanıyabilmek (TDK 2) (2), taramak (TDK 2), ummak (TDK 2) (3), varmak (TDK 4), farkına varmak, kulak vermek (2), anlam verebilmek (5), yansıtmak (TDK 1), yansımak (TDK 3), yayılmak (TDK 4), aklının bir köşesine yazmak, göz yummak, zannetmek, çağrıştırmak (TDK 2), ilgisini çekmek (2), merakını çekmek

2.37.Psikoloji ile ilgili fiiller

Fiil grubu: adamak, alaya almak, ciddiye almak (2), kendini alamamak, öcünü almak, aldırma (TDK 6), tehlikeye atmak, atlatmak (TDK 3), gafil avlanmak, kendini avutmak, gözü gibi bakmak, önüne bakmak (TDK 1), başarmak (2), başarabilmek (TDK 2), becermek (TDK 1), benimsemek, bezdirmek, boğulmak (TDK 2), bulmak (TDK 2), bulmak (TDK 8) (3), kafa bulmak, uygun bulmak, bunalma (TDK 2) (2), bunaltmak, içi burkulmak, boyun bükmek, gözünü kan bürümek, bıkmak, bırakmak (2), yoksun bırakmak, canlanmak (TDK 4), dalmak (TDK 5) (2), düşünceye dalmak, hülyaya dalmak, darılmak (TDK 1) (2), davranmak (TDK 1) (3), dayanabilmek (TDK 2) (3), direnme (2), direnebilmek, diretebilmek, göz doldurmak, kanını dondurmamak, doymak (TDK 2), uzak durmak, durgunlaşmak,

duymak (TDK 4) (4), kıvanç duymak (2), gerek duymak, gurur duymak, kurşun dökmek, boğazı düğümlenmek, gözden düşmek, yorgun düşmek, yenik düşmek, ocağına düşmek, fırsat düşmek, gölge düşmek, bitap düşmek, düşünmek (TDK 5) (2), düşünmek (TDK 7) (3), düşündürmek (TDK 1), düşünebilmek (2), alay etmek, alışkanlık edinmek, gayret etmek (2), hak etmek, hakkını helal etmek, inat etmek, iyilik etmek, kabul etmek (8), mahcup olmak, merak etmek, razı etmek, temsil etmek (4), tercih etmek, haksızlık edebilmek, cesaret edebilmek (4), endişelenmek, muradına ermek, esinlemek, perişan eylemek (3), kalbi yerinden fırlamak, vız gelmek, dize gelmek, göze gelmek, kendine gelmek, germek (TDK 4), dalga geçmek (4), geçinmek (TDK 2), kriz geçirmek, (birinin) hoşuna gitmek, (bir şey birinin) zoruna gitmek, (bir şey birinin) gücüne gitmek, üstün görmek, görülmek (TDK 4), göstermek (TDK 5) (4), kendinden geçmek (3), içinden geçmek (2), aklımdan geçirmek, saygı göstermek, müsamaha göstermek (2), özen göstermek, gülmek (TDK 3), gücenmek, güvenmek (6), güvenebilmek, havalanmak (TDK 2) (2), hissetmek (6), hoşlanmak (3), ilgilenmek (TDK 1) (5), ilgilendirmek (TDK 1), imrenmek (TDK 2), inanmak (TDK 2) (3), inanabilmek, inanmak (TDK 3) (4), inanmak (TDK 6), gözünü yere indirmek (YA), kalmak (TDK 17), zorunda kalmak (3), mahrum kalmak, kanmak (TDK 1), kendini kaptırmak, heyecana kapılmak, duygusuna kapılmak, karamasarlığa kapılmak, katılmak (TDK 4), ümidini kesmek, kollamak (TDK 1), ödü kopmak, korkmak (TDK 1) (19), korkmak (TDK 2), korkutabilmek (TDK 1), korkutmak (TDK 1), korumak (TDK 6), kollamak (TDK 1), hırstan kudurmak, kızarmak (TDK 3), yüzü kızarmak, kullanmaya kıyamamak (YA), kıskanmak (TDK 3), kızdırmak (TDK 2), meydan okumak, destek olmak (2), emin olmak, fazla olmak, fena olmak, ihtiyacı olmak, nasip olmak, pişman olmak, razı olmak (2), şanslı olmak, şok olmak, ödü patlamak, yer yerinden oynamak, rahatlamak (4), sanabilmek, sanmak (TDK 1) (5), sanmak (TDK 2) (5), sarsılmak (TDK 3), meçhule savurmak (YA), saymak (TDK 8), hiçe saymak, sendelemek (TDK 2), sevmek (TDK 1) (11), sevmek (TDK 2) (2), sevmek (TDK 3) (7), sevebilmek, sevilme (TDK 1) (2), sevindirmek, sevinmek (2), sinirlenmek, içine sinmek, sürüklenmek (TDK 5), sıkılmak (TDK 2), canı sıkılmak (2), sıkışmak (TDK 5), takılmak (TDK 6), telaşlanmak, terletmek (TDK 2), kendini toparlamak, tutmak (TDK 41), yerini tutmak, gözü tutmak, elinden tutmak (2), tutturmak (TDK 3) (2), umursamak (3), unutmak (TDK 1) (11), unutabilmek (TDK 1), usanmak, utandırmak, utanmak (TDK 2), utanmak (TDK 2) (2), uymak (TDK 4), uymak (TDK 5) (2), uyulmak, sevinçten uçmak, uçmak (TDK 14), karara varmak, vazgeçmek (TDK 1) (4), kendini vermek, karar vermek (4), önem vermek (2), endişe vermek, gözdağı vermek, yüz vermemek (2), ihtimal vermemek, karar verilme, yanılmak (TDK 1), alay konusu yapmak, şaka yapmak (2), yerleşmek (TDK 8), yetinmek (TDK 2), yönelmek (TDK 2), yüklenmek (TDK 4), yıldırım, çekmek (TDK 34), el çekmek, çekinmek (TDK 1) (2), diz çökmek,

haklı çıkmak, sözünden çıkmamak, sahip çıkmak (2), öfkelenmek (2), ölmek (TDK 3) (2), şereflendirmek, şaşırtmak (TDK 1) (2), şaşırmak (TDK 1), şaşırmak (TDK 2) (7), üzülme (TDK 2) (2), üstlenmek (2), özlemek (2), ürpermek (TDK 2), dikkatini çekmek, çıkmak (TDK 11), çıkmak (TDK 31) (2), çıkarmak (TDK 3), çıkarmak (TDK 4) (2)

2.38.Arzulama fiilleri

Fiil grubu: almak (TDK 13), örnek almak, el açmak (TDK 4), bakmak (TDK 11) (5), gözünün içine bakmak (TDK 2), dört gözle beklemek, beklemek (TDK 4) (9), arkasını bırakmak, dilemek (TDK 2), af dilemek (2), arzu etmek, dua etmek (4), gayrete gelmek, işine gelmek, istemek (TDK 1) (44), istemek (TDK 3) (33), Allah korusun, Allah yardımcısı olmak (4), Allah' a emanet olmak, ne olur (3), ne pahasına olursa olsun (3), burnunda tütme (3), ummak (TDK 1), talip çıkmak

2.39.Yargılama fiilleri: olumlu fiiller

Fiil grubu: affetmek, teşekkür etmek (6), kusura bakmamak (3), başışlamak (TDK 1) (2), beğenmek (TDK 1), kutlamak (TDK 1), kutlamak (TDK 2) (3), olmak (TDK 7), iyi olmak (TDK 2) (5), memnun olmak, mutlu olmak, önemli olmak (5), örnek olmak, üstün olmak (2), sembol olmak, yeterli olmak, selamlamak, şükürler olsun (2), uymak (TDK 2), yakışmak (TDK 1), elinden geleni yapmak, yararlanılmak, yenmek (TDK 1) (2), lehine çevirmek

2.40.Yargılama fiilleri: olumsuz fiiller

Fiil grubu: iftira atabilmek, burun ucuyla bakmak, hata etmek, karşı gelmek, işinden olmak, karşıt olmak, nasıl oluyor da? (YA), yararsız olmak, vurmak (TDK 6), yenilmek (TDK 1), cezasını çekmek, karşı çıkmak (2)

2.41.Değerlendirme fiilleri

Fiil grubu: artmak (TDK 3) (3), bakmak (TDK 6) (2), benzetmek (TDK 1) (2), değer biçmek, demek (TDK 5) (13), denetlemek (2), denilmek (TDK 3), etmek (2), analiz etmek, kontrol etmek, tasdik etmek, lazım gelmek (2), gerekme (13), boynuz kulağı geçmek, incelemek (3), saldırmak (TDK 3), saptanmak (2), (...)sayılmak (YA), seçmek (TDK 2) (3), seçmek (TDK 3), seçmek (TDK 6), seçilmek (2), yetmek (TDK 1) (3), yetmek (TDK 2)

2.42.Arama fiilleri

Fiil grubu: aramak (11), macera aramak, avlanmak (TDK 2)

2.43.Toplumsal etkileşim ile ilgili fiiller

Fiil grubu: anlaşmak, bağrışmak, boğuşmak (TDK 1), buluşmak (TDK 2) (3), buluşmak (TDK 1), doluşmak, cenk etmek, kavga etmek, rahatsız etmek, evlenmek, göğüs germek, birbirine girmek, görmek (TDK 13) (2), görüşmek (TDK 3) (2), göstermek (TDK 12) (3), götürmek (TDK 2) (14), götürmek (TDK 6), gülüşmek, karışmak (TDK 5) (2), karışmak (TDK 7), karşılamak (TDK 1), karşılaşmak (TDK 1) (4), katılmak (TDK 2) (3), koklaşmak (TDK 1), kolonileşmek (YA), öpücük kondurmak, koşuşmak (TDK 1) (2), olmak (TDK 13), ana baba günü olmak, karşı karşıya gelmek, yardımcı olmak (3), rastlamak (TDK 1) (2), rastlamak (TDK 2), rastlanmak, eşine zor rastlanmak, saldırmak (TDK 1) (3), sarmak (TDK 6), sarılmak (TDK 3) (8), savaşmak (TDK 1), savaştırmak, sözleşmek (TDK 2), tartışmak (TDK 2), titreşmek (TDK 1), toplanmak (TDK 2), toplanmak (TDK 3) , uçuşmak (TDK 1), vedalaşmak (2), kafa kafaya vermek, çekişmek (TDK 5), üşüşmek (2)

2.44. İletişim fiilleri: bir mesajın iletilmesi ile ilgili fiiller

Fiil grubu: yanıt almak, haber almak (4), söz almak, yanıt almak, anılmak, anlatmak (TDK 1) (11), anlatabilmek (2), aramak, anlatmak (TDK 3) (12), aşlamak (TDK 5) (2), buyurmak (TDK 2), buyurmak (TDK 3) (2), müsaade buyurmak, demek (TDK 2) (4), demek (TDK 3) (4), ne demek? (3), demek II (TDK 1) (3), denmek (TDK 1), arz etmek, davet etmek, haberdar etmek, havale etmek, rica etmek, selam etmek, teklif etmek, veda etmek, arz edilmek, esenlemek (TDK 1), getirmek (TDK 6) (2), göstermek (TDK 1) (5), göstermek (TDK 2) (3), göstermek (TDK 3) (2), okumak (TDK 1) (7), okunmak (TDK 1), sormak (TDK 1) (32), hâl hatır sormak, tanıtmak (TDK 2) (4), vermek (TDK 4) (2), nasihat vermek (4), örnek vermek, söz vermek (4), haber vermek (6), emir vermek (2), selam vermek (2), izin vermek (4), müjde vermek, bereket versin, Allah versin, izin verebilmek, açığa vurmak, amma da yaptın ha!, yönetmek (TDK 2) (2), çağırarak (TDK 1) (5), çağırarak (TDK 2) (5), önermek (TDK 1) (2), önermek (TDK 2)

2.45. İletişim fiilleri: söylemek

Fiil grubu: söylemek (TDK 1) (62), söylemek (TDK 2) (9), söylemek (TDK 3), söylemek (TDK 4), söylemek (TDK 6), söylemek (TDK 7) (3), söyleyebilmek (TDK 1) (3), söylenmek (TDK 1) (4)

2.46. İletişim fiilleri: konuşmanın tarzı ile ilgili fiiller

Fiil grubu: laf atmak, fısıldamak (2), iç geçirmek (3), gürllemek, top gibi gürllemek, haykırmak (13), homurdanmak (4), hırlamak (TDK 1), inlemek (TDK 1), telefonu kapamak (YA), kekelemek (TDK 2), mırıldanmak (TDK 1), oflamak, puflamak, sayıklamak (TDK 1) (2), sayıklamak (TDK 2), seslenmek (TDK 1) (8), söylenmek (TDK 2), söylenmek (TDK 3), titreşmek (TDK 3), dili tutulmak, tıkırdamak, ses

vermek, yalvarmak (TDK 2) (3), yuvarlamak (TDK 4), bağırıp çağırmaq, çağirtmek (2), iç çekmek (2), oh çekmek, sesi çıkmamak, ağzından çıkmak

2.47. İletişim fiilleri: konuşmak

Fiil grubu: dile gelmek, konuşmak (TDK 1) (9), konuşmak (TDK 2) (2), konuşmak (TDK 4), konuşulmak (TDK 2), nefes tüketmek

2.48. İletişim fiilleri: sohbet etme fiilleri

Fiil grubu: gevezelik etmek, sohbet etmek, adı geçmek, konuşmak (TDK 3) (9)

2.49. İletişim fiilleri: deme fiilleri

Fiil grubu: belirtmek (3), bildirmek (TDK 1) (2), bildirilmek, demek (TDK 1) (245), diyebilmek (2), denilmek, denmek (TDK 2), duyurmak (TDK 2), buyur etmek (2), söz etmek (6), sözünü etmek, söz edilmek, istemek (TDK 2) (3), söze karışmak (2), seslenmek (TDK 2) (5), seslenmek (TDK3), uydurmak (TDK 2), karşılık vermek (4), cevap vermek (7), yanıt vermek, cevap verilmek, yanıtlamak (2), çıkmak (TDK 47), dudaklarından çıkmak, üstelemek (TDK 3)

2.50. İletişim fiilleri: yakınma fiilleri

Fiil grubu: saygısızlık etmek, şikayet etmek,

2.51. İletişim fiilleri: uyarma fiilleri

Fiil grubu: direktif almak, komut almak, talimat almak, bakalım (bakayım) (6), ikaz etmek, uyarmak (TDK 1) (2)

2.52. Hayvanlar tarafından üretilen seslere dayanan fiiller

Fiil grubu: bırakmak (YA) (3), cıvıdamak, fırlatmak (YA), havlamak, kişnemek (3), miyavlamak, ulumak (2), vınlamak, ötmek (TDK 1) (2)

2.53. Yemek ile ilgili olan fiiller

Fiil grubu: ağzına almak, ağzına atmak (2), beslenebilmek (TDK 1), beslemek (TDK 1), doymak (TDK 1) (2), doyulmak, katık etmek, emmek (TDK 1), emzirmek, içmek (TDK 1) (3), içmek (TDK 2) (2), kaşıklamak, yem olmak, silip süpürmek, yalamak (TDK 2) (2), yemek II (TDK 1) (17), yedirilmek, yedirmek (TDK 1), yiyebilmek (2), yutmak (TDK 1) (2), çiğnemek (TDK 1)

2.54. Bedenle ilgili olan fiiller: bedensel süreçle ilgili olan fiiller

Fiil grubu: nefes almak (3), nefes alamamak, atmak (TDK 22), adım atmak (TDK 2), nabızı atmak, ağlamak (TDK 1) (21), dinlenmek (TDK 1) (4), ter dökmek, yaş dökmek, hıçkırmak (TDK 2) (2), sararmak (TDK 2), soluklanmak (TDK 2),

terletmek (TDK 1), titremek (TDK 1) (3), titremek (TDK 2), tutmak (TDK 20), çarpmak (TDK 6), çıldırmaq (TDK 2) (2), öksürmek (TDK 1) (2), üşümek, ısınmak (TDK 2) (2)

2.55.Bedenle ilgili olan fiiller: sözsüz ifade fiilleri

Fiil grubu: kahkaha atmak, çığlık atmak, kişneme atmak, bağırmak (TDK 1) (19), gülmek (TDK 1) (10), acı acı gülmek, yüz gülmek (2), katıla katıla güldürmek, gülümsemek (4), acı acı gülümsemek, nefes nefese kalmak, canavar kesilmek, çalmak (TDK 2) (2), çalmak (TDK 3), öttürmek (2)

2.56.Bedenle ilgili olan fiiller: jest ve mimiklerle ilgili fiiller

Fiil grubu: bir hâl almak, alkışlamak, gözleri açılmak (TDK 1), dans etmek, el etmek, şaklabanlık etmek, suratını ekşitmek (1), elinden gelmek, germek (TDK 3), kuyruğunu kısmak, elini ovuşturmak (TDK 2), oynamak (TDK 1) (2), uzatmak (TDK 2) (2), uzatmak (TDK 3) (2), boynunu uzatmak, uzatabilmek, kaşlarını çatmak, dili bir karış dışarı çıkmak, çırpmaq (TDK 8), pazularını şişirmek

2.57.Bedenle ilgili olan fiiller: uyuma fiilleri

Fiil grubu: dalmak (TDK 4) (2), gelmek (TDK 31), gözleri kapanmak, uyumak (TDK 1) (11), uyuyabilmek (TDK 1) (3), uyutulmak

2.58.Bedenle ilgili olan fiiller: irkilme fiilleri

Fiil grubu: sıçramak (TDK 2), içi titremek, irkilmek (TDK 2)

2.59.Bedenle ilgili olan fiiller: vücudun içsel durumunda gerçekleşen durumlarla ilgili fiiller

Fiil grubu: debelenmek (TDK 1), çırpınmak (TDK 1)

2.60.Bedenle ilgili olan fiiller: bedensel durum ve bedene verilen zararlarla ilgili fiiller

Fiil grubu: acıtmak, ağrıtmak, bayılmak (TDK 1) (2), sağır etmek, tımar etmek, hastalanmak (2), iliğine işlemeksağlıcakla kalmak, kanlanmak (TDK 3), kesmek (TDK 4), kaskatı kesilmek, nefesini kesmek, nefesi kesilmek, sendelemek (TDK 1), sızlamak (TDK 1), yaralanmak

2.61.Vücut bakımı ve giyinme ile ilgili fiiller: giyinme fiilleri

Fiil grubu: geçirmek (TDK 8), boynuna geçirmek, giydirilmek, giymek (TDK 1) (8), soymak (TDK 1) (6), soymak (TDK 2), çıkarmak (TDK 11) (2)

2.62.Öldürme fiilleri: katletme fiilleri

Fiil grubu: (canını) almak, asmak (TDK 3), boğulmak (TDK 2) (3), donmak (TDK 2) (7), toprağa düşmek, ebediyete geçmek, harcamak (TDK 5), kesmek (TDK 6), kurban olmak (3), şehit olmak (2), can çekişmek, ölmek (TDK 1) (5), ölüvermek

2.63.Yayılma fiilleri: ışığın yayılması ile ilgili fiiller

Fiil grubu: aydınlatmak (TDK 1) (2), kararmak (TDK 2), parlamak (TDK 1), saçmak (TDK 2), sönmek (TDK 1) (3), yakmak (TDK 3), yanmak (TDK 3) (3), yutmak (TDK 7), çıkmak (TDK 25)

2.64.Yayılma fiilleri: sesin yayılması ile ilgili fiiller

Fiil grubu: demek (TDK 4) (2), çıkmak (TDK 25), gürültü çıkarmak, çınlamak (TDK 2) (2)

2.65.Yayılma fiilleri: maddenin yayılması ile ilgili fiiller

Fiil grubu: almak (TDK 9)

2.66.Yok etme fiilleri

Fiil grubu: yok etmek (2), yok edilmek, gidermek, helak kılmak (YA), hareket kabiliyetini kısmak (YA), söndürmek (TDK 1), yakmak (TDK 1) (2), yakmak (TDK 2), yakılmak, yıkmak (TDK 1), yırtılmak (TDK 1) (2)

2.67.Cismin durumunun değişmesiyle ilgili fiiller: kırma fiilleri

Fiil grubu: kırmak (TDK 1) (4), kırılabilirlik (YA), kırılmak (TDK 1) (6), yıkılmak (TDK 1), çatlamak (TDK 1)

2.68.Cismin durumunun değişmesiyle ilgili fiiller: bükme fiilleri

Fiil grubu: eğmek, eğrilmek (2)

2.69.Cismin durumunun değişmesiyle ilgili fiiller: durum değişikliğinin diğer alternatif fiiller

Fiil grubu: alışabilmek, alışmak (2), boyası atmak, aydınlanmak (TDK 1) (4), azaltmak (TDK 3), açmak (TDK 11), çiçek açmak, açılmak (TDK 1) (5), ağarmak (TDK 2) (4), ağarmak (TDK 1), ağırlaşmak (TDK 4), batmak (TDK 1), batmak (TDK 2) (2), batmak (TDK 5) (2), bozmak (TDK 2) (3), bozulmak (TDK 1) (2), bozulmak (TDK 4), boşalmak (TDK 1), boşaltmak (TDK 1), boşaltmak (TDK 2), boşanmak (TDK 3), bulanmak (TDK 1) (2), büyüdü (TDK 1), dağılmak (TDK 1) (2), dağılmak (TDK 2), derinleşmek (TDK 1), doğmak (TDK 2) (4), dönmek (TDK 7) (6), mahşer (yerine) dönmek, düzeltmek, düzenlemek, düşmek (TDK 10), eksilmek (TDK 1), erimek (TDK 2), gelişmek (TDK 2) (2), gitmek (TDK 17), güçlendirmek, güçleştirmek, ihtiyarlamak (TDK 1), kalmak (TDK 20) (3), tek başına kalmak, bir deri bir kemik

kalmak (2), güçsüz kalmak, boşta kalmak, sokakta kalmak, kapanmak (TDK 1), kapatmak (TDK 1) (2), kapayabilmek, kararmak (TDK 1), (...) birbirine karışmak, kavlamak, kaçmak (TDK 6) (3), kestirmek (TDK 3), kilitlemek (TDK 1), kirletmek (TDK 1), kopmak (TDK 2), kurumak (TDK 1), kurumak (TDK 4), kızarmak (TDK 1), olmak (TDK 5) (4), gibi olmak (6), darmadağın olmak, muhacir olmak, sefil olmak, paslanmak (TDK 1), pembeleşmek, pörsüyüvermek, sararmak (TDK 1), soluklaşmak, şafak sökmek, sertleşmek (TDK 2) (2), toplamak (TDK 4), tükenmek (TDK 3), tüketmek (TDK 2), uyanmak (TDK 1) (2), uyandırmak (TDK 1) (2), yanmak (TDK 2), yanmak (TDK 4) (2), yavaşlamak (TDK 1), yavaşlatmak, yeşermek (TDK 1), yorulmak, zorlaşmak, çevirmek (TDK 13), çiçeklenmek (TDK 3), çürümek (TDK 2), çürüyüvermek, ısıtmak (TDK 1) (2), şiddetlenmek, örtmek (4), örtünmek (TDK 1) (2)

2.70.Cismin durumunun değişmesiyle ilgili fiiller: durum değişikliğinin ölçülebildiği fiiller

Fiil grubu: kilo almak, artmak (TDK 1) (9), arttırmak (TDK 1) (4), azalmak (TDK 1), azalmak (TDK 2) (4), birikmek (TDK 1), büyümek (TDK 2), daralmak (TDK 2), dolmak (TDK 5), vadesi dolmak, kısmak (TDK 1), kısılmak (TDK 1) (2), varmak (TDK 3), yükselmek (TDK 1), yükselmek (TDK 6), yükseltmek (TDK 2), yığılmak (TDK 1) (2), çoğalmak (3), çoğaltmak (TDK 2)

2.71.Konaklama fiilleri

Fiil grubu: yer almak, yerini almak, bulunmak (TDK 3) (12), dikilmek (TDK 3), karşısına dikilmek, başına dikilmek, durmak (TDK 7) (6), durmak (TDK 9), durmak (TDK 10) (2), kalmak (TDK 3), konaklamak, oturmak (TDK 1) (14), yerleşmek (TDK 4) (2)

2.72.Varoluş fiilleri

Fiil grubu: bulunmak (TDK 2) (2), elinde bulunmak, doğabilmek, doğmak (TDK 1), devam etmek (13), başından geçmek, geçirmek (TDK 7), sınava girmek, kalmak (TDK 2) (9), olmak (TDK 16), var olmak (3), bağlı olmak, eşi benzeri olmamak, sağ olmak (5), simgelemek (5), yaşamak (TDK 1) (11), yaşamak (TDK 2), yaşamak (TDK 3) (3)

2.73.Ortaya çıkma fiilleri

Fiil grubu: belirlemek (TDK 1) (9), bulunmak (TDK 1), doğmak (TDK 4), oluşmak (7) (4), uyanmak (TDK 3) (2), yaratılmak (2), yayılmak (TDK 3), çıkmak (TDK 14) (3), emir çıkarmak

2.74.Yok olma fiilleri

Fiil grubu: erimek (TDK 6), gitmek (TDK 14), kaybetmek (TDK 1) (3), kaybettirmek, kaybolmak (TDK 2) (3), gözden kaybolmak (2), ses kesilmek (2), kurumak (TDK 3), alabora olmak, yok olmak, yerle bir olmak, çökmek (TDK 12) (2), yıkılmak (TDK 2) (6)

2.75.Meydana gelme fiilleri

Fiil grubu: ... hâlini alıvermek, şekil almak, başlamak (TDK 3) (31), fırsat bulmak (3), başına (...) gelmek (2), vakti gelmek, sırası gelmek (3), geçmek (TDK 8) (3), işi ters gitmek, imek (16), kalmak (TDK 9), kazanmak (TDK 2) (4), kazanmak (TDK 8) (3), adını koymak (2), (gökyüzü zulüm) kusmak (YA), olmak (TDK 1) (95) olmak (TDK 2) (39), olmak (TDK 3) (8), olmak (TDK 14) (4), olmak (TDK 21) (2), olmak(TDK 25) (6), olan biten, altüst olmak (2), arkadaş olmak, başarısız olmak, olabilmek (12), oluvermek (2), sürmek (TDK 2) (5), sürdürmek (TDK 2) (2), tarihlenmek, yolunu tutmak (TDK 2), tutturmak (TDK 2), tütme (TDK 1) (3), ulaşılabilirlik, yaşamak (TDK 7) (3), yaşanmak (2), yinelemek, başı çekmek, çıkmak (TDK 9), meydana çıkmak, sorun çıkarmak, yorgunluktan ölmek

2.76.İçsel vücut hareketleri ile ilgili fiiller

Fiil grubu: sallanmak (TDK 4) (3), sarsmak (TDK 1) (2), tepinmek (TDK 1), ter ter tepinmek

2.77.Bir konumu varsaymaya dayalı fiiller

Fiil grubu: dayamak (TDK 1) (2), dayanmak (TDK 1) (3), dayanılmak, olmak (TDK 10) (10), uzanmak (TDK 1), uzanmak (TDK 4), yatmak (TDK 1) (5), yatırmak (TDK 1), yatırılmak, çökmek (TDK 4)

2.78.Hareket fiilleri: doğası gereği bir doğrultuya yönelik olanlar

Fiil grubu: akmak, almak (TDK 18), yol almak, alınmak (3) (TDK 1), atlamak (TDK 3), atılmak (TDK 3), ileri atılmak, aşmak (TDK 1) (2), aşılmak, binmek (10), binebilmek (TDK 2), bindirmek (TDK 1), almak (TDK 2) (3), yolunu değiştirmek, kulaklarını dikmek, dikleşmek (TDK 1), güneş doğmak, doğrulmak (TDK 2), sallanıp durmak, rahat durmak, dökülmek (TDK 8), sokağa dökülmek, dönmek (TDK 3) (6), geri dönmek (2), dönebilmek, düşmek (TDK 2) (8), düşmek (TDK 3), hareket etmek (5), kumanda etmek, yardım etmek (8), ziyaret etmek, yardım edebilmek, erişmek (TDK 1), eğilmek (TDK 1), eğilmek (TDK 2) (4), fırlamak (TDK 1) (3), yerinden fırlamak (4), ayağa fırlamak, gelmek (TDK 1) (110), gelebilmek (2), gelinmek, geçmek (TDK 1) (9), geçmek (TDK 11) (4), harekete geçmek, girmek (TDK 1) (18), görmek (TDK 12), gömülmek (TDK 2), araya girmek, hoplamak (2), inmek (TDK 1) (3), inmek (TDK 2) (3), aşağı inmek (10), indirmek (TDK 1) (4), izlemek (TDK 5), kabarmak (TDK 1), geri kalmak (2), (bir şeyin) altında kalmak (3), kaldırmak (TDK

19),el kaldırmak (2), kalkmak (TDK 1) (7), kalkmak (TDK 2), kalkmak (TDK 4) (3), kalkmak (TDK 5) (2), ayağa kalkmak (2), kanatlanmak, kapaklanıvermek, katetmek (TDK 1), kaymak (TDK 1), kaydetmek (TDK 2), kaçmak (TDK 1) (5), kaçmak (TDK 2) (3), kaçmak (TDK 14), konmak (TDK 1), koyulmak (TDK 3) (3), yola koyulmak (2), yardımına koşmak, bağdaş kurmak, kurtarmak (TDK 1), kurtarmak (TDK 2) (9), kötüleşmek, kımıldamak (TDK 1), kıpırdamak (2), kıpırdanmak (2), kıpırdayabilmek, oynasamak (YA), sallanmak (TDK 2) (3), saplanmak (TDK 1) (2), saplanmak (TDK 2) (3), sarılmak (TDK 1) (2) savrulmak (TDK 2), savulmak, sertleşmek (TDK 1), süzülme (TDK 2), süzülme (TDK 3), sırtlamak (TDK 1), hora tepmek, ulaşmak (TDK 1) (4), ulaşmak (TDK 2), tan yeri uyanmak, uzanmak (TDK 6) (2), uçmak (TDK 1) (5), uçmak (TDK 5), uçmak (TDK 10) (3), uçuşmak (TDK 2), uğramak (TDK 2) (2), varmak (TDK 1) (4), yaklaşmak (TDK 1) (9), yaklaşmak (TDK 2), yapmak (TDK 3), manevra yapmak, yönelmek (TDK 1) (2), yüzmek (TDK 3), zıplamak (TDK 2), çalıştırılmak, geri çekilmek, çıkmak (TDK 1) (21), çıkmak (TDK 13) (6) balığa çıkmak (2), ava çıkmak (2), önüne çıkmak, yola çıkabilmek, çıkagelmek

2.79.Hareket fiilleri: ayrılma fiilleri

Fiil grubu: almak (TDK 30), demir almak, ayrılmak (TDK 2) (10), bırakmak (TDK 1) (3), bırakmak (TDK 30), terk etmek, gelmek (TDK 10), gelmek (TDK 30), gidebilmek (TDK 1) (2), gitmek (TDK 1) (63), gitmek (TDK 3), çekip gitmek, gidilmek (2), ilerlemek (TDK 1) (3), ilerleyebilmek (TDK 1), kalkmak (TDK 3), kalkmak (TDK 19), uzaklaşmak (TDK 1) (8), çekip gitmek, çıkmak (TDK 4) (5), çıkabilmek (TDK 1) (2), çıkıvermek

2.80.Hareket fiillerinin tarzı: yuvarlanma fiilleri

Fiil grubu: dolanmak (TDK 2) (3), dönüp durmak, dönmek (TDK 1) (2), dönmek (TDK 9), döndürmek (TDK 1), halkalaşmak, kaplamak (TDK 2), sarmak (TDK 1) (2), sarmak (TDK 2), sarmak (TDK 4) (4), sarmak (TDK 11), sardırma (TDK 1), tekerlenmek (TDK 1), tutmak (TDK 35), yuvarlanmak, çevirmek (TDK 1) (3), çevirmek (TDK 11), çevrelemek (TDK 2) (2), çevrenmek

2.81.Hareket fiillerinin tarzı: koşma fiilleri

Fiil grubu: soluğu (bir yerde) almak, adım atmak (TDK 1) (3), (bir yere) kendini atmak, atlamak (TDK 1) (2), dolaşmak (TDK 2) (9), dolaştırmak (TDK 1), dolanı durmak, dönmek (TDK 8), peşine düşmek (4), önüne yürümek, takip etmek (4), gezdirmek (TDK 2), gezmek (TDK 2) (3), devriye gezmek (2), koşmak (TDK 1) (12), koşmak (TDK 2) (11), koşabilmek (TDK 1), koşturmak (TDK 2), koşturtmak (TDK 1), seğırtmek, sürmek (TDK 1), sürmek (TDK 3) (3), sürünmek (TDK 1) (4), peşine takmak (4), arkasına takılmak, taban tepmek, yürümek (TDK 1) (14), yürümek (TDK

6), üzerine yürümek (2), yürütmek, yürüyebilmek, yüzmek (TDK 1) (2), yola çıkmak (4)

2.82.Hareket fiilleri: kovalama fiilleri

Fiil grubu: kovalamak (TDK 3)

2.83.Kaçınma fiilleri

Fiil grubu: tehlike atlatılmak, ihmal etmek, canını kurtarmak (YA), kurtulabilmek, kurtulmak (TDK 1) (2), susmak (TDK 2), susmak (TDK 3), sıvışmak, sığışmak

2.84.Oyalanma fiilleri

Fiil grubu: beklemek (15), beklemek (TDK 2)(2), bekleyebilmek (TDK 1), durmak (TDK 1)(29), durmak (TDK 3) (2), durabilmek (2), idare etmek, ekmek II (TDK 5), gecikmek (TDK 1), kuyruğa girmek kalmak (TDK 1) (13), kalmak (TDK 21), şaşırıp kalmak, kalabilmek (3), kalakalmak (2), geç kalmak (2), kalivermek, oturmak (TDK 5) (3), oyalamak (TDK 2) (3), oyalanmak (TDK 1) (5), tutmak (TDK 4), tutmak (TDK 5), uğramak (TDK 1), uğraştırmak, uğraşmak (TDK 2), yapmak (TDK 10), çalışmak (TDK 1) (10), çalışmak (TDK 2) (4), çalışmak (TDK 3) (5), çabalamak (TDK 2), bir şey ile çalışmak

2.85.Acele etme fiilleri

Fiil grubu: bırakıvermek, yerinde duramamak, duruvermek, acele etmek (2), çabuk olmak

2.86.Ölçme fiilleri

Fiil grubu: hesap etmek, saymak (TDK 1)

2.87.Ölçme fiilleri: mal olma fiilleri

Fiil grubu: pahalıya mal olmak (2)

2.88.Ölçme fiilleri: fiyatlandırma fiilleri

Fiil grubu: para etmemek, indirmek (TDK 7), fiyat vermek

2.89.Görünüş, aspekt fiilleri: başlangıçlı fiiller

Fiil grubu: bitmek, tükenmek, bilmemek, başlamak (32), başlamak (TDK 5) (2), başlayıvermek, bitmek (TDK 2) (12), olan biten, bırakmak (TDK 12), bırakmak (TDK 34), denemek (TDK 2) (4), dinmek (TDK 1), durmak (TDK 4) (2), durmak (TDK 12),sona ermek (3), sona erdirmek, geçmek (TDK 19) (6), iflas etmek, gitmek (TDK 5) (6), gülmek (TDK 2) (2), işlemek (TDK 5), kesilmek (TDK 5) (3), kesinleşmek

(TDK 1), olmak (TDK 11) (2), ne de olsa (2), ne olursa olsun (3), sönmek (TDK 5), tükenmek (TDK 2), varıncaya kadar, çekmek (TDK 24)

2.90. Görünüş, aspekt fiilleri: bitimli fiiller

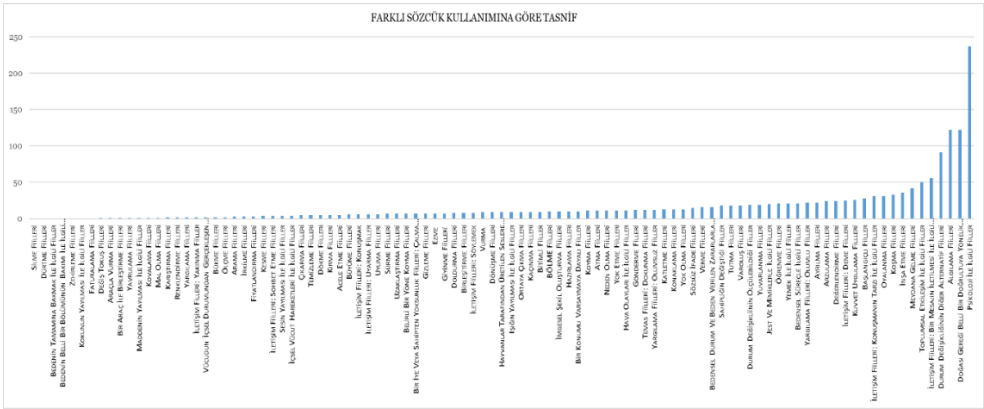
Fiil grubu: aşmak (TDK 3) (2), bitirmek (TDK 1) (6), durdurmak, geçmek (TDK 23) (13), gelmek (TDK 8), girmek (TDK 14), olmak (TDK 6) (8), sonsuzlaştırmak, temizlemek (TDK 2) (2)

2.91. Hava olayları ile ilgili fiiller

Fiil grubu: hava açmak, bastırmak (TDK 10), esmek, inmek, tozutmak (TDK 2), tozmak (2), tozuşmak, tutmak (TDK 7), buz tutmak (4), vurmak (TDK 18) (2), yağmak (TDK 1) (6)

Sonuç

İkinci kademe Türkçe ders kitaplarındaki öyküleyici metinlerde yer alan fiiller incelenmiş ve semantik özelliklerine göre gruplandırılmıştır. Fiiller tasnif edilirken hem farklı kelime kullanımı hem de kullanılan kelimelerin sıklıkları tespit edilmiştir. Elde edilen veriler aşağıda grafiklerle gösterilmiştir.

Grafik 1. Öyküleyici metinlerde kullanılan fiiller

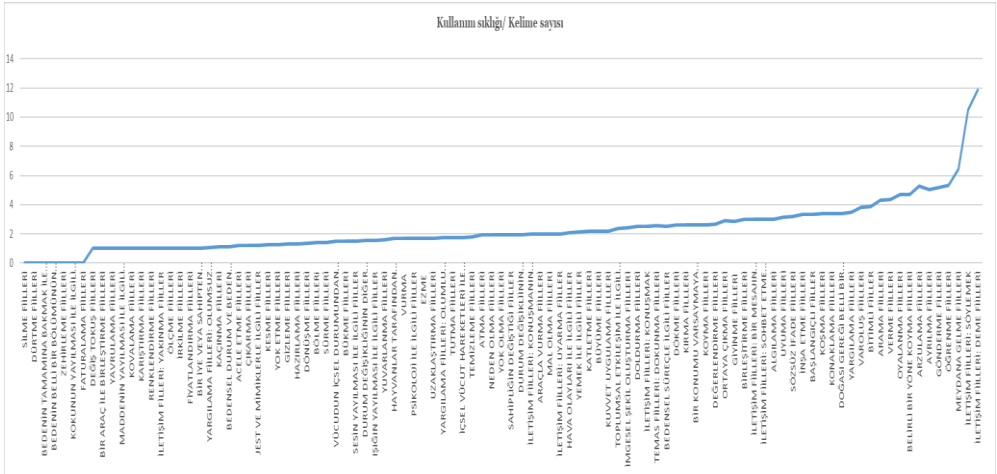
İkinci kademe Türkçe ders kitaplarında yer alan fiiller semantik özelliklerine göre incelenmiştir. Elde edilen verilere göre ikinci kademe Türkçe ders kitaplarında yer alan öyküleyici metinlerde silme, dürtme, zehirleme, faturalama fiilleri ile bedenin tamamına bakmakla ilgili fiiller, bedenin bir bölümünün bakımı ile ilgili fiiller ve kokunun yayılması ile ilgili fiiller hiç kullanılmamış; değiş tokuş fiilleri, araçlar vurma fiilleri, bir araç ile birleştirme fiilleri, yavrulama fiilleri, maddenin yayılması ile ilgili fiiller, kovalama fiilleri, maddenin yayılması ile ilgili fiiller birer kez kullanılmıştır. İkinci kademe Türkçe ders kitaplarında yer alan öyküleyici

metinlerde en çok kullanılan fiil sayısına sahip grup 237 farklı fiil kullanımı ile psikoloji fiilleri olarak tespit edilmiştir.

Grafik 2. Öyküleyici metinlerde kullanılan fiillerin kullanım sıklığı

İkinci kademe Türkçe ders kitaplarında yer alan fiiller kullanım sıklığına göre incelenmiştir. Değiş-tokuş fiilleri, bir araç ile birleştirme fiilleri, yavrulama fiilleri maddenin yayılması ile ilgili fiiller ve kovalama fiillerinin birer kez kullanıldığı tespit edilmiştir. 414 kez kullanıma sahip olan doğası gereği belli bir doğrultuya yönelik olan fiiller grubunun en sık kullanılan fiil grubu olduğu tespit edilmiştir.

Grafik 3: Öyküleyici metinlerde kullanılan fiil/ öyküleyici metinlerde kullanılan fiillerin sıklığı

İkinci kademe Türkçe ders kitaplarında yer alan öyküleyici metinlerde yer alan fiiller hem farklı kelime kullanımı hem de kullanım sıklığına göre incelenmiştir. Bazı gruplarda her iki tasnifin birbirine yakın sayılarda olduğu tespit edilirken bazı

tasniflerde ciddi ayrışmalar olduğu tespit edilmiştir. Örneğin kaçınma fiillerinde 9 farklı fiil 10 kez kullanılırken iletişim fiilleri: deme fiilleri 25 fiilin 296 kez kullanılmıştır. Kaçınma fiillerinde 1' e 1' lik bir kullanım mevcutken deme fiillerinde 1' e 11' lik bir kullanım mevcuttur. Benzer durum diğer fiil gruplarında da geçerlidir. Bu durum öyküleyici metinleri ele alırken metin unsurları, bağdaşıklık ve tutarlılık gibi öğelerin yanında fiillerin kullanımının da önemli bir ölçüt olabileceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Akbaba, R. S. (2020). Yaratıcı Yazma Çalışmalarının Öyküleyici Metin Yazma Becerisine ve İleri Okuma Farkındalığına Etkisi. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.*
- Akdoğan, D. (2018). Öyküleyici Metinlerin 7. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Motivasyonuna Etkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.*
- Arnazarov, S. (2004). Türkmen ve Türkiye Türkçesinin Ortak Fiillerinin Anlam Bakımından Genel Bir Mukayesesi. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri* (s. 193–219). Ankara: TDK Yayınları.
- Aydemir, Y. (2006). Sözlüksel Görünüş ve Türkçe Eylemlerin Anlambilimsel Sınıflandırılması: Sözlükçe-Sözdizim Etkileşimi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.*
- Aydın, Ö. (2021). İki Dillilik Olgusunun Öğrencilerin Öyküleyici Metin Yazma Becerilerine Biçim Özellikleri Bakımından Yansımaları. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Elazığ: Fırat Üniversitesi.*
- Biber, D., & vd. (1999). *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- Bozaner, K. (2022). Türkçede Fiil Sınıfları ve Özellikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.*
- Budaqova, Z. İ. (1960). *Azərbaycan Dilinin Qrammatikası*. Bakı.
- Can, E. (2018). Öyküleyici Metin Türünde Yazma Becerisini Geliştirmeye Yönelik Uygulama: Kurgu Merdiveni. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.*

- Cook, W. A. (1979). *Case Grammar: Development Of The Matrix Model* . Georgetown University Press.
- Coşkun, E. (2005). İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.*
- Çoban, A. (2012). İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Oluşturdukları Öyküleyici Metinlerin Bağdaşıklık ve Tutarlılık Ölçütlerine Göre Değerlendirilmesi. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.*
- Çopur, E. (2018). İlkokul 1, 2, 3, 4. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Öyküleyici Metinlerin Değer Analizi Yaklaşımına Göre Değerlendirilmesi. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temel Eğitim Anabilim Dalı, Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi.*
- Dökme, K. (2019). İlkokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Öyküleyici Metinlerin Değerler Yönünden İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temel Eğitim Ana Bilim Dalı, Sınıf Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.*
- Erdem, M. (2016). Türkçede Fiiller ve Sınıflandırma Sorunları. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 185-200.
- Erdem, N. (2017). Türkçe Fiillerin Anlam Bilimsel Sınıfları. *I.Uluslararası Dil ve Edebiyatta Modernleşme ve Gelenek Sempozyumu* (s. 223-252). Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, T. (2020). Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Öyküleyici Metinlerin Metinsellik Özelliklerinin İncelenmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Dilbilim Anabilim Dalı, Genel Dilbilim Programı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.*
- Esmer, E. (2010). Okuma ve Anlama Becerisi İle Yazılı Anlatı Metni Üretme Becerisinin Etkileşimi: 6. Sınıf Öğrenci Metinleri Üzerine Betimsel Bir Çalışma. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.*
- Kalı, G. (2016). Türkçe Öğretmeni Adayların Öyküleyici Anlatımlarının Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.*

- Karahasanoğlu, Y. (2022). Yakut (Saha) Türkçesinde Duyu Fiilleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.*
- Kaynaş, E. (2014). Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Öyküleyici Metin Yazma Becerilerinin Değerlendirilmesi. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı, Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.*
- Kılıç, B. (2012). İlköğretim Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Yazdıkları Öyküleyici Metinler Üzerine Bir İnceleme. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.*
- Korhonen, A., & Briscoe, T. (2004). Extended Lexical-Semantic Classification of English Verbs. *Proceedings of the Computational Lexical Semantics Workshop at HLT-NAACL* (s. 38-45). Boston: Massachusetts: Association for Computational .
- Korkmaz, C. (2013). İlköğretim 1-5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Tür, Tema ve İçerik Açısından İncelenmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi.*
- Levin, B. (1993). *English Verb Classes and Alternations A Preliminary Investigation*. Chicago and London: The University of Chicago Press .
- Longacre, R. E. (1976). *An Anatomy of Speech Notions*. Lisse: Peter de Ridder .
- Onarıcıoğlu, A. S. (2020). Ortaokul Öğrencilerinin Öyküleyici Metinlere İlişkin Tepkilerin Alımlama Estetiği Kuramı Açısından İncelenmesi. *Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.*
- Şirin, H. U. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Uzuner, S. (2007). Yenilenen Program Çerçevesinde Birinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Öyküleyici Metinlerin Sınıf Öğretmenleri Açısından Algılanma Yeterliliklerinin Tespiti ve Türkçe Öğretiminin Amaçlarına Uygunluğunun Belirlenmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.*
- Vendler, Z. (1967). *Linguistics in Philosophy*. Newyork: Cornell Univesity Press.
- Yasul, A. F. (2014). İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Öyküleyici Metin Yazma Becerilerinin Değerlendirilmesi (Muş İli Merkez İlçesi Örneği). *Eğitim*

Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı, Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.

- Yaylacık, A. (2014). Üstün Yetenekli Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Öyküleyici Metin Yazma Becerileri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Ana bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi.*
- Yazıcı, N. (2004). Anlatı Metinlerinde Ön ve Arka Planı Belirginleştiren Dilsel Görünümler: Türkçe Üzerine Gözlemler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.*
- Yıldız, H. (2017). Türk Dilinde Fiillerin Semantik Sınıflandırılması Problemi. *Journal of Turkish Language and Literature*, 337-362.
- Yılmaz, G. (2019). Uygurca Öyküleyici Metinlerde (Çatık) Değerlerin Türkçe Öğretimi Programına Göre İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.*
- Yılmaz, Ö. (2012). 11. Sınıf Öğrencilerine Ait Öyküleyici Metinlerin Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından İncelenmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi.*
- Zülfikaroğlu, E. (2016). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Öyküleyici Metinlerinde Tutarlılık, Bağdaşıklık ve Metin Elementleri: Mersin Üniversitesi Örneği. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi.*

8. Nesnel Karşılık Kuramının Türk Edebiyatındaki İzdüşümü: Edip Cansever Örneği

Projection of Objective Corruption Theory in Turkish Literature: Edip Cansever Example

Mehmet ERDEM¹

Giriş

Şiir diğer türlerden özellikle anlam derinliği yönünden ayrılır. Her okuyanda farklı bir ruh hali oluşturur. Okuyucu nazmı kendi yaşamışlıkları ve penceresinden değerlendirir. Her ulusun edebiyat tarihinde önem arz eden dönemler, hareketler, ekoller vardır. Sayılan bütün bu unsurlar kendinden önceki dönemden olumlu veya olumsuz manada etkilenir. Yaptıkları ve söyledikleri vasıtasıyla dönemlerinde yankı uyandıran topluluklar olur. Bazı guruplar ise herhangi bir varlık göstermeden dağılırlar. Yazının bu iklimini değerlendirenlerden biri de İkinci Yeni Hareketi'dir.

Türkiye'de 1950'li yıllarda Edip Cansever, İlhan Berk, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Sezai Karakoç ve Ece Ayhan gibi şairlerin içinde bulunduğu İkinci Yeni hareketi ortaya çıkar. İlk defa Muzaffer Erdost tarafından Pazar Postası Dergisi'nde İkinci Yeni adlandırması kullanılır. Bu hareket belli bir plan dahilinde meydana gelmez. Yukarıda ismi geçen şairlerin Pazar Postası Dergisi'nde yazdıkları şiirlerden hareketle bu isimlendirme yapılır. Özellikle Cemal Süreya'nın 1952 Yeditepe Dergisi'nde yayımlanan *Gül* (Eser isimleri italik olmalıdır.) şiiri büyük ses getirir. Garip Hareketi'nin şiirde (bitişik olmalıdır) oluşturduğu yeni ses İkinci Yeni için bir çıkış noktasıdır. Onlar buna tepki olarak doğmazlar. Garip Hareketi'nin sadeliği ve açıklığı karşısına anlam kapalılığını, alışılmamış imgeleri koyarlar. Nitekim onlar şiiri sıradan bir anlatım aracı değil dilin sınırlarının zorlandığı, dil oyunlarının ön planda olduğu söz söyleme gücü olarak kullanır. Özellikle dilde değişimler, çağrışım, soyutlama, bağdaştırmalar, kelimeleri bölerek yeni sözcükler türetme gibi yenilikler getirirler.

İkinci Yeni'nin başlangıcına belli bir tarih ya da yapıt adı vermek, edebiyat tarihini dönemlere ayırmak açısından bir kolaylık sağlasa da, bu hareketi açıklamak bakımından eksik bir yaklaşımdır. Çünkü ikinci yeni bütün edebi yeniliklerde olduğu gibi bu süreç zarfında da toplumsal, bireysel, sanatsal etkilerle yoğrulmuş doğar. Bu bakımdan ikinci yeni, edebiyat tarihi açısından Muzaffer Erdost'un 19 Ağustos 1956 tarihli Son Havadis'teki "İkinci Yeni" başlıklı yazısıyla başlatılabilirse de, hareketin doğuş sürecini göz ardı etmeye neden olabileceğinden böyle bir yaklaşımdan kaçınmak gerekiyor. Üstelik bizi

¹ YL Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD (Trabzon, Türkiye), mehmet_edebyat38@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7044-0904

bu yaklaşımdan kaçınmaya yönelten çok önemli bir yaklaşım var: o da İkinci Yeni'nin önceden anlaşarak, ortak bir bildirge yayımlayarak veya belli bir dergide kümelenerek başlamış bir hareket olmamasıdır (Karaca 2005, 89-90).

İkinci Yeni'nin doğuşunda toplumsal, bireysel, sanatsal vb. birçok etmen rol oynar. İkinci Dünya savaşının baş göstermesi ile yıkımdan çıkan dünya kendisini toparlamaya çalışır. Hem toplumlar hem de bireyler yaşananların etkisiyle karamsarlığa ve dağılmışlığa sürüklenir. Yıkılanlar altında kalanlar ise bireyler olur. Sosyal anlamda yaşanan bu durum sanatı da tesiri altına alır. İkinci Yeni kaos ortamından etkilenir. Edip Cansever yaşananları şiirinde dile getirir.

Ah güzel Ahmet Abim benim

Gördün mü bak

Dağılmış pazar yerlerine benziyor şimdi istasyonlar

Ve dağılmış pazar yerlerine memleket

(Sonrası Kalır 1, Mendilimde Kan Sesleri, s.615).

İkinci Yeni temsilcilerinden Edip Cansever'in ilk ürünü 1944'te İstanbul Dergisi'nde yayımlanır. İlk dönemlerinde Garip Hareketi'ne yakın şiirler kaleme alır. Bu şiirlerini *İkindi Üstü* (1947) adlı kitapta toplar. Nitekim ele aldığı *Masa* bunun örneklerindedir. *Yer Çekimli Karanfil* (1957) adlı eseri ile İkinci Yeni Hareketi'nin etkisi kendini gösterir. Eserlerinin merkezine bireyi yerleştirir. Bireyden hareketle topluma seslenir. İnsanlığın geldiği noktayı kişi tekelinde örneklendirir. Hayatta iken yayımlanan son kitabı ise *Oteller Kenti* (1985) olur. Edip Cansever'in yazdıkları her ne kadar anlamsız bir yapı gibi görünse de bu manasızlığın arkasında düşüncenin ürünleri saklıdır. Düşünen ve gören insana dair derin anlamlar içeren fikirler vardır. Sürekli yazarak kendini geliştirir ve yazmaya sebep aramaz. Nazımda özellikle nesnelere üzerinden ve hayatın olağan akışından hareketle yeni dünya oluşturur. Manzumelerini kurama dâhil etmese de özellikle *Nesnel Bağlılığı* dikkate alır. Bireyin ruh hali neyi yansıtıyorsa nesne onun nezdinde anlamlı hale gelir. Edip Cansever şiirlerinde duygu, nesne vasıtasıyla somutlaştırılır. Nesnel Karşılık Kuramı

Edip Cansever, edebî kişiliğiyle Türk edebiyatında özgün bir yere sahip olan bir şairdir. İkinci Yeni akımının önde gelen isimlerinden biri olarak, edebiyatımızda çağdaş ve deneysel bir yaklaşım benimser. Edip Cansever'in şiir anlayışı birkaç madde ile aşağıdaki gibi sıralanır:

1. Yenilikçi Şiir Anlayışı: Edip Cansever, geleneksel şiir anlayışına alternatif olarak yenilikçi ve deneysel bir yaklaşım sergiler. Şiirlerinde biçimsel özgürlüğü ön planda tutar, dil ve imge kullanımında sınırları zorlar.
2. Soyut ve Simgesel Dil: Cansever'in şiirlerinde soyut ve simgesel bir dil kullanımı öne çıkar. Kendine özgü bir dil yaratır ve imgeler aracılığıyla

Rumeli Filoloji Yazıları 1

derin anlamlar aktarır. Böylece okuyucuyu düşünmeye ve yorumlamaya teşvik eder.

3. Varoluşsal Temalar: Şiirlerinde insanın varoluşsal sorunları, aşk, ölüm, yalnızlık gibi evrensel temaları işler. İnsanın iç dünyasına odaklanarak, varoluşsal çatışmaları ve aidiyetsizlik duygusunu ele alır.
4. Eleştirel Tutum: Cansever, şiirlerinde toplumsal olaylara ve günlük yaşama eleştirel bir bakış açısı getirir. Toplumsal sorunları, adaletsizlikleri ve yabancılaşmayı şiirlerinde sorgular ve eleştirir.
5. İroni ve Mizah: Şiirlerinde sıklıkla ironi ve mizah unsurlarına yer verir. Bu sayede okuyucuyu düşündürürken aynı zamanda gülümsetmeyi de başarır.
6. Sürrealist Etkiler: Cansever'in şiirlerinde sürrealist etkiler göze çarpar. Rüya dünyasından, bilinçaltından ve gerçeküstü imgelerden ilham alır. Bu da şiirlerine farklı bir boyut ve derinlik kazandırır.

Edip Cansever *Yerçekimli Karanfil* eseri ile 1958 Yeditepe Şiir Armağanı' nı, *Ben Ruhi Bey Nasılım* ile 1977 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü, *Yeniden* eseri ile 1981 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü'nü kazanır.

Nesnel Karşılık Kuramı ve Edip Cansever

Nesnel karşılık kuramının çıkış noktası 17.yy dönemine dayanır. Asrın yazınla uğraşan metafizikçi şairleri yöntemin kökenini gösterir. Metafizik; fizik bilimlerinin ötesinde kalan anlamına gelir. Metafizikçi şair ise görünenin arkasındakini göstermeye çalışır. Bunu yaparken dünyadaki maddeyi kullanır. Madde aracılığı ile anlatılmak istenen karşı tarafa sezdirilir. Bir arayıp bulma durumu söz konusudur. Özellikle bu dönemde ön planda olan skolastik düşünce şiirin manasını daraltır. Yapılanlar metafizikçi şairlerin kullanmış olduğu imge kavramını körleştirir. Metafizikçiler dışlanmaya başlar. İlerleyen zamanlarda gelişen ve değişen dünya şartları yöntemi değişik şekillerde yeniden ortaya çıkarır.

Nesnel Karşılık kuramını ilk kullanan kişi 1800'lü yıllarda yaşayan İngiliz ressam ve şair Sir Washington Allston'dur. Sanat derslerinde zihin ve dış dünya arasındaki ilişkiyi öne sürmek anlamında kullanılır. Allstone bu kavram vasıtasıyla insan zihninde oluşan soyut nosyonların somutlaştırılmasını hedefler. Amaç zihindekilerin nesnel vasıtasıyla okuyucuya aktarılmasıdır. Ancak kelimeye popülerlik kazandıran kişi ise T.S. Eliot olarak kayıtlara geçer. T.S. Eliot'un ilk kez *Hamlet and His Problems* başlıklı metninde dile getirmesi ile bu kuram ünlenir. Türk edebiyatında ise bu kuramı en çok kullanan ve şiirlerinde uygulayan ise Edip Cansever'dir.

Bu kavram metafizikçi şiiri izah etmenin güç olması sebebiyle üretilir. Metafizikçi şiirde duygu yoğunluğu ön plana çıkar. Aşırı his kavramının devreye girmesi yazılanların anlaşılmasını güçleştirir. Soyut ifadelerin fazlalığı anlaşılmayı

zorlaştırdığı için somutlaştırmayı gerektirir. Bunu yapabilmenin yolu çağrışımları kullanmaktır. O an yaşanan duygular bir nesneye karşılık gelecek şekilde tasarlanır. Nesne artık kavram için hatırlatıcı konuma evrilir.

Nesnel Karşılık Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde; "Biri ötekine bağlı olarak var olan, biri olmadan öteki düşünülemeden iki şeyin bu ilişki yönünden durumu..." olarak nitelendirilir (Türk Dil Kurumu, 2005: 182). Edebiyatta Nesnel Karşılık Kuramı, özellikle modernist dönemde etkili olan bir kuramdır. Bu kurama göre, edebî metinlerde kullanılan dil ve imgeler, gerçek dünyadaki nesnelere veya olayları yansıtmak yerine kendi özerk varlıklarına sahiptir. Yani, edebî metinlerde dil, nesnelere veya olayların nesnel bir temsilini değil, kendi içerisindeki anlamsal, estetik ve duygusal değeri vurgular.

Şiirde yer alan kelimeler birbirleriyle rastgele bir araya gelmez. Her kavramın farklı anlamları vardır. Aynı cümle içerisinde kullanıldığı zaman ilişki yönünden de birbirini tamamlayıcı etkiye sahiptir. Bu etkileşimi sağlayan sözcüklere yüklenen anlam birliğidir. Her kavram yaşanan olaylar silsilesinin hatırlatıcısı konumuna düşer. T.S. Eliot'un kavramlaştırdığı Nesnel Bağlılaşım (Objective Correlative), şairin coşkuyu, düşüncüyü, duyguyu, nesnelere aktararak ifade etme biçimi olarak tanımlanabilir (Tunalı ve Ersümer, 2021: 64).

Şiir insanın hissettiklerini dışa vurmaya sağlayan araçlardan biridir. Bunu yaparken, hissedilen duygunun gösterimini sağlamak için duygunun somut bir karşılığı şiirde gösterilir. Somut karşılıklar sayesinde anlatılanlar okuyucunun gözünde canlandırılmaya çalışılır. Metinde hissedilen duygunun sadece düşünce ve hayalde kalması istenmez. Bu düşünce ve hayalin bir gösteri şeklinde sunulması istenir. Burada görünümü sağlayacak olan kelimelerin anlatım gücüdür. Buradan hareketle filmi yapacak kişi okuyucunun kendisidir. O anlatılanlar ve somut karşılığı metinde verilir. Ve okuyucu bu dünyanın içerisine dâhil edilir. Burada gösterilenler üzerinden kendisine nesnelere dünyasında yer edinir. Kendi hayat hikâyesini, metinden ne anladığını yaşama imkânı elde eder.

Şair, bir kameranın objektifinden bakarcasına nesnelere, renklerden ve seslerden örülü tabiat unsurlarını özgün ve canlı bir dekor olarak şiirine serpiştirir. Coşkularını, kederlerini, his ve heyecanlarını okuyucuya sanki ekrandan bir film izliyormuş gibi, mümkün olduğunca gerçekçi izlenimler uyandıracak bir dil örgüsü eşliğinde sunar (Çobanoğlu, 2010: 129).

Tiyatro veya sinemada izlenen ya da bir olay etrafında şekillenen kurgunun içinde bir başrol bulunur. Olaylar bu başkişinin etrafında döner. Diğer rol alanlar ise birer figürandır. Olayın ve kişinin tamamlayıcısı olur. Bu demek değildir ki diğerlerinin bu döngü içinde bir fonksiyonu yoktur. Bütün bu sayılanlar hayatın olağan akışı içinde gerçekleşir. Bu yaşamın bir belirtisidir olur. Çünkü herkesin hayatında başrol kendisi diğerleri figürandır.

Nesnel Karşılık kuramında yer alan sözcüklerin her birine bir rol biçilir. Bu paylaşımda merkezde bulunan ana kavram etrafında anlatım şekillenir. Diğerleri bu ana kelimenin tamamlayıcısı olur. Sözcükler hayatın içinde yer alan birer figüran gibidir. Her kelime şiir içinde bir tamamlayıcıdır: “Bir şairin işi yeni duygular bulmak değil fakat sıradan olanı kullanıp onları şiire dönüştürürken duyguları ifade etmek için gerçekte olmayanları ortaya çıkarmaktır. Ve daha önce hiç deneyimlemediği bu duyguları sanki kendine çok aşınaymış gibi sunmaktır” (Tezgör, 2016: 105).

Bir tiyatro izleyicisinin sahnede gösterilenleri gerçek ile bağdaştırabilmesi için dekorun tam olması gerekir. Örnek olarak yağmurlu bir sabahta işine giden adamın canlandırıldığı oyunu ele alalım. Sahnede yağmur yağdığı için hava bulutlu olmalıdır. O esnada havanın güneşli olması ve yağmur yağması olayı gerçeklikten uzaklaştırır. Yağmurun yağdığına kimse inanmaz. Bu gerçeklik için bir engeldir. Bütün bu unsurlar olayın tamamlayıcısı konumundadır. O durumda bulunan her nesne hayatın akışı içinde vardır. Şiir içinde yer alan bütün kelimeler de birer nesnedir ve karşılığı şiir içinde kendine yer alır.

“Coşkuyu bir sanat biçimi olarak anlatmak, ancak bir ‘nesnel bağlaşımla’(objective correlative) bulmakla olur, bir başka deyişle, bu tikel coşkuyu formülleştirerek bir nesnel dizisi, bir durum, bir olaylar zinciri bularak. Öyle ki, duyusal deneyimde son bulan dış gerçekler bilinir bilinmez coşku hemen anımsansın... Sanatsal kaçınılmazlık, dış görünüşün coşkuya tıpatıp uygunluğunda yatar.” (Eliot, 1987: 71)

Kelimeler vasıtasıyla meydana gelen yaşanmışlıklar eserin tamamlayıcısı olur. Sözcükler kişiye çağrışım yapar.

Aşkı duydum mu bir başıma kalıyorum

Kasıklarımı ovuyorum bir güzel

En kucukleri var ya ayak parmaklarımın

İlk pesin onları goruyorum.

(Yer Çekimli Karanfil, Aşkın Radyoaktivitesi, s.14)

Aşkın Radyoaktivitesi adlı bu şiirde, Nesnel Karşılık Kuramı'na göre dilin nesnel temsiline odaklanan bir anlayışın etkisi görülür. Şiir, aşk duygusunu, nesnelere gerçekliği yerine öznelere duyumsal deneyimleriyle anlamlandıran bir yaklaşım sergiler.

Şiirde, aşkın varlığı öznelere iç dünyasında somut bir şekilde hissedilir. Şair, kasıklarını ovma, ayak parmaklarını düşünme gibi somut eylemlerle aşkı deneyimler. Bu deneyim, nesnelere gerçekliğine değil, öznelere içsel duyumsal tecrübelerine dayanmaktadır.

Biliyor musun? az az yaşıyorsun içimde

Oysaki seninle güzel olmak var
Örneğin raki içiyoruz, içimize bir karanfil düşüyor gibi
Bir ağaç işliyor tıklar tıklar yanımızda
Midemdi, aklımdı şu kademli kalıyor.
(Sonrası Kalır 1, Yer Çekimli Karanfil, s.103)

Hissedilenin anlatılma maksadıyla raki, karanfil, ağaç, mide gibi somut nesnelerin kullanılması düşüncenin somutlaştırılmasını sağlar. “Ağaç” kelimesi ile yan yana yer alan “tıklar tıklar” ikilemesi onun yaşam belirtilerinin duyulması amacıyla yapılan somut göstergelerdir. Bu tarz ifadeler şiir içinde aktarılan hayatın olağan akışının daha rahat anlaşılabilmesi açısından önem arz eder. Zira metin sadece hayali öğelerden kurulu değildir. Sürecin devam ettiğinin de kanıtıdır. Fikir izah edilirken verilere dayandırılır.

Var olan ağaç hayali değil tıklar tıklar işlerdir. Bireyin bütün duyu organlarına hitap edilir. Her anlamda şiir göstergelerle kurulu bir alan haline gelir. Bu kelimelerle yapılan veya oynanan oyundur. Okuyucu eseri okur, kafasında canlandırır ve hayal ettiği dünyayı yaşar. Bu aşamada devreye giren nesnel karşılık kuramı atmosferi somutlaştırarak öznenin görmesini sağlar.

Şarkıcılar, sokak çalgıcıları gelir en çok
Sokak kadınları, serseriler
Evet, ara sıra Ruhi Bey de gelir
Kan renginde gelir, yolunu şaşırılmış bir böcek gibi gelir
Sapından eğilmiş bir gelinciğin öğle uykusu gibi
Çocuksu, hafif
Tam bizim otelliktir
(Sonrası Kalır 2, Bir Otel Katibi, s.84)

Yukarıdaki mısralar otele gelen bir bireyin ruh halini yansıtan cümlelerle doludur. Aynı zamanda şiir içinde bahsedilen kavramlar vasıtasıyla bir sinema filmi izleniyormuş hissi uyandırılır. Metin vasıtasıyla bir gösterim yapılır. Kelimeler aracılığı ile okuyucuda duygu coşumculuğu sağlanır. “ Kan renginde gelir, yolunu şaşırılmış bir böcek gibi gelir” dizesi Ruhi Bey’in halini gözler önüne serer. Onun bu durumunda kasvet havası vardır. Gözümüzle göremesek dahi şiir vasıtasıyla bu duygu okuyucuya aktarılır.

Bir cümle tuhafsa dikkat! pek tuhaftır insanın tırnak çıkardığı
Sonra da boyadığı, ne demeli sonra da kestiği
Korkum yok; ben güpegündüz rakılar boğazlıyorum
Gözlerimi batırıyorum istakozlara

Rumeli Filoloji Yazıları 1

Oh ne güzel! şişenin de bir anlamı oluyor böylece
Kim konuşuyor? ben konuşmuyorum.
Bir gün çok yürürseniz dikkat! sinekler şehirde kalıyor
Bütün taşıtlar paslanıyor ayrıca
Pencereli yıldız, misafirli oda; bol bol öttürüyorsunuz onları
Çünkü kırlara çıkıyorsunuz, şemsiyenizi bırakın ayıp!
Bana parmağınızdaki çiçekleri gösterin.
(Yerçekimli Karanfil, Yangın: s.17)

Bu mısralarda insan-doğa ilişkisi gözler önüne serilir. Tabiatı terk eden bireye öğütler vardır. Taşıt kavramı ile geçici olanın örneği verilir. Araç yapmacık ve paslanan bir şeydir. Cansızdır, bireye verebileceği hiçbir şey yoktur. O, kişiye insani değerlerini unutturur. Artık bir üretici değil, tüketicidir. Âdem'in istedikleri evinin pencerelerinden bakınca yıldızların görüldüğü, odalarının misafir dolu olduğu günlerdir. İnsani ilişkilerin hüküm sürdüğü o zamanlara duyulan özlem dile getirilir. Tabiat karşısında insanın yapması gerekenleri anlatır. Çiçekler toplamalı, yağmurda ıslanmalıdır. Bunlar ruhu besleyen, ölümsüzlük veren ve ilişkileri sıcaklaştıran eylemlerdir. Fabrikalar, binalar, betonlar arasında sıkışan bunalmışlık, yalnızlık karşısında destek olacak eylemler bunlardır.

Bir süleyman gördüm hiçbir yanı kımıldamıyor
Oturmuş bir iskemleye
Pek de oturmuşluğu yok iskemle ayaksız
O nasıl şey, bu adam soyut mu ne?
Baksan bir ilgisi var elleriyle
Uzamış, uzamış, uzamış doğrusu elleri
Sevmeye domuzlanıyor gittikçe
Konuştum konuşmuyor
Dürttüm dürtülmüyor
Kızdım, bir bıçak salladım karnına Aaaa!
Yok yahu bana mısın demiyor.
(Yerçekimli Karanfil, Aaaa: s.13)

Yaşanan duygu sandalyeye oturmuş Süleyman üzerinden anlatılır. Ancak dikkat edilirse karmaşa hâkimdir. Belirsizlik hali iskemleye oturup oturmamak arasında bırakılan durumla izah edilir. Sandalyenin ayaksız oluşu oturanın gerçekten olmadığını ortaya koyar. Burada birey karşıdaki kişiyle iletişime geçmek için mücadele verir. Onu dürtter konuşmaya çalışır; ama karşı taraftan tepki gelmez. İşi daha da ileriye götürerek bıçak sallar; ona rağmen sessizdir. Bireyin tepkisizliği öyle

bir raddeye gelmiştir ki ne yaparsa yapsın cevap alamaz. Adeta ruhu çekilmiş benzer. İnsanlar arasında yaşanan iletişimsizlik ve bireyin kendine yabancılaşması, etrafına karşı vurdumduymazlığı en üst perdeden ifade edilir. Bedenen birkaç hareket yapar. Buna rağmen mesaj için onun haricinde herhangi bir faaliyette bulunmaz. Olaylar bazı nesnelere vasıtasıyla gösterilir. Hayatın olağan akışı bıçak, sandalye, eller, dürtme gibi ifadelerle anlatılmaya çalışılır. Alalede ve sıradan şekilde bir araya getirilmiş değildir. Hepsi mesajın, verilmek istenen düşüncenin birer taşıyıcısı konumundadır. Bu nesnelere iletinin vasıtasıdır. Bir düşünce, fikir ortaya atılır ve bunlar nesne üzerinden verilir. Soyutluk maddeler aracılığı ile somutlaştırılarak okuyucuya sunulur.

Alıştık bakıvermeye, az şey mi balkonda deniz
Son gözlerimizi harcadık, en çok da güneşin tuttuğu
Sırası gelmişken söyleyelim de
Biz onunla güneşi, suyu aşka çeviriyoruz
Bana uzun mu uzun portakal dilimlerini anlatıyor
Duvarları boyatıyor her sonbaharda
Şimdiyse ne yapalım? Bilemiyoruz.
Saçlarla gözleri kesiyoruz makaslar konusunda
Ayağa kalkıyoruz ayağa gece gündüz
Her elde bir gökyüzü var ağlayacağımız geliyor bir türlü
Çocuklar bekleme yapıları gibi sokaklarda
Biz ki çok alımlı bir balkonu olan
Sarkarak dışarıya
Bunca olanlara bakar gibisine belki
İnsanda bir türkü var onu çıkarıyoruz.
(Yerçekimli Karanfil, Güneşin Yazdığı, s.26)

İkinci Yeni Şiiri'nin önemli taraflarından birisi insanın yalnızlığını, çaresizliğini, bunalmışlığını, iletişimsizlik ve insanın insana yabancılaşmasını farklı şekilde, çarpıcı biçimde işlemesidir. Köyden kente göç eden insanın şehir karşısında yaşamış olduğu çaresizliği şiirde işler. Kent karşısında afillanmış olan birey elindeki her şeyini kaybeder. Buna insanlık da dâhildir. O andan itibaren bireyin tek bir derdi vardır hayata tutunmak. Bu süreçte artık yalnız başınadır. Apartman dairelerinde, metrekarelik duvarlar arasına sıkışmış insanın tek motive kaynağı ve dışarıyla bağlantısı evlerin balkonlarıdır. Birey balkonlar vasıtasıyla dışarda olup bitenler hakkında fikir sahibidir. Onun haricinde yaşadığı hayatın renkli bir tarafı yoktur. Hayat ile ev arasındaki köprü balkonlarla kurulur. Yine burada birçok nesne ile

duygular arasında bağlantı kurulur ve diğer dekorlar da eklenerek içinde bulunan ruh hali okuyucuya aktarılır. İnsanın geçmişinin ve içinde saklı olanlarının gün yüzüne çıkarılması için hatırlatma görevi üstlenen unsurlar kullanılır. Son mısradaki yer alan “ İnsanda bir türkü var onu çıkarıyoruz” cümlesi türkü vasıtasıyla bireyin hafızasını tazelemek için aracı kılınır. Türküde kişinin gelenek ve görenekleri, kültürü, yaşamı, saklıdır. Kaybettiği değerleri görebilmesi bu sözle sağlanır.

Bir göz atıyorum denize
Çin çin ötüyor balıklar
Bu bir giyilmiş ayakkabıdır diyorum
Bu bir sulanmış peynirdir diyorum
Bu bir haşlanmış patates elinizdeki
Bu insandaki ezgi
Bu insandaki akıl
Bu kanundur kanun
Çileğin çilek oluşu gibi.
(Yerçekimli Karanfil, Alüminyum Dükkan, s.36)

İkinci Yeni toplumda yaşanan sorunlara her bireyin gösterdiğinden daha fazla tepki verir. Onlar insanlığın maruz kaldığı olumsuzluklara daha duyarlı, içten, samimidirler samimi yaklaşırlar. Metinde de bireyin doğa karşısında göstermiş olduğu umarsız tavrın şiirsel eleştirisi vardır. Yaşanan hayat bizimdir. Bu hayatı kirletmeye kimsenin hakkı yoktur. Bütün kötümserlikler kanunla korunur. Atılan çivi, ayakkabı, patates doğayı kirleten nesnelerdir. Maddeler aracılığı ile ortak hayatta uyulması gereken kurallar ve herkesin yaşam dünyasına duyulması gereken saygı hatırlatılır.

“Aşk iyidir bak
Duyumunu artırır insanın
Hele don gömlek sabahları
Traş olacağını duyarsın
Yeni gömleğini giyeceğin gelir
Bir yeni biçim eklersin insan olacağına
Masaya, merdivene, aynalı dolaba
Derken ardından şıpın işi bir kahvaltı
Amanın dersin bu ne delice gidiş
Paldır küldür açar mıydı fıstık ağacı
İspinoz düşünür müydü

Deli olan kaşınır mıydı
Kolların upuzun Walt Whitman'i okumaktan
Ağzın desen bir karış açık
Sokaklar yok mu, o sokaklar
Önce bir yeşile işkilli
Evlerde büyümeler, alıp başını gitmeler olacak
Kızıp duracaksın üstüne başına konan toza
Televizyondaki ise
Usanmak, hızını eksiltmek dendi mi
Cin ifrit kesileceksin birden.
Hey gidi duyumuna yandığının dünyası
Alıp vereceğin olacak ille
Aşk maşk buz gibi yaşayacaksın.”
(Yerçekimli Karanfil, Buz Gibi, s.42)

Buz suyun donması ile katılaştıran madde halidir. “Gibi” kelimesi ile birlikte kullanılarak buza benzeyen anlamı ifade edilir ve soğuk olmak demektir. Donuk, istemsiz, hayatla çok bağı olmamakla ilişkilendirilir. Bu tarz insanlar ne çevreleri tarafından kabul görürler ne de çevrelerine dâhil olurlar.

İnsan ilişkilerinde sıcaklığı sağlayan yaşama bakışını değiştiren en önemli duygu sevgidir Özne ifade. Burada da hayata aşk bağı ile bağlı olan bireyin bakışı anlatılır. Zamanın durmasının istendiği anların ne kadar hızlı geçtiğinden bahsedilir. Hız karşısında birey donuklaşır. Her yere yetişmeye çalışır ama her şeye geç kalır. Anın tadını çıkaramaz. Onca mutluluğun kaçmasına sebebiyet verir. Yine buz gibi yaşam bizi bekler. Her zaman detaylara dikkat ederek yaşar.

Her yeni güne başlarken giriştiğimiz işler bize mutluluk vermesi istenir. Sürekli aynı şeyleri yapmak ise insanı robotlaştırır. Bir yerden sonra kurulu bir makineye döner. Yaşadığı hayattan zevk almaz olur. Sıradanlaşan işlerin hızına yetişilmez. Birey döngünün içinde kaybolur gider. Özne dünyadaki varoluş nedenini unuttur. İspinoz, fıstık ağacı, deli, sokak kavramları ile düşünceler somutlaştırılır.

“Sanki hiçbir şey uyaramaz
İçimizdeki sessizliği
Ne söz, ne kelime, ne hiçbir şey
Gözleri getirin gözleri.
Başka değil, anlaşıyoruz böylece
Yaprağın daha bir yaprağa değdiği

Rumeli Filoloji Yazıları 1

O kadar yakın, o kadar uysal

Elleri getirin elleri

Diyorum, bir şeye karşı koymaktır günümüzde aşk

Birleşip salıverelim iki tek gölgeyi.”

(Yerçekimli Karanfil, Gözleri, s.52).

İnsanın kendini ifade etmek için kullandığı uzvu dildir. Bunun dışında bir organ daha vardır. Onun adı gözdür. Birey bazı konuları anlatmaktan imtina eder. Zamanla bireyin içinde fırtınalar kopar, ancak bunları dışarı vuramaz. İşte tam bu noktada devreye gözler girer. Yalansız konuşma başlar. Zira onlar kalbin aynasıdır. Dünyada engelleri aşmak, duyguları yaşamak el ele vermekle olur. İnsan sevgisini dışa vurmaya, sevdiği insanla bir bütün olabilmeyi elleriyle başarır. Ne yaşanırsa her şeyin başladığı noktadır. Ellerle bütünleşmeye başlayan vücut tek gölge olarak kendini dışa vurur. Sevgi iki bedende tek vücut olabilmektir. Bütün engeller el ele verilerek aşılır.

Günümüz dünyasının problemlerinden birisi olan iletişimsizlik farklı alternatiflerle yok edilmeye çalışılır. Devreye gözler girer. Ellerden örnekler verilir. Kendi içinde sessizliğe bürünen insanı uyandırmak için değişik yollar denenir. Konuşmayan susan kişinin hiçbir şeye faydası dokunmadığına inanılır.

“Sana ben olmalıyım, ayaklarımdan ötürü gezinirdik

Sevişir, bir derinliğe çıkarırdık kendimizi

Adımlar atardık insanlık gürültüsünde:

Birinin acısında gibi doyulmaz inceliklerle

Kaçıyor gibisine belki ölümden, korkudan, sestem

Yere bir şeyler düşürürdük uzanıp almak için yeniden

Dursak, ya da bir durmada görünsek

Hiç değil bununla yetinsek azıcık da

Ama ne gezer! Şaşmaya ev hazırlar gibi

Sürükler bizi

Dünyanın kendini tekrarlaması elmada

Kendini; leoparda benek.

Ben derim: sana olmak, seni duymak, seni yürümeğe

Besbelli seni büyütmeğe kendimde

Ellerim kendini tekrarlar sen deyince.”

(Yerçekimli Karanfil, Altın Ayak, s.61)

İnsanın dünyaya gelişi bir sürgündür. Bu sürecin sona erdirilmesi için insan kendini gerçekleştirmek ve özünü bulmakla karşı karşıya kalır. Buna sebep olarak elma meyvesi gösterilir. Dünyanın kendini elmada tekrarlaması hadiseye yapılan göndermedir. Ulaşılması gereken yere gidebilmek için kullanılan organ ayaklardır. Kalabalıklar içinde yürümeyi sağlayan, bizi ayakta tutan mekanizmadır. Sevişme duygusu öznenin varoluşunu destekleyen unsurlardır.

Ayak ve altın kavramları arasında anlamlı bir ilişki kurulur. Altın madenler içerisinde değeri yüksek olanlardandır. Ayak insanı iyi veya kötü anlamda gidebileceği yere götürür. Şiir içerisinde bulunan garson ile ilgili bölümde eserin hayatın olağan akışıyla birlikte işlendiği izlenimi verilir. Anlatılanlar gerçek yaşamın birer parçası konumundadır.

Sonuç

İkinci Yeni içerisinde yer alan Edip Cansever şiirini belli bir yapıya uygun olarak üretir. Hayatın olanaklarına diyalektik açıdan bakar. Dil konusunda yenileşmeye gider. Yapıtta bağdaştırma, sapma, benzetme, gibi dilsel olguları kullanır. Eserlerini hem tiyatral hem öyküleyici hem de şiirsel bir zemine oturtur.

Kendine has ve ifade edilmesi zor duyguların okuyucular tarafından daha kolay anlaşılması için bir nesne kullanılır. Bu obje vasıtasıyla anlatılmak istenen duygular sadece kelimedede kalmaz aynı zamanda hislerin gösterimine de dayanır. Şiir aracılığı ile muhatabın ruhunda sezgi ve düşünceler uyandırılmış olur.

Edip Cansever eserlerini yazarken herhangi bir kurama bağlı kalmaz. Yine de metinlerinde Nesnel Karşılık tezahür eder. Edip Cansever bahsi geçen kurama karşı kayıtsız olmaz. Zira onun şiir mantığını en iyi yansıtan kuramdır. Nesnel Karşılık duyguların, düşüncelerin ve coşkuların bir karşılığının metinde verilmesine dayanır. Öncesinde şiirsel bir dekor oluşturulur. Okuyucu asıl metni bütünlük içerisinde anlar. Eserlerin bu şekilde ele alınmasının sebebi manzumeye hareketlilik sağlamak içindir. Olayların gerçek yaşam koşullarından kopmadan birebir uygunluk halinde anlatılmasına özen gösterilir.

Kendine ve birbirine yabancılaşan insanlar şiir aracılığı ile sahneye taşınır. Çaresizlik, iletişimsizlik, çözümsüzlük içinde yaşamak zorunda kalan bireylerin trajedisi gözler önüne serilir. Kişinin sıkıntılarının neticesinde çevreden kaçış isteği de eserde baştan sona gösterilir. Ölüm, intihar ve kaybolmuş geçmiş içinden çıkılmaz bir hayata doğru özneyi sürükler.

Cansever, şiirde kullanılan imge yerine nesneyi koyar. Zira onun için soyut olan kavramın zihin tarafından kavranması gerekir. Bunu yapabilmenin yolu somutlaştırmadan geçer. O eserlerine düşünceyi yansıtır. Özellikle Nesnel Karşılık

kuramının metinlerde yer almasının sebebi kafasındaki fikirleri bütün halde sunabilmektir. Yapıtlarında bir dekor oluşturur bunun vasıtasıyla da metinleri sahneler. Meydana gelen bu tiyatral alanda her ayrıntı değerlidir. Duygular kelimeler vasıtasıyla nesneye dönüştürülür ve perdeye aktarılır. Okuyucu sadece sözcüklere bağlı kalmaz aynı zamanda hareketli maddeleri gözlemler.

Bu çalışmada Edip Cansever'in Yerçekimli Karanfil, Sonrası Kalır 1 ve Sonrası Kalır 2 adlı kitaplarından on adet şiire yer verilerek Nesnel Karşılık Kuramı'nın izlekleri belirlenmiştir. Eser içerisinde yer alan kelimeler cümle oluşturmanın ilerisine geçerek metin içinde bir dekor oluştururlar. Yazar kafasında kurmuş olduğu ve içinde hissettiği duyguları okuyucunun da anlaması için bu kurama başvurur. Aslında burada yapılan hareketli bir dekor meydana getirerek muhatap kişinin de bu dekorun içinde yer almasını sağlamaktır. Bu sayede hayatın akışı, canlılığı ve dinamizmi de kaybolmayacak kariler okuduklarının gerçekliğini sindirme fırsatı bulabileceklerdir.

Her şeyi birtakım nesnelere vermeyi her zaman yeğlerim. Vazgeçemediğim bir şeydir bu. Eliot'un nesnel karşılık kuramından yola çıkıyorsak coşkularımız, duygularımız, düşüncelerimiz şiire aktarıldığı zaman oradaki nesnel karşılıklarını bulmalı. Bir şiir, içindeki nesnelere, içindeki yaşam biçimleriyle, ilişkilerle ve daha bir sürü öğeyle oluşturulur. Ve ben buna çok inanıyorum. Şiirde gereksiz ayrıntı sayılabilecek şeyler aslında bir fon gibi gerekli olan öğelerdir (Cansever'den Akt. Dirlikyapan, 2003: 81).

Bu minvalde bakıldığında yaşanan duygular nesnelere aracılığı ile okuyucuya aktarılır. Objeler aracılığı ile muhatap alınan kişide hisler sadece anlatılmaz aynı zamanda yaşatılır. Bir olay karşısında insanın yaşadığı içsel durumu onun yüzüne bakarak anlayabilir veya kendimiz yaşayarak farkına varabiliriz. Nesnelere sadece çağrıştırmacı görevi görmez aynı zamanda karilerle metin arasında gerçeklik köprüsünü kuran aracı rolüne bürünür.

Kaynakça

- Akkanat, Cevat (2002), "**Gelenek ve İkinci Yeni Şiiri**", T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Aksan, Doğan (2006), **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, 6. Baskı, Engin Yayınevi, Ankara.
- Ayhan, Ece (1997), "Bir Sıkı Şair: Edip Cansever". **Edebiyat Dergisi**, 49-52.
- Baycanlar, Çetin Sema, "**Cemal Süreya'nın Yazılarında Edebiyat ve Dil Üzerine Görüşleri**", Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Berk, İlhan (1992), "**İkinci Yeni'nin İlkeleri ya da Salt Şiir**", Simavi Yayınları, İstanbul.

- Cansever, Edip (2011), **Sonrası Kalır 1**, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Cansever, Edip (2011), **Sonrası Kalır 2**, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Cansever, Edip (2009), “**Şair Yaşadığı Zaman Diliminin Dışına Çıkabilir**”, **Şiiri Şiirle Ölçmek**, Yapı Kredi Yayınlar, İstanbul.
- Cansever, Edip (2022), **Yer Çekimli Karanfil**, 10. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Melek (2013), “**Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Gül İmgesi**”, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çobanoğlu, Şaban (2010), “Şiirsel Bir Dekor Olarak ‘Nesnel Karşılık’ Kavramı ve Necip Fazıl Kısakürek’in “Bacalar” Şiirinde Yansımaları”, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, 2 (4), s.127-140.
- Devrim Dirlikyapan, Murat (2007), **Phoenix’in Evrimi: Edip Cansever’de Dramatik Monolog**, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi- Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Dirlikyapan, M. Devrim, “ **‘İkinci Yeni’ Dışında Bir Şair: Edip Cansever**”, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Eliot, T.S. (1987), **Denemeler**, (Çev. Akşit Göktürk), Afa Yayınları, İstanbul.
- Eliuz, Ülkü (2018), “Psiko-Mitolojik Bir Palempsest: Meduza”, Ayşe Banu Karadağ(Ed.), Asoscongres **5. Uluslararası Filoloji Sempozyumu**, Asos, Elazığ, 2-12.
- Geçer, İlhan (1987), **Cumhuriyet Döneminde Türk Şiiri**, 1. Baskı-5.000, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- <https://www.etimolojiturkce.com/>
- <https://www.poetryfoundation.org/>
- İpek, Hilal (2011), **Edip Cansever’de Varoluşçuluk İzleri**, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kale, Özlem (2011), “Düşün Seli Şairinin Düşündürdükleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7 (29), s.481-490.
- Kaplan, Mehmet (1990), **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Kara, Melike (2007), **Edip Cansever Şiirinde Dil ve Anlatım**, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.(tez)
- Kara, Ömer Tuğrul (2013), “Türkçe’nin Dışına Çıkan Bir Topluluk: İkinci Yeniciler”, **Tarih Okulu Dergisi**, 451-480.
- Karaca, Alaattin (2005), **İkinci Yeni Poetikası**, 2. Baskı, Hece Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Ferhat (2011), Edip Cansever’in Şiir Hakkındaki Düşünceleri, **e- Journal of New World Sciences Academy**, 6(4), 857-867.(makale)
- Moran, Berna (1999), Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öcal, Oğuz (2009), “**Edip Cansever’in Şiirleri Üzerine Bir İnceleme**”, Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevim, Gökçen (2020), Edip Cansever’in “ Külden Adamlar “ Adlı Şiiri Üzerine Bir Çözümleme, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 13(72), 146-154.
- Şiriner, Hakan İsmail (2011), “Şiirin Tiyatrosu: Edip Cansever Poetikasında Tiyatral Olan”, **Ayraç Dergisi**, s.17.
- Tezgör, H. (2016). Two Modern Poets, One Single Term: The Objective Correlative as a Link Between T.S. Eliot and Edip Cansever, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı 13, Bahar, MimarSinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Tunalı, Dilek ve Oluk Ersümer, Ayşen (2021), “Şiirin Sineması: Edip Cansever Şiirinin Nesnel Bağlılaşım Yoluyla Filmsel İmgeye Yaklaşması”, “**The Turkish Online Journal of Design**”, 11 (1), s.64-84.
- Türk Dil Kurumu (2005), **Türkçe Sözlük**, 10.basım, s. 182, Ankara.

9. Nev'izâde Atâî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisinde Hükümdarlara Yönelik Bazı Nasihatler

Some Advice For Rulers in Nev'izade Atâî's Nafhat Al-Ezhâr Masnavi

Ahsen ADİBEŞ¹

Giriş

Nasihat kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir. Sözlüklerde “öğüt, nush, pend, mev'ize” (Sami, 1992: 1462), (Develioğlu, 1995: 808.); “ibret verici ders, tavsiye, ihtar”(Yeğin ve Badıllı, 1978: c.2, s.1188); “doğru yola, iyiye, güzele sevk etmek için yapılan konuşma, akıl öğretme, yol gösterme, âşık edebiyatında öğretici öğüt verici şiir türü” (Doğan, 2001: 990.) gibi anlamları bulunmaktadır. Ayrıca nasihat kelimesi; kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak, iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek anlamlarındaki “nush” kökünden türemiştir. (Çağrı, 2006: c.32, s. 408.) Kavram olarak ise nasihat etmek, “doğruluk ve iyilik telkin etmek, öğüt vermek” (Doğan, 2001: 990) anlamındadır.

Türk edebiyatında nasihat konusu çeşitli tür ve şekillerde yer almıştır. Nasihat etme geleneği ilk yazılı eserlerden günümüze kadar yazılan birçok edebiyat ürününde özellikle din ile birlikte ele alınmıştır. Çünkü nasihat etmenin en büyük sâiklerinden biri dindir. Türklerin Müslüman olmasıyla birlikte İslamiyet'in emir ve yasaklarını halka anlatan derviş ve sûfiler halka nasihat ederken ayet ve hadislerden faydalanmışlardır.

Türk Edebiyatında Nasihat Kültürü

Türk edebiyatının ilk yazılı kaynaklarından olan ve Orhun Kitabeleri olarak da bilinen Göktürk Yazıtlarında Türk hükümdarının millete seslenişini, onlara bir nevi nasihat edişini görmekteyiz. Kaşgarlı Mahmut'un on birinci asırda yazdığı Divânü Lügâti't-Türk adlı ansiklopedik sözlüğünde yer alan bir şiirde ev sahibine konuk ağırlama konusunda nasihat edilir: “... Hısımlara ve konu komşuya iyilik et, sana hediye verirlerse güzel ve uğurlu mallar hazırlayarak sen de karşılık ver.” (Genç, 1997: 121.) İlk Türk İslam eserlerinden olan ve siyasetname olarak kabul edilen Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig adlı eserinde de şair bol bol nasihat eder.

¹ Dr. Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Öğretim görevlisi, ahsen.adibes@izu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5106-7550

Kutadgu Bilig, yazıldığı dönemin insanına ve onları yöneten devlet adamlarına doğru yolu göstermek, yöneticilikle ilgili bilgi vermek amacı ile yazılan ve eser içerisindeki birçok görüşün günümüzde de geçerli olduğu bir öğüt kitabıdır. (Şener, 2003: 44.)

Görüldüğü üzere insanları kendilerine fayda verecek olan güzel şeylere yönlendiren eserler İslamiyet'ten önceki Türk kültür ve edebiyatında olduğu kadar ilk İslami Türk edebiyatı eserlerinde de meydana getirilmiştir. Nasihat kültürü Türklerin ilk zamanlarından beri şifâhî ve kitâbî olarak devam eden bir ananedir.

Halk edebiyatında yer alan yazılı eserler ve sözlü kültür ürünleri içerisinde öğretici mahiyette olan, okuyanlara öğütler veren birçok eser vardır. Halka dinî tasavvufî konularda öğüt içerikli şiirler yazan tasavvufî halk şairleri, Ahmet Yesevî'den itibaren şiiri kendi fikirlerini yaymak amacı ile kullanmışlardır.

Divan edebiyatı, hayatla alakası az diye ifade edilse de cemiyet hayatının seyrini takip etmekte ve onun akislerini taşımaktadır. Divan edebiyatının kaynakları arasında başlıca Kur'an, hadisler, kıssalar, tarih, İran mitolojisi, bâtil ve hakiki ilimler sayılabilir. Nitekim bu kaynaklara tam anlamıyla vakıf olmadan divan edebiyatını anlamak pek de mümkün görülmemektedir. Divan edebiyatında nasihat konusunu işlerken iki koldan eserleri incelemek gerekir. Birincisi altı yüz yıl boyunca nasihatname veya pendname adıyla yazılan ve amacı nasihat etmek olan eserler diğeri de divanlardır.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle girdikleri yeni medeniyet dairesinde ortaya koydukları uzun soluklu edebiyat hareketi olan divan edebiyatında başlangıçtan itibaren önemli bir yer tutan nasihatname (pendname) türü Cumhuriyet dönemine kadar çeşitli örneklerle varlığını sürdürmüştür. Çoğu medrese eğitimi almış olan şairler, bir öğüt dini olan İslam'ın emir ve yasaklarını telkin edecek, insanları iyiye, güzele, doğruya sevk edecek ve böylece öldükten sonra okuyanlar tarafında hayırla yâd edilecek bir eser bırakmayı ilke kabul etmişlerdir. Edebiyatımızda nasihatnamelerin bir tür olarak ortaya çıkmasında İranlı ünlü şair Feridüttin Attar'ın "Pend-Nâme" adlı eserinin payı büyüktür. Birçok Türk şair, bilgin bu eseri manzum veya mensur tercüme veya şerh etmiştir. Sadî'nin Gülistan ve Bostan isimli eseri de divan edebiyatında nasihatnamelere örneklik ve kaynaklık etmiştir. Edebiyatımızda nasihatnameler hem nazım hem nesir hem de nazım nesir karışık olarak yazılmıştır. Muhteva olarak nasihat içeren veya nasihatname adıyla yazılan birçok eser vardır. (Kaplan, 2002: c.11, s.791-792.)

Klasik Türk Edebiyatında Devlet Yöneticilerine Nasihatler

Nasihatnameler de konularına göre çeşitlere ayrılmakla birlikte önemli bir referans kaynağı olan dinî ve tasavvufî konular hemen hemen birçok nasihatnamede yer alır. Dinî ve tasavvufî konuları işleyen nasihatnamelerde ibadetlerin önemi ayet ve

hadislerle desteklenerek açıklanır ve bunların Allah'a bir yükümlülük olduğu öğütlenir. Bazı nasihatnamelerin de genel ahlak kuralları ile ilgili olukları görülür. Nasihatnamelerin bir kısmında da sosyal hayatla ilgili konular işlenir. Sosyal konularda öğüt vermek üzere yazılan nasihatnamelerde sosyal eleştiriye de geniş ölçüde yer verilmiştir. Eleştirilerin bazen bütün toplumu hedef aldığı görülür. (Kaplan, 2001: sayı:9, s.133-184.)

Siyasetnameler devlet yönetimiyle ilgili sultanlara ve diğer devlet adamlarına öğüt vermek için yazılan eserlerdir. Şair bu öğütleri aktarırken tarihte yaşanmış olaylardan ve hafızalarda iz bırakmış yöneticilerden örnekler verir. Bazen yöneticilerin tarihî olaylardan ders çıkarmasını istediği için konuya uygun kıssalar anlatır. Klasik Türk edebiyatında kahramanları sultan, vezir gibi tipler olan pek çok kurgusal eserde de yönetici hikâyeleri kaleme alınırken tarihî şahsiyetlere telmihte bulunulur ve devlet adamlarına nasihat verilir. İslâmî dönem yazılı edebiyatımızın en eski eseri olan Kutadgu Bilig bir siyasetnamedir. Mesnevi nazım şeklinde yazılan bu siyasetnameden sonra Türk dilinde manzum ve mensur olarak yazılmış çok sayıda siyasetname mevcuttur. Siyasetnamelerde padişahlar olmak üzere devlet adamlarının dikkatleri başta devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği hususunda sonrasında da adalet, cesaret, maliye, yönetim, ordu, halkla ilişkiler, ilim, cömertlik, istişare gibi konulara çekilmiştir.

Bazı hikâyelerde vezir ve sultanlara dair öykülemeler aslında birer siyasetnamedir (Hümayunname, Bahtiyarname, Behiştî'nin Heft-Peyker'i, Cinanî'nin Cilaü'l-Kulûb'ü vs). Kelile ve Dimne, Tûtiname, Bahtiyarname gibi kaynağı Hint edebiyatı olup Arapça ve Farsçaya tercüme edilen ve bu dillerden de yeniden kurgulanıp Türkçeye aktarılan eserlerde siyasetname türüne dair anlatılar geniş yer tutar. Mesela, Hümayunname'de anlatılan çerçeve hikâyelerden bazılarında hayvan masalları örneğiyle devlet yönetimine dair incelikler, fikirler ifade edilir (Bülbül 2009). Mesnevilerdeki hikâyeler hayalî ve itibari de olsa toplumların yüzlerce yıllık tecrübelerini aktarırlar.

Siyasetnâmelerde, iyi idarenin gerçekleşebilmesi ve devletin ayakta durabilmesi için olmazsa olmaz prensipler dört ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar Adalet, Meşveret, Ehliyet ve Liyakat'tir. Bu temel prensiplerle ilgili Kutadgu Bilig'de onlarca beyite rastlamak mümkündür. Kutadgu Bilig'de önerilen devlet modelinin en bariz vasıfları da bunlardır.

Nefhatü'l Ezhâr Mesnevisinde Hükümdarlara Bazı Nasihatler

Çalışmamıza konu olan Nefhatü'l Ezhâr eserinin sahibi Nev'izâde Atâî, divan edebiyatının önde gelen hamse sahibi şairlerindendir. Ele aldığımız mesneviyi "nefha" diye adlandırdığı bölümler halinde ortaya koymuştur. Şair birinci nefhayı,

iki cihan hükümdarı Allah ve onun yeryüzündeki gölgesi hükmünde görülen devlet yöneticilerine yönelik nasihatlerden oluşturmuştur. Bir hükümdarın uyması gereken kurallara dair bilgiler vermiştir. Hükümdarın halkın rahat ve huzuru için neler yapması gerektiğini, nelerden kaçınıp doğru yolu bulması gerektiğini anlatmıştır. Ayrıca konu hakkında “destan” adlandırılmasıyla bir bölümde örnek bir hikâye aktarmıştır.

1. Hükümdarlarda Olması Beklenen Bazı Vasıflar

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nin temel hukuku şeriattır. Devletin mutlak hâkimi konumunda olan padişahın hükümleri ise –şeriata aykırı olmayacak şekilde- dönemin şartlarına göre oluşturulan kanunlardır. 15. Yüzyıl kanunnamelerine göre, Kanûn-i Osmanî'nin temel ilkesi, “reâyâ ve ülke sultanındır” kuralıdır (İnalçık 2007: 79). XIV-XIX. yüzyılların zihniyeti göz önüne alındığında bir hükümdarın gücü ve nüfuzunun fethettiği ve yönettiği coğrafyanın genişliğiyle doğru orantılı olarak arttığı kabul edilmektedir. Bu nedenle döneme hâkim anlayış sonucunda yayılmacı bir politika izleyen devletlerde cihan hâkimiyeti ülküsü gereği hâkimiyet altına alınan alan ne kadar genişse, padişah da o denli güçlü ve liderlik yeteneği yüksek bir önder kabul edilmektedir. Dolayısıyla şairler de cihân başta olmak üzere dehr, rûy-ı zemîn kelimeleriyle oluşturdukları cihân-ârâ, cihân-ârâ şehensâh, cihân-bân-ı kavî-devlet, cihân-bân-ı mu'azzam, cihân-dâver, cihân-dâver-i âlem, cihânun şâh-ı sâhib-iktidârı gibi övgü kalıpları vasıtasıyla padişahların cihan hâkimiyetine vurgu yapmaktadırlar. (Yazar ve Uslu, 2015: 2212)

1.1. Adil Olması

Adalet, hukuk devletin temelidir. O sebeple Allah, insanların adalete uygun davranmasını istemiş; “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.” (Nahl, 90) ayeti ile toplumsal meselelerde esas olarak adaleti belirlemiştir.

Her devirde devletleri ayakta tutan mülkün temeli olarak görülen adalet, devlet için hayati bir öneme sahiptir. Devlet yöneticileri için de adil olmak, haklı ve haksız birbirinden ayırabilmek çok önemli vasıfların başında gelmiştir. Şairler de “adl ü sehâ nisâb, kânûn-ı selâtin-i cihân, pâdişâh-ı dâd ü din” gibi pek çok söyleyiş yapılarıyla padişahların memdûhlarını sıralayıp ideal yönetici portresi çizmişlerdir.

Nev'izâde Atâî de hükümdarlara yönelik nasihatlerine adalet ilkesi ile başlamıştır. Öyle ki önce Allah'ın ardından Hz. Peygamberin yönetici olarak adaletinden söz edip sonra hükümdarın da bu vasfı nasıl örnek alması gerektiğine değinmiştir. Adalet ile hüküm süren bir yöneticinin halkının şükürüne vesile olacağını devletini adalet ile imar edeceğini aktarır. Ayrıca adil olmanın hüküm sahibinin Hz. Peygamberden beri mesuliyeti olduğunu hatırlatır.

Rumeli Philological Writings 1

- İki cihân mülkine bî iştibâh
Hazret-i Hak oldu hakikatde şâh (881)
- Dâver-i bî-hayl-i şeh-i bî-vezîr
Dâd-sitânında semî' u basîr (882)
- Câhına nisbetle degül berk-gâh
Geşt-i felek hürmen-i hûrşîd ü mâh (883)
- Kahrı eger kâfa salarsa nehîb
Ola nigûn-sâr çü kâf-ı rakîb (884)
- 'Adli eger olsa mu'în-i gazâl
Şîr süvâr ola gazâle misâl (885)
- Oldı selâtîn-i 'adâlet-şi'âr
Yeryüzüne sâye-i perver-gâr (886)
- 'Adl ile hâmi-i bilâd u 'ibâd
Kahr ile mâhî-i fesâd u 'inâd (887)
- Dîni 'ayân itdi nebî-i emîn
Oldı halife halef-i sâlihîn (888)
- Sonra havâkîn ü mülûk-ı diyâr
Oldı tirâzende-i evvân-ı yâr (889)
- İtdi o kim kişverine 'adl ü dâd
Adımı halk itdi du'â ile yâd (890)
- Kendi gider iylüğü bâkî kalur
İki cihândan dahi maksûd alur (891)
- Halkun ulu devletidür şâhlar

Mülke Hakkun rahmetidür şâhlar (892)

Husrev-i 'âdil ki 'adâlet ide
'Alemi lutf ile 'imâret ide (898)

Hâkim olan 'adl ile me'mûrdur
'Asr-ı nebîden beri me'sûrdur (916)

Devletinün şükri 'adâlet olur
İtmese mevdû'a hıyânet olur (920)

1. 2. Zulüm ve Haksızlık Karşısındaki Tutumu

Zulüm ile adalet birbiri ile zıtlık üzerinden ilgi kurulabilecek iki kavramdır. Şaire göre, adaletli padişah devrinde hiç kimse bir başkasına zulmedemez.

Kişi bu dünyada padişah bile olsa iki cihanın mutlak hâkimi olan Allah'a hesap verecektir. Bu nedenle kapısına adalet talebiyle geleni geri çevirmemelidir. Halkın adalet talebini hakkıyla yerine getirip zulmetmekten kaçınmalıdır.

Padişah, ilâhî kudretin yeryüzündeki temsilcisi olduğundan, adaletle hükmetmek ve herkese karşı adil olmak mecburiyetindedir. Devlet-i ebed- müddet düşüncesinin temelinde de bu vardır (Çınar 2001: 311). Bu nedenle sultan, adaletli olması yönündeki sözleri dikkate almalıdır; sonunda bunun hesabı kendisinden sorulacaktır

İncelenen mesnevîde adil ve merhametli olan padişahın kullarına zulmetmeyeceği sıklıkla dile getirilmiş; böylelikle padişahın zâlim olmaması gerektiğine işaret edilmiştir.

Çünkü zulmün hesabının sorulacağı düşüncesi hâkimdir ve zulümden vazgeçmeyen padişahın saadeti uzun sürmeyecektir. Ömrü de devleti de payidar olmayacak kısa sürede zelil olacaktır.

Zâlim olan kendüye eyler zarar
Dînini dünyâsını tahrîb ider (893)

Halk 'uyûnında görünür zelil
'Ömri olur devleti gibi kalîl (894)

Zulm gören cânına la'net ider
Görmeyen işitse melâmet ider (895)

Çok yaşamaz zulm ile ehl-i dalâl
Devleti gayriye ider intikal (896)

Zulm verir memlekete zelzele
Küfr ile turur turamaz zulm ile (897)

1.3. Kamu Düzenini Sağlaması

Güven duygusu fert ve toplumun huzurlu yaşaması için başta gelen bir etkidir. Zira ilişkilerin yürümesi, can, mal ve diğer değerlerin korunması hep güvene bağlıdır. Güven ortamının kaybolduğu bir toplumda haksızlık, zulüm, birbirini kandırma gibi negatif davranışlar yaygınlık kazanır, birlik beraberlik ortadan kalkar. Sonuçta insan ruhunda ve toplumun yapısında onulmaz hasarlar meydana gelir. Onun içindir ki bütün dinler, akıl, can, mal ırz-namus inanç teminatını sağlamak için gelmişler ve bunu ihlal edenleri de cezalandırmışlardır. İslam devleti güven üzerine tesis edilmiştir. O nedenle Müslüman idarecilerin esas görevi, toplumun emniyetini sağlamaktır. (Adem, 2016: 81.)

Askeri, siyasi ve ekonomik pek çok boyuta sahip iktidarlarıyla padişahlar şairler tarafından maddi gücün simgesi oldukları gibi manevi güç ve iktidarın yegâne sahibi olarak da görülmektedirler. Padişahların manevi gücü dindarlıklarıyla ilişkilendirilirken, manevi iktidarları da ellerinde bulundurdıkları halifelik makamı gücüyle şairlerin padişah algısının şekillenmesinde etkili olmuştur. (Yazar ve Uslu, 2015: 2220)

Bu imaja göre padişahlar halifelik makamının getirdiği güçle tüm ümmetin lideri ve koruyucusu sayılmakta, dinin ve peygamber sünnetinin en büyük koruyucusu addedilmektedir. Maddi iktidarının doruk noktasında görülen padişahlar manevi yönden de yüceltilerek takva sahibi dindar insanlar olarak algılanmakta, hatta tarikat ehli derviş ve şeyhler; keramet sahibi evliyalara teşbih edilmektedirler. (Yazar ve Uslu, 2015: 2212) Nitekim padişah toplumda emniyet ve asayiş sağlamada zorundadır. Kamu düzenini sağlamak başta onun görevidir. Çünkü kulun, padişahından başka hâlini arz edeceği bir kapı yoktur.

Şehdür iden fitneye bend-i kemend
Çar-sû-yı 'âleme âzîn-bend (899)

Rumeli Filoloji Yazıları 1

Rûz u şeb eyler sefer-i râh-ı dîr
Râhat-ı halk için olur bî- huzur (900)

Tîgi olur regzen-i ehl-i 'inâd
Sâkin olur cünbiş-i 'ırk-ı fesâd (901)

Kat'-ı yed-i zulm ü ser-i eşkiyâ
'Adl-i nihâline mümidd-nümâ (902)

Bîh u bün-i zümre-i ehl-i fiten
Çıkmayacak sebz olamaz ol çemen (903)

Oldı dem-i sürh u ser-i müşrikîn
Hâl-ı ruh-ı gâze-i rûy-ı zemîn (904)

Râhat olur mı dil-i halk-ı cihân
Olmaya tâ kim dem-i fâsid revân (905)

Mülki hemân hançer-i bürrân tutar
'Âlemi ihmâl idicek kan tutar (906)

Gerçi hükümetde siyâset gerek
Lîk güzârîşde 'adâlet gerek (907)

Çün ala ser-rîşte-i şer'î ele
Pâdişehün tutduğı âsân gele (908)

1.4. İşi Ehline Teslim Etmesi

Bir hükümdardan beklenen özelliklerden biri de mülkünü imar etmesi, orayı bayındır hâle getirip, geliştirip güzelleştirmesidir. Ancak zâlim olan padişah memleketini geliştirip güzelleştirmez.

Yöneticilerin bilgi sahibi, akıllı, işi bilir ve danışma ehli kimseler olmaları başarılı yöneticiler olmalarında her zaman büyük öneme sahip olmuştur. Bilgiye kıymet veren ve âlimleri himaye eden yöneticiler olarak ön plana çıkan padişahlar şairler tarafından çokça övülmüştür. Hüner ve ilim konusunda Aristo ve Platon'la eşdeğer

tutulan padişahlar zahiri ilmin yanında gerçek anlamda pek az insanın ulaşabildiği bir de batını bilgiye de ulaşmış olmalıdır. (Yazar ve Uslu, 2015: 2223.)

Bahsedilen bu vasıflara göre, hükümdarlar devlet görevlerini verdikleri yöneticilerde sadakat, gönül ehli olma, affedicilik, dürüstlük gibi bazı karakter özelliklerini ön plana çıkararak seçimlerini buna göre yapmalıdır. İşi ehline teslim etmeli ve devlet erkânına da adalet ile muamele ederek onların da emanete hıyanet etmemelerini sağlamalıdır.

- Maslahata muslıhı itmek emîn
Oldı şehe lâzıme-i ‘akl u dîn (915)
- Hâkim olan ‘adl ile me’ mûrdur
‘Asr-ı nebiden beri me’sûrdur (916)
- Oldı kemân gülbün-i bâğ-ı ekım
Bâr-ı emânet salıcak festekım (917)
- Şâhlara cümle budur emr-i Rab
Sevk ideler ehl-i emânâtı heb (918)
- Halk-ı cihân oldı ‘ıyâl-i Hudâ
Oldı vedî‘ât bu ra‘ıyyet ana (919)
- Devletinün şükri ‘adâlet olur
İtmese mevdû‘a hıyânet olur (920)
- Hem-demi hem-‘âkil u dâna gerek
Pend-i hakîmânesin asgâ gerek (921)
- İtdi Aristoyı Sikender vezîr
Oldı cihân emrine fermân-pezîr (922)
- Hikmet ile hükmi olub hem-‘inân
Bahr u ber-i ‘âleme oldı revân (923)

Rumeli Filoloji Yazıları 1

Lâzım olan himmet-i merdândur
Husrev iden Husrevi pîrândur (924)

Hem-dem olanlar nefes-i pîr ile
Nice velâyet açâ tedbîr ile (925)

Bir iş ider gahî kelâm-ı hadîm
İdemez ol kârı sipâh-ı ‘azîm (926)

Eyledi bu hikmeti Nuşirevân
Levh-i zere yazılı genc-i nihân (927)

Yukarıdaki beyitte hükümdar telmih sanatının imkânlarından faydalanılarak Nûşirevân’a benzetilmektedir. Divan şairleri sık sık birtakım terkiplerle padişahları, Kısra lakaplı adaletiyle meşhur İran hükümdarı Nûşirevân’a benzetmişlerdir.

Halkın Devlete İtaat Etmesi

Devlet demek hiyerarşi demektir ki bununla devlet ile teb’a karşılıklı hak ve vazifelerini ifa ederler. Bu da memlekette sulhu-salah, huzur ve ahenk meydana getirir. (Adem,2016: 79.) Şairler devlet yöneticilerine verdikleri nasihatlerin yanı sıra halka da devlete ve hükümdara itaat etme, kurallara uyma konusunda sıkça öğütlerde bulunmuştur.

Örneğin; Yusuf Has Hacib “Kutadgu Bilig” eserinde bey ile halkın iyi olma noktasında birbirinden farklı olduğunu söyleyerek öğütler vermiştir:

“Özüng edgü kolma beging edgü kol

Begi edgü bolsa budun asgı ol

Kara edgü bolsa bir özke bolur

Begi edgü bolsa budun kün körür” (Arat, 1991: 331)

(Kendi iyiliğini isteme, beyin iyiliğini iste. Beyin iyi oluşu halkın faydasıdır. Kara halk iyi olursa bunun faydası yalnız kendisinedir. Beyi iyi olursa millet gün görür.)

Nefhatü’l Ezhar’da da şair bu konuya değinmiştir. Devletin payidar olması için halkın asker olarak devletine destek olması gerektiğini öğütlemiştir. Ayrıca bir mülke dahi idare gerektiğini bu sebeple halkın da devletine riâyet etmesinin lüzumunu bildirmiştir.

Devlet-i sultân-ı felek bârgâh
Olmaga pâyende gerekdür sipâh (928)

Mâla dahi çünkü ra'yyet gerek
Hâl-i re'âyâya ri'âyet gerek (930)

Sonuç

Sonuç olarak divan edebiyatı geleneği içinde şair gözüyle bakıldığında padişahlar; liderlik, yiğitlik, cömertlik, talih, yücelik, karakter, adalet, halifelik, bilgili olmak, dış güzellik, dindarlık, soyluluk, at binicilik, iş bilir olmak gibi vasıflarını tamamına sahip model bir insandır. Aktarılan bu vasıflar günümüz toplumunda da karşılığını bulacak niteliktedir. Bu nasihatlerden yola çıkarak şairlerin “ideal hükümdar” kavramını yansıtmaları ve eserlerini yazarken bir yöneticinin olması gereken vasıflarına dair öğütler vermeleri dikkate değerdir. Bu itibarla divan edebiyatını ve dönemin eserlerini gerçek hayattan kopuk, kendi içine kapalı bir edebi verim saymak, şairlerin toplum mimarlığı ve yol göstericiliklerini hafife almak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu tip çalışmalar ile şairlerin o günden günümüze yol gösterici nitelikte eserler bıraktığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Adem H.(2016). İslam’da Yönetim Ve Adalet Anlayış, *Yeni Fikir Yıl:7 Sayı: 17*.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bülbül, T. (2009). Hümâyûn-Nâme (İnceleme-Tenkitli Metin), Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çağrı, M. (2006). “Nasihat”, *TDV İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 32, s.408)*. İstanbul.
- Çınar, B. (2001). Divan şiirinde adâlet. *TÜBAR (10), 295-332*.
- Develioğlu, Ferit. (1995). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, D. M. (2001). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Genç, R. (1997). *Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- İnalçık, H. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (R. Sezer, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaplan, M. (2001). Manzum Nasihatnamelerde Yer Alan Konular. Konya: *Türkiyat Araştırmaları Dergisi Sayı: 9*.

- Kaplan, M. (2002). Türk Edebiyatında Manzum Nasihatnameler. Ankara: *Yeni Türkiye Yayınları (C 11)*.
- Kur'an Yolu. (2006). *Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuzubaş, M. (2003). Nev'izâde Atâî'nin Nefhatü'l Ezhâr Adlı Mesnevisinin Metin, Biçim ve İçerik Bakımından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Badıllı, A. & Yeğın, A. (1978). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat. *İstanbul: TÜRDAV Yayınları (Cilt 1, s.2)*.
- Sami, Ş. (1992). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şener, H. & Yıldız, İ. A. (2003). *Türk İslam Edebiyatı*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yazar İ. & Uslu E. (2015). Divan Şairinin Padişah Algısı. *Turkish Studies*, 10/8.

10. 16.Yüzyıl Divan Şairi Mu'îdî'nin 'İşk-efzâ (Leylâ vü Mecnûn) Mesnevisi

'İşk-efzâ (Leylâ vü Mecnûn) Masnavi Of 16th Century Divan Poet Mu'îdî

Mehmet ÇIRAKLI¹

Giriş

Mesnevi, Türk edebiyatında uzun konuları anlatmak için divan şairlerinin en sık kullandığı nazım biçimidir. Mesnevilerde genellikle uzun aşk hikayeleri, kahramanlıklar, dinî-ahlaki konular ele alınmıştır. Türk edebiyatında aşkları dillere destan olmuş kişilerin hikayeleri onlarca mesnevinin konusu olmuştur. Leylâ ile Mecnûn arasında yaşanan aşk da bu mesnevilerde en çok işlenen aşk hikayelerindedir. Türk edebiyatında sayısı otuzu aşan Leylâ vü Mecnûn mesnevisi olduğu bilinmektedir. Anadolu sahasında yazılan bu mesnevilerden ilki Şahidî (ö. ?) tarafından 883/1478-79 tarihinde yazıldığı bilinen *Gülşen-i Uşşâk* adlı eserdir (Erbay, 2012, s. 15). Türk edebiyatında bu konuyu ele alan en tanınmış eser ise Fuzûlî (ö. 963/1556) tarafından 941/1535 yılında yazılan *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisidir (Levend, 1959). Ali Şîr Nevâ'î (ö. 906/1501), Behiştî (ö. 917/1511?), Hamdullah Hamdi (ö. 909/1503), Ahmed-i Rıdvân (ö. 935-945?/1528-1538?), Sevdâ'î (ö. ?), Celîlî (ö. 977/1569-70), Çâkerî Sinân (ö. 900/1495'ten sonra), Kadîmî (ö. 995/1586-87), Lârendeli Hamdî (ö. ?), Celâlîzâde Sâlih (ö. 973/1565), Kâfzâde Fâ'izî (ö. 1031/1622), Halîfe (ö. 986/1572), Atâyî (ö. ?), Örfî (ö. 1186/1722), Andelîb (ö. ?), Nâkâm (ö. 1324/1906) gibi şairler *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi yazan şairler arasındadır (Levend, 1957). 16.yüzyılda yaşadığı bilinen divan şairi Mu'îdî de çoğu kaynakta adı geçmese de bu aşkı konu alan bir mesnevi yazmıştır.

Türk edebiyatında Taşlıcalı Yahya (ö. 990/1582), Fuzûlî, Revanî (ö. 930/1523), Zafî (ö. 954/1547), Manisalı Câmî'î (ö. ?), Abdî (ö. ?), İznikli Bekâî (ö. 1003/1595), Hamdullah Hamdi, Nev'izâde Atâî (ö. 1045/1635), Behiştî Ahmet Sinân Çelebi, Sabit (ö. 1124/1712), Celîlî (ö. 977/1569) hamse sahibi şairler arasında sayılmaktadır. 16.yüzyıl divan şairi olan Mu'îdî de kaynaklarda hamse sahibi şairler arasında ismi geçenlerden biridir. Fakat Mu'îdî'nin hamsesinin içinde yer alan ve kaynaklarda adı geçen mesnevilerinden bugüne kadar gün yüzüne çıkanlar *Şem' ü Pervâne*² ve *Gül ü*

¹ Doktora Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı /Öğretmen, MEB (Bolu, Türkiye), mehmetcirakli@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4427-1104

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Haksever Özgül, Mu'îdî, Şem' ü Pervâne (Metin-İnceleme), Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2008; Nihal Kara, Mu'îdî, Şem' ü Pervâne, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli 2009

*Nevrûz*³ adlı eserleriydi. Varlığı bilinmesine rağmen nerede olduğu bilinmeyen diğer mesnevileri *Vâmık u 'Azrâ*, *Hüsrev ü Şîrîn ve 'İşk-efzâ* adlı eserleridir. Bu kayıp eserlerden olan *'İşk-efzâ* adlı mesnevinin bugün Almanya'nın Dresden şehrindeki üniversite kütüphanesindeki Türkçe yazma eserler arasında olduğu görülmektedir. Bu eser, ilgili kütüphanede 1745272097 dijital katalog numarası ile kayıtlıdır⁴. Eserin adı kütüphanede Leylâ vü Mecnûn, şairi Mu'îdî olarak yer almaktadır. Yaptığımız inceleme sonucu bu eserin, Mu'îdî'nin kahramanları Leylâ ve Mecnûn olan aşk hikayesinin anlatıldığı *'İşk-efzâ* adlı mesnevisi olduğu anlaşılmıştır. Çalışmamızda, tespit ettiğimiz bu eser tanıtılarak eserin içerik ve şekil özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

Mu'îdî'nin Hayatı ve Edebi Kişiliği ve Eserleri

Tam olarak ne zaman doğduğu bilinmeyen Mu'îdî kaynaklara göre *-bu gün Tetova olarak bilinen- Üsküp civarında bulunan Kalkandelen kasabasındandır* (Köksal, 2006, s. 423; Tanrıbuyurdu, 2012, s. 6). *Gül ü Nevrûz*'un yazıldığı tarih olan 932/1535'te yaklaşık elli yaşında olduğu düşünülünce Mu'îdî'nin H.1485 yılında doğmuş olduğu tahmin edilmektedir (Taşkın, 2014). 16.yüzyıldan itibaren yazılmış olan şair tezkirelerinde Mu'îdî hayatı ve edebi kişiliği hakkında bilgiler bulunmaktadır (Canım, 2018; İpekten, Kut, İsen, Ayan, & Karabey, 2017; İsen, 2017; Solmaz, 2018). Asıl adı bilinmeyen şair, şiirlerinde Mu'îdî mahlasını kullanmıştır. Şairin bu mahlası babasının mu'îd olmasından ya da kaynaklara göre Müftü Ali Çelebi'nin mu'îd olmasından kullanıldığı belirtilmektedir (Tanrıbuyurdu, 2012, s. 4).

Kaynaklardan ve kendi eserlerinden anlaşıldığına göre iyi bir eğitim alan Mu'îdî, Kazasker Mirim Çelebi'den mülazım olmuştur. Fakat daha sonra nedeni kesin olmamakla birlikte ilim yolunu bırakmış, devrin sohbet meclislerine girmiştir. İtibar gördüğü bir dönemde bir iftira veyahut işlediği bir kabahat dolayısıyla padişahın gazabına uğrayıp saraydan uzaklaştırılmış ve Rodos'a sürgüne gönderilmiştir (Tanrıbuyurdu, 2014, s. 129). Bu olaydan sonra şairin hayatı zorluklar içinde, kimsesiz, vatandan uzak ve pişmanlıkla geçmiştir. Şair hac ziyaretinden sonra Mısır'a gitmiş ve orada beytümal katipliği sırasında vefat etmiştir.

Divan edebiyatının en parlak döneminde yaşamış olan Mu'îdî şiir konusunda oldukça yetenekli bir şair olarak tezkirelerde yer almaktadır. Mu'îdî hünerli, güzel üsluplu ve çok şiir söyleyen bir şairdir (Canım, 2018). Yazmış olduğu üç ciltlik divanı ve kaynaklara göre kütüb-i sebasının bulunması çok şiir yazdığını doğrulamaktadır.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülşah Taşkın, Kalkandelenli Mu'îdî - Gül ü Nevrûz (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım), Simurg Yayınları, İstanbul 2015.

⁴ <http://digital.slub-dresden.de/id1745272097> Erişim: 01.01.2024

Şairin sürgüne gönderilip gözden düşmeden evvel sarayda itibar gören bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Şairin şiirlerinin birçok şiir mecmuasında yer alması bunu doğrulamaktadır.

Kaynaklara göre Mu'îdî'nin eserleri şunlardır:

1-Divan (üç cilt)

2-Hamse (Şem' ü Pervâne, Vâmık u 'Azrâ, Gül ü Nevrûz, Hüsrev ü Şîrîn, 'İşk-efzâ)

3-Miftâhü't-Teşbih

'İşk-efzâ'nın Nüshası

Nerede olduğu bilinmediği belirtilen eserin tespit edilebilen tek nüshası Almanya'nın Dresden şehrindeki üniversite kütüphanesinde 635 numarada kayıtlıdır. Nüsha ta'lik yazı ile yazılmıştır. 95 varaktır. Metin 1b-95a sayfaları arasındadır. Nüshanın ölçüleri ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Başlıklar kırmızı, beyitler siyah mürekkeple çift sütun olarak yazılmıştır. 1b sayfasında başlık olarak *Nazîre-i Leylî Mecnûn Kelâm-ı Mu'îdî* ifadesi yer almaktadır.

Başlangıç:

Hezârân şükr ü hamd ol bî-niyâza

Ki virür zikri kalbe rûh-ı tâze

Bitiş:

Demâdem zühd ü takvâ kârum olsun

Şehâdet soñ nefesde yârum olsun

Eserin adı 93a sayfasında aşağıdaki beyitte verilmiştir:

Görüp zîbâlgın fazl u bâbuñ

Kodum adını **'İşk-efzâ** kitâbuñ

Eserin son sayfası olan 95a'daki temellük kaydına göre kitabın sahibi Mustafa Niyazî isimli bir kâtiptir. Eser, 12 Rebiyülahir 1056/28 Mayıs 1646'da istinsah edilmiştir.

'İşk-efzâ, Mu'îdî'nin hamsesinin içinde yer alan eser tezkirelerde adı geçmeyen bir mesnevidir. Bu isimle bir eserin varlığı şairin kendi eseri olan ve teşbih konusunu ele aldığı *Miftâhü't-Teşbih* adlı eserinin ortaya çıkmasıyla anlaşılmıştır (Erünsal, 1988). İsmail Erünsal'ın bir tesadüf sonucu bulup incelediği bu küçük risalede teşbih ile ilgili örneklerde *'İşk-efzâ* ile *Leylâ vü Mecnûn* olmak üzere iki ayrı isimle andığı

⁵ Catalogues Codicum Manuscriptorum Orientalium Bibliothecae Regiae Dresdensis, Lipsiae: MDCCCXXXI, s.8

eserlerinden örnek verdiği beyitler bulunmaktadır. Erünsal bu beyitlerden yola çıkarak şairin *‘İşk-efzâ ile Leylâ vü Mecnûn* adlı iki ayrı mesnevinin olabileceğini belirtmiş olsa da Mu‘îdî ile ilgili yapılan çalışmalarda, örnek verilen beyitlerdeki kişi kadrosunun aynı olması nedeniyle bunların aynı eser olması gerektiği vurgulanmıştır (Tanrıbuyurdu, 2013: 43-44). *Miftâhü’t-Teşbih*’te *‘İşk-efzâ ve Leylâ vü Mecnûn* olarak iki ayrı isimle örnek verilen beş beyitten üçü mezkûr kütüphanedeki nüshada bazı değişiklikler olmakla birlikte yer almaktadır:

Miftâhü’t-Teşbih’teki Örnek Beyitler	‘İşk-efzâ’daki Beyitler
Bu sözi gûş edüp ol serv-i reftâr	Bu sözden utanup ol lâle ruhsâr
Kızardı yüzi gûyâ dâne-i nâr (23a)	Kızardı yüzi gûyâ dâne-i nâr
Miyânım hakkıçün kim râz-ı cândur cândur	Dehânım hakkıçün kim râz-ı
Dehânım gibi ol da bî-nişândur (23b)	Beyânım gibi ol da bî-nişândur
Suhandan bestesin kılmışdı beste	İdüp fındıkların dürle şikeste
İderdi fındıkı dürle şikeste beste (24b)	Suhandan bestesin kılmışdı

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere iki ayrı isimle anılan *‘İşk-efzâ ile Leylâ vü Mecnûn*’un aynı eser olduğu kesinleşmiştir.

‘İşk-efzâ’nın Yazılış Tarihi

‘İşk-efzâ mesnevisinin yazıldığı tarihle ilgili mevcut nüshada herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat eser Kanûnî Sultan Süleyman’ın ikinci sadrazamı Pargalı İbrahim Paşa döneminde yazılmıştır. Mu‘îdî eserinde hem Kanûnî Sultan Süleyman’ı hem de İbrahim Paşa’yı methetmektedir. Bu bakımdan eser İbrahim Paşa’nın sadarete geldiği 1523’ten sonra ve ölüm tarihi olan 1536’dan öncedir. Şair bu eserini 3 ciltlik divanından sonra kaleme almaya başladığını aşağıdaki beyitte belirtmektedir:

Müsellem iki üç divânlaruñ var
Açılmış tâze hış bostânlaruñ var

Ayrıca şair, *Miftâhü’t-Teşbih*’te önce divanını daha sonra *‘İşk-efzâ* eserini yazdığını belirtmektedir (Erünsal, 1988, s. 219). Şair üç ciltlik divanını 1527’de tamamladığına göre (Tanrıbuyurdu, 2012, s. 12) bu eserini tahminen 1530’lu yılların başında tamamlamıştır.

‘Işk-efzâ’nın Telif Sebebi

Mu‘îdî eserin yazılış sebebini “*ender sebeb-i telif-i kitâb*” başlığı altında anlatmıştır. Şairin anlattığına göre gençlik zamanlarında zevk ve sefa içinde bir hayat sürerken gönül bülbülü çoşar ve ona şiir konusunda yeteneği olduğunu, şiirde benzerinin bulunmadığını, gazellerinin ülkeye yayıldığını söyler. Ayrıca bu kâinatta bir yadigâr bırakmasını ve onunla yâd edilmesini fakat gazel söylememesini, Leylâ ve Mecnûn’un hikâyesini anlatmasını bu hikâyenin tazelenmesini ister:

Didi feryâdla ey merd-i üstâd
Ki san‘atla olur her beytüñ âbâd

Düşüp gül devri diyü ‘aşk u nûşa
Bu gönülüm bübüli geldi hurûşa (8b)

...

Müsellem iki üç divânlaruñ var
Açılmış tâze hûş bostânlaruñ var

Degil ancak fesâhatla belâgat
Hayâl-i hasuñna yokdur nihâyet

Gazelde sen bizüm bünyâdimuzsın
Saña biz kâilüz üstâdimuzsın

Dilüñ gavvâs-ı bahr-i fikr olupdur
Cihân lülü-yi nazmuñla tolupdur

Gel imdi nâzı ko ehl-i niyâz ol
Muhabbet bübülisin nağme-sâz ol

Dehânuñ gonce bigi lütf idüp aç
Cihâna bâğ-ı tab‘uñ güllerin saç

...

Soñuñda imdi ko bir yâdigâri
Ki sen yâd olasin anuñla bâri (9a)

...

Rumeli Filoloji Yazıları 1

Gazel çıkarma hış hâl itmeyince
Zerûn ‘arz eyleme kâl itmeyince

Yazup Leylî vü Mecnûn kıssasını
Bize bahş it muhabbet hassasını

Birinûn söyle hüsnüyle cemâlin
Birinûn gam deminde vücûd u hâlin

Yine ol eski kıssa tâzelensün
Demûnle nây-i ‘aşk âvâzelensün

...

İşitdüm çün gönülden bu hitâbı
Îtâ‘at kılmada gördüm sevâbı

Tabi‘at şâhbâz urdı pervâz

Añup hak adın itdüm söze âgâz (9b)

Bu sözleri işiten Mu‘îdî kalemini eline alır, eserini yazar fakat temize çekmez. Eser beş on yıl öylece kalır. Şair eserini ortaya çıkarmak istese de talih ve şairin oradan oraya gitmesi buna engel olur:

Çün istihzâr idüpdür dem-i Kanûnî
Bitürdüm erken az müddetde bunı

Velî tesvîd olunup kaldı pinhân
Nitekim zulmet içre âb-ı hayvân

Biş on yıl geçti adın itmedüm yâd
Bu yük kaydıydı oldum andan âzâd

...

Cemâli gerçi beñzerdi riyâza
Müsevved kaldı çıkmadı beyâza

Çıkarmak istedikçe düşdi mânî‘
Gehî şugul-ı tarîk ü gâh tâlî‘ (10a)

Aradan zaman geçtikten sonra Kanûnî devrinde gaybden bir ses işitir ve eserini İbrahim Paşa devrinde tamamlar:

Erişdi gûşuma hâtifden âvâz
Dedi ey ‘andelîp nağme-i perdâz

Tekellüm kıl ki söze kudretüñ var
Gazel tarzında hayli sür‘atüñ var

Çıkar sen gine Leylî vü Mecnûn
Belâgat bahri içre dürr-i meknûn

...
Anı tahrîr idüp evrâk-ı suhfe
İlet bir mîr-i ‘âlî-râya tuhfe

Bihamdillah ki vardur ehl-i raiyyet
Henüz kadrin bilür erkân-ı devlet

Bu sözi çün işitdüm hürrem oldum
Açup zevk u ferah câmin cem oldum

‘Arûs-nâmemi kılmaga tezyîn
Ele aldum hemîn bir kilk-i müşkîn

El üstünde tutup gazeller itdüm
Dil ü cândan aña hizmetler itdüm (11a)

Bir iki gün ki oldum hizmetinde
Tamâm oldı efendi pâşâ devletinde (11b)

‘İşk-efzâ’nın Nazım Biçimi, Ölçüsü, Beyit Sayısı, Bölümleri

Eserin nazım biçimi genel olarak mesnevidir. Mesnevi bölümünde aruzun kısa kâhplarından ve mesnevilerde sıkça kullanılan *mefâ’îlün/mefâ’îlün/fe’ûlün* kalıbı kullanılmıştır. Eserin başlarında(3a) on sekiz beyitlik bir kaside bulunmaktadır. Kaside de mesnevi ile aynı ölçüde yazılmıştır. Ayrıca şair eserde Mecnûn’un ağzından

söylenen on gazel yazarak mesnevinin tekdüzeliğini kırmaya çalışmıştır. Gazellerde aruzun bahr-i remel kalıpları kullanılmıştır.

Eserdeki beyit sayısı son sayfada ihtilafı olarak 2790 ve 2807 olarak verilmiştir. 2807 sayısı sayfa sayısı ile her sayfada 15 beyit bulunduğu varsayılarak 63 başlık satırı ve boş satırlar da dahil edilerek bulunmuş olsa da yanlıştır. Yaptığımız inceleme sonucu derkenar hariç toplam beyit sayısı 2738'dir. Çoğu özentisiz olarak sayfa kenarına yazılmış ve çoğu okunamayan beyit sayısı ise 57'dir. Kenara yazılmış birkaç beytin tahsis amaçlı olması nedeniyle 2790 beyit sayısının daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Nüshanın bölüm başlıkları Farsça yazılmıştır. Eserin ana bölümleri şunlardır:

Başlık, hamdele beyti ile başlayan Allah'ın vasıflarının anlatıldığı 26 beyitlik bölüm (1b-2a); şairin kendi nefesine nasihat ettiği 21 beyitlik bölüm (2a-3a); 18 beyitlik kelime-i tevhid kasidesi (3a-3b) ve 57 beyitlik münacat bölümü (3b-5b); 33 beyitlik Hz.Peygamber'in naatı(5b-6b); 41 beyitlik Hz. Muhammed'in miracı ve nübüvveti (6b-8a); 93 beyitlik sebep-i telif ve eserin yazılma sürecinin anlatıldığı bölüm (8a-11b); İbrahim Paşa'nın övgüsünün yapıldığı 31 beyitlik bölüm; hikmetli tavsiyelerin bulunduğu 47 beyitlik bölüm; kendi içinde alt başlıklara ayrılan ve Leylâ ile Mecnûn hikayesinin anlatıldığı asıl destan bölümü (14a-94a); 23 beyitlik hatim-i kitab bölümü (94a-95a).

'İşk-efzâ'nın Konusu

Bu eserde Leylâ ve Mecnûn arasındaki aşk hikâyesi anlatılmaktadır. Edebiyatımızda bu aşk hikâyesini anlatan eserlerden kahraman ve olay örgüsü bakımından farklı değildir. Mu'îdî, eserden anlaşıldığına göre kendisinden önce yazılan Leylâ ve Mecnûn kıssalarını okumuş ve kendisi de eserini bunlardan yola çıkarak oluşturmuştur. Şair hikâyenin içine yeni bir karakter veya olay eklememiştir. Eserdeki olayların özeti kısaca şöyledir:

Arap yarımadasında bir kabilenin reisi vardır. Bu kişi çeşitli adaklar adar ve bir erkek çocuk vermesi için Allah'a ettiği dualar kabul edilir. Kays adını verdiği oğlu doğar. Babası Kays'ı 12 yaşına gelince sünnet ettirir ve okula gönderir. Kays okulda Leylâ'yı görür ve ona âşık olur. Leylâ'dan başka şeyi gözü görmez olur. Leylâ ile Mecnûn arasındaki aşk dillere düşünce ailesi Leylâ'yı okuldan alır. Annesi Leylâ'ya öğütlerde bulunur. Leylâ'yı göremeyen Mecnûn o günden sonra çöllerde dolaşmaya başlar. Mecnûn'un babası oğlunu perişan bir halde çöllerde bulur ve ona bu sevdadan vazgeçmesi için öğütlerde bulunur. Mecnûn bunları dinlemez. Babası çaresiz, Leylâ'yı babasından istemek için gider. Fakat Leylâ'nın babası Mecnûn'un deli olduğunu söyleyerek Leylâ'yı vermez. Mecnûn tekrar çöllere döner ve Leylâ'nın aşkından gazeller söyleyerek dolaşır. Aklını yitiren Mecnûn çölde karşısına çıkan

Leylâ'yı bile tanımaz hale gelmiştir. Babası onu iyileşmesi ve hayır dua alması için bir şeyhe götürür, fakat o da çare olmaz. Ailesi Leylâ'yı İbn-i Selâm'la evlendirir. Leylâ başkasına âşık olduğunu kendisinden ümit kesmesini söyler, bir süre sonra İbn-i Selam Leylâ'yı boşar.

Askerleri ile birlikte ava çıkan Nefel çölde Mecnûn'u görür, onun gazellerini dinler ve halini anlar, ona yardım edeceğini söyler. Nefel, Mecnûn'u yanına alır ve bir müddet birlikte vakit geçirirler. Mecnûn Nefel'e kendisine ümit verdiği için sitem eder. Nefel bunun üzerine Leylâ'nın babasına kızı vermesini yoksa savaş açacağını anlatan bir mektup yazar. Leylâ'nın babası bunu kabul etmez ve Nefel'le savaşır. Savaş sonunda Leylâ'yı esir alını. Nefel onu görür görmez âşık olur ve Mecnûn'u zehirleyip öldürme planı yapar fakat saki yanlışlıkla zehirli içkiyi Nefel'e verir ve Nefel ölür. Bu olaydan sonra babası gelip Leylâ'yı alır götürür. Mecnûn tekrar çöllere düşer. Bir süre sonra Leylâ tekrar Mecnûn'u bulur fakat Mecnûn onu reddeder. Leylâ hastalanır ve bir müddet sonra ölür. Leylâ'nın babası bunu Mecnûn'a bildirir ve bu haberden sonra Mecnûn da ölür.

'İşk-efzâ'nın Dil ve Anlatım Özellikleri

Eser, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçişin yaşandığı bir devirde yazılmıştır. Bu bakımdan eserde Eski Anadolu Türkçesinin özellikleri görülmektedir. Eserde gelecek zaman kip eki *-ısar*, *-iser* kullanılması bunun örneklerindedir. Ayrıca *añaru* "...dan sonra", *yazıg* "günah" *igen* "çok, pek", *taşra* "dışarı", *göynüklü* "ateşli, hararetli", *kakı-* "azarlamak", *biliş* "bildik, tanıdık", *ötür-* "terk etmek, unutmak", *eyü yatlu* "iyi kötü", *kıgırt-* "çağürtmek", *tamzır-* "damlatmak", *irgür-* "eriştirmek, ulaştırmak", *dürüş-* "çalışmak" gibi kelimeler geçmesi eserin dönemin söz varlığını yansıttığını göstermektedir.

Eserde bilhassa olayların anlatıldığı bölümlerde açık bir dil kullanılmıştır. Şair anlatımda halk söyleyişlerinden ve yer yer atasözlerinden yararlanmıştır:

Saña vaslum ne lâyıık ne muhaldür
Konuk umduğımı yimez meseldür (55b)

Kılıç yarası olmaz kim oñulmaz
Velî dil yarasına merhem urulmaz (59b)

Meseldür ki san eylük yoldaşuña
Ki eylükler gele kendü başuña (78b)

Sonuç

Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnûn aşkını anlatan otuzu aşkın mesnevi bulunmaktadır. Bu mesnevilerden bazılarının varlığını bilmemize metinleri henüz mevcut değildir. 16.yüzyıl divan şarilerinden Mu'îdî'nin de Türk edebiyatında oldukça ünlü olan Leylâ ve Mecnûn aşkını anlatan bir mesnevi yazdığı, şairin kendi eseri olan Miftâtü't-Teşbih'in 1988 yılında İsmail Ersünsal tarafından bir makale olarak yayımlanmasıyla belli olmuştur. Fakat Mu'îdî ile ilgili çalışmalarda bu eserin nerede olduğunun bilinmediği bildirilmiştir. Mu'îdî'nin bugüne kadar kayıp olarak bilinen *İşk-efzâ* adlı mesnevisinin Dresden'de üniversite kütüphanesinde 63 numarada kayıtlı olduğu anlaşılmıştır. Eserin ortaya çıkışıyla birlikte kimi çalışmalarda *İşk-efzâ* ve *Leylâ vü Mecnûn* adlı iki ayrı eser olarak belirtilen eserlerin yaptığımız inceleme sonucunda iki farklı eser olmadığı iki farklı isimle anılan aynı eser olduğu kesinlik kazanmıştır. Mesnevinin asıl adı şairin bizzat eserin 93a sayfasındaki "Görüp zîbâhğın fazl u bâbuñ / Kodum adını **İşk-efzâ** kitâbuñ" beytinde belirttiği gibi *İşk-efzâ*'dır. Eserin başkahramanları Leylâ ve Mecnûn olduğu için aynı konuyu ele alan diğer mesneviler gibi *Leylâ vü Mecnûn* adıyla da anılmaktadır.

Eser konu ve olay örgüsü bakımından aynı hikâyeyi anlatan mesnevilerden çok farklı bir özellik göstermemekle birlikte şairin kendi dil ve üslubuyla Leylâ ve Mecnûn aşkını yeniden yorumladığı bir özellik göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçişin yaşandığı bir dönemde yazılan *İşk-efzâ*, dönemin dil özellikleri ve söz varlığını yansıtmaktadır. Eserde halkın anlayabileceği bir dil kullanılmıştır.

Leylâ ile Mecnûn arasında yaşandığı düşünülen ünlü aşk hikâyesini anlatan ve yaklaşık 2800 beyit olan eser üzerinde yapılacak çalışmalar ile eserin özelliklerinin ortaya konulması gerektiği ve bu çalışmaların aynı konuyu ele alan eserler ile karşılaştırılmasına imkân sunacağı aşikârdır. Bu bakımdan eserin dil özelliklerinin ve söz varlığının ortaya çıkarılması, edebî yönünün incelenmesi, Leylâ ile Mecnûn hikâyesini ele alan eserlerle karşılaştırılması Türk dili ve edebiyatı alanına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Canım, R. (2018). *Latîfi-Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Erbay, N. (2012). *Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevisi (İnceleme - Tenkitli Metin)* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Erünsal, İ. E. (1988). Mu'îdî'nin Miftâhu't-Teşbih'i. *Osmanlı Araştırmaları*, 07-08(07-08), 215-272.

- İpekten, H., Kut, G., İsen, M., Ayan, H., & Karabey, T. (2017). *Heşt Bihîşt*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- İsen, M. (2017). *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kara, N. (2007). *Mu'îdî, Şem' ü Pervâne* (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Köksal, M. F. (2006). Mu'îdî. İçinde *Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Ansiklopedisi* (C. 1-6, s. 423). Ankara: AKM Yayınları.
- Levend, A. S. (1957). Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Yazan Şairler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 5, 105-113.
- Levend, A. S. (1959). *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özgül, H. (2008). *Mu'îdî, Şem' ü Pervâne (Metin-İnceleme)* (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi.
- Solmaz, H. (2018). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Tanrıbuyurdu, G. (2012). *Mu'îdî Divân (Metin-Çeviri)* (Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Tanrıbuyurdu, G. (2014). Patronun Hüsn-i Nazarından Mahrum Sürgünde Bir Şâir: Kalkandelenli Mu'îdî. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(13), 125-140.
- Tanrıbuyurdu, G. (2018). *Kalkandelenli Mu'îdî Divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215366/kalkandelenli-mu39jidi-divani.html> Erişim:01.01.2024
- Taşkın, G. (2014). Kalkandelenli Mu'îdî'nin Gül ü Nevrûz'u. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 12(12), 177-190.
- Taşkın, G. (2015). *Kalkandelenli Mu'îdî - Gül ü Nevrûz (İnceleme - Metin - Tıpkıbasım)*. İstanbul: Simurg Yayınları.

11. Sîmîn Dânişver'in "Bibi Şehrbânû" adlı öyküsünde ziyaret teması"

The theme of visitation in Sîmîn Dânişver's story "Bibi Şehrbânû"

Aslı SÜRGİT¹

Giriş

Batılılaşma hareketleriyle beraber Fars edebiyatında yeni türler ortaya çıkar ve yazarlar o türlerde eserler kaleme alırlar (Kanar, 1999, 7). İran'da öykü türünün çok eski zamanlara dayandığını söyleyenler İran öykücülüğünün geçmişini Firdevsî'nin *Şahnâme*'sine dayandırır (İstî'lâmî, t.y., 100). Öykü türünün Doğu ve Batı medeniyetlerinde ortak bir gelişim süreci göstermesi dikkat çekicidir (Yazıcı, 1998, 479). Modern İran edebiyatında öykücülüğün kurucusu olarak akla Muhammed Ali Cemalzâde gelir (Kanar, 1999, 147).

İlk kısa öyküler, zamanın toplumsal ve kültürel ihtiyaçları neticesinde ortaya çıkar. Bu eserler dönemin toplumsal ve kültürel çatışmalarının birer neticesi olmakla birlikte daha sonraki yenilik arayışlarının da kılavuzu olma özelliğini taşır. Öykücülük çalışmaları, başlarda ihtilal sonrası dönemin sansüründen olumsuz yönde etkilenir. Bu dönemde bir sanat eseri ortaya koyma yeteneğinden yoksun olan yazarlar, öykü tekniği ve tema bakımından İran eserlerinden üstün olan ve okuyucunun ilgisini daha fazla çeken çeviri eserlere ilgi duyarlar (Gökteke, 2019, 7).

İlk kısa öyküler, zamanın toplumsal ve kültürel ihtiyaçları neticesinde ortaya çıkar. Bu eserler dönemin toplumsal ve kültürel çatışmalarının birer neticesi olmakla birlikte daha sonraki yenilik arayışlarının da kılavuzu olma özelliğini taşır. Öykücülük çalışmaları, başlarda ihtilal sonrası dönemin sansüründen olumsuz yönde etkilenir. Bu dönemde bir sanat eseri ortaya koyma yeteneğinden yoksun olan yazarlar, öykü tekniği ve tema bakımından İran eserlerinden üstün olan ve okuyucunun ilgisini daha fazla çeken çeviri eserlere ilgi duyarlar (Gökteke, 2019, 7).

Sîmîn Dânişver, 1921 yılında Şirâz'da dünyaya gelir. Babası doktor, annesi ise ressamdır. Altı çocuklu bir ailenin üçüncü çocuğu olan Dânişver, ilk ve orta öğrenimini İngiliz Mehr Âin Okulu'nda birincilikle tamamlar. O, burada aldığı eğitim sayesinde İngilizceyi çok iyi derecede konuşma yeteneğine sahip olur. Sanatçı, küçük yaşlardan itibaren edebiyata özel bir ilgi besler. İlk edebî çalışması olan "Zemistân

¹ Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü (İstanbul, Türkiye), surgitasli@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7618-0971

bî-Şebâhet be Zendeğî-i Mâ Nîst (Kış Hayatımızdan Farklı Değil)” adlı makalesini henüz ortaokul son sınıfta iken kaleme alır. Bu makalenin Şiraz’ın yerel bir gazetesinde yayınlanmasıyla genç yaşta edebiyat dünyasına adımını atmış olur. Tahran Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde lisans ve yüksek lisans eğitimini tamamlayan Sîmîn Dânişver, okul hayatı boyunca hep başarılı bir öğrenci olarak bilinir (Gökteke, 2019, 21).

Yazar üniversiteyi bitirdiği yıl babasını yitirir. Tahran radyosunda kısa bir süre çalışır. Dânişver, bir dizi programı ve günlük İran gazete ve dergileri için makaleler yazar, çeviriler yapar. Doktora eğitimini başarıyla tamamlayan Dânişver, Şiraz’dan Tahran’a yaptığı bir seyahat sırasında İran edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Celâl Âl-i Ahmed ile tanışır. Bu olay, Dânişver’in hayatının dönüm noktası olarak kabul edilir. 1950 yılında Âl-i Ahmed ile evlenen sanatçı, uzun yıllar eşinin gölgesinde kalır (Uzunoğlu, 2012, 10-11).

Dânişver, eşi Âl-i Ahmed’in üye olduğu Yazarlar Birliği’nde aktif bir rol üstlenir ve genç yazarları teşvik eder. Hiçbir ideolojiye bağlanmayan yazar, eserlerinde adaletsiz ve insafsız olarak gördüğü politik düzeni tenkit eder. Pehlevi rejimine muhalefet eder ve rejim karşıtlarını manevi yönden destekler. (Uzunoğlu, 2012, 12).

Sîmîn Dânişver, hem öykü hem de roman türünde ürün verir. İlk eserlerinde kadınlara has duyguları işlemeyi tercih eder. *Âteş-i Hâmuş (Sönmüş Ateş)*, onun gençlik döneminde yazdığı bir öykü kitabıdır. Bu eserdeki teknik hatalar ve eksiklikler hemen göze çarpar. Dânişver, ilk öykülerini kaleme alırken genel ifadelerden yararlanır. Betimleme gücü oldukça zayıf olan yazar, olayları üstünkörü anlatmayı yeğler. Aşk, vicdan ve ölüm gibi meselelere yoğunlaşır (Âbidînî, 2002, 144). Dânişver’in sonraki yıllarda yayımladığı eserlerin ustaca ve derinlikli bir şekilde yazılmış olduğu görülür. Sîmîn Dânişver zaman içinde kendisini yetiştirir ve dünyaca ünlü yazarlarla yarışacak bir düzeye erişir. Amerika’ya burslu öğrenci olarak giden Dânişver orada uzay bilimlerinin yanı sıra modern öykü tekniklerini de öğrenme fırsatını yakalar (Çiftçi-Uzunoğlu, 2017, 63). *Sûveşûn* adlı öyküsüyle ne denli yetkin bir yazar olduğunu sanat ve edebiyat çevrelerine ispat eder (Kanar, 1998, 486). Dânişver’in İngilizce olarak kaleme aldığı birkaç öyküsü, Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanır (Âbidînî, 2018, 56).

Dânişver’in öykülerinde ana kahraman çoğu zaman aşk konusunda filozoflardan ve edebiyatçılardan sayfalarca söz aktarabilen, sel gibi gözyaşları döken, iyi eğitilmiş, erdemli, duygusal ve nahif bir genç kızdır. Dânişver, İran’ın bakış açısındaki geri kalmışlığı modern Avrupa’nın ileri görüşlülüğüyle mukayese etmeye çalışır (Âbidînî, 2002, 145). O, Batıyı inceleyen bir göz olarak Sâdık Hidâyet’in açtığı yolda ilerlemeyi tercih eder (Kanar, 1998, 485).

Dânişver ve onun çağdaşı olan kadın yazarlar, kadınların yaşadığı sorunları ve onların ruh dünyalarını ancak kadın yazarların hakkıyla yansıtabileceğini düşünürler. Kadın yazarlar, edebiyat alanında ataerkil toplumun baskılarını azaltma çabası gösterirler. Onların öyküleri bir başkaldırı ve mücadeleyi kapsar. Ancak bu itiraz ve isyanlarını bile net olarak söyleyemeyen, gizli yollarla metne sızdıran kadınların öyküleri ataerkil bir toplumda kendine farklı bir alan tesis eder. Bu öykücüler, toplumsal değişim ve dönüşüm aşamasında İranlı kadının konumu ve kimliği sorununa yer verip eserlerini ataerkil toplumun eleştirisi konusuyla mezc ederler (Gökteke, 2019, 78).

Sîmîn Dânişver, ülkesinin içinde bulunduğu sosyo-politik olayları bizzat tecrübe etmiş bir yazar olarak bu olayların kadınların hayatı üzerine etkileri ve kadınların bu olaylardan gördükleri zararlar ve verdiği tepkileri eserlerine doğrudan almış olup ülkesinde bu konuda diğer yazarlar içerisinde özel bir yere sahiptir (Majidi, 2017, 15).

Sîmîn Dânişver, eserlerinde İran'da kadın olmanın ağır sorumluluklarına temas eder. Kadınların erkeklerin boyunduruğu altında bir hayat sürmelerine karşı çıkar. İran'da gerçekleşen ihtilalden sonra oluşan kasvetli havayı, insanların yaşadığı toplumsal ve bireysel sıkıntıları da konu edinir (Çiftçi-Uzunoğlu, 2017, 62). Dânişver, öykülerinde özellikle kadının toplumdaki yerini ve bazı kadınların toplum hayatında bir yer edinememiş olmasını ve eşlerinin gölgesinde kalarak ezilmelerini işler.

Sîmîn Dânişver, toplumun sorunlarına duyarsız kalmayan bir yazardır. Bu yönüyle eşi Celâl Âl-i Ahmed ile benzer yönler taşır. Sanatçı, öykülerinde küçük insanların yaşamlarını da mercek altına alır. Onların çıkmazlarını dikkatli bir gözle inceler. Bunu yaparken oldukça yalın, gösterişten uzak fakat güçlü bir anlatım dili kullanır. Gerek üslubu, gerekse küçük insanların problemlerini işlemesi Sîmîn Dânişver'in çok okunmasına neden olur.

Cennet Gibi Şehir (Şehrî Çûn Behişt) adlı eserinde yer alan "Bibi ŞehrBânu", Dânişver'in öne çıkan öykülerinden biridir. Bu çalışmada, bahsi geçen metindeki ziyaret teması irdelenecektir.

"Bibi Şehrbânû" adlı öyküde ziyaret teması

"Bibi Şehrbânû", Dânişver'in 1961 yılında yayımladığı *Cennet Gibi Şehir* adlı öykü kitabında yer alır. Burada bir türbe ziyareti üzerinden gözleri görmeyen yaşlı bir anne ile iki çocuğunun iç dünyaları ele alınır. Bu, anne, baba ve iki çocuğundan oluşan çekirdek bir ailedir. Anne kısa süre önce görme yetisini yitirmiştir. Baba bu duruma umarsızca yaklaşır. Evin kızı olan Meryem, babasının eve kuma getirmesinden endişe eder. Bundan ötürü okulu bırakır ve kendisini ev işlerine adar.

Annelerine son derece bağlı olan ağabey ve kız kardeş, eski neşelerini ve gelecekle ilgili ümitlerini kaybederler. Daha önce gençlik telaşları yaşayan gençler bir anda ihtiyara dönerler. Fakat anneleri için hayata tutunmak zorundadırlar. Meryem ve Rıza hem annelerinin gözlerinin iyileşmesi hem de kendi dileklerinin gerçekleşmesi için Şehri Bânû'nun türbesini ziyaret etmeye karar verirler. Üçü birden uzun ve zahmetli bir yolculuğa çıkarlar.

Gerek hayattayken gerekse öldükten sonra keramet gösterdiğine inanılan ve haklarında menkıbeler üretilen insanların yattıkları, kutsallık atfedilen mezarlara türbe adı verilir (Özbolet, 2014, s.128). Türbeler genellikle sıradan bir mezar görünümünde olmayıp bir oda içerisinde ve özellikle üzeri yeşil renk halı seccade ile örtülü yapılardır. Kimilerinde kubbe de görülür. Türbelerde yatan kişilerin sıradan birer ölü değil, olağanüstü güçlere sahip, canlı, yaşayan, insanlara yardım edebilen, hatta yer yer dilediklerine gözükken kimseler olduklarına inanılır. Nitekim halk dindarlığının en önemli ritüelleri arasında türbe ziyaretlerinin ön sıralarda yer alması bundan kaynaklanır. Toplumun her kesiminden insan çaresizlik ve imkânsızlıklar karşısında bir umut, bir sığınak gibi algıladıkları türbelere başvurur. Genellikle ziyaretçiler, türbeye bir beklenti ile gider ve dileklerde bulunur (Karacoşkun, 2012, ss.72-73). Halk dindarlığının özel bir formu olarak kabul edilen türbe, adak ve ziyaret dindarlığı ve kültürü, tarih boyunca ve günümüzde çok yönlü ve fonksiyonlu bir dini-mistik-sihri sosyo-kültürel olgu ve gerçeklik olarak karşımıza çıkar (Günay, 2003, s.7).

Şehri Bânû, Hz. Hüseyin b. Ali'nin eşlerinden biridir. Aynı zamanda Ali b. Hüseyin'in de (Zeynelâbidîn) annesidir. Şî mezhepleri tarafından kutsal bir figür olarak kabul edilir; bilhassa İran'da büyük bir saygınlığı vardır. Ona yüklenen saygınlık ve itibarın gücü biraz da İslam öncesi İran ile modern Şîlik arasında sağladığı bağlantıdan ileri gelir. Türbesi İran'ın Rey şehrinde bulunur (Aktaş, 2023, 227).

Dânişver, öyküsünde Şehri Bânû'nun türbesine yapılacak ziyarete katılan insanlara dair detaylı gözlemlere yer verir. Öyküde en çok Meryem'in trajedisine odaklanır. Genç bir kız olan Meryem, evlilik hayalleri kurar. Fakat görme engelli annesinin her ihtiyacıyla birebir ilgilenmek mecburiyetinde olduğu için bu arzusunun gerçekleşmesinin zor olduğunun da farkındadır. Meryem türbeye varır varmaz hem annesinin gözlerinin açılması hem de iyi bir kismet bulup evlenmek için dua etmeyi tasarlar.

“Meryem'in kalbi sıkıştı, boğazı tıkanı, annesine baktı; bir tarafına eğilmiş oturuyordu. Çatlamış elleriyle koltuğun demirinden tutunmuş; görmeyen, nursuz, açıkgözlerle önüne bakıyor; bir şeyleri dinliyor gibiydi. Meryem kendisine lanet etti: “Vcdansız kız! Utanmıyor musun? Sen evlenirsen kim annenin elinden tutacak? Kim banyo yaptıracak? Babam başımıza dert açacak düşüncelere kapılmasın diye kim evi derleyip toparlayacak? Tabii ki ağabeyim

annemin aciziyetinden konuşacak. Ne yani? Üstelik delikanlı, kız kardeşini istese bile o, 'Olmaz! Kız kardeşimin annemi düşünmesi lazım...' Bırakamaz!... Bırakmamalı evleneyim! Boşuna Bibi muradımı versin diye adak adadım. Böyle büyük bir bahtsızlığı koca evine götürmek olmaz ki...' (Dânişver, 2010, 63).

Yukarıda alıntılanan pasajda görüldüğü üzere Meryem iç dünyasında ciddi bir çatışma yaşar. Genç kız bir süre önce annesinin gören gözleri olacağına dair yemin etmiştir. Onu hiç yalnız bırakmayacağına söz vermiştir. Diğer yandan Meryem'in hayallerinden vazgeçmeye niyeti de yoktur. O, telli duvaklı bir gelin olacağı günü iple çekmektedir. Dânişver, Meryem'in iç dünyasındaki bu karmaşayı gözler önüne serer.

Dânişver, burada aile fertlerinin yaşadığı güç durumu okuyucuya hissettirmeyi başarır. Aile fertlerini birbirlerine sıkıca kenetleyen, her birinin yaşadığı çaresizlik duygusudur. Bir delikanlı olan Rıza, annesine ve kız kardeşine göz kulak olmak için evde kalmak zorundadır. Esasen o, hayatını başka memleketlerde sürdürmeyi çok ister. Fakat bu dileğini gerçeğe dönüştürmek için harekete geçemez. Yazar, Rıza'nın yaşadığı ikilemi okuyucuya gösterir. Meryem'in annesinin dileği ise çocuklarının yanından ayrılmamalarından ibarettir. Kadın, iki çocuğunun da gönüllerini hoş etmek ister ve onların iyi geçinmelerini temenni eder. Öyküdeki bireyler bir şeyleri yapmak isterler fakat bunun için cesaretleri yoktur ve herhangi bir irade gösteremezler. "Kara talih" in peşlerini bırakmadığını düşünürler. Bu durum metinde şöyle ifade edilir:

Anne her zamanki lafını tekrarladı:

-Meryem! Ağabeyin ne diyorsa "Baş üstüne!" de.

-Ben bir şey demedim ki, o eziyet ediyor.

-İyi de başımızda bir sürü talihsizlik var. Annemin gözlerinin görmesini ve senin evlenmeni ben de çok istiyorum. Siz de, bana engelsiniz! Sizler olmasaydınız ben şimdiye yedi dağı aşmıştım.

-Allah'ın izniyle de!

Talihsizlik kara bir bataklık gibi onları boğuyordu. Orada el ayak çırpıp birbirlerine deşiyor, birbirlerini incitiyor ve daha sonra birbirleri için üzüliyorlardı. Meryem abisi için öyle üzülmüştü ki neredeyse onu kucaklayıp başına basacaktı. Kendi kendine: "Beni de düşünüyor, beni de düşünüyor" dedi. Annesinin sesi onu kendine getirdi... (Dânişver, 2010, 69).)

Meryem'in ailesi gibi Şehri Bânû'nun türbesini ziyaret etmek isteyen başka insanlar da vardır. Bunlar kendilerini türbeye ulaştıracak bir otobüs kiralarlar. Yolculuk bir yaz gününde gerçekleşir. Yol, uzun ve meşakkatlidir; çünkü türbe şehrin dışındadır. Yolcuların kimisi zengindir, kimisi devlet erkânındandır, kimisi yoksuldur, kimisi askerdir, kimisi hastadır, kimisi yaşlıdır. Çok farklı statü ve kimliklere sahip olan bu insanlar ziyaret amacı etrafında birleşir, bütünleşirler. Hepsinin kabul olmasını ve dileklerinin gerçekleşmesini can u gönülden arzu ederler. Bu insanlar

umutludur. Şehrî Bânû'nun dualarına icabet etmesi hâlinde ellerindeki değerli şeyleri ona vereceklerine dair kendi kendilerine söz verirler.

Otobüs tıklım tıklımdır. Meryem, otobüse binerken kimsenin annesiyle ilgilenmemesine hayıflanır. Annesine karşı oldukça duyarlı olan Meryem, insanların umursamaz tavırlarına anlam veremez.

“Zorla da olsa annelerini otobüse bindirdiler; ama üçü de bindiğinde, oturacak bir yer kalmamıştı. Üstelik ardları sıra; “Ya Ali!” diyerek binmeye çalışan başka yolcular da vardı. Mazot ve ter kokusu birbirine karışmıştı. Şoförün sağ tarafındaki koltuğa bir asker oturmuş, elindeki şapkasıyla serinlemeye çalışıyordu. Onun sağında da tenekenin üzerine ilişmiş bir genç vardı. Meryem, çoğu kadın, ellerinde birer yelpaze bulunan otobüsteki yolculara baktı. Hiçbiri, en azından annelerine yer vermek için olsun, yerlerinden kıpırdamadı bile. “Ne kadar âciz bir hâlde olduğunu görmüyorlar mı! diye düşündü. Dönüp annesine bir göz attı; görmeyen açıkgözlerle, sakince dikilmişti. Yol arkadaşlarının seslerini dinler gibiydi. Şaşkın şaşkın koltukların arasına dikilmiş, kimseye bir şey söylemeye cesaret edemiyorlardı ki muavinin sesi duyuldu: “İlerler misiniz?” Meryem, annesinin elinden tutup otobüsün arkalarına doğru çekti. Bir an etrafına bakındı, ama abisini göremedi. Sonra onu, tenekenin üzerine ilişmiş gencin yanında oturuyor görünce şaşırdı. Yazık! Artık annesini tenekenin üzerine oturamayacaktı” (Dânişver, 2010, 66).

Çok iyi bir gözlemci olan Dânişver, bu öyküsünde de gözleme geniş yer ayırır. Öykü kişilerinin dış görünüşlerinden duygu durumlarına kadar derinlemesine analizler yapar. Okuyucunun çok farklı konumlardaki insanların bir arada olma sebepleri üzerine zihin yormasını ister. Kalabalık kabile saatler sonra bir dağın eteğinde bulunan türbeye ulaşır. Meryem çevresini meraklı gözlerle inceler. Ziyaretçiler arasında şık kıyafetli, varlıklı kadınların da bulunduğunu görür. Genç kız bu durumu hayretle karşılar.

“Bazı yolcular ellerindeki fenerlerle geceleme için münasip bir yer arıyorlardı. Asker, şapkasını başına takmış, elindeki gaz lambasını yakıyordu. Birkaç kadın düzgün ve yeni çadorlarını örtünmüş, yüzlerini sıkıca kapatmış, askerın etrafında toplanmışlardı. Meryem’in abisi tozlu, büyük bir çadırı sırtına yüklemiş, arkalarından geliyordu. Meryem, abisinin kolundan tutup sığı ve:

-Ağabey, baksana! Sanırım bu kadınlar zengin olmalılar, dedi.

Annesi sordu:

-Yavrum, nasıllar ki?

Meryem annesini kırmak istemiyordu; ne de olsa kendi gözleri annesinin de gözleriydi.

-Örtündükleri çorapları yepyeni; askerın bir elinde büyük bir çanta, bir elinde de gaz lambası var. Birisinin boyu çok uzun; çadorunun içinde servi gibi duruyor.

Abisi:

-Neden bu kırık dökük arabayla geldiler öyleyse? diye sordu.

Meryem:

-Kesin tanınmak istemiyorlardır, dedi.

Annesi:

-Yok canım! İnsan ziyaret yolunda ne kadar sıkıntı çekerse, ecri o kadar çok olur, dedi.

Tekrar abisinin sesi duyuldu:

-Bunların her şeyi var zaten, daha ne istiyorlar ki?! ((Dânişver, 2010, 68).

Bu arada uzun boylu, genç ve yakışıklı bir asker, Meryem'in dikkatini çeker. Genç kız hemen evlilik hülyalarına dalar. Ağabeyi Rıza'nın bu gençle sohbet ettiğini görünce çok mutlu olur. Bunu kendisi için bir gelişme olarak addeder (Dânişver, 2010, 65).

Otobüs yolculuğu esnasında Meryem'in annesine yer veren yaşlı kadın, gelininin çocuğu olmadığı için dertlendiğini, bu nedenle dilek dileyeceğini söyler. Çok sayıda çocuğu olan bir çift de türbe ziyaretine gelir. Onların dilekleri ise artık çocuklarının olmaması yönündedir. Fakat bu ailenin küçük çocuğu yakınlardaki nehre düşer ve boğulmaktan son anda kurtulur. Karı-koca, nankörlük ettiklerini düşünür ve Allah'tan af diler (Dânişver, 2010, 80).

Meryem'in annesi ile gelininin çocuk sahibi olmamasından mustarip olan yaşlı kadın türbe ziyareti esnasında yakınlaşırlar. Bu samimiyetten cesaret alan yaşlı kadın, Meryem'i, gelininin üzerine kuma olarak almayı teklif eder. Meryem'in annesi bu teklif karşısında çok öfkelenir. Kızını ateşe atamayacağını söyler. Telli duvaklı gelin olma hayalleri kuran Meryem ise büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Anne-kız bu vesileyle birbirlerine daha güçlü bir şekilde bağlanırlar.

Sonuç

Sîmîn Dânişver, "Bibi Şehrbanu" isimli öyküsünde bir türbe ziyaretini konu eder. Öykü, bu yönüyle sosyo-kültürel bir mahiyet arz eder. Dânişver, İranlıların türbe ziyareti geleneğinden yola çıkarak modern bireyin açmazlarına eğilir. Analiz gücü yüksek olan sanatçı, insanları sosyolojik ve psikolojik açıdan değerlendirerek tahlil eder. Öyküde farklı kimlik ve statülere mensup çok sayıda insan ortak bir amaç etrafında toplanırlar. Kutsal bir zat olarak kabul ettikleri Şehr Banu'nun dileklerini geri çevirmeyeceğine inanırlar. Zengin, fakir, genç, yaşlı onlarca insan dileklerinin kabul olması için yaz sığağında zorlu bir yolculuğa göğüs gererler. Dertlerine derman olması umuduyla Şehr Banu'nun türbesine varıp dua ederler.

Dânişver, öyküde toplu olarak yapılan kalabalık bir ziyareti gözler önüne sererken bireylerin iç dünyalarında cereyan eden duygusal çatışmalara yoğunlaşır. İnsanların yaşadığı hayal kırıklıklarını ortaya koyar.

Türbe ziyaretine gelen insanların başlarından çeşitli hadiseler geçer. Meryem, evlilik hayalleri kurarken kendisine gelen kumalık teklifiyle şaşkına döner. Geçim sıkıntısı

sebebiyle artık çocuklarının olmasını istemeyen karı-kocanın küçük çocuğu ölümden son anda kurtulur. Sanatçı, bu yolla insanların içinde buldukları koşullara şükretmeleri gerektiğini vurgular. Meryem'e gelen kumalık teklifi, Meryem'in annesi ve ağabeyiyle olan ilişkisinin güçlenmesine vesile olur. Aile fertleri bir daha hiç ayrılmamak üzere sıkıca kenetlenirler.

Kaynakça

- Âbidînî, H. M. (2002). *İran Öykü ve Romanının Yüzyılı I*. (Çev. D. Örs). Ankara: Nüsha.
- Âbidînî, H. M. (2018). *İran Öyküleri*. (Çev. Z. Özel). İstanbul: Erdem.
- Aktaş, H. (2023). Tarihi Bir Figür Olarak Hz. Hüseyin'in Eşi: Şehri Bânû, *Eskiye*, (48), 223-238.
- Başlı, H. (2010). *İsmâil Fasîh'in Hayatı, Eserleri Ve Modern İran Edebiyatındaki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiftçi, H. ve Uzunoğlu, E. (2017). Sîmîn-i Dânişver'in Sokağın Geçmişi Adlı Hikâyesinin İncelenmesi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (58), 61-66.
- Dânişver, S. (2010). *Cennet Gibi Şehir* (Çev. H. Y. Aslan). İstanbul: Ağaç.
- Gökteke, G. C. (2019). *Sîmîn Dânişver'in "Kime Selam Vereyim?" Kitabındaki Hikâyelerin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökteke, G. C. (2019). Sîmîn Dânişver'in "Kime Selam Vereyim?" Adlı Hikâye Mecmuasında Bulunan Hikâyelerinde Kadın İmgesi, *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 1(19), 77-84.
- Günay, Ü. (2003). Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(15), 5-36.
- Kanar, M. (1998). *Hikâye. D. İ. A.* (C. 17, ss. 485-487). İstanbul: T.D.V.
- Kanar, M. (1999). *Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*. İstanbul: İletişim.
- Kanar, M. (1999). *Çağdaş İran Öyküleri*. İstanbul: Kaknüs.
- Karacoşkun, M. D. (2012). Dile Benden Ne Dilersen: Türbe Ziyareti Ve Dileklerine Sosyopsikolojik Çözümlemeler. *İslami İlimler Dergisi*, 7(13), 69-121.

- Majidi, R. (2017). *Kadın Meselesi Bağlamında Sevgi Soysal Ve Simin Danişver'in Romanlarında Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Muhammed'i İsti'lâmî (t.y). *Modern İran Edebiyatına Giriş* (Çev. M. Kanar). İstanbul: Çantay.
- Özbolat, A. (2014). Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği. *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (70), 121-138.
- Uzunoglu, E. (2012). *Sîmîn-i Dânişver'in Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği Ve Şehrî Çûn Bihîşt Adlı Hikâye Kitabının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazıcı, H. (1998). Hikâye. *D. İ. A.* (C. 17, ss. 479-485). İstanbul: T.D.V.

12. İşlevsel Halk Bilimi Kuramı Bağlamında Bulgaristan'dan Gebze ve Çevresine Gelen Türk Göçmenlerinin Mânileri ve Mâni Söyleme Gelenekleri

Manis of Turkish Immigrants Who Came to Gebze and Its Surroundings from Bulgaria and The Traditions of Saying Mâni in The Context of Functional Follogic Theory

Mustafa USTA¹

Giriş

Bir toplumun kültürü ve değerlerinin neler olduğu, neye sevinip neye üzüldüğü, nasıl vakit geçirdiği sorularına verilecek cevaplar, toplumların geleceklerini inşa etmesinde büyük önem taşır. Çünkü gelecek dün ve bugünün ürünüdür. Bu açıdan geçmişinden kopuk bir kolektif kimlik, asimile olmakla karşı karşıya kalabilir. Nitekim Bulgaristan sınırları içerisinde yaşayan Türkler de dönemin hükümeti tarafından çeşitli baskılarla geçmişinden koparılmak istenmiş, Bulgarlaştırılarak Müslüman ve Türk kimlikleri unutturulmaya çalışılmıştır.

1950'li yıllarla birlikte Bulgaristan hükümetinin “tek ulus” siyasetinin önünde engel olarak gördüğü Türkler; göçe zorlanmıştır (Çolak, 2013, 13). 1985 itibarıyla da Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasını zorla Türkleştirdiği söylemi yaygınlaştırılmaya çalışılmış. Türk ve Müslümanların Bulgar olduğu iddia edilerek “ulusal yeniden doğuş süreci” başlatılmıştır (Vasileva, 1992, s. 345-146).

1980'den 1990'a kadar Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türklerin kendi inanç ve değerleri doğrultusunda millî ve dinî günlerini yaşamalarına, türkü ve mâni söyleme geleneği, saya oyunu gibi kültürlerinin parçası olan törenleri ya da ürünleri icra etmelerine müsaade edilmediği tespit edilmiştir. Bulgaristan Türkleri, kimliklerini koruma mücadelesi vermişler ancak imkânsızlıklardan dolayı bu mücadeleleri yetersiz kalmıştır. Görüşülen kaynak kişilerden yetmiş yaşın altında olanların halk bilimi unsurlarına dair sorulan sorulara “Bunu eskiler bilir.” şeklinde cevap vermeleri, yaşanan baskının çarpıcı bir sonucudur.

Bir toplumun kimliğini oluşturan en temel unsurun kültür olmasından hareketle bu çalışmada Bulgaristan Türklerinin somut olmayan kültürel miraslarından biri olan mâni söyleme gelenekleri kayıt altına alınıp gelenek çerçevesinde söylenen mânilerin işlevlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

¹ Dr., Özel Adem Ceylan Final Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (Kocaeli, Türkiye), mustafa.usta@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3080-8468

Kavramsal Çerçeve

Anonim halk şiiri nazım şekillerinden olan mâniler, kısa ve öz anlatımlarıyla dikkat çeker. Bu edebî ürünün özel bir söyleyeni yoktur. Sözlü gelenek ortamında kişilerin birbirinden duyması yoluyla herkes tarafından rahatlıkla söylenebilir.

Mâni kelimesi; ülkemizin farklı bölgelerinde mâna, me'âni, hoyrat, karşı-beri gibi kelimelerle karşılaşılırken diğer Türk topluluklarında da bayatı, mahni, mane, koşuk, hoyrat, aytıpa, aytıspa, ülenek ve çinik gibi kelimelerle karşılaşılır (Boratav, 2013, s. 192; Gözaydın, 2013, s. 3; Kaya, 2021, s. 40; Akalın ve Şimşek, s. 2003, 256). Dört dizeden oluşan mâniler, genellikle yedili hece ölçüsü kullanılarak “aaxa” şeklinde kafiyeleir. Çoğu kez doldurma olan ilk dize, sonraki dizelere hazırlık yapılmasına olanak sağlarken son iki dize, asıl söylenmek istenen mesajı içerir. Bu tür mâniler, “tam mâni” olarak adlandırılır. Tam mâninin dışında kesik mâni, artık mâni ve deyiş mâni çeşitleri de vardır (Boratav, 2013, s. 192; Gözaydın, 2013, s. 3-21; Elçin, 2004, s. 181; Onay, 1996, s. 89-91; Kaya, 2001, s. 66-75).

Türk kültürü içerisinde mâniler başta dinî günler (ramazan, bayram vb.) olmak üzere Hıdrellez ve Nevruz gibi şenliklerde, kahvehanelerde, genç kız ve erkekler arasındaki söylencelerde, köy seyirlik oyunları ve saya gezmelerinde icra edilir (Başgöz, 1986, s. 230; Kaya, 2021, s. 49). Bu bakımdan mâniler; alelade bir ortamda değil, belirli zaman ve mekânda söylenir. Pertev Naili Boratav (2013, s. 198), mânilerin söylenmesine vesile olan yerleri ve şartları şöyle sıralar: niyet - fal (yorum) mânileri, sevda mânileri, iş mânileri, bekçi ve davulcu mânileri, İstanbul'da bazı sokak satıcılarının mânileri, İstanbul meydan kahvehanelerinin cinaslı mânileri, Doğu Anadolu'da hikâye mânileri ve mektup mânileri. Doğan Kaya (2021, s. 61-62) ise mânileri yapılarına göre, hazırlanış ve uygulanışlarına göre, son olarak da konularına göre sınıflar. Bulgaristan Türklerinin mânileri üzerine en kapsamlı çalışmalardan birini yapan İbrahim Özkan (2008, s. 272-294), önceden yazıya geçirilmiş olan ve kendisinin derlemiş olduğu mâniler üzerinden şu sınıflamayı yapar: aşk ve sevgi mânileri, ayrılık, gurbet mânileri, Hıdrellez mânileri, intizar, ilenme mânileri, askerlik mânileri, dinle ilgili mâniler, davulcu mânileri, gelin-kaynana mânileri, mizah mânileri, okul ve öğrencilikle ilgili mâniler, göç mânileri, ideolojik ve yönetim sistemleriyle ilgili mâniler, avcı mânileri, çeşitli mâniler.

Kapsam ve Yöntem

Bulgaristan Türkleri, 1989 yılındaki zorunlu göçte başta Marmara Bölgesi'ndeki şehirler olmak üzere farklı bölgelerdeki şehirlere yerleşmişlerdir (K.1, K.2, K.3, vd.). Çalışmanın kapsamı Kocaeli'nin Gebze ilçesi ve çevresiyle sınırlandırılmış, kaynak kişiler de Bulgaristan'da doğup bu bölgeye göç eden kişilerden seçilmiştir. Mâni söyleme geleneğinin günümüzde zayıflamasından dolayı doğal ortamda gözlem

yapılamamıştır. Bu sebeple geçmişte bu geleneği gören ve uygulayan kişilerle mülakatlar yapılmış, mâni ve mâni söyleme geleneğine dair bilgiler derlenmiştir. Daha sonra derlenen mâniler “işlevsel halk bilimi kuramı” çerçevesinde incelenmiştir.

İşlevsel halk bilimi kuramının temelleri Franz Boas’ın öğrencileriyle yaptığı çalışmalarla atılmıştır (Herskovits, 1973). Geçmişte antropoloji eğilimli halk bilimciler olarak da ifade edilen B. Malinowski, A. Reginald Radcliffe-Brown, R. Thurnwald ve Ruth Benedict bu kuramın kurucuları arasındadır (Çobanoğlu, 2016, s. 267-268; Ekici, 2020, s. 124). Kurama göre metni anlamlı kılan bağlamdır (Bkz. Malinowski, 1992, 24-26). Bu açıdan söylenme amacına ve icra edilen ortama göre halk bilimi ürünlerinin çeşitli işlevleri yerine getirdiği söylenebilir. Mâniler üzerinden bu işlevlerin tespiti için çalışmada işlevsel halk bilimi kuramcılarında olan William Bascom’un (2005, s. 137-142) ortaya koyduğu şu dört işlev esas alınmıştır: Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi, değerlere, toplum kurumlarına ve törenlere destek verme, eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılması eğitilmesi işlevi, toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması.

Sözlü ürün olan mâniler üzerinde inceleme yapabilmek için öncelikle mânilerin hangi toplumsal kurum ya da alanda icra edildiği tespit edilmeye çalışılmış, kaynak kişilerin mâni söylenme sebepleri belirlenmiştir. Daha sonra da dört alt başlıkta tasnif edilen mâniler, elde edilen veriler doğrultusunda detaylı olarak incelenmiştir.

1. Bulgaristan Türklerinde Mâni Söyleme Geleneği

Bulgaristan Türkleri, geniş bir sözlü edebiyat kültürüne sahiptir. Özellikle nazma dayalı türlerin yaygın bir şekilde halk arasında söylendiği görülmektedir. Bunlar içerisinde önemli bir yere sahip olan nazım şekillerinden biri de mânilerdir. Çalışmanın bu bölümünde Bulgaristan’dan Gebze ve çevresine göç eden Türklerin mâni söyleme gelenekleri üzerinde durulacaktır. Bölgede herkesin mâni olarak adlandırdığı bu nazım şekli, halk arasında belli bir yaşın üstündeki kişiler tarafından bilinmektedir. Derlediğimiz mânilerin büyük çoğunluğu; tam mâni türündedir ve bu mâniler genellikle yedili hece ölçüsüyle, aaxa şeklindeki kafiye düzeniyle söylenmiştir. Bununla birlikte bazı mânilerin sekizli hece ölçüsüyle ya da serbest ölçüyle söylendiği görülmüş, bazı mânilerin de aaxa kâfiye düzenine uymadığı belirlenmiştir. Özellikle ramazan mânilerinde tam mâni düzenine uyulmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum konunun yapıdan daha çok önemsenmesi ya da zamanla anlatıcının mâninin aslını unutmaması ile açıklanabilir.

Doğan Kaya, Bulgaristan mânilerinin çoğunlukla sevgi konulu olduğunu bu yönüyle ve şekil itibarıyla Türkiye’deki mânilerle benzerlik gösterdiğini söyler (Kaya, 2021, s.

146). Bizler de derlemiş olduğumuz mânileri konuları açısından şu şekilde tasnif edebiliriz: sevgi ve hasret konulu mâniler, dinî ve ahlâkî nasihat konulu mâniler, dua ve beddua konulu mâniler, alay ve tenkit konulu mâniler.

Yapılan derlemeler sonucunda kaynak kişilerin mânileri çoğunlukla birinden duyduğu öğrenilmiştir. Nasıl öğrendikleri, sorulduğunda da büyüklerinden ya da akranlarından tekrar tekrar duymak suretiyle ezberlediklerini söylemişlerdir. Bununla birlikte bağlama bağı olarak irticalen mâni söyleyen kişiler de vardır. Hatta K.2, derleme sırasında kızının ve benim adımı kullanarak bağlama uygun mâni söylemiştir.

Bulgaristan Türkleri, Hıdrellez gibi bahar şenliklerinde, toplumsal ekonomik kurumun bir parçası olan iş yerlerinde, tarlalarda, dinî kurumun devamlılığı noktasında ramazan gecelerinde ve bayramlarda, çok nadir olarak da saya gezmelerinde mâniler söyler (K.1, K.2, K.3, K.4, K.5). Bu mâniler, ramazan davulcuları tarafından söylenebileceği gibi tarlada çalışan genç kızlar tarafından da söylenebilir. Herkesin mâni söyleyip söyleyemeyeceğini sorduğumuzda K.1, göçmenlerin hepsinin mâni söyleyebileceğini ifade etmiştir.

M. Ali Yolcu, Balıkesir mânileri üzerine hazırlamış olduğu tezinde kadın icracıların bireysel, erkek icracıların ise toplumsal konularda mâniler söylediğini aktarır (Yolcu, 2011a, s. 181). Benzer durum Bulgaristan Türklerinin mânileri için de geçerlidir. Derleme sırasında kaynak kişiler ramazan ve saya mânilerinin erkekler tarafından icra edildiği bilgisini vermişlerdir. Bununla birlikte kadınların daha çok mâni bildiği ve icra ettiği gözlemlenmiştir.

Derlenen mânilerin gerek yapı gerek konu bakımından Anadolu'daki mânilerle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edilmesiyle birlikte etkileşim daha da artmış mânilerde "Sakarya" gibi Anadolu illerine de yer verilmiştir. Ancak teknolojik gelişmeler ve yeni hayat düzeniyle birlikte mâniler unutulmaya başlanmış, icra ortamları gündün güne azalmıştır.

2. Bulgaristan'dan Gebze ve Çevresine Göçen Türklerinin Söyledikleri Mânileri Bağlamsal İşlevleri

Farklı bağlamlarda söylenebilen mâniler, söyleyenlerin ve dinleyenlerin birbirleriyle etkileşim içinde oldukları iletişimsel bir sürecin ürünüdür. İcracının ve dinleyenlerin bir araya gelmesi de bu sözlü ürünün toplumdaki işleviyle ilgilidir.

Metin Ekici'ye göre işlevsel yöntem metinden ziyade metni meydana getiren bağlamı esas alır. Bu kuram esas alınarak yapılan bir çalışmada metni icra edenin bu ürünü niçin icra ettiği ve kullandığı, dinleyenlerin de neden dinlediği ve kullandığı sorularına cevaplar aranır (Ekici, 2013, 2020, s. 124). Bu sorulardan hareketle

çalışmada Bulgaristan Türkleri tarafından söylenen mânilerin işlevleri alt başlıklar halinde incelenmiştir. İnceleme sırasında her mânîye sırasıyla numara verilmiş, en sonunda da değerlendirmeler yapılmıştır.

2.1. Hoşça Vakit Geçirme, Eğlenme ve Eğlendirme İşlevi

Topluluklar, sözlü kültür ortamında küçük ya da büyük gruplar halinde çeşitli sebeplerle bir araya geldiklerinde eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek için masal ve halk hikâyesi gibi anlatılar anlatır; mânî ve türkü gibi şiirler icra ederler. Özellikle içinde mizahî unsurlar barındıran ya da ritmik yapısıyla dans etme meyli oluşturan ürünler, hoşça vakit geçirmek için sıklıkla tercih edilir. Bulgaristan Türklerinin de akşamları köy odalarında, çalıştıkları tarlada, düğünlerde ya da bayram gibi bazı özel günlerde bu işlevle mânîler söylediği belirlenmiştir. Kadınlar, geçmişte kına gecelerinde ya da herhangi bir günde akşamları köy odaları ya da müsait evlerde bir araya gelerek türkü ve mânîler söyleyip eğlenirler.

On sekiz hanelik bir köyde² yaşadığını söyleyen K.1, akşamları köyün camisinin yanındaki boş odada tüm genç kızların toplanıp dâre (tef) veya davul eşliğinde türkü ve mânî söylediklerini aktarmıştır. Bu bağlamda icra edilen mânîler şunlardır:

(1)

Denize dalan bilir,
Güzeli saran bilir.
Güzeli sarmayanlar
Dünyayı yalan bilir (K.1).

(2)

Dere dibinde bakla
Otur dibinde topla.
Yolladığım mektubu
Kimselere okutma! (K.1).

(3)

Dere baştan bulanır.
Gönlüm dağ dolanır.
Al be yârim sevdanı
Buna can mı dayanır (K.1).

² İmamlar Köyü

(4)

Mendili eline
Mendil verdim yârime
Kara kına yolladım
Girmede ellerine? (K.1).

(5)

Denize dalan balık
Okkalıktır okkalık.
Benim bir tane yârim var
Sopalıktır, sopalık (K.1).

(6)

...
Saçları demet urgamı gibi,
Biz yârimle ikimiz
Haşlama fidan gibi. (K.1)

(7)

Eski caminin penceresi,
Yeni caminin çerçevesi.
Çok uyumayın mari (seslenme) anneler
Yandı pilav tenceresi. (K.3)

(8)

Mâni mâni hangisi?
Benim yârim hangisi?
Orta boylu top zülüflü
Şimdi gelir kendisi (K.5).

(9)

Mânici başı mısın?
Cevahir taşı mısın?

Birkaç mâni yazarsam
Cebinde taşır mısın?³ (K.5).

Eğlence ortamlarında söylenen bu mâniler, ritmik yapıyla söylendikleri için daha hareketlidir. İçerik açısından da sevgi konulu olup dinleyenlerin ve söyleyenlerin eğlenip dans etmesine zemin hazırlamaktadır. Nitekim K.1, burada söyledikleri mâniler ve türkülerle danslar ettiklerini aktarmıştır.

Bulgaristan Türklerinin mâni söyledikleri bir diğer ortam tarladır. İbrahim Özkan (2008, s. 293) yapmış olduğu derlemede yaşlı kadınların “*Ha bakalım, şimdi karşılıklı mânilesin, mâniler atın birbirinize*” diyerek genç kızları gruplara ayırıp yarıştırdıklarını aktarır. Özkan, genç kızların farklı mahallelerden olması durumunda mâni atmanın ciddi bir yarışa döndüğünü söyler.

Kaynak kişilerimizden A.2 de genç kızların, tütün hasadı yaparken birbirilerine mâni attıklarını, söylenen bu mânilere mutlaka karşılık verilmesi gerektiğini aksi hâlde o kişiyle alay edileceğini ifade etmiştir. Bu türden mânilerden bazıları şunlardır:

(10)
Topun gümbürtüsüne
Uyandım yar sesine
Benim yârim işliyor
Gice ismenesinde. (K.1)

(11)
Entarisi pembeden,
Pek yakıştı giymeden.
Yaktın kül ettin beni,
On beşime girmeden (K.2).

(12)
Mânici başı mısın?
Cebrail taşı mısın?
Sana bir resim versem
Kalbinde taşır mısın? (K.2)

³ Bu mâni aynı şekilde İbrahim Özkan (2020, s. 20) tarafından da derlenmiştir. Anadolu’da da farklı varyantını görmek mümkündür. Örneğin M. Ali Yolcu (2011b, s. 97), Balıkesir’de derlemiştir. Farklı olan son iki düze şu şekildedir: “*Sana mani söylesem /Ömrünce taşır mısın?*”

(13)

Konsolumda şişem yok,
Kırmızı menekşem yok.
Benim yârim burada yok,
Onun için neşem yok (K.2).

(14)

Bir dalda iki kiraz,
Biri al biri beyaz.
Kâtip kölen olayım,
Bir güzel de bana yaz (K.2).

(15)

Koca tarlanın otu,
Aldı beni bir korku.
Kime bahane bulduysam
Bir gün kaderim oldu (K.2).

Fatih Ege Çıldır, fıkraların eğlenme ve eğlendirme işlevini açıklarken hayatın olağan akışı içerisinde insanların hoşça vakit geçirme arzularından bahseder. Eğlenmeyi de sosyal hayatın getirdiği zorlukları azaltma güdüsüyle ilişkilendirir (Ege, 2022, s. 89). Yukarıda yer alan mâniler de yoğun iş temposundan bunalan genç kızların tarla işlerini eğlenceli hale getirmek için söyledikleri mânilerden oluşur. Bu mâniler, ağırlıklı olarak sevgi üzerinedir. Ancak mâniler atışmaya dayalı söylenince meydan okuma ya da üstünlük sağlama üzerine de inşa edilebilmektedir. Örneğin aşağıdaki mâniler bu türdendir:

(16)

Ha izliyor izliyor
Damda inek izliyor.
Şu Cansu'ya⁴ baksana
Kavak ağacına benziyor (K.1)

(17)

Tarlaya ekтім soğan

⁴ Burada kiminle atışılıyorsa onun adı söylenir (K. 2).

Soğanın parçası yok
Gelmiş beni istiyor.
Pantolon paçası yok (K.2).

(18)

Türküm takarım,
Şimşek gibi çakarım.
Bana yanlış yapanın
Mezarını kazarım (K.2).

Sıkıntılı ya da zor şartlar altında yaşamını sürdüren bireyler çeşitli sebeplerle üstün konuma geçtiklerinde mutlu olurlar. Yukarıdaki mânilerde de icracı kendisini kızlar içerisinde üstün bir noktaya koyar. Örneğin “16” ve “17” numaralı mânilerde muhatap küçük duruma düşürülürken icracı kendisini bunun dışında tutup eğlenceli bir ortam oluşturur. “18” numaralı mânide ise çeşitli baskılara maruz kalmasına rağmen Türklüğünü ön plana çıkarıp gücünü dile getirerek hem kendini hem de dinleyenleri rahatlatır.

Yukarıdaki değerlendirmelerimiz, Aristoteles’in gülmenin güçsüzlüklere ve çirkinlere karşılık doğduğu (Coughlin, 2002, s. 19) teziyle örtüşmektedir. Bulgaristan Türkleri arasında bunun bir başka örneği damat ve gelinlere yapılan şakalarda görülür.

Bayramlarda kayınvalidesi ve kayınpederiyle bayramlaşmak için gelen damatlara – nadir olarak gelinlere- mâniler atılır. Mâni söyledikten sonra da herkes damada ve söylenen mâniye güler. Bazen de damadın ayakkabısını saklama, oturacağı yere hindi kursağı koyma gibi çeşitli oyunlar oynanır. Bu şekilde damada sataşılıp eğlenilir. Damatlar ise tüm bu yapılanlara karşılık vermez (K.1 ve K.7). Bu ortamlarda söylendiği tespit edilen mâniler ise şunlardır:

(19)

Hay içdesi içdesi
Mürve yengemin bidesi (pidesi)
Mürve yengemin güvesi
Güvelerin dedesi⁵. (K.1).

(20)

⁵ Damatlara söylenir.

Yumurtamın sarısı
Yere düştü yarısı.
Kol kola gidiyorlar
Ne hayırsız garısı.⁶ (K.1).

Bu mânilere hem içerik hem de bağlam açısından baktığımızda damat ya da gelinle alay etmenin merkeze alındığını görürüz. Zihnimiz, bir düzene alışıktır. Bu düzenin dışına çıkıldığını ima eden sözler, eğlenceyi de beraberinde getirir. K.1 ve K.7'nin anlattıklarından hareketle çocuklar, köye bayramlaşmak için gelen damat ve geline zihindeki algının dışında yakıştırmalar içeren mâniler söyler. Topluca söylenen bu mâniler, alkış ritmiyle desteklenerek eğlence ortamı oluşturulur. Dolayısıyla eğlenmek için küçük duruma düşürme söz konusudur.

Pervin Ergun, geçmişteki birçok ritüelin zamanla anlamını yitirerek eğlence işleviyle icra edildiğine dikkat çeker (Ergun, 2014, s. 123). Tiyatro ve şiir gibi türlerin dinî ritüellerden doğması Ergun'un bu görüşünü destekler niteliktedir. Bununla birlikte sosyalleşme ve problemlerden uzaklaşma gibi amaçlarla eğlencelerin düzenlendiği de bir gerçektir.

Bulgaristan Türkleri üzerinden bir değerlendirme yapıldığında eğlencenin önemli bir yer teşkil ettiği görülür. Kaynak kişilerin tamamı fırsat bulunan her anda, özellikle akşam vakitlerinde, eğlenmek için çeşitli etkinliklerin yapıldığını aktarmışlardır. K.6'ya mânileri niçin söylediklerini sorduğumuzda anneannesinden aktarmış olduğu "Cümbüş olsun diye." cevabı eğlencenin temel amaç olduğunun bir göstergesidir. Bu açıdan mâniler, özellikle kadınlar arasında yapılan eğlencelerin bir parçası olurken bir taraftan da eğlenmeyi sağlayan temel unsurlardan biri konumundadır.

2.2. Değerlere, Toplumun Kurumlarına ve Törenlerine Destek Verme İşlevi

Bireylerin bir araya gelmesiyle birlikte meydana gelen topluluklar, kendi inançları doğrultusunda ortak değerlere ve törenlere sahip olurlar. Oluşturulan kurum ve değerlerin yeni nesillere aktarılması ya da canlı tutulması ise başta dil aracılığıyla sağlanır. Yazılı kültürün yaygın olmadığı zamanlarda bireyler, toplumun en küçük kurumu olan aileden sözlü ürünler aracılığıyla kendi değerlerini ve törenlerini öğrenip belirli aralıklarla öğrendiklerini tekrar ederler. Bu uygulamaların temel parçalarından biri de mânilerdir. Bulgaristan Türkleri; Hıdrellez törenini, ramazanda sahura uyandırmayı ve saya oyununu icra ederken hep mânilerden

⁶ Gelinlere söylenir.

yararlanırlar. Dolayısıyla gelenek içinde mâninin bağlamsal işlevlerinden biri de kültürün bir parçası olan törenlerin ve ritüellerin aktarımını sağlamaktır.

Mâni icra edilen ortamların başında Hıdrellez gelir. İbrahim Özkan, bu bölgede Hıdrellez’le mâninin neredeyse aynı anlamda kullanıldığına dikkat çeker (Özkan, 2008, s. 284). Bulgaristan Türkleri, bu özel günü kutlamak için hazırlıklara bir gün öncesinden başlarlar. Öncelikle yedi yerden alınan su, bir kofö (kova) içinde toplanır. Daha sonra söğüt dalı, kızılçık dalı ve ısırgan otu toplanır. Bu işlemler yapıldıktan sonra ritüellere başlanır. Bu ritüeller, sağaltıcı niteliktedir. Örneğin beli ağrıyan birisi “Sen beni vursana.” der. Bir başka kişi üç kere onun topladığı dal ya da otlanın beline vurur. Her temsili vuruşta vuran kişi “Ağrıyor mu?” diye sorarken beli ağrıyan kişi de “Ağrımıyor.” der. Genellikle kadınlar arasında yapıldığı görülen bu uygulamalar, evin sinekten korunması için de icra edilir. Toplanan dal ya da otlar ıslatılıp evin içinde kovma hareketi yapılır. Evdeki bir kadın “Ne kovuyorsun?” diye sorarken dal ya da otu elinde tutan kadın, “Sinek kovuyorum.” sözleriyle ona karşılık verir. Bu şekilde temsili olarak evden sinek kovulur. Bu yapırsa o yaz eve sinek girmez. Sonra da toplanan dal ya da otlar kapıya asılır. Kimin evi müsaitse orada toplanılıp bereketli olsun diye toplanan dalın bir kısmı ve martaval otu⁷, ısırgan otu, kekik, gül ve çeşitli çiçekler⁸ akşamdan su doldurulan kovanın içine konur. Ayrıca çevrede bulunan kadınlar, yüzük gibi kendine ait özel eşyaları kovanın içine koyduktan sonra kova, akşamdan gül⁹ dibine bırakılır. Sabah olduğunda kadınlar toplanır. İçlerinden kocası olmayan bir kadın büyük bir bezle üstünü kapatıp “Ben arıyorum içinde ne var?” diyerek elini kovanın içine sokar. Kimin eşyasını kovanın içinden çıkarırsa ona “Sana bu çıktı.” deyip mâni söyler ve kişisel eşyasını ona teslim eder (K.1)¹⁰.

P. Naili Boratav (2013, s. 196) Türk kültürü içinde özellikle Hıdrellez gibi bahar bayramlarında ya da kış gecelerinde bu türden mânilerin söylendiğini ifade edip bu mânileri “*niyet mânileri*” olarak adlandırır. Kişiler için söylenen mânilerin iyiye veya kötüye yorumlanarak evlenme ve gönül işleri üzerine söylendiğini ifade eden Boratav, bu mânilerin çoğu kez genç kızlar arasında icra edildiğini aktarır. Doğan Kaya (2021, s. 76), dilek mânilerinin geleceği bilmekten çok dileğin gerçekleşmesini murat etmek olduğunu söyler. Hikmet Dizdaroğlu (1969, s. 67) ve Erman Artun da

⁷ Pertev N. Boratav (2013, s. 196) ve Doğan Kaya (2021, s. 50) Hıdrellez gibi bahar mânilerine bölgelere göre “mantıvar, martaval, vartivor” gibi isimler verildiğini söyler. K.1’in kullandığı martaval kelimesi ile Boratav’ın aktardığı kelimelerin benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Muhtemelen baharın bir simgesi olması yönüyle Haskovo bölgesinde Türkler tarafından bu ot, martaval olarak adlandırılmıştır.

⁸ K.1, özellikle çiçek açan ve kokulu otlar koyduklarını söyler.

⁹ Bulgaristan Türklerinde gülün önemli bir sembol olduğu belirlenmiştir. Nevruz kutlamaları sırasında gül dibine murat edilen araba ya da ev çizme geleneği de (K.6) bunun bir diğer göstergesidir

¹⁰ Bulgaristan Türklerinin Hıdrellez gelenekleri üzerine detaylı bilgi için Bkz. Özkan, 2020.

(2000, s. 212-2013) mânilerin daha çok kızlar /kadınlar arasında söylendiğine dikkat çeker.

Bulgaristan Türklerinde mâni söyleyen kişi özel bir anlatıcı değildir. Kaynak kişilere sorduğumuzda hepsi de herhangi bir kişinin mâni söyleyebileceğini aktarmıştır. Meseleye Hıdrellez'deki niyet mânileri özelinde baktığımızda söylenen mâninin gerçekleşeceğine inanılması doğrudan anlatıcıyla ilgili değildir. Çünkü anlatıcıya kutsiyet atfedecek bir durum söz konusu değildir. Bu açıdan mâniye inanılması doğrudan doğruya ritüelle ilgilidir.

Hazreti Hızır'ın dolaştığı yerlerin yeşillenmesi ve bunun da baharla ilişkilendirilerek şifanın kaynağı olarak görülmesi Türk kültüründe yaygın bir inanıştır. Buna bağlı olarak bu dönemde çeşitli otlar toplanılıp yenilir (Güngör, 1956 s. 61). Yine şamanlığa geçiş için yapılan kutsama törenlerinde su ve suyun içine çeşitli ot ve eşyalar koyulur (Czaplicka, 2023, s. 32). Bulgaristan Türkleri de daha çok bahtın açılmasına yönelik baharı simgeleyen otlar toplayarak bir nevi suyu ve içindekileri kutsar. Ritüelin önemli esaslarından biri de yedi¹¹ farklı yerlerden su toplanmasıdır. Bilindiği üzere Hıdrellez Hz. Hızır ve İlyas'ın buluşmasıdır. Bu buluşmada Hızır, suyu temsil eder¹². Ritüel sırasında suyun içinden çıkarılan eşya ve Hz. Hızır birbiriyle ilişkilendirilerek söylenen mâninin gerçekleşeceği inancı kuvvet bulur. Kaynak kişilerimizden K.1'in kişiye söylenen mânilerin ileride çıktığını söylemesi de bu iddiayı desteklemektedir.

Kaynak kişiler, Hıdrellez'de mâni söyleme geleneğini detaylı olarak anlatmış olsalar da bu törenler sırasında söyledikleri mânilerden çok azını hatırlayabilmişlerdir. Derlenebilen mâniler ise şunlardır:

(21)

Kaşlarım var kalemden

Gel haremden haremden.

Sevdiğime gidecem

Söz istemem âlemden (K.1).

(22)

Mâni mâni man kelâm

Benden yâra çok selam

Ağlayıp gücenmesin

¹¹ Yedi formelistik rakamlardan biridir.

¹² Hz. Hızır ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Doğan Kaya 2021, s. 52 ve Ocak, 2019.

Bende varım bir zaman (K.1).

(23)

Gide gide yol aştım
Kırmızı güle sataştım.
Mana bulmayın komşular
Ben yârime ulaştım (K.1).

(24)

Yüzüğüm var benim
Parmağıma dar benim
Ölüm var ayrılık yok
Böyle kalbim var benim¹³ (K.1 ve K.6).

(25)

Mart oldu mart olsun
Martavalı mart olsun.
Koynu dolu gül olsun.
Kimin ileri çıkarsa
Saya dolusu mal olsun (K.1).

(26)

İndim dereye düze
Su çilledim mergüze.
Duydum yârim evlenmiş
Geçinsin güle güle (K.1).

(27)

Mâni mâni martaval
Martavalın şartı var;
Bu mâni kime çıkarsa,
Çok devletten bahtı var (K.6)

¹³ Bu mâni İbrahim Özkan (2008, s. 976) tarafından da tezinde 543 numaralı mâni olarak verilmiştir.

(28)

Mendilimin ucuna
Sakız bağladım sakız.
Söyle be yârim söyle
Sever misin başka kız? (K.1).

Bulgaristan Türkleri tarafından söylenen bu mâniler, bağlam açısından incelendiğinde icracının ve dinleyenlerin evlenecek genç kızlardan oluşması dikkat çekicidir. Bu bağlamın etkisiyle mâniler ağırlıklı olarak sevgi ve baht üzerine söylenir.

Bulgaristan Türklerinin saya gezmesi sırasında da mâniler söyleyerek evlere girdiği öğrenilmiştir. K.4, geçmişteki baskılarından dolayı bu geleneğin sürdürülemediğini aktarmıştır. Kendisi, bir kez gizli olarak saya gezmesine katılmıştır. Katıldığı saya oyunuyla ilgili olarak da hükümetin baskısından dolayı oyunu gece yarısı oynadıklarını söyleyen K.4, her eve girerek mâniler söyleyip eşya ya da para topladıklarını, aktarmıştır. Bu oyun sırasında söylenen mânilerden bazıları şunlardır:

(29)

Sayacılar geldi duydunuz mu?
Selam verdi aldınız mı?
Bu selam kimin selamı?
Ya müminlerin selamı (K. 4).

(30)

Çık amca çık, tekelere bak.
Tekelerin kafaları kırarmış,
Kafaları direğe vurmuş.
Tekelere tuz parası,
Kadınlara sakız parası (K. 4).

(31)

Dağda koyun kişnesin,
Tarlada puluğunuz¹⁴ işlesin.

¹⁴ Bu kelime "pulluk" anlamında kullanılmıştır.

Allah size kara kaşlı kara gözlü
Bir gelin/damat başışlasın (K. 4).

Ramazan ayında sahur vaktinde davul eşliğinde mânî söyleme geleneği de Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bu amaçla söylenen mânîler incelendiğinde yedili hece ölçüsüne uyulmadığı görülür. Hatta bazen serbest ölçü kullanılır. Pertev Naili Boratav (2013, s. 195), davulcu mânîlerinin yedili hece ölçüsünde olabileceği gibi sekizli hece ölçüsüyle de kullanılabileceğine dikkat çeker. Doğan Kaya (2021, s. 102), bu mânîlerinin daha çok oruç, açlık, sabır, ahval ve iyi dilekler üzerine kurulu olduğunu söyler.

Yapılan görüşmelerde kaynak kişiler davulcunun sahur vaktinde davul çalarak dolaşmaya başladığını, mahalle halkının da “Çal bakalım davulcu.” (K.6) diyerek ona karşılık verip mânî söylemeye teşvik ettiğini aktarmışlardır. Derlenen bu mânîlerden bazıları şunlardır:

(32)
Çala çala geldim kapınıza,
Selam verdim hepsinize¹⁵.
Bu selam kimin selamı?
Müminlerin selamıdır (K.3).

(33)
Şekerim var ezilecek
İnce tülbentten süzülecek
Verin benim bahşişimi
Çok yerim vardır gezecek (K.3).

K.3, ramazan ayı geldiğinde davulcunun mânî söyleyerek köylülere uyandırdığını, mânî söylemeyen davulcuya para verilmediğini aktarır. 32 ve 33. mânîler, davulcunun bahşiş toplamak için evlere dolaşırken söylediği mânîlerdir. İslamiyet’te selâmın sünnet olmasını hatırlatarak ev sahibinin karşısına çıkan davulcu, fazla gecikmeden bahşişinin verilmesini ister.

Nevzat Gözaydın, Anadolu’nun bazı yerlerinde “ramazan okşaması” adı verilen sözlü ezgilerle bahşişler istendiğini aktarır. Alınacak hediyenin daha fazla olması için icracının süslü ve methedici mânîler söylediğini ifade eden Gözaydın, İstanbul’da da bekçilerin sahur vakti öğüt verme üzerine kurulu mânîler söylediğini belirtir (Gözaydın, 2013, s. 19). Derlemiş olduğumuz mânîlerde de davulcuların dini

¹⁵ Hepinize anlamında kullanılmıştır.

vazifeleri hatırlattığı görülür. Aşağıda verecek olduğumuz 34. mânide icracı, Müslümanlar için ramazan ayında yapılan ibadetlerden biri olan teravih namazının kılınması, 35. mânide ise orucun tutulması gerekliliğini hatırlatır. 36. mânide de bayrama dikkat çekilerek ramazan bayramı sırasında baklava gibi tatlıların yapıldığı, gelen gidenin çok olduğu söylenir.

(34)

Akdeniz'e vardınız mı?
Kenarını buldunuz mu?
Sultan Selim Camisi'nde
Teraviyi kıldınız mı? (K.3).

(35)

Arnavut musun, Tatar mısın?
Ekşi çorba yapar mısın?
Sana davul çalıyorum amma
Acaba sen oruç tutar mısın? (K.2)

(36)

Baklavayı balladılar
Al çufayla (bir tür kumaş) çulladılar
Ben portada (kapıda) bekler iken
Yan kapıdan uğradılar (K.3).

Törenler, çeşitli parçalardan oluşan bir bütündür. Hıdrellez, ramazan ve saya oyunlarında bütünü oluşturan parçalardan biri de mânilerdir. Mâniler, bu törenlerde dua ve temenni, hatırlatma ve söze girme işlevleriyle yer alır. Ayrıca törenlerin bir parçası olarak söylenen bu mâniler, dolaylı olarak toplumdaki birlikteliği sağlar. Çünkü bireylerin aynı tören ya da ritüel gibi unsurların etrafında ortak paydada toplanması ve güzel temennilerde bulunması ortak değer algısını güçlendirir.

2.3. Eğitim veya Kültürün Gelecek Kuşaklara Aktarılması İşlevi

Sözlü kültür geleneğinde toplumlar; töre ve ahlâk kurallarını yazılı olmayan yasalarla düzenler ve bu sayede toplumsal düzeni sağlarlar. Töre ve yasaları sürdürülebilmek için de sözlü ürünlerden faydalanır.

William Bascom, toplum kültürünün statik olmadığını, aksine dinamik bir yapıya sahip olduğunu söyler. Buradan hareketle de atasözlerinin yasal hükümlerin

yerleşmesine, mitlerin davranışların onaylanmasına katkı sağladığına dikkat çeker (Dorson, 2011, s. 34). Dorson da Melville ve Frances'ten (1958) yaptığı alıntıda Dahomean krallarının uyandıklarında öncelikle kendi şanlı tarihlerinin şeceresini sayan "hatırlatıcılar"ın varlığından bahsederek bu görüşü destekler (Dorson, 2011, s. 36). Toplumsal yapılar, kaçınılmaz olarak diğer topluluklarla benzerlikler taşısa da kendine özgü değerler oluşturur. Sözlü kültür ortamında bu değerlerin, toplum tarihinin ve sosyal normların aktarımı edebî ürünlerle yapılır.

Birçok Türk toplumu gibi Bulgaristan Türkleri de yakın geçmişe kadar toplumsal kurallarını ve ibadetlerini aktarırken sözlü edebiyat ürünlerinden faydalanmıştır. Özellikle ramazan aylarında söylenen mânilerle davranış ve ibadetlerin, diğer zamanlarda söylenen mânilerle de hayatı kolaylaştırmaya yönelik tecrübelerin örtük ya da açıktan öğretilmesi ve kuşaklar arası aktarımının yapılması söz konusudur. Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde bir mâninin süreç içerisinde defalarca duyulduğu ya da söylenildiği öğrenilmiştir. Yapılan tekrarlar yoluyla söylenen mânilerin bilinçaltına yerleşerek davranış ya da düşünce haline geldiği söylenebilir. Çalışma kapsamında derlenen mâniler ise şunlardır:(37)

Cansu duvara dayan,
Pembe boyaya boyan.
Benden sana nasihat
Sabahtan erken uyan (K.2).

(38)

Mekke'den gelir hacılar,
El kaldırır duacılar.
Verin Allah bir kısa tüfek
Vurayım şu koca köpeği (K.3).

Sabah erken uyanıp zamanı etkili kullanmak Türk toplumunda kaliteli yaşam için önemli bir ölçüttür. 37 numaralı mâninin son iki dizesinde "*Benden sana nasihat / Sabahtan erken uyan.*" diyen K.2, kızına nasihatte bulunarak sabah erken kalkıp vakitlice işine odaklanmasını tavsiye eder. Bu da yaşça küçük kişilere nasihatlerde bulunmak amacıyla mâniler söylendiğini gösterir. K.3 ise söylemiş olduğu mânide (38 numaralı) Mekke ve hacı hatırlatır. Ayrıca toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme işleviyle kullanılan, bununla birlikte eğitime işlevine sahip olan 34 ve 35. mâniler de oruç tutmayı ve teravîh namazı kılmayı sözlü tekrarlarla öğretip davranış haline getirmek amacıyla söylenir. K.1'in söylediği "*Duydum yârim evlenmiş, /Geçinsin güle güle.*" dizeleri ise Hıdrellez'de söylenmiştir. Ancak bu

mâninin derin yapısında kadere rıza gösterilerek genç kızlara sevdiği erkeğin başkısıyla evlenmesi halinde, iyi temennilere sahip olmaları gerektiği öğretilir.

(39)

Meriç nehrine ip gerdim

Koparsa ekle yârim.

Önümde abim var

Seversen bekle yârim (K. 2).

K.2'nin söylediği bu mânin yüzeysel yapısında aşkın varlığı dikkat çeker. Ancak bu mâninin söylenmesindeki temel işlevlerden biri toplumsal cinsiyet rollerinin öğretilip aktarılmasıdır. Türk toplumunda ağabeyi evlenmeden bir kız evlenemez. Çünkü ağabey güç ve iktidarın sembolü konumundadır. Bu sebeple de evlenmede öncelik ağabeyindir. Toplum tarafından oldukça önemli olan evlenmenin ağabeyden önce kız kardeş tarafından gerçekleştirilmesi erkeklik algısında sarsıcı bir etki meydana getirebileceği gibi psikolojik zorlukları da beraberinde getirebilir. Bu sebeple 39 numaralı mâniyle aile içindeki evlenme sırasının nasıl olması gerektiği öğretilir.

Sonuç olarak Bulgaristan Türklerinin mâni söyleme amaçları arasında tecrübe ve toplumsal rollerin aktarımı, ahlaki davranışların ve İslami ibadetlerin öğretilmesi ve hatırlatılması olduğu söylenebilir.

2.4. Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kaçıp Kurtulma İşlevi

Önceki bölümlerde toplumun kendine özgü normlarının, değerlerinin ve inançlarının olduğundan bahsetmiştik. Bu unsurların her biri, toplumu var eden bütünün parçalarıdır ve bu parçalara karşı tutucu bir yapı sergilenir. Bu sebeple toplum, bütünün dışına çıkılmaması için bir baskı oluşturur. Toplumsal baskıdan kurtulmak isteyen ya da bu baskıdan kurtularak bir rahat ortam oluşturmak isteyen bireyler de tepki çekmeyecek çeşitli araçlara başvururlar. Bu araçların başında edebî ürünler gelir.

Toplumda bastırılmış gerginliklerin tohum halinde bulunduğunu ifade eden Benedict, sözlü edebiyat ürünleriyle bu gerilimlerin açığa çıktığını söyler. W. Bascom da hicivli şarkıların gizli düşmanlıkları açığa çıkardığını iddia eder (Dorson, 2011, s. 34-35). Bulgaristan Türkleri de normal şartlarda toplum tarafından hoş karşılanmayacak evlilik gelenekleri ve üçüncü kişilere açıktan eleştiri, kaynanaya laf söyleme, kaderi tenkit etme, toplumsal ya da siyasi baskıya itiraz etme mâniler aracılığıyla dile getirirler. Bu işlevle söylendiği tespit edilen mâniler şunlardır:

(40)

Bizim sıçan evlenecek.

Parası yok, ne verecek?
Un çuvalını yüklenecek,
Kız evine indirecek (K.3).

(41)

Merdiven basmak basmak
Yukarı çıkmak yasak
Müdürden kâğıt geldi
Bekârlara kız yasak (K.1).

(42)

Çeşme yaptırdım çeşme,
Etrafı parmak parmak
Sakarya'dan kız almak,
Cennetten gül koparmak (K.2).

(43)

Masa üstünde pekmez,
Pekmezi bana yetmez.
Sakarya'nın kızları
Başlıksız gelin gitmez (K.2).

(44)

Sırtındaki yeleği
Ben örmedim mi yârim?
Başkasına göz attın
Ben görmedim mi yârim? (K.1).

(45)

Kara kara kazanlar
Kara yazı yazanlar
Cennet yüzü görmesin
Aramızı bozanlar (K.2).

(46)

Masa üstünde bıçak (pıçak)

Sanki bana vuracak.

Çatla, patla kaynana¹⁶,

Oğlun benim olacak (K. 2).

Birçok toplumda olduğu gibi Bulgaristan Türklerinde de evlilikler belirli ekonomik yükümlülükleri beraberinde getirir. 40 numaralı mânide bir alay söz konusu olsa da evlenmek için yerine getirilmesi gereken maddi şartlar eleştirilir. Nitekim 41 numaralı mânide bu zorluklara bağlı olarak evlenmenin yasaklandığı dile getirilir. 42 ve 43. mânilerde de toplumsal bir norm haline gelen başlık parasının meydana getirdiği şartlara eleştiri yöneltilir. 44 ve 45 numaralı mânilerde, bir ilişkide yer alan üçüncü kişilerin meydana getirdiği baskılar eleştirilerek rahatlama sağlanır. 46 numaralı mânide ise sembolik bir anlam ifade eden bıçak kelimesi kullanılarak güç ve tehlikeyle kaynana ilişkilendirilir. Bu da hem bireysel hem de toplumsal açıdan kaynana figürünün toplumsal bir baskı oluşturduğunu gösterir. “Çatla, patla” kelimeleri de benzer şekilde gelin kaynana çatışmasını yansıtır. Oluşan bu baskı, söylenen mâni aracılığıyla eleştirilir. Son dizelerde de neticeye dikkat çekilerek üstünlük sağlanır.

Sonuç

Türk kültürü, Orta Asya’dan Balkanlara kadar oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Farklılıklarıyla birlikte aynı köke sahip olan bu kültür ve unsurlar üzerine geçmişten bu güne çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada da Bulgaristan’dan Gebze’ye göç eden Türklerin sözlü ürünlerinden olan mânileri ve mâni söyleme gelenekleri incelenmiştir. Çalışmada öncelikle görüşme ve mülakat yöntemleriyle geleneğin ve türün tespitine yönelik derlemeler yapılmıştır. Yapılan derleme sonucunda sözlü gelenek ortamında öğrenilen mânilerin, çoğu kez ezberlendiği kimi zaman da bağlama göre irticalen icra edildiği görülmüştür. Tam uyak düzeninde icra edilen mânilerin konuları sevgi ve hasret, dinî ve ahlâkî nasihat, dua ve beddua, alay ve tenkittir. Çoğunlukla kadınlar tarafından icra edilen bu mânilerin bağlamsal işlevleri ise hoş vakit geçirme /eğlenme ve eğlendirme, toplum kurumlarına ve törenlere destek verme, eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılması ve eğitilmesine katkı sağlama, toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmadır.

Bulgaristan Türkleri eğlenmeyi seven bir topluluktur. Bu açıdan söylenen mânilerin en önemli işlevi eğlenme, hoşça vakit geçirmedir. Eğlenme, dansa teşvik eden ya da üstünlük sağlamaya yarayan mânilerle sağlanır. Özellikle köy odalarında, tarlalarda

¹⁶ K.2, bu dizenin “Çok konuşma kaynana!” şeklinde de söylendiğini aktarmıştır.

ya da Hıdrellez ve bayram gibi özel günlerde çeşitli enstrümanlar kullanılarak mâniler söylenip hoşça vakit geçirilir.

Bir diğer baskın işlev ise değerlere ve törenlere destek vermedir. Bulgaristan Türkleri, Hıdrellez'de, sahurda ve saya oyunu sırasında mâniler söylerler. Özellikle Hıdrellez törenleri ve mâni söyleme geleneği iç içe geçmiştir. Bu törenlerde mâniler, bahtın açılması için Hz. Hızır'la ilişkilendirilerek icra edilir. Benzer şekilde saya oyunu sırasında eşya talep edilen ev sahibinin gönlünü hoş tutmak için temenni içerikli mâniler söylenir. Ramazan davulcuları ise söyledikleri mânilerle dinî inanç ve ibadetleri hatırlatır.

Eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılması işleviyle söylenen mâni sayısı ise azdır. Bu işlevle söylenen mâniler; yaşça küçük olanlara öğütler vermek, ramazan ayında ibadetleri hatırlatmak ve öğretmek amacıyla söylenir. Ayrıca söylenen mânilerin derin yapısında toplumsal cinsiyet rollerinin öğretimi de vardır.

Toplum tarafından yaşça küçük olan gençlerin her meseleyi her yerde konuşması yasaklanmıştır. Genç kızlar toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak amacıyla tarlada çalışırken evlenme ile ilgili problemleri, gelin kaynana çekişmelerini mâniler aracılığıyla dile getirirler. Sorunların mâniler aracılığıyla dile getirilmesi, bilinçaltına itilen problemleri de ortaya çıkarır.

Tüm bu veriler ışığında Bulgaristan Türkleri arasında mâni söyleme geleneğinin oldukça yaygın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Siyasi baskı, göç ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak söylenen mâniler unutulup geleneğin devamlığı zayıflamış olsa da mâniler, hafızalardan tamamen silinmemiştir. Ancak görüşülen gençlerin büyük çoğunluğu bu gelenekten habersizdir. Çalışmanın yönteminden hareketle “Niçin mâni anlatılır? Niçin mâni dinlenir?” sorularına bugünkü gençlerin cevap verememesi bizi problemin kaynağına götürmektedir. Bu kaynak: Mânilerin icra edildiği bağlamların giderek ortadan kalkması, eğlenmeyi sağlayan araçların değişmesi, törenlerin giderek önemini kaybetmesidir. Dolayısıyla işlevini yitiren ya da yerlerine yenileri ikame edilen ürünler giderek unutulmaktadır. Türk toplumu var eden eğlence kültürünün, törenlerinin ve değerlerinin sürdürülebilmesi için yeni şartlar göz önüne alınarak güncel icra ortamları oluşturulmalıdır.

Yapılan bu çalışmayla Bulgaristan Türkleri tarafından icra edilen manilerin yazılı kaynaklara geçmesi sağlanmıştır. Elde edilen veriler sayesinde tespit edilen mâni söyleme geleneği ve bu gelenek içerisinde söylenen maniler, başta Anadolu olmak üzere diğer coğrafi bölgelerde yaşayan Türklerin mânileri ve mâni söyleme gelenekleriyle kıyaslanabilecektir. Böylece benzerlikler ve farklılıklar daha iyi anlaşılacaktır. Son olarak da icra ortamına dikkat çekilerek zamana ve şartlara uygun bir şekilde mânilerin icra edilmesine zemin hazırlanması önerisinde bulunulmuştur.

Teşekkür

Bulgaristan Türkleriyle ilgili her türlü bilgiye ulaşmamı sağlayan ve derleme çalışmaları sırasında yanımda olan kıymetli meslektaşım Nilay İDRİSOĞLU'na ve kaynak kişilere ulaşmam için her türlü fedakârlığı gösteren değerli öğrencim Cansu IŞIK'a teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

- Akalın, L. S. ve Şimşek E. (2003). *Mâniler. Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. (Cilt: 3). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. s. 251-297.
- Artun, E. (2000). *Adana Halk Kültürü Araştırmaları I*. Adana: Adana Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bascom, W. (2005). Folklorun Dört İşlevi. (Çev. Ferya Çalış). *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar II*. Ankara: Geleneksel Yayınları. ss. 125-151.
- Başgöz. İ. (1986). *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, P. N. (2013). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2016). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çolak, Filiz. (2013). Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951). *Tarih Okulu*. (Sayı 14). s. 113-145.
- Dizdaroğlu, H. (1969). *Halk Şiirinde Türler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dorson, R. M. (2011). *Günümüz Folklor Kuramları*. (Çev: Selcan Gürçayır ve Yeliz Özay). (2. Baskı). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Ege, F. (2022). Ardahan İli Çıldır İlçesi Fıkralarının İşlevsel Halk Bilimi Yöntemi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. (Cilt: 8, Sayı: 1). ss. 86-96
- Ekici, M. (2020). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, P. (2014). Toplumsal Uygulamalarda Âşıkların İşlevi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (1 /22). s. 122-126.
- Gözaydın, N. (2013). Anonim Halk Şiiri Üzerine. *Türk Dili Dergisi*. (1989 Türk Şiiri Özel Sayısı- III Halk Şiiri). s. 1-104.

- Güngör, K. (1956). Anadolu'da Hızır Geleneği ve Hıdırellez Törenlerine Dair Bir İnceleme. *Türk Etnografya Dergisi*. (Sayı: 52). s. 56-72.
- Herskovits, J. M. (1953). *Franz Boas: The Science of Man in the Making*. Newyork: Charles Scribner's Soons.
- Kaya, D. (2021). *Türk Dünyası Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. (Çev. Saadet Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Melville J. ve Frances S. Herskovits. (1998). *Dahomean Narrative, a Cross-Cultural Analysis*. Northwestern University Press
- Ocak, A. Y. (2019). *Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Onay, A. T. (1996). *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*. (Haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkan, İ. (2008). *Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Doktora Tezi. İzmir.
- Özkan, İ. (2020). Bulgaristan Türklerinde Nevruz ve Hıdırellez Kutlamaları. *Balkanlarda Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları*. (2/1). s. 1-24.
- Vasileva, D. (1992). "Bulgarian Turkish Emigration and Return". *International Migration Review*. (Cilt: 26, Sayı: 2). s. 342-352.
- Yolcu, M. A. (2011a). Balıkesir Mani İcracıları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. (Sayı: 12). s. 94-111.
- Yolcu, M. A. (2011a). *Balıkesir Yöresi Mânileri*. Balıkesir: Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi.

Kaynak Kişiler

- K.1: Behiye IŞIK. 1952. Haskovo'dan Gebze'ye gelmiştir.
- K.2: Nilgün SÜZE. 1981. Haskovo'dan Gebze'ye gelmiştir.
- K.3: Ayşe İDRİSOĞLU. 1947. Razgrad'dan Gebze'ye gelmiştir.
- K.4: Ahmet İDRİSOĞLU. 1945. Razgrad'dan Gebze'ye gelmiştir.
- K.5: Emine HÜRSOY. 1956. Razgrad'dan Gebze'ye gelmiştir.
- K.6: Fatma VATANSEVER. 1986. Kırçalı'den Gebze'ye gelmiştir.
- K.7: Hasan IŞIK. 1981. Haskovo'dan Gebze'ye gelmiştir.

13. Toplumsallaşma Sürecinde Atasözlerinin İşlevleri

Functions of Proverbs in the Socialization Process

Fatma TEKİN¹

Giriş

Toplumsallaşma, 19. yüzyıldan itibaren antropoloji, psikoloji, sosyoloji gibi alanlarda sosyal bilimlerin bir araştırma konusu haline gelmiştir. Her bilim dalının kendi disiplini içerisinde tanımladığı ve açıklamaya çalıştığı “toplumsallaşma” kavramı, kültür bilimcilerin en basit manada kültür aktarımı olarak ele aldığı bir süreci ifade eder. Bu kavramın muhtelif kaynaklarda tanımlanmaları ise şu şekildedir:

Türkçe Sözlük’te “toplumsallaşma”, “Bireyin kişilik kazanarak belli bir toplumsal çevreye hazırlanması, toplumla bütünleşmesi süreci, sosyalleşme.” (1998, s. 2237) olarak tanımlanır. Simmel toplumsallaşmanın “grupların ve bireylerin grup birliğinin sürekliliğini sağladıkları ilişkilerin oluşum süreci” (Simmel’den akt. Coştu, 2009, s. 122) olduğunu söyler.

G. Marshall, Sosyoloji Sözlüğü’nde “toplumsallaşma (socialization)”yı, “Toplumu oluşturan bireylerin gerek toplumun norm ve değerlerini içselleştirerek, gerekse toplumsal rolleri (işçi, arkadaş, yurttaş, vb. olarak) yerine getirmeyi öğrenerek, toplum üyeleri haline gelmeyi öğrenme süreci” (2005, s. 760) olarak tarif eder. Marshall’a göre tek başına aileden ve okuldan ibaret olmayan ve bireyin yaşamı boyunca devam eden toplumsallaşma süreci, bireylerin topluma uyum sağlamayı öğrenecekleri tek yönlü bir süreç değildir; bu süreçte insanların kendileri de toplumsal rol ve yükümlülüklerini yeniden belirleyebilir (2005, s. 760).

Yukarıda yapılan tanım ve açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla toplumsallaşma, bireyin içinde bulunduğu toplumun inanış, beklenti, tutum, davranış, kabul, norm ve değer yargılarını ve bunun etrafında şekillenen uygulamalarını, toplumla etkileşim neticesinde yaşam boyu öğrenme ve/veya edinme yoluyla kazandığı bir süreçtir. Birey, bu süreç içerisinde kültürel bir kimlik kazanır ve sosyal yaşamda bu kimlikle var olur. Başka bir ifadeyle, “Toplumsallaşma, genel olarak, bireyin içinde yer aldığı grubunun normlarını, değerlerini, tutumlarını ve karakteristik dilini edinmesi yönündeki etkileşim sürecine gönderme yapar. Bu kültürel öğelerin kazanılması sırasında, bireysel kişilik oluşur ve şekillenir. Buna göre,

¹ Dr., Ege Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü (İzmir, Türkiye), ftekin3835@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2471-6711

toplumsallaşma kavramının sosyal hayatın iki önemli problemini içerdiği söylenebilir; toplumsal devamlılık problemi ve bireysel gelişim problemi. Bu problemler, toplumsallaşma konusunun, pek çok sosyal bilim tarafından önemli-temel bir süreç olarak kabul edilmesini sağlamıştır.” (Coşku, 2009, s. 119)

Toplumsallaşma sürecinin bir parçası olarak, bu değerler ve normlar sisteminin bireye öğretilmesi ve zaman zaman da hatırlatılmasında mit, masal, efsane, kıssa gibi geleneksel anlatıların yanında, atasözlerinden de faydalanılmaktadır (Aça, 2013, s. 121-128). Tarihin çok eskiye dayanan geniş zaman yelpazesinde, tüm gözlem ve yaşanmışlıklarının neticesinde atasözleri, yer yer imgeyle yüklü, kısa ancak yoğun anlatımıyla sözün özünü teşkil eder. Sözlü geleneğin içerisinde oluşmuş olan ve kim tarafından söylendiği belli olmayan atasözleri, zamandan ve mekândan arı yapısıyla toplumun kendisine mal edilir ve herkese hitap eder. Bu sözler, bir toplumun çağlar boyunca ne düşündüğünün, ne hissettiğinin ve neler yaptığının bir imbiikten süzülerek geçmiş ve bugüne kadar gelmiş şeklidir. Dolayısıyla yaşamın donmuş birer görüntüsü olarak, bir toplumun dünyayı algılayışını ve anlamlandırışını, inanış ve değer yargılarını, tutum ve davranışlarını yansıtır; bunun yanında örnek insan tipini belirler ve böylece topluma yol gösterir. Bu anlamda atasözleri için, Türk halk felsefesini ve geleneksel dünya görüşünü yansıtan formlarıdır denilebilir (bkz. Aksoy, 1988, s. 15; Elçin, 2000, s. 625-626; Çobanoğlu, 2000, s. 12; Çobanoğlu, 2004, s. 1-13; Başgöz, 2006, s. 87-88; Uğuzman, 2014, s.1-4; Keskin, 2019, s. 45-55; Aksan, 2004, s. 33; Durbilmez, 2018, s. 147; Aksu vd, 2022, s. 7).

Yukarıdaki bilgiler ışığında, bu çalışmada atasözlerinin toplumsallaşma sürecindeki işlevi, Türk topluluklarının atasözleri örnekleminde incelenmiştir. Çalışmanın materyalini ise Türkiye, Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Kumuk, Kırımçak, Altay, Nogay, Gagavuz, Türkmen, Özbek, Uygur, Tatar, Karaçay-Malkar, Başkurt, Kıbrıs, Makedonya ve Kosova, Hakas ve Çuvaş Türklerinin atasözleriyle ilgili yapılan aktarma ve inceleme çalışmalarından elde edilen atasözleri oluşturmuştur².

Toplumsallaşma Sürecinde Atasözlerinin Yeri

Bilindiği üzere, sosyal yaşamın belli bir uyum ve düzen içinde sürdürülebilmesi için bireyin uymak zorunda olduğu birtakım norm ve kurallar vardır. Bunlar arasında ise iyiyi-kötüyü ayırt edebilme ve iyiliği seçme, kendisi ile beraber başkalarını da gözetebilme, mekâna ve zamana uygun davranabilme yer almaktadır. Dolayısıyla toplumsallaşma sürecinin önemli bir parçasını, bireyin toplumun temel değer yargılarını bilmesi ve uygulaması oluşturmaktadır. Bu bağlamda atasözleri,

² Çalışmada kullanılan kısaltmalar: Alt.: Altay, Az.: Azerbaycan, Başk.: Başkurt, Çuv.: Çuvaş, Gag.: Gagavuz, Hks.: Hakas, Kar.-Mal.: Karaçay-Malkar, Kib.: Kıbrıs, Kir.: Kırgız, Krmç.: Kırımçak, Kum.: Kumuk, Kzk.: Kazak, Mak.-Kos.: Makedonya-Kosova, Nog.: Nogay, Özb.: Özbek, Tat.: Tatar, Tr.: Türkiye, Trkm.: Türkmen, Uyg.: Uygur Türkleri.

“iyi/iyilik” ve “kötü/kötülük” olarak tanımlanabilecek kavram, durum ve olguların ne olduğunu açıklar. Atasözlerinde bu kavramlar çoğunlukla evrensel, başka bir ifadeyle kişiden kişiye değişmeyen hümanist nitelikteki ahlaki değerler çerçevesinde ele alınır. Bu sözlerdeki temel vurgu, iyi ve kötünün ne olduğu kadar, kötü veya iyi insan olmanın bir seçim olduğu ve her seçimin de beraberinde iyi bir kazanç veya kötü bir bedel getireceğidir. En genel ifadeyle iyiliğin mutluluk ve huzur, kötülüğün ise bela, mihnet getirdiği belirtilir ve bireye iyiye/iyiliğe yaklaşması ve kötüye/kötülükten uzak durması telkin edilir:

Tr. Doğrunun yardımcısı Allah'tır. (Özön, 1958, s. 107)

Tr. İyi ile konuşan çuvalına un doldurur. (Özön, 1958, s. 191)

Tr. Kötüden iyi doğmaz. (Özön, 1958, s. 226)

Tr. Sabır selamettir ivmek melamet. (Özön, 1958, s. 273)

Tr. Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birini boşla, birini sat. (Oy, 1972, s. 321)

Tr. Adamın kötüsü avcı, kadının kötüsü kovucu olur (BAAD, 2016, s. 29).

Tr. Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış. (Oy, 1972, s. 321)

Kar.-Mal. Kötü adam kendi suçunu başkasına atar. (*Aman adam kesini tersliğin birevge atar.*) (Tavkul, 2001, s. 33)

Tat. İnek tekmece olur, kötü aldatıcı olur. (*Suyır sukmakçıl bulır, yaman takmakçıl bulır.*) (Tekin, 2022, s. 174)

Trkm. İyi kadın işli (çalışkan) olur, kötü kadın dişli. (*Yagşı ayal işli bolar, yaman ayal –dişli.*) (Doğan, 2014, s. 417).

Saha. İyi at kamçıdan, iyi kişi bir sözden anlar. (*Ütüö at biir kımñulaax, ütüö kiki biir tullax*) (Kirişçioğlu, 2007, s. 23)

Kzk. İnsana insan iyi niyetle yaklaşır, kötü niyetle uzaklaşır. (*Adamğa adam aq niyetimen jaq, qara niyetimen jat.*) (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 228)

Uyg. Atın kötüsü çifte atanı, kadının kötüsü müsrif olanı. (*Atniñ yamini teptek, hotunniñ ya-mini bergkek.*) (Öztopçu, 1992, s. 102).

Kum. Asil insan yaptığı iyiliği yüze vurmaz. (*Asil adam etgen yaxşılığın betlemes.*) (Pekacar, 2006, s. 58)

Tat. Kötüye yolun düşse iftira atar. (*Yamañga yohkşañ, yalası yojar.*) (Tekin, 2022, s. 174)

Kır. Atın kötüsü yemliği kirletir / İneğin kötüsü kazığı kirletir / Kadının kötüsü adını kirletir / Erin kötüsü halkı kirletir. (*Attın camanı akırdı bulgayt / Uydun camanı kazıktı bulgayt / Ayaldın camanı atındı bulgayt / Erdin camanı eldi bulgayt.*) (Şavk, 2002, s. 38).

Özb. Gönlü geniş olan çok yaşar. (*Keñ bōlgan keñ yaşar.*) (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 88)

Kum. İnsanın edebi altından kıymetli. (*Adamnı edebi altından artıq.*) (Pekacar, 2006, s. 44)

Rumeli Philological Writings 1

Kır. Saadet kötülüğü yener. (*Amançılık camandıknı ceñet.*) (Şavk, 2002, s.20)

Nog. İyi insan gördüğünü, fena insan verdiğini söyler. (*Yahsı körgeñin aytar, caman bergenin aytar.*) (Oy, 1972, s. 237)

Sağlıklı bir toplum yaşantısının olabilmesi ve devamlılığının sağlanabilmesi, toplum içerisinde yaşayan bireylerin birbirleriyle ve toplumun kendisiyle kurduğu ilişkiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu nedenle toplumsallaşma sürecinin en önemli basamağını insan ilişkileri oluşturmaktadır. İnsan ilişkilerinin omurgasını ise saygı ve sevgi duyguları oluşturmaktadır. Bu bağlamda atasözleri, bireyin sosyal yaşamında mutlu, huzurlu ve sağlıklı yaşamasını sağlayacak ve insan ilişkilerini kolaylaştıracak nitelikte pratik bilgiler aktarır. Bu sözlerde bireye ve topluma insanın ilişkilerini yönetmeye, misafir karşılama ağırlama ve adabına, yeme-içmeye, alış-veriş yapmaya kadar pek çok konuda tavsiyede bulunulur:

Tr. Az yiyen az uyur, çok yiyen geç uyur. (Aksoy, 1988, s. 172)

Tr. Azıcık aşım, kaygısız başım. (Aksoy, 1988, s 170)

Tr. Dost ile ye iç, alışveriş etme. (Aksoy, 1988, 247)

Tr. Çalmazdan oynama sabırlı ol. (Özön, 1958, s. 80)

Tr. Ekici ol bilici olma. (Aksoy, 1988, s. 258)

Tr. Sofrana oturanın karnı doysun. (Özön, 1958, s. 285)

Tr. Ortak malda hayır yoktur. (Oy, 1972, s. 38)

Tr. Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme. (Oy, 1972, s. 27)

Tr. Al malın iyisini çekme kaygısını. (Oy, 1972, s. 253)

Tr. Danişan dağı aşmış, danişmayan düz ovada yolu şaşmış. (Oy, 1972, s. 273)

Tr. Sev seni seveni yer ile yeksan ise de, sevme seni sevmeyeni Mısır'a sultan ise de. (Oy, 1972, s. 313)

Saha. İt acele eder (acele ede ede), iki gözü kör yavru doğurur. (*It ıksaan-ıksaan ikki xarağa suox oğonu törötör.*) (Kirişçioğlu, 2007, s. 23)

Uyg. Yarın ölecekmiş gibi ibadet et, bin yıl yaşayacakmış gibi çalış (*Ete öliðiðandek ibadet kil, miñ yıl yaşaydıðandek öket kil*) (Öztopçu, 1992, s. 176)

Az. Gelene “Hoş geldin” gidene “İyi yolculuklar” derler. (*Gälänä “xoş gäldin” gedänä –“yaxşı yol” deyärlär.*) (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 195)

Trkm. Verenden al, vurandan kaç. (*Berenden –al, urandan –gaç.*) (Doğan, 2014, s. 167)

Kum. Yemeye hevesli, yemek hizmetine becerikli (olur veya olmalı). (*Aşamağa amıraq, aş qulluqğa cigerli.*) (Pekacar, 2006, s. 58)

Çuv. Başını yitirsen de şerefini yitirme. (*Puśna šuhatsan ta çısna an šuhat.*) (Ceylan, 1996, s. 56)

Uyg. Sabah kalkıp komşuna bak. (*Ete qopup qoşnañğa baq.*) (Levent, 2020, s. 292)

Rumeli Filoloji Yazıları 1

Kzk. Baharki hareket (çalışma), güzki berekettir. (*Köktemgi äreket küzgi bereke*) (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 70)

Kır. Sevgiyle yaşa, mücadele ederek öl. (*Süyüü menen çaşa, küröş menen öl.*) (Şavk, 2002, s. 178)

Kır. Köy yatıncaya kadar oturursan / Güneş batıncaya kadar dinlenemezsin. (*Ayıl catkança otursan / Kün batkança tınbassın.*) (Şavk, 2002, s. 42)

Uyg. Âcize baba ol, yetime yardımcı ol. (*Acizğa ata bol, yétimğa yölek bol.*) (Levent, 2020, s. 70)

Kar.-Mal. Parayı seven arkadaşsız kalır. (*Açham süygen tengsiz kalır.*) (Tavkul, 2001, s. 22)

Atasözleri birey-birey, birey-toplum ilişkisinde nelere dikkat edilmesi gerektiği, mekân ve zaman bağlamında yerli yerinde nasıl konuşulması ve davranılması gerektiği ile ilgili iletiler aktarır. Sözün nerede, ne zaman ve ne şekilde söylenmesi gerektiği bilgisinin toplumsal kabul ve beklenti temelinde verildiği atasözlerinde, tespit edilen telkin ve yaptırımlara ilişkin birkaç örnek ise şu şekildedir:

Tr. Söz vaktinde açılır. (BAAD, 1996, s. 203)

Tr. Vakitsiz öten horozun başını keserler. (Aksoy, 1988, s. 458)

Tr. Tatlı söz dinletir, tatsız söz esnetir. (BAAD, 2016, s. 209)

Tr. Büyük lokma ye büyük söz söyleme. (Özön, 1958, s. 72)

Tr. Kimsenin ayıbını söyleme yerin kulağı vardır. (Özön, 1958, s. 217)

Tr. Az söyle, öz söyle. (Oy, 1972, s. 263)

Tr. Çok ağız bir olunca bir ağız hiç olur. (Oy, 1972, s. 272)

Tr. Lafını bilmeyen hödükler, sönmüş ateşi körükler. (Oy, 1972, s. 304)

Kzk. İnsan sözünde durursa, söz kadrini bildiği, durmazsa; öldüğü (anlaşılır). (*Adam wağdada tursa, söz qadırın bilgeni, turmasa –ölgeni.*) (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 227)

Trkm. Sözünden döneceğine kendin dön. (*Sözüñ köpünden azı yağşı.*) (Doğan, 2014, s. 381)

Kır. Güzelliği gözden arama, sözden ara. (*Suluuluktu közdön izdebe, sözdön izde.*) (Şavk, 2002, s. 177)

Az. İki adam konuşurken, üçüncüsü konuşmaz. (*İki adam danışanda üçüncüsü danışmaz.*) (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 226)

Öz. Saymadan sekiz deme. (*Sanamay sakkiz dema.*) (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 156)

Kum. Sözün kıyası, ipin uzununu iyi. (*Söznü kısgası, yipni uzununu yağşı.*) (Öztürk ve Uyanık, 2006, s. 218)

Başk. Uzun dil ölüme sebeptir. (*Ozon tel ülemgä säbäp.*) (Näzerşina, 2007, s. 222)

Toplumsallaşma sürecinin önemli bir bölümü, cinsiyete özgü rollerin öğrenilmesidir. Bu süreç, bireyin doğduğu andan itibaren cinsiyet rollerini edinmesiyle başlar. Bu roller ise bireyin sosyal çevresindeki konumuna uygun sorumluluklarını, tutum ve davranışlarını ve diğer insanlarla ilişkilerini yönlendiren birtakım değerleri ve kuralları ifade eder. Bu bağlamda atasözleri, toplumsal cinsiyetle ilgili konulara da değinir. Kız ve erkek çocuğun karakteristik özelliklerini belirler, soya çekim ve cinsiyet algısının toplumsal anlam değeri üzerinde durur. Ailelere çocuklarını fitratına uygun yetiştirmesini tavsiye eden atasözleri, kültürel yaşamda “kadın işi”, “erkek işi” olarak tanımlanan cinsiyete özgü sosyal rollerin nelerden oluştuğunu, bununla alakalı olarak da toplumsal kabul, beklenti ve değer yargılarını aktarır:

Tr. Oğul babaya kız anaya çeker. (Özön, 1958, s. 256)

Tr. Oğlan doğuran kızı ele vermezler. (BAAD, 2016, s. 185)

Tr. Atanın sanatı oğula mirastır. (Aksoy, 1988, s. 159)

Kzk. Oğlan çocuğu kuluna bineceğim diyor / Kız çocuğu oyuncak bebekle oynayacağım diyor. (*Ul bala qulınşaq deydi / qız bala quvırşaq deydi.*) (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 321)

Alt. Kız çocuk anasına yardımcı / Erkek çocuk babasına yardımcıdır. (*Kıs bala enezine boluş / Uul bala adazına boluş.*) (Dilek, 2007, s. 250)

Trkm. Oğlan doğunca ok (ok torbası) ali kızın doğunca sandık (al). (*Ogul dogsa saqđak al, gız dogsa sandık.*) (Doğan, 2014, s. 342)

Kzk. Oğlanın gözü düşmanda, kızın gözü süste. (*Uldñ közi jawda, qızdñ közi bawda.*) (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 321)

Krmç. Kız çocuğu misafirdir. (*Kız bala misafirdir.*) (Hünerli ve Aktaş, 2021, s. 97)

Tr. Erkek vefakâr, kadın cefakâr olmalı. (BAAD, 2016, s. 112)

Az. Erkek kazanandır, kadın yuvayı kurandır. (*Kişi fählädir, arvad –bänna.*) (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 179)

Gag. Anadan paalı kimsey yok. (Hünerli ve Arnaut, 2022, s. 48)

Krmç. Anne çocuğuna iki gözle bakar, baba bir gözle. (*Ana balağa eki köznen baxar, ata bir köznen.*) (Hünerli ve Aktaş, 2021, s. 45)

Çuv. Kocasının işi tarlada, kadının işi masa üstünde. (*Arşın eş ana şınçe, hërarim eş sëtél şınçe.*) (Ceylan, 1996, s. 4)

Uyg. Erkek neredeyse kadın da oradadır. (*Er qeyerde bolsa, xotun şu yerde.*) (Doğan, 2020, s. 287)

Tr. Kadın eli kaşık sapından kabarır. (Özön, 1958, s. 194)

Tr. Her kadın evinin hem hanımı hem halayığdır. (Özön, 1958, s. 167)

Tr. Dişi kuş yapar yuvayı içini dışını sıvayı sıvayı. (Özön, 1958, s. 106)

Rumeli Filoloji Yazıları 1

Kır. Ezansız hoca olsa da / Kazansız kadın olmaz. (*Azansız moldo bolso da/Kazansız katın bolboyt.*) (Şavk, 2002, s. 47)

Kum. Yırtık dikmeyen kadın alacağına yıllar boyu bekâr dur. (*Yırtıqnı tikmeygen qatın alğınça, yıllar bulan boydaq tur.*) (Pekacar, 2006, s. 251)

Hks. Evlenmek kolay, eldivene parmak dikmek zordur. (*İrge prarı ooy polcañ / İrgek haziri sidik polcañ.*) (Aktaş, 2020, s. 187)

Trkm. Erkek gezse rızkı açılır, kadın gezse ayıbı (açılır). (*Är gezse rızkı açılar, ayal gezse –ayıbı.*) (Doğan, 2014, s. 231).

Toplumsallaşma sürecinde bireyin toplumun bir üyesi haline gelmesi, onun toplumun inanış, norm ve değerlerini öğrenmesi ile bağlantılıdır. Birey, kültürel değerlere riayet ettiği sürece sosyal uyumu artacak ve bunun sonucunda bireyin toplum tarafından kabulü kolaylaşacaktır. Bu bağlamda atasözleri, bireye Türk kültürünün kabulleri, inanışları, hükümleri ve eylemlerinden oluşan geleneksel yapıyı aktarır ve öğretir. Doğum, evlenme ve ölümden oluşan yaşamın üç geçiş dönemine ilişkin inanış ve uygulamaların bilgisini aktarır. Söz gelimi Türk kültürünün ölümle ilgili kabul, tutum, davranış ve inanışlarını yansıtan bir kısım atasözleri şu şekildedir:

Tr. Bugün dünya, yarın ahiret. (BAAD, 2016, s. 69)

Tr. Bu dünya bir köprüdür, gelenler geçer. (BAAD, 2016, s. 69)

Tr. Ecel ile nikâhın günü şaşmaz. (BAAD, 2016, s. 101)

Özb. Nefes girerse can olur, çıkarsa yok olur. (*Nafas kirsa boru, çiqsa yōq.*) (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 142)

Trkm. Mirastan yumruk düşse de hakkını al. (*Murasdan yumruk yetse de hakuñı al.*) (Doğan, 2014, s. 331)

Tat. Dünyada üç durum gördüm: Doğdum, evlendim, öldüm. (*Dönyada öç hel kürdëm: Tuvdım, öylendëm, üldëm.*) (Tekin, 2021, s. 373)

Kıb. Gelin de bir kere, ölüm de bir kere. (Gökçeoğlu, 1997, s. 72)

Mak. Nerden kaçarsan kaç, ölümden kaçamazsın. (*Kaç nerden kaçarsen, ülümden kaçamasın.*) (Hasan, 1997, s. 61)

Nog. Servet biriktirinceye kadar Azrail can almaya gelir. (*Mal malga yetkenşe, Azrail yanga yeter.*) (Çeneli, 1985, s. 46)

Çuv. Ölünce bile üç günlük iş kalır. (*İş vilsen te viş kunlih yulat’.*) (Ceylan, 1996, s. 18)

Özb. Baban ölürse yüzünü kapat. (*Otañ òlsa, yuzini yop.*) (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 36)

Tat. Ölü aşı, ölü adına verilir. (*Ülök aşı, ülök atına bireler.*) (Tekin, 2021, s. 386)

Kum. Cesede hürmet, öldükten sonra ağlamaktır. (*Süyekni sıylav, ölgen soñ yilav.*) (Öztürk ve Uyanık, 2006, s. 220)

Kar.-Mal. Kızın olsa kocaya ver, ölümlü olsa mezara ver. (*Kızın bolsa erge ber, ölümlü bolsa körge ber.*) (Tavkul, 2001, s. 163)

Kum. Geçen yıl ölene, bu yıl yas. (*Bıltır ölgenge bu yıl yas.*) (Öztürk ve Uyanık, 2006, s. 84)

Atasözleri, aile kurumunun inşası ve yapısı ile ilgili olarak da iletilere yer vermektedir. Bu bağlamda; evlilik öncesinde eş seçimi, evlilikle ilgili geleneksel uygulamalar ve evlilik sonrası süreçte nelere dikkat edilmesi gerektiği ile ilgili tavsiyeler vermektedir:

Tr. Kızı kızken görme, gelinken gör; gelinken görme, beşik ardında gör. (Aksoy, 1988, s. 362)

Tr. Bekâr gözü ile kız, yaya gözü ile at alma. (BAAD, 2016, s. 60)

Tr. Çeyizli gelinin güveyisi yavaş olur. (BAAD, 2016, s. 77)

Tr. Dügün pilavı ile dost gönüller. (Özön, 1958, s. 112)

Kzk. Borçlu olsan da evlen eşin kalır yanında. (*Qarızdanda qatın al, qatın qalar janıñda.*) (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 97)

Çuv. Kadınsız evin uğuru yok. (*Hérarımsır kil –şurtın hiçé şuk.*) (Ceylan, 1996, s. 95)

Trkm. Bir at alacağa, bir de kadın alacağa (evlenecek olana) Allah yetiştirmiş. (*Bir –ä at alcaga, birem ayal alcaga Alla yetirmiş.*) (Doğan, 2014, s. 174)

Kzk. Gelinin iyi olursa otağın cennettir / Gelinin kötü olursa otağın cehennemdir. (*Keliniñ jaqsı bolsa, otawıñ jumaq / Keliniñ jamas bolsa, otawıñ tozaq*) (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 183).

Özb. Hanım hanıma bakar, eline kına yakar. (*Oyim oyimga boqar, qōliga xina yoqar.*) (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 97)

Nog. Acele eden kız kocaya varmaz, varsa da onmaz. (*Algasagan kız kiyevge barmas, barsa da oñmas.*) (Çeneli, 1985, s. 13)

Özb. Ağzı eğri olsa ad zenginin kızı, damat seçer. (*Oğzi qıyşiq bolsa ham, boyniñ oğli sözlasin.*) (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 16)

Kıb. Yüzün güzelliğini görüp alma; gönlün güzelliğini sevip al. (Gökçeoğlu, 1997, s. 113)

Özb. Verilmeyecek kızın başlığı (kalını) çok olur. (*Bermas qizniñ qalini kōp.*) (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 174)

Kum. Evlâdına çocukken öğret, karına başta öğret. (*Avletiñni yaşda üyret, qatınıñni başda üyret.*) (Pekacar, 2006, s. 65)

Atasözleri, toplumun en temel değerlerinden olan aile ve akrabalık bağlarını, bunun yanında komşuluk ilişkilerini korur, gözetir:

Tr. Teyze anne yarısıdır, amca baba yarısı. (Oy, 1972, s. 26)

Tr. Hısım akraba ile ye iç, alışveriş etme. (Oy, 1972, s. 26)

Tr. Dayısı olan dayısına dayanır. (Özön, 1958, s. 94)

Saha. Kütüklü yer odunlu / Akrabalı yer saygılıdır. (*Tönöştü cer odunlu / Töröndü cer kündülü.*) (Kirişçioğlu, 2007, s. 24)

Rumeli Filoloji Yazıları 1

Uyg. Ağabeyini görünce attan in. (*Akañni körsen attin çüş.*) (Levent, 2020, s. 94)

Hks. Büyüğe saygı gösterirsen uzun ömür sürersin (*Uluğnu uluğlazan, uzak çurtas körerzin*) (Aktaş, 2020, s. 351)

Kzk. Akraban çok olursa, kimse dokunmaz / Doğru iş yaparsan, lafın boş kalmaz. (*Ağayındı altaw bolsañ, adam tiymeydi / Tuwra jürseñ, lebiñ küymeydi.*) (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 32)

Az. Halamdan bir dilek dilerim, verse de halamdır, vermese de. (*Xalamdan bir diläk diläräm, versä dä xalamdır vermäsä dä.*) (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 209)

Tr. Komşu hakkı Tanrı hakkıdır. (Aksoy, 1988, s. 367)

Tr. Komşunu iki inekli (öküzlü) iste ki kendin bir inekli (öküzlü) olasın. (Aksoy, 1988, s. 368)

Kum. Uzaktaki dost kardeşten yakın komşun yeğdir. (*Arekdegi dos-qardaşdan, yuvuqdağı avul-xonşu yaxşı.*) (Pekacar, 2006, s. 54)

Kzk. Ateşi karıştırırsan söndürürsün, komşunu rahatsız edersen göçürürsün. (*Otti şuqlasañ öşirersiñ, körşiñi şuqlasañ köşirersiñ.*) (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 57)

Trkm. Komşu halini komşu bilir. (*Goñşı halını goñşı biler.*) (Doğan, 2014, s. 262)

Sonuç

Toplumsallaşma sürecinde atasözlerinin büyük bir yeri vardır. Kültürel belleğin bir tezahürü olarak ortaya çıkmış olan atasözleri, bireyin kültürel kimlik edinmesine yardımcı olur, bu sayede bireyin toplum içinde varlık kazanmasını, yetiştiği aile, mahalle, şehir ve toplum zemininde ilişkiler kurmasını ve geliştirmesini sağlar. Bu bağlamda bireye inanış, değer, tutum ve davranıştan oluşan kültürel örüntüleri aktarması, öğretmesi ve empoze etmesi yönlerinden işlevseldir.

Kaynakça

Aça, Mehmet (2013). “Kırım Tatar Atasözlerinin Toplum Hayatının İşleyiş Kurallarını Öğretme ve Hatırlatma İşlevi”, *Milli Folklor*, 25 (100): 120-133.

Aksan, Doğan (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.

Aksoy, Ö. F. (1988). *Deyimler ve Atasözleri, Atasözleri Sözlüğü 1*, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Aktaş, Erhan (2020). *Hakas Atasözleri*, Konya: Kömen Yay.

Aksu, Belgin Tezcan vd. (2022). *Türk Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Başgöz, İlhan (2006). “Atasözleri Hakkında Atasözleri ya da Atasözlerinin Toplumsal Anlamı”, Çev. N. Tuhfe Toçoğlu, *Milli Folklor*, 9 (70): 85-91.

- Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler (BAAD)*, (2016). (haz. M. Kaçalın), Ankara: TDK Yayınları.
- Ceylan, Emine (1996). *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri, Çuvaşça-Türkçe/Türkçe Çuvaşça Sözlük*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Coştu, Yakup (2009). “Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (3): 117-140.
- Çeneli, İlhan (1985). “Nogay Atasözleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 11-54.
- Çobanoğlu, Özkul (2000). “Geleneksel Dünya Görüşü veya Halk Felsefesinin Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi Üzerine Tespitler”, *Milli Folklor*, 6 (45): 12-14.
- Çobanoğlu, Özkul (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: AKM Yayınları.
- Dilek, İbrahim (2007). “Altay Türklerinin Atasözleri”, *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 8, 248-256, Ankara: AKMB Yayınları.
- Doğan, Levent (2014). *Türkmen Atasözleri (Türkmen Nakılları)*, Edirne: Parafiks Yayınları.
- Doğan, Levent (2020). *Uygur Atasözleri*, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Durbilmez, Bayram (2018). *Türk Dünyası Kültürü -1*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Elçin, Şükrü (2000). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gökçeoğlu, Mustafa (1997). *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler*, Kıbrıs: Galeri Kültür Yayınları.
- Hasan, Hamdi (1997). *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, Ankara: TDK Yayınları.
- Hünerli, Bülent ve Arnaut Tudora (2022). *Gagauz Atasözleri*, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Hünerli, Bülent ve Aktaş, Erhan (2021). *Kırımçak Atasözleri (İnceleme-Metin)*, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- İsmail, Zeyneş ve Gümüş, Muhittin (1995). *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Keskin, Ahmet (2019). “İyiden Ad Kalır Kötüden Pas: Türk Halk Felsefesinde İyi(lik) ve Kötü(lük) Algısının Atasözleri Örnekleminde Çözümlemesi”, *Motif Uluslararası Genç Halkbilimciler ve Türk Dünyası Kongresi Bildiri Tamamı*

Metinleri Kitabı (15-16 Mayıs 2019), (ed. Sezen Güngör), Eskişehir: Motif Vakfı Yayınları.

Kirişçiöğlü, Fatih (2007). *Saha Türklerinin Atasözleri*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Marshall, Gordon (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Musaoğlu, Mehman ve Gümüş Muhittin (1995). *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*, Ankara: Engin Yayınevi.

Näzerşina, Fänüzä (2007). Başkurt Türklerinin Atasözleri. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 8, 214-223, Ankara: AKMB Yayınları.

Oy, Aydın (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özön, M. Nihat (1958). *Türk Ata Sözleri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Öztopçu, Kurtuluş (1992). *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.

Öztürk, Rıdvan ve Uyanık, Osman (2006). *Kumuk Atasözleri ve Deyimleri*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Pekacar, Ç. (2006). *Kumuk Türklerinin Atasözleri, İnceleme-Metin-Dizinler*, Ankara: Meyil Matbaacılık.

Şavk, Çelik Ülkü (2002). *Kırgız Atasözleri*, Ankara: TDK Yayınları.

Tavkul, Ufuk (2001). *Karaçay-Malkar Atasözleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tekin, Fatma (2021). “Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde Ölüm”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 49, Bahar-2021, 369-393.

Tekin, Fatma (2022). “Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde İyi(lik) ve Kötü(lük)”, *Karadeniz Araştırmaları*, XIX/73: 167-182.

Türkçe Sözlük II (1998). (hzl. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar), Ankara: TDK Yayınları.

Uğuzman, Tülay (2014). *Atasözlerine ve Deyimlere Yansıyan Türk Halk Düşüncesi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Yoldaşev, İbrahim ve Gümüş, Muhittin (1995). *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*,
Ankara: Engin Yayınları.

14. Sophokles'ten Shakespeare'e Trajik Aktarım: Othello'nun Oidipus ile Kesişen Yolculuğu

Tragic Transition from Sophocles to Shakespeare: Similarities Between Oedipus' and Othello's Tragic Journey

Ayşe YAKUT¹

Nalan BURULDAĞ²

Giriş

Özellikle Antik Yunan tragedyasının insan psikolojisini ve duygularını tasvir etmesi açısından güncelliğini yitirmemiş olduğu düşünülmektedir (bk. Williams 1993). Benzer bir yorum, Shakespeare'in oyunları için de yapılabilir. Hem Sophokles'in *Kral Oidipus*'u hem de Shakespeare'in *Othello*'su farklı dünyaları temsil etseler de insan doğasını, duygularını ve psikolojisini son derece gerçekçi bir şekilde resmetmiştir. *Kral Oidipus*'ta Oidipus "öfke, büyüklenme duygusu" ekseninde trajik bir akışa kapılırken, *Othello*'da Othello "kıskançlık, saygınlık" ekseninde kendi sonunu hazırlamıştır. İki yazar da insanın bilinçaltının derinliklerine öyle etkileyici biçimde inmiş olmalıdır ki, Sigmund Freud Sophokles'in *Kral Oidipus*'undan hareketle *Oidipus sendromu*'nu psikanaliz literatürüne kazandırırken, Shakespeare'in *Othello*'sundan hareketle *Othello sendromu* da ilk olarak 1955 yılında John Todd ve Kenneth Dewhurst tarafından yayımlanan bir makalede (Todd ve Dewhurst, 1955) psikopatolojik bir cinsel kıskançlık için kullanılmıştır.

Freud'a göre Sophokles'in *Kral Oidipus* adlı oyunu, Shakespeare'in *Hamlet*'i ve Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'i dünya edebiyatının değerini yitirmeyecek üç şaheseridir (Freud, 1979, s. 117). Freud'un dünya edebiyatının üç şaheserinden biri olarak adlandırdığı *Kral Oidipus* Aristoteles'e göre de klasik tragedya sanatını icra eden örnek temsillerden biridir. Aristoteles'in tasnif ettiği tragedya sanatının aşamalarını Shakespeare'in *Othello* adlı oyununda da görmekteyiz. Aynı zamanda *Kral Oidipus*'un baş kahramanı Oidipus ile *Othello*'nun baş kahramanı Othello'nun soylu bir kahramandan trajik bir kahramana dönüşümleri sürecinde de birtakım benzerliklerin varlığı göze çarpmaktadır. Yakın dostu Ben Jonson'un "*yalnızca bir çağın değil, tüm zamanların yazarı*" (Frye, 1988, s. 223) dediği Shakespeare'in

¹ Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Ankara, Türkiye), asonmez@ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9448-463X

² Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Ankara, Türkiye), nergun@ankara.edu.tr, ORCID OD: 0000-0003-3931-4544

oyunlarında klasik tragedyanın izlerine rastlamak ve deyim yerindeyse her taşın altından çıkan klasik dünyanın Shakespeare'in de ruhunu beslemiş olması hayranlık uyandırıcıdır. İşte bu çalışmada Shakespeare'in *Othello* oyunu hem Sophokles'in *Kral Oidipus*'unda gördüğümüz tragedya sanatına ilişkin dramatik benzeşimleri bağlamında hem de bir tragedya kahramanı olarak Othello'nun Oidipus'la taşıdığı benzerlikler yönünden ele alınacaktır.

Sophokles ve Shakespeare Üzerine

M.Ö. 497 yılında Atina'nın Kolonos kasabasında doğan Sophokles, tragedyalarıyla Atinalıların gönlünü fethetmiştir. İlk tragedyasını M.Ö. 472-469 yılları arasında oynamıştır (Erhat, 1954, s. 22-24). İlk zaferini ise M.Ö.468 yılında Eleusis ayinlerini ve tanrıça Demeter'in kültünü konu aldığı *Triptolemos* adlı tragedyasıyla kazanmıştır (Sommerstein, 2002, s. 41). Atina'nın din ve medeniyet görüşlerine bir övgü olan bu tragedyası büyük beğeni toplamıştır. Sophokles'e *Antigone*'nin sahnelenmesinden sonra, kendisinde bir devlet adamına ait özellikler bulunmamasına rağmen, Samos savaşında Perikles ile birlikte komutanlık görevi verilmiştir (M.Ö. 441-439) (Beer, 2004, s. 69). Bu görevden kısa bir zaman önce de *hellenatomias* denilen Delos hazinesinin müfettişleri heyetine seçilmiştir. Ömrünün sonuna doğru bir kez daha memurluk yapmış ve Atina ordusunun Sicilya'da uğradığı yeniliden sonra iktidara gelen 10 kişilik *probouloi* heyetine katılmış, bunlar da devrince Dörtüyzler hükümetinde görev almıştır (Sommerstein, 2002, s. 41). M.Ö. 406 yılındaki ölümünden sonra, komedy ozanı Aristophanes *Kurbağalar*'da Phrynikhos da *Musalalar*'da onu saygıyla anmışlardır. Aynı şekilde Atina halkı, şehrin biraz dışında Dekelos yolu üzerindeki mezarının önünde her yıl kurban keserek Sophokles'e büyük bir saygı göstermiştir (Sommerstein, 2002, s. 41).

Sophokles'in kendisi Aiskhylos'tan etkilendiğini söylese de, onun tragedyaları Aiskhylos'unakilere göre daha insancadır. Güçlü kahramanlarının düştükleri kötü durumların sebeplerini tanrılara yüklemekten hoşlanmaz. İşledikleri suçlar, bir tanrının lanetinden ziyade kendi yaptıklarının ve davranışlarının bedelidir. Bu önemlidir, çünkü Sophokles'le birlikte, Yunan tragedyasının soylu kahramanlarının trajik birer kahramana dönüşümünde kahramanların kendi davranışlarının da etkili olduğu düşüncesi ön plana çıkmıştır. Sophokles'in tragedya sanatına kattığı yeniliklere gelince, Aristoteles'in *Poetika*'sında (1449a) aktardığına göre sahneye üçüncü bir kişiyi sokmuş ve *skenographia*'yı icat etmiştir. Aslında Aiskhylos da son oyunlarında (*Oresteia*'da) sahneye üçüncü oyuncuyu katmıştır, fakat sahnede üçüncü kişinin varlığı diğer iki oyuncuya göre oldukça sönüktür, o üçüncü oyuncuyu çok nadir konuşturmuştur. Sophokles'in oyunlarında ise üçüncü kişi, diğer iki kişi kadar etkindir. Örneğin *Kral Oidipus*'ta Oidipus'un Kreon'u suçladığı sahnede İokaste araya girer, Oidipus'u yatıştırmaya çalışır ve konuşmanın devamında ona

gerçekleri anlatan kişi o olacaktır (Beer, 2004, s. 25-26). Sophokles'in tragedyalarının vurgulanması gereken bir diğer önemli özelliği ise tragedyanın bütünü içerisinde genişlettiği prolog konuşmalarıdır. Bu, dinleyicinin olayları daha anlaşılır kılmasını sağlayacak önemli bir olgudur (Beer, 2004, s. 27).

1564 yılında dünyaya gelen Shakespeare, İngiliz ulusal şairi ve İngiliz Edebiyatı'nın en etkileyici ve en yetenekli yazarı olarak kabul edilir. Şiirlerinin yanı sıra komedyalar, tarih oyunları ve tragedyalar kaleme almıştır. Shakespeare'in oğlu Hamnet'in 11 yaşında gerçekleşen ani ölümünden önce komedyalar yazdığı, ama sonra derin bir keder içinde kalarak en büyük tragedyalarını yarattığı söylenir. Eserlerinde, yaşamını geçirdiği I. Elizabeth Dönemi'ni (1558-1603) yansıtır. 1603 yılından sonraki eserlerinde ise, Kraliçe I. Elizabeth'in ölümünün ardından İskoçya Kralı VI. James'in I. James adıyla İngiltere tahtına çıkmasıyla başlayan Kral VI. (I.) James Dönemi'nin (1604-1625) ruhunu da yansıtır.

Shakespeare oyunlarında insan doğasına odaklanır. Erkeklerin kadınların kusurlarını, aptallıklarını, tutkularını, acılarını, zayıflıklarını, güçlerini, yakınların ihanetlerini, yalakaları, içten dostları, insanların zalim yazgısını resmeder (Nair, 2022, s. 85). 16. ve 17. yüzyılın yazarları, kıskançlık duygusunun getirdiği duygusal çalkantıların etkisi altında kalmıştır (Olson, 2015, s. 3). I. Elizabeth ve I. James (Jacobean) dönemlerine ait, bir eşin öldürülmesini sahneleyen pek çok oyun vardır; bu oyunlarda öldürülme sebebi genelde kadının sadakatsizliğidir. Çoğunlukla kadının öldürülmesi yoluyla sağlanan adalet bu dönemlerin oyunlarında kendini gösterir (Vanita, 1994, s. 341). Shakespeare'in *Othello* oyunu da bunlardan biridir. Shakespeare'in *Othello*'sunun konusu olan kıskançlığın oyundaki seyri ve kadın düşmanlığına yorumlanabilecek dili başka oyunlarında da karşımıza çıkar, örneğin *Kış Masalı*'nda (*The Winter's Tale*) Kral Leontes'in, *Kuru Gürültü*'de (*Much Ado About Nothing*) Claudio'nun ve *Cymbeline*'de Posthumus'un kıskançlığı *Othello*'nunkiyle benzerdir (Vanita, 1994, s. 342). Shakespeare'in oyunlarında genelde *Othello*'da olduğu gibi kıskanç erkek figürlerine rastlanır, bu figürler ya İtalyan'dır ya da İtalya'nın hizmetindeki askerlerdir (Olson, 2015, s. 4). İngilizlerin İtalyanlarla ilişkilendirdiği yozlaşmış bir içe dönüklükten doğan paranoyak bir şüphe durumu göze çarpar (Floyd-Wilson, 2003, s. 132-133). Shakespeare'in *Othello*'da olduğu gibi kıskançlığı yüksek statüdeki kızların kocalarını veya müstakbel kocalarını etkileyen bir duygu olarak tasvir etmesi, erken modern dönem dramasında zina üzerine yapılan çalışmaları desteklemektedir (Olson, 2015, s. 5). Kadınların itaat eden, sessiz ve evlerine bağlı olmalarının beklendiği, evlilik anlayışlarının çocuk doğurma ve ev işleriyle sınırlı olduğu yılların yansıması olarak *Othello*'da Desdemona'nın karakteri siliktir (Nair, 2022, s. 84). Ama Shakespeare'in burada ve diğer oyunlarında kadınlara biçilen bu geleneksel rolün yanı sıra Rönesans

İngilteresi'nin Elizabeth Çağı kadınlarının toplumun beklentileriyle mücadele ederken değişen rolü de temsil edilir (Wright, 1993, s. 7).

Shakespeare'in Antik Yunan tragedyasının duayen isimlerine dair bilgisinin minimal düzeyde olduğu düşünülmektedir. Bu görüş konuyla ilgili kaynak yetersizliğinden ileri geliyor olabilir. Ancak, 1570 yılına gelindiğinde Sophokles'in tüm tragedyalarının artık defalarca Latince tercümeleri yapılmıştı ve Shakespeare Latince biliyordu. Ayrıca 16. yüzyılın başlarında gramer okullarında önerilen klasiklerden biri de Sophokles idi (Harvey, 1977, s. 259). Genç Elizabeth'in de İskrates'in söylevlerinden ve Sophokles'in tragedyalarından seçme metinleri okuduğu bilinmektedir (Baldwin, 1944, s. 259). Tüm bunlar, Sophokles'in ve Shakespeare'in oyunları arasındaki bağlantıları açıklamak için yeterlidir (Harvey, 1977, s. 259). Shakespeare'in klasik tragedyanın izlerini görebileğimiz oyunlarından biri de *Othello*'dur. Öyle ki *Kral Oidipus*'ta görülen tragedyaya özgü kimi pratikler *Othello* oyununda da açıkça görülmektedir. *Kral Oidipus*'un *Othello*'daki izleği, bir edebî form olarak tragedyada Antik Yunan dünyasının Altın Çağı'ndan Elizabeth Çağı İngilteresi'ne uzanan bir sürekliliğin varlığını kanıtlar.

Othello'nun Oidipus ile Kesişen Trajik Yolculuğu

Kral Oidipus ile *Othello* arasındaki benzeşimleri karşılaştırmalı olarak incelemeye geçmeden önce, Sophokles'in *Kral Oidipus* adlı oyununa konu edindiği Oidipus söylencesine göz atmamız gerekiyor: Oidipus Thebai kralı Laios'un ve İokaste'nin çocuğudur. Laios'un tanrıların kehanetinden korkarak bebekken bir dağa bıraktığı bu çocuğu bir çoban alarak Korinthos kralı Polybos'a evlatlık verir. Oidipus, günün birinde babasını öldüreceği ve annesiyle evleneceği yönünde bir kehanetten haberdar olur. Kehanetten kurtulmak isteyen Oidipus yanlarında büyüdüğü, ana babası sandığı Polybos ve Merope'nin yanından uzaklaşır. Oidipus, Thebai kentinin yakınında yolda bir arabaya rastlar ve burada yol verme kavgasına karışır. Kavganın esnasında Oidipus bilmeden arabanın içindeki Laios'u, yani gerçek babasını öldürür. Bu olayın ardından Oidipus Thebai kentine varır. Thebai yolu üzerinde bilmeceler sorarak cevap veremeyenleri öldüren Sphinks adlı canavarla karşılaşır. Kenti Sphinks'ten kim kurtarırsa, bu kişiye Thebai kentinin krallığı bahşedilecektir. Oidipus canavarın sorusuna doğru yanıt vererek kenti kurtarır, kral olur ve kim olduğunu bilmeden annesi İokaste'yle evlenir ve çocukları olur. Gerçekleri öğrendiğinde ise annesi kendini öldürürken, Oidipus kendi gözlerini kör ederek sürgüne gider.

Shakespeare'in *Othello* oyunu 16. yüzyılın Venedik'i ve Kıbrıs'ında geçer, oyunun başkahramanı Othello köken olarak bir Mağriplidir, Venedik ordusunun Venedikli beyler tarafından saygı gören bir askeridir. Seçkin bir Venedik senatörü olan Brabantio'nun kızı Desdemona'yla evlenir. Othello'nun erdemli ve dürüst bir subay

olan Cassio'yu yaveri yapmasına bozulan sancak çavuşu Iago, bu görevi kendisinin hak ettiğine inanır ve haksızlığa uğradığını düşünerek Othello'dan intikam almaya kalkar. Iago bu intikam ve kıskançlık ateşiyle Othello'yu adım adım trajik sona götürür. Iago öcünü alabilmek için Othello'nun aklına karısı Desdemona'nın onu yaveri Cassio'yla aldattığı şüphesini düşürür. İlk başta buna inanmayan Othello, Iago'nun türlü türlü yalanlarıyla Desdemona'nın kendisini aldattığına inanır ve kıskançlıktan, öfkeden deliye döner. Şimdi aşkın yerini intikam duyguları almıştır. Iago'ya Cassio'yu öldürme emrini verir ve onu yeni yaveri yapar. Othello, Iago'nun teşvikiyle karısı Desdemona'yı öldürmeye karar verir. Bu arada Othello, karısının hizmetkârı Emilia'yı sorguya çeker, Emilia Desdemona'nın ne kadar namuslu bir eş olduğunu anlatsa da ona inanmaz, Iago'nun yalanlarına inanır. Kıskançlıktan gözü dönen Othello, karısı Desdemona'ya deli gibi âşık olmasına rağmen onu yatağında boğarak öldürür. Karısı Desdemona'yı öldürdükten hemen sonra, Emilia Othello'nun gerçekleri görmesini sağlar ve Othello karısının masum olduğunun, Iago'nun kendisine ihanet ettiğinin farkına varır. Tüm gerçekler ortaya çıktıktan sonra, Iago'ya işkence edilme, Othello'ya ise hücre hapsinde tutulma cezası verilir. Ancak Othello, öldürdüğü karısı Desdemona'yı son bir kez öptükten sonra kendini hançerler ve ölür.

Shakespeare'in en acı ve en dehşet verici oyunu olarak tanımlanan *Othello* (Bradley, 1924, s. 176) ilk kez 1 Kasım 1604 gecesi sarayda oynanmıştır. Oyun seçkin bir asker olan Othello'nun soylu bir senatör kızı olan Desdemona'ya duyduğu saf aşkı ve ölümcül kıskançlığı konu edinir. Othello'nun haksız yere karısının masumiyetinden şüpheye kapılması ve kıskançlığından akıl tutulması yaşayarak öfkeyle karısını boğarak öldürmesi bu saf aşkı bir kıskançlık tragedyasına dönüştürmüştür. Sophokles *Kral Oidipus*'ta insan doğasının zayıf yanlarına odaklanarak soylu kahramanların öfke, kibir gibi duygularını kontrol edemedikleri için tepeden aşağıya düşüşlerini gösterir. Sophokles'e göre kahramanları tanrısal yazgılarının kucağına iten de yine kendi doğalarının zayıflıklarının etkisinde kalmalarıdır. Benzer şekilde Shakespeare'in kahramanı Othello'yu da hataların (*hamartia*) kucağına iten ve onu seçkin bir kahramandan trajik bir kahramana dönüştüren, karısının sadakatinden şüphelenerek girdiği cinsel kıskançlık bunalımı ve beraberinde karısına karşı gelişen öfke ve oç alma duygusudur. Farklı dünyaları temsil etseler de *Kral Oidipus* da *Othello* da insanın soylu, mutlu yaşamının hatalarının (*hamartia*) sonucunda nasıl alt üst olduğunu çarpıcı bir şekilde resmeder. Bu oyunlar acıma duygusunu uyandırmanın yanı sıra insanın kibirli, şüpheli, öfkeli, kıskanç doğasının ruhu ve aklı nasıl köreltiğini, sağduyuyu nasıl sekteye uğrattığını ve insanın nasıl kendi trajik sonunu kendisinin hazırladığını gösterir.

*Othello*³ kanlı sonla biten bir kıskançlık tragedyası gibi görünmektedir. Ama başkahraman Othello dürüst, seçkin başarılı bir askerdir ve karısına saf bir sevgi besler. Desdemona da sevecen, kocasına sadık ve sevgi dolu, yumuşak ve merhametli biridir. Othello da Desdemona da dürüsttür, saf duygularla dolu karakterlerdir. Mutlu başlayan talihleri kin dolu hilebaz Iago'nun türlü türlü oyunlarıyla korkunç bir sona ulaşır. Ancak, kötülüklerin yaratıcısı Iago olsa da Shakespeare oyunun sonunda Othello'ya kendini öldürmeden önce şu sözleri söyleyerek, onların sorumluluğunu Othello'nun kendisine de yüklemektedir:

“benim için, akılsızca ama çok seven biri deyin,
kolayca kıskanmayan, ama bir kez kıskandı mı
kendini kaybeden biri diye söz edin benden” (*Othello* V.2.339-342; 2022, s. 155).

Bu dizelerde, Shakespeare'in Othello'nun trajik sonunun sorumlusu olarak yalnızca Iago'yu değil, Othello'nun kendi doğasını, kendi zayıflığını da gördüğü anlaşılmaktadır. Saplantılı kıskançlığının aşkını nefrete dönüştürmesi Othello'nun hata yapmasına, suç işlemesine (*hamartia*) sebep olmuştur. Othello'nun kendisi de eyleminin bir hata, suç (*hamartia*) olduğunun farkındadır:

“En mükemmel insan bile karşı gelerek,
tüm doğa kurallarına, hata yapabilir” (*Othello* I.3.100-101; 2022, s. 17).

Shakespeare on Tragedy adlı baş yapıtında Bradley, *Othello* oyununu Othello'nun aldanması ve öfkesinin çılgınlığa dönüşmesi olarak nitelendirir (Bradley, 1924, s. 182). Desdemona, Othello'nun öfkeyle değişen doğasını hayret ve korku içinde yer yer dile getirmiştir:

“Ama korkuyorum sizden, gözleriniz böyle döndükçe
korkunç oluyorsunuz” (*Othello* V.2.36-37; 2022, s. 139).

...

“Ah, neden kemiriyorsunuz alt dudağınızı öyle?
Kanlı bir öfke sarmış bütün benliğinizi
hayra alamet değil bütün bunlar” (*Othello* V.2.43-45; 2022, s. 139).

Othello'nun saf bir aşkla bağlı olduğu karısını öldürmesi bir suçtur, hatadır, yani *hamartia*'dır. Bu *hamartia* bir yanlışlıkla işlenmiştir. Iago'nun türlü türlü yalanlarıyla bir akıl tutulması yaşayan Othello kandırıldığı için, gerçekleri bilmediği için bu suçu işlemiştir. Bu bağlamda babasını öldürmek ve annesiyle evlenmek gibi bazı *hamartia*'larını bilgisizliği nedeniyle işleyen Oidipus'la benzer. Oidipus'un bilgisizliği nedeniyle işlediği *hamartia*'ların çektiği acıları ironikleştirdiği gibi,

³ *Othello* alıntılarında Özdemir Nutku çevirisi kullanılmıştır.

Othello'nun Iago'nun kaypaklığının, oyunlarının kurbanı olarak işlediği *hamartia* da onun çektiği acıları ironikleştirir. Öte yandan, her ne kadar Othello'nun karakteri başka bir karakter (Iago) tarafından kendi sonunu getirecek bir zayıflığa dönüştürülmüş olsa da, tıpkı Oidipus'un kehaneti göz ardı etmeyip yaşlı bir adamı öldürmemeye ve yaşlı bir kadınla evlenmemeye yolunu tercih edebileceği gibi, Othello da Iago'ya inanmamayı veya gerçekleri Iago'nun etkisinden sıyrılarak araştırma yolunu tercih edebilirdi. Othello'nun gerçekler karşısındaki tutumunu "kör" Oidipus'un aynasında görmek zor değildir. Othello'nun gerçekler karşısında gözlerine perde indiren şey; ruhunu kemiren şüpheciligi, saplantılı kıskançlığı, kontrol edemediği öfkesidir, aynı zamanda âşık olduğu kadın tarafından aldatıldığı düşüncesiyle yerle bir olduğuna inandığı onurunun intikamını alma hırsıdır. Dolayısıyla, nasıl ki Oidipus işlediği suçlar (*hamartia*) konusunda bunları bilgisizlik sebebiyle işlediği için bir parça masum ama öfkesine hâkim olamadığı, *hybris*'ine kapılıp sağduyudan ayrıldığı için yaptığı eylemlerden ötürü suçluysa, benzer şekilde Othello da işlediği suçlar (*hamartia*) konusunda bu suçları Iago tarafından kandırılarak işlediği için bir parça masum ama saplantılı kıskançlığıyla öfkeden gözü dönüp çok sevdiği karısını öldürdüğü için suçludur.

Othello'da görülen insan iradesinin, özgür seçimlerin insan talihini yönetmedeki gücünün yanı sıra, tıpkı Oidipus'un "hiç kimse tanrıların iradesine aykırı | hareket edemez; öyle buyurmuşlar, öyle olacak" (Soph. OT 280-281) dediği gibi, Othello da kendi talihinin tersine dönüşümünü (*peripeteia*) yazıya da bağlayarak şöyle der:

"Gün oldu, bu küçük kol, bu iyi kılıçla,

sizin gibi engellerin yirmisi içinden yol açtım kendime.

Ah, ama övünmek boşuna!

Kim egemen olabilir ki yazgısına?

Hiçbir şey eskisi gibi değil şimdi" (Othello V.2.259-263; 2022, s. 152).

Hem Sophokles'te hem de Shakespeare'deki tanrısal iradeyle ilişkin bu kısa değiniler, Oidipus'u da Othello'yu da kendi hatalarının (*hamartia*) yanı sıra bir ölçüde yazgının kurbanları olarak da görebileceğimizi düşündürmektedir. Ancak iki oyunda da felaketlerin vuku bulmasında birincil etmenin kahramanların zayıflıkları, kusurları, hataları (*hamartia*) olduğu açıktır.

Shakespeare'in oyunlarında kahramanın acısı ve felaketi kahramanın bir zayıflığından yavaş yavaş ilerler, yıkımdan yıkıma gider; bizzat kahramanın kendisi kendi acılarının yaratıcısıdır (Nair, 2022, s. 85). Othello'yu gerçekler karşısında kör kılan, ruhuna şüphe ve kıskançlık tohumlarını eken, başka bir deyişle *Othello*'nun olay örgüsüne âdeta hükmeden kişi, oyunun felaket aracısı olarak konumlandırılan Iago olsa da (Frye, 2008, s. 123), Othello kontrol edemediği saplantılı bir kıskançlıkla

ve karısına duyduğu öfkeyle gözü döndüğü için kendi yıkımını kendisi yaratmıştır. Çünkü kıskançlık Othello'nun insani doğasını altüst ederek onu kaosa sürüklemiş ve içindeki vahşi hayvanı serbest bırakmıştır (Bradley, 1924, s. 178). Aristoteles öfkenin tanımını yaparken, öfkenin bir insanın kendisiyle ilgili bir şeye yapılan bir saygısızlıktan dolayı bir öç alma olduğundan ve acının eşlik ettiği bir dürtü olduğundan söz eder (Arist. *rhet.* 1378a); ayrıca hastalık, yoksulluk, aşk, susuzluk ya da doyurulmamış başka arzular nedeniyle üzülen, acı çeken insanların öfkelenmeye hazır olduklarından ve özellikle de içinde buldukları sıkıntılı durumu küçümseyenlere karşı kolayca tahrik olduklarından bahseder (Arist. *rhet.* 1379a). Aristoteles'in bu tanımı, Iago'nun oyunları ile karısının sadakatinden şüphelenen ve aldatıldığını düşünerek acı çeken Othello'nun durumuna uymaktadır; onurunun küçük düşürüldüğüne inanan Othello öfkeye kapılıp karısından öç alma dürtüsüyle hareket etmiş ve masum karısını öldürmüştür. Arka plandaki bileşenler ne olursa olsun, Othello'nun sonunu getiren ölümcül kıskançlığı ve karısına duyduğu öfke Oidipus'un yol kavgasında Laios'u öldürmesine (Soph. *OT* 771-833) sebep olan, bir tartışma esnasında kâhin Teiresias'ı aşağılamasına (Soph. *OT* 370-371; 374-375; 380-403) sebep olan, Kreon'un sadakatinden şüphe duyup ona karşı haksız tavırlar sergilemesine (Soph. *OT* 380-403; 532-442) sebep olan öfkesiyle ortak paydadır.

Othello'nun Desdemona'yı öldürdükten hemen sonra Emilia'nın anlattıklarıyla gerçeklerin farkına varması (*anagnōrisis*) beraberinde talihinin tersine dönüşümünü (*peripeteia*) getirmiştir. Böylece oyunun başındaki mutlu, talihli, seçkin Othello kendi zaaflarının ağlarına düşüp bedbaht, talihsiz, zavallı Othello'ya dönüşmüştür. Gerçeklerin farkına varmasıyla eş zamanlı olarak talihi tersine dönen Othello da Oidipus gibi yaptıklarının sorumluluğunu cesurca üstlenir. Sophokles'in de Shakespeare'in de temsillerinde, insan bilerek veya bilmeden işlediği suçlarının, hatalarının (*hamartia*) bedelini bir şekilde öder. Tüm gerçekleri öğrendiğinde gözlerini kendi isteğiyle, bunu hak ettiğini düşünerek kör eden Oidipus gibi, Othello da büyük bir aşkla bağlı olduğu karısı Desdemona'yı suçsuz yere öldürdüğünü öğrendiğinde, yani yanılısamadan gerçeğe ulaştığında kendini öldürür. Sigmund Freud'un Oidipus çözümlemesinde dediği gibi, "*kahraman yazgının zorlaması gibi bir nedene başvurmamıştır, suçu benimsemiştir ve bilinçli işlenen tam bir suç gibi cezalandırılmıştır*" (Freud, 1979, s. 118). İki kahramanın da düştüğü felakette yaşadıkları trajik akışın sorumluluğunu üstlenmeleri ve ikisinin de yaptıklarının kefareti ödemesi hem gerilimin zirvesindeki izleyiciyi hem de kahramanların kendi ruhlarını rahatlatmış, arındırmıştır (*katharsis*).

Aristoteles'e göre tragedyanın özünde, kahramanların zorluklarla karşılaştıklarında veya gerçeklerle yüzleştiklerinde durumun üstesinden gelemeseler bile sergiledikleri onurlu ve soylu tavırları gösteren insani *arete* vardır. Bu iki oyunda da

kahramanların kendileri hakkında en ağır yargılamayı yapmaları, yaptıklarının bedelini cesurca ödemeleri, Oidipus'u ve Othello'yu Aristoteles'in tragedyaya ilişkin olarak sunduğu insani *arete*'nin temsili olarak görmemize olanak tanır. Burada *arete* kavramı, ruhun büyüklüğüne ilişkindir. İşledikleri suçlar (*hamartia*) iki kahramanın da kahramanca duruşlarını bozmamıştır (Golden, 1984, s. 154-156).

Sonuç

Oidipus, gerçeği bilse de bilmese de babasını öldürüp annesiyle evlenerek döneminin toplum yapısının önemli bir gerçeği olan aile bağlarına zarar vermiştir. Othello seçkin bir askerdir, seçkin bir kadınla evlenmiştir; ancak aldatıldığını düşünerek masum karısını öldürmüş, kendi ailesini parçalamıştır. Aslında iki kahraman da soyludur, seçkindir, mutlu bir hayata sahiptir. Ama iki kahramanın da kendi ölçüsüz duygularını kontrol edemeyip aile bağlarını parçalamaları kendi sonlarını hazırlamıştır. Gerçekleri öğrenmeleriyle yaptıkları ölümcül hatalar ortaya çıkmış ve talihleri tersine dönmüştür, Oidipus kendini kör ederek ve sürgünü seçerek, Othello ise kendini öldürerek, yani her ikisi de yaptıklarının sorumluluklarını üstlenerek izleyicileri ve ruhlarını arındırmışlardır. O halde Othello'yu Oidipus'un aynasında görmek mümkündür: kontrol edilemez öfke veya saplantılı kıskançlık - *hamartia* - *anagnōrisis* - *peripeteia* - *katharsis*. Bu çözümleme, Sophokles'in Shakespeare'in en azından *Othello* oyunu için önemli bir örnek olduğunu düşündürmektedir. Sophokles'in *Kral Oidipus*'u nasıl ki Aristoteles'in tanımladığı tragedya sanatının en önemli örneklerinden biriye, Shakespeare'in *Othello*'su da klasik-sonrası tragedyanın Aristotelesçi ilkelerini görebileceğimiz en önemli örneklerdendir.

Kaynakça

- Arist. *poet.* (Aristoteles, *Poetica*) = *Aristotle: Poetics (with Longinus on the Sublime and Demetrius On Style)*. S. Halliwell (Çev. 1995). Cambridge, MA: Harvard University Press; İ. Tunalı (Çev. 2007). *Aristoteles: Poetika*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arist. *rhet.* (Aristoteles, *Rhetorica*) = *Aristoteles: Retorik*. M. H. Doğan (Çev. 2004). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baldwin, T. W. (1944). *William Shakspeare's Small Latine & Lesse Greeke*. Vol. I. Urbana: University of Illinois Press.
- Beer, J. (2004). *Sophocles and the Tragedy of Athenian Democracy*. Westport, CT: Praeger.
- Bradley, A. C. (1924). *Shakespearean Tragedy: Lectures on Hamlet, Othello, King Lear, Macbeth*. London: Macmillan & Co. Ltd.

- Erhat, A. (1954). *Sophokles: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Floyd-Wilson, M. (2003). *English Ethnicity English Ethnicity and Race in Early Modern Drama*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Freud, S. (1979). *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*. K. Şipal (Çev.). İstanbul: Bozak Yayınları.
- Frye, R. M. (1988). Not of an Age, but for All Time: A Shakespearean's Thoughts on Shakespeare's Permanence. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 132(3), 223-236.
- Frye, N. (2008). "Sonbahar Mitosu: Tragedya". B. Kovulmaz (Çev.). *Cogito* 54 içinde (113-126). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Golden, L. (1984). "Othello, Hamlet, and Aristotelian Tragedy". *Shakespeare Quarterly*, 35(2), 142-156.
- Harvey, J. (1977). A Note on Shakespeare and Sophocles. *Essays in Criticism*, 27(3), 259-270.
- Nair, G. U. I. (2022). Literature on 'Literary Mode': Tracing Generic Markers in *Oedipus Rex*, *Othello* and *Duchess of Malfi*. *International Journal of English Literature and Social Sciences*, 7(3), 79-86.
- Olson, R. (2015). "Too Gentle": Jealousy and Class in Othello. *Journal for Early Modern Cultural Studies*, 15(1), 3-25.
- Shakespeare, W. (2022). *Othello*. Ö. Nutku (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sommerstein, A. H. (2002). *Greek Drama and Dramatists*. London: Routledge.
- Soph. *OT* (Sophokles, *Oedipus Tyrannus*) = *Sophocles, Vol. I: Oedipus the King, Oedipus at Colonus, Antigone*. F. Storr (Çev. 1962). Cambridge, MA: Harvard University Press; *Sophokles, Kral Oidipus*. B. Tuncel (Çev. 2021). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Todd, J. ve Dewhurst, K. (1955). The Othello Syndrome: A Study in the Psychopathology of Sexual Jealousy. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 122(4), 367-374.
- Vanita, R. (1994). "Proper" Men and "Fallen" Women: The Unprotectedness of Wives in Othello. *Studies in English Literature*, 34(2), 341-356.
- Williams, B. (1993). *Shame and Necessity*. Berkeley: University of California Press.

Wright, C. (1993). *The Women of Shakespeare's Plays: Analysis of the Role of the Women in Selected Plays with Plot Synopses and Selected One Act Plays*. Lanham: University Press of America.

15. Kurmaca ve gerçeklik arasında tarihsel bir anlatı: *John Mandeville Seyahatnamesi*'nde Presbyter Johannes (Prester John) Efsanesi¹

A historical narrative between fiction and reality: The Legend of Presbyter Johannes (Prester John) in *John Mandeville's Travelogue*

Fatih DURGUN²

Giriş

Kurmaca unsurlar içeren anlatılar, birincil kaynakların sınırlı sayıda olduğu Ortaçağ Avrupası araştırmaları için büyük önem taşırlar. Edebiyatla tarihin birbirinden henüz ayrılmadığı bir döneme ait olan bu tür eserler, edebi değerlerinin yanı sıra “gerçek” olay ve olguların yorumlarını da içermelerinden dolayı, yazıldıkları dönemin zihniyet dünyasını anlamak açısından tarihi bir değere de sahiptirler. Geç Ortaçağ ve Yeniçağ Avrupası'nda çok popüler olup günümüz yazınında 13. yüzyıla ait *Marco Polo Seyahatnamesi (Il Milione ve orijinal olarak Le Devisement du Monde başlıklarıyla bilinir)*'nin gölgesinde kalmış olan *John Mandeville Seyahatnamesi*, bu kapsamdaki eserlerin başında gelir. Bu bağlamda, *John Mandeville Seyahatnamesi*'nin Avrupalılar için bilinmezliklerle dolu Doğu'ya ilişkin içerdiği hikâyelerle ne kadar popüler bir esere dönüştüğünü, Fransızca yazılmış eserin birçok Avrupa diline yapılan çevirisinin varlığından ve Avrupa'da Ortaçağ'dan yaklaşık 250-300 üzerinde elyazmasının günümüze ulaşmasından anlamak mümkündür (Moghaddassi, 2019: 20-21). Öyle ki, *John Mandeville Seyahatnamesi*, Doğu ve özellikle de Hindistan'a dair sunduğu bilgilerle sadece okuma yazma bilen sıradan okuyucunun ilgisini çekmekle kalmamış, Coğrafi Keşiflerin erken dönemlerinin öncü ismi Denizci (*Navegador*) lakabıyla tanınan Portekiz Prensi Infante Dom Henrique (ö.1460) ve sonrasında Christopher Columbus (ö.1506) gibi keşiflerin faaliyetlerinde temel bilgi kaynaklarından biri olmuş (Gunn, 2018: 66; Greenblatt, 1991: 26) Rönesans bilgini Leonardo da Vinci (ö.1519)'den Flemenk haritacı Gerardus Mercator (ö.1594) ve İngiliz devlet adamı ve kâşif Sir Walter Raleigh (ö.1618)'e kadar eğitilmiş zümreden birçok kimse için muteber bir eser olarak görülmüştür (Higgins: 2011, s.xii.). Dolayısıyla, farklı dönemlerde farklı kesimlerden insanlar Mandeville'in eserini farklı gerekçelerle okumuşlardır (Tzanaki, 2017:1).

¹ Bu çalışmayı “Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanlarını Ödüllendirme Programı (GEBIP)” çerçevesinde destekleyen Türkiye Bilimler Akademisi'ne (TÜBA) teşekkür ederim.

² Doç. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (İstanbul, Türkiye), fatih.durgun@medeniyet.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6620-2359

Aslında kimliği bilinmeyen yazar, *Seyahatname*'de kendini İngiltere'deki St. Albans kasabasında doğmuş John Mandeville adlı İngiliz bir şövalye olarak tanıtır (Mandeville, 2005: 73). Literatürde Fransız mı yoksa İngiliz mi olduğuna dair bir konsensüs bulunmamakla beraber, uydurma bir karakter olduğu düşünülen müellifin, netliğe kavuşturulamamış olsa da eserini yaklaşık 1357-1372 yılları arasında yazdığı düşünülmektedir (Phillips, 1998:198; Higgins, 1997: 6). Bunun yanı sıra, elde "müellif nüshası" bulunmayan ve başlangıçta Fransızca nüshaları dolaşıma giren *John Mandeville Seyahatnamesi*, 16. yüzyıla ait "editorial bir hata" neticesinde *Mandeville'in Seyahatleri* olarak adlandırılmıştır. Eserin yüzyıllar boyunca yapılan edisyonlarında, sadece *Maundeville* ya da *John Mandeville Kitabı* (*le livre de Jehan de Mandeville*) gibi başlıklar kullanılmakla birlikte, farklı dillerde yapılan edisyonlarında genellikle *Mandeville'in Seyahatleri* başlığı tercih edilmiştir (Higgins, 2013: 147-164). Bu çalışmada ise Mandeville'in eserinin başlığının, tarihsel geçmişi itibariyle müesses nitelik kazanmış bir anlatı türü olarak *Seyahatname* kelimesiyle karşılanması tercih edilmiştir.

John Mandeville Seyahatnamesi'nin kimi versiyonlarında 1322-1356, kimi versiyonlarında ise 1332-1366 yılları arasında Doğu seyahatinin gerçekleştiği belirtilmektedir (Moseley, 2005: 13).³ Anadolu'dan Hindistan'a birçok yeri ziyaret ettiğini iddia eden Mandeville'in zikrettiği yerleri (Mandeville, 2005: 73-74) gerçekten ziyaret eden biri olup olmadığı belirsizdir. Ayrıca, Mandeville'in kimliği konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Bu da hiç kuşkusuz, yazarın kendisini İngiliz olarak tanımlamasına rağmen, eserin en erken versiyonlarının Fransızca olmasından kaynaklanmaktadır (Kohanski and Benson, 2007: 97). Zira, eserin *Cotton Elyazması*'nda Mandeville, eseri Latince yazıp Fransızcaya çevirdiğini ve daha sonra da kendi milletinden okuyucuların anlayabilmesi için Fransızcadan İngilizceye çevirdiğini belirtmektedir (Mandeville, 1900: 6). Fakat Ortaçağ'daki İngiliz ve Fransız kimliklerinin birbiriyle iç içe geçmişi ve Ortaçağ'da Anglo-Norman kimliğinin mevcudiyeti göz önüne alındığında, yazarın kimliğini belirlemek de çok zor hale gelmektedir. Zaten eserin içeriği, yaptığı etki ve yazarın "niyeti" gibi hususlar dikkate alındığında bu çok da önemli bir konu gibi görünmemektedir (Tzanaki: 2017, s.2-3).⁴ Bu bağlamda, bu hususları göz önünde bulunduran

³ Bu çalışmada Moseley edisyonu (2005) esas alınmıştır. Bu edisyonda Mandeville, seyahatlerine 1332 yılında başladığını ve 1366 yılında bunları kitap haline getirdiğini belirtmektedir (s.340).

⁴ Eserin Liège'de meydana getirildiğine dair güçlü bir yazınsal gelenek varlığının etkisiyle, eserin yazarının Liégeli bir hekim olan Jean de Bourgogne veya yine Liégeli bir tarihçi olan Jean d'Outremeuse olduğu iddia edilmiştir. Bunun yanı sıra, bir diğer alternatif isim olarak Saint-Omer'deki Saint-Bertin Manastırı'nın Benedikten keşişi Jean le Long d'Ypres'in ismi de zikredilmiştir. *John Mandeville Seyahatnamesi*'nin yazarı olarak neden 14. yüzyılda yaşamış bu isimlerin düşünüldüğü temelinde, Mandeville'in kimliği konusundaki değerlendirmeler için şu eserlere bakılabilir: (Higgins, 2013: 147-148), (Bale, 2012: xii-xiii), (Moseley, 2005: 11-13), (Tzanaki, 2017: 2-12).

Mandeville araştırmalarının öncülerinden Ian McLeod Higgins, eserin yazarının “Mandeville müellifi” olarak adlandırılmasını daha uygun görmektedir (Higgins, 1997: 8). Zira, kimliği bilinmeyen bir yazar, kendine kurgusal bir kimlik üreterek, muhtemelen Doğu’yu hiç görmemesine rağmen, Doğu hakkında yazılmış birincil kaynakları ve verileri kullanarak ve edebi haz duygusu ile birincil kaynak değerindeki verileri başarıyla bir araya getirerek her kesimden okuyucu üzerinde yüzyıllar boyunca etki bırakan bir eser meydana getirmiştir. Öte yandan, Mandeville araştırmacıları, yazarın eserindeki anlatıları temelinde kullandığı kaynakları tespit etmeye çalışmışlardır. Wilhelm von Boldensele (ö.1338/1339)’nin *Liber de quibusdam ultramarinis partibus et praecipue de Terra sancta* (Bazı Deniz Aşırı Ülkeler ve özellikle Kutsal Topraklar Hakkında bir Kitap), Odorico da Pordenone (ö.1331)’nin *Itinerarius* (Seyahat)’i ve yazarı bilinmeyen *İskender Romansı* (*Alexander Romance*) gibi birçok eseri esas alan Mandeville’in hangi kaynakları nasıl kullandığı konumuz dışında kalmaktadır ve bunların açıklanmalı bir bibliyografyası Kohanski ve Benson (2007, 135-142) tarafından verilmiştir.

John Mandeville Seyahatnamesi, yazıldığı 14. yüzyıldan itibaren okuyucu üzerinde büyük bir etki bırakırken, 12. yüzyıl Avrupası’nda ortaya çıkan ve Aydınlanma Dönemi’ne kadar rağbet gören, Hindistan’da yaşadığına inanılan ve Avrupalılarla iş birliği yapmak suretiyle Müslümanları büyük bir yenilgiye uğratacağı beklenen rahip-kral Presbyter Johannes Efsanesi’nin popülerliğinin devamına kendi popülerliğiyle büyük katkı sağlamıştır. John Mandeville bunu yaparken Efsane’nin popülerleşmesini sağlayan temel kaynak olup Presbyter Johannes tarafından Bizans İmparatoru Manuel I. Komnenos (ö.1180)’a 1165 yılı civarında gönderildiği iddia edilen sahte Presbyter Johannes/Prester John Mektubu (*Epistola Presbiteri Iohannis*)’nu temel kaynaklarından biri olarak kullanır (Kohanski and Benson: 2007, s, 137). Fakat Mandeville, bu mektuptaki verileri birebir yeniden üretmez. Bilakis, bunları okuyucuda merak uyandırmak ve daha da önemlisi okuyucuya Presbyter Johannes ülkesini anlatırken, bu vasıtayla Avrupa toplumuna ilişkin bir toplumsal eleştiri getirme amacı taşıyan kendi mesajını aktarmak için eserin anlatı stratejisinin bir parçası haline getirir. Dolayısıyla bu çalışmada, *John Mandeville Seyahatnamesi*’ndeki Presbyter Johannes Efsanesi anlatısının, Mandeville’in belirttiğimiz amacı etrafında nasıl kurgulandığı tartışılarak, tarihi ve edebi değeri ortaya konacaktır. Bu çerçevede, sadece siyasi güç açısından değil fakat Avrupa’daki yerleşik “Doğu’nun Harikaları ve Acayiplikleri” (*Mirabilia Orientis*) imgesi çerçevesinde tasvir edilen Presbyter Johannes’in ülkesine ilişkin anlatıda, yazarın “öteki” karşısında duyduğu şaşkınlık ve onu anlayıp tanımlayamama durumunun belirleyici olduğu gösterilecek ve bu unsurun Mandeville’in Ortaçağ Avrupalılarının imgeleminde gerçek verilerle kurmacanın bir araya getirilmesiyle oluşturulan Presbyter Johannes Efsanesi anlatısını biçimlendirmesi tartışılacaktır.

Rahip Kral Presbyter Johannes (Prester John) Efsanesi

John Mandeville Seyhatnamesi'ndeki Presbyter Johannes anlatısının özgün yanlarını ortaya koyabilmek adına öncelikle Presbyter Johannes Efsanesi'nin ortaya çıkışı, temel karakteristikleri ve Avrupa'da dolaşıma giriş süreci hakkında kısaca bilgi vermek gerekecektir. Fakat burada Presbyter Johannes Efsanesi'ni teşkil eden her bir unsurun değerlendirilmesi yapılmayacaktır. Hindistan'da Hristiyan ve Hristiyan olmayan insanlara hükmeden rahip-kral Presbyter Johannes'e ilişkin efsanevi anlatı, 12. yüzyıldan neredeyse 18. yüzyıl sonuna kadar Avrupa yazını ve sözlü geleneğinde popülerliğini korumuştur. Presbyter Johannes ismine ilk kez 12. yüzyıl tarihçisi Freisingli Otto (ö.1158)'nun *Chronica sive Historia de Duabus Civitatibus* (İki Şehrin Kroniği veya Tarihi) adlı eserindeki bir kayıta rastlanmaktadır. Otto, 1145 yılında Papa III. Eugenius (ö.1153) ile Doğu'da yaşanan dini ve siyasi gelişmeler hakkında istişarelerde bulunmak üzere Viterbo'ya gelen Doğulu Hristiyan din adamları heyetindeki Cebele Piskoposu Hugh (Hugo, Hugues)'un Uzak Doğu'da, yani Hindistan'da yaşayan, Ortaçağ'da Doğu Hristiyanlığı denilince akla ilk gelen ve adeta bir süre onunla özdeşleştirilen Nasturi inanca sahip (V. Haçlı Seferi'nin dini liderlerinden Jacques de Vitry ise, Presbyter Johannes'i bir başka Doğu Hristiyanlığı kolu olan Yakubilik ile ilişkilendirecektir; Vitry, *Epistola II*, Brewer, 2016: 98-99) çok güçlü bir rahip-kral (*rex et sacerdos*) olan Presbyter Johannes'ten bahsettiğini belirtir (Presbyter kelimesinin rahip anlamına geldiğini ifade etmek gerekir).

Otto'nun eserindeki anlatıma göre Johannes, Asya'daki Müslümanları mağlubiyete uğratarak Kudüs'e doğru ilerlemiş fakat ordusuyla birlikte hava koşullarının uygun olmaması nedeniyle geri dönmek zorunda kalmıştır. Doğumunda İsa'yı ziyarete gelen Yeni Ahit'teki efsanevi Üç *Magi* (Üç Bilge) ile de soy olarak ilişkilendirilen Presbyter Johannes'e ilişkin ilk kayıt böylece Edessa'nın 1144 yılında Müslümanlarca geri alınmasından bir yıl sonrasına ait bir veri olarak belirir (Otto of Freising, *De Duabus Civitatibus*, Brewer, 2016: 43; Durgun, 2020: 71-94). Presbyter Johannes, Avrupalı tahayyülde Haçlılara yardım etmek üzere Doğu'dan gelmesi beklenen efsanevi bir figüre 1165 yılında Bizans İmparatoru Manuel I. Komnenos'a gönderdiği, aslında sahte olan mektupla dönüşmüştür. Grekçesi olmayan bu sahte Latince mektupta kendi gücünü dile getiren ve ülkesinin zenginliklerini tasvir eden Hindistan kralı Presbyter Johannes, Bizans İmparatoru Manuel I. Komnenos'a "gubernator" "yönetici/vali" diye hitap edip onu aşağı bir konuma yerleştirirken, dini açıdan da kendi ülkesinde yaşanan Hristiyanlığın üstünlüğüne de işaret eder (Epistola Presbiteri Iohannis, Brewer, 2016: 46-90).

Bu sahte mektup, muhtemelen Papalık ile güç mücadelesi içinde olan, hem dünyevi hem de ruhani gücü elinde tutmak isteyen ve bunun için rahip-kral imgesine ihtiyaç duyan İmparator I. Friedrich Barbarossa (ö.1190)'nın bilgisi ve isteğiyle Kutsal Roma

İmparatorluğu çevrelerinde, “Doğu’nun Harikaları ve Acayıplıkları” (*Mirabilia Orientis*) literatürü çerçevesinde oluşmuş gelenek ve İsa’nın Havarilerinden Thomas’ın Hindistan’da misyon faaliyetlerinde bulunup orada şehit olduğu, mezarının burada olduğu inancı ve bu sayede Hindistan’da bir Hristiyan topluluğunun bulunduğuna ilişkin Ortaçağ Avrupa Dünyası’ndaki mevcut bilgi temelinde üretilmiştir (Durgun, 2020: 71-94; Hamilton, 2016, 121-153). Şunun altını çizmek gerekir ki, 1165 yılı civarına tarihlendirilen bu mektup, Avrupa’da hızlıca dolaşıma girmiştir. 12. yüzyıldan yaklaşık 30 kadar kopyası bulunan sahte *Presbyter Johannes Mektubu*’nun günümüze kadar 234’ü Latince olmak üzere 469 tane nüshası ulaşmıştır (Brewer, 2016: 10). *Presbyter Johannes Mektubu*, siyasi ve dini açıdan hedef kitlesine ulaşmış ve Papa III. Alexander (ö.1181), 1177 yılında bu mektuba bir cevap niteliğinde mektup göndererek Presbyter Johannes’i dini açıdan Papalık otoritesini kabul etmeye davet etmiştir (*Papa Alexander III, Epistola ad Iohannem, Regem Indorum*, Brewer, 2016: 92-95). Papalık bünyesinde hekim olduğu belirtilen üstat Philip (*magister Philippus*) aracılığıyla gönderilen mektubun akıbeti bilinmemektedir. Papa III. Alexander’ın her ne kadar Presbyter Johannes isimli birinin varlığına inanmadığını söylesek ve bu mektubun Papa ile güç mücadelesi içindeki Kutsal Roma İmparatoru I. Friedrich Barbarossa’ya dolaylı bir cevap olduğunu düşünsek bile, bir Papa’nın uydurma bir karakter olan Presbyter Johannes’e cevap göndermesinin önemli olduğu görülmektedir. Zira, bu Presbyter Johannes ismi etrafında oluşan Efsane’nin politik ve dini kullanışlılığını ve bu sayede uzun yıllar Avrupalıların gündeminde yer edinebildiğini ortaya koyar.

1217-1221 yılları arasında gerçekleşip Haçlılar açısından büyük bir başarısızlıkla sonuçlanan V. Haçlı Seferi’nde, Cengiz Han (ö.1227)’ın Doğu’daki askeri başarılarının Haçlılara ulaşmasıyla birlikte, apokaliptik bir beklentiyle, Cengiz Han ve onun soyundan gelenlerle ilişkilendirilen Presbyter Johannes’in Doğu’dan geleceğine ve Batı’dan gelecek İmparator II. Friedrich (ö.1250) ile birlikte Kıyamet öncesinde Hristiyanları mutlak zafere ulaştıracağına inanılmıştır. Bunun sonucunda ise, Presbyter Johannes beklentisi nedeniyle Haçlılar, Müslümanlar üzerine yapacakları askerî harekâtı 6 ay kadar geciktirmiş ve sonuç onlar açısından büyük bir felaket olmuştur (Brewer, 2016: 97; Durgun, 2022: 1071-1101). Fakat Moğolların Hristiyan olmadığının anlaşılması ve hatta Avrupa için özellikle Batu Han (ö.1255)’in 1240-1242 yıllarında Avrupa’ya gerçekleştirdiği saldırılarla büyük bir tehdit haline gelmesiyle birlikte, Moğolları Müslümanlara karşı iş birliği yapmak amacıyla ikna etmek hatta onları Hristiyan yapabilmek için Avrupa’dan Moğollara misyoner elçiler gönderilmiştir. Şunu vurgulamak gerekir ki, özellikle 1253-1254 yıllarında Moğol Hanı Möngeke (Mengü, ö.1259)’nin Karakorum’daki Saray’ına Fransız kralı IX. Louis (ö.1270)’nin elçisi olarak giden Dominiken keşiş Willem van Rubroek (ö.1293) ve 1320’li yıllarda Çin’deki Moğol İmparatorluğu topraklarında bulunan Odorico da

Pordenone'nin kendi seyahat anlatılarında Presbyter Johannes'in varlığı hakkında şüpheler ifade edilmiştir (Hamilton, 2016: 132-134; Brewer, 2016:20). Bunun yanı sıra, Moğol topraklarına dini ve siyasi nedenlerle ya da kişisel merak duygusunun peşinden gidenlerin Doğu hakkında getirdikleri yeni bilgilerle birlikte Presbyter Johannes'in varlığı hakkındaki şüpheler artmıştır. Ayrıca, Avrupalılar ve Moğollar arasındaki ittifak potansiyelinin 1291 yılında Akka'nın Memlükler tarafından alınmasıyla birlikte İslam topraklarındaki Haçlı varlığının son bulması ve İlhanlı Hükümdarı Gazan Han (ö.1304)'ın 1295 yılında Müslüman oluşu gibi faktörler, Presbyter Johannes'in Hindistan ya da Orta Asya ile ilişkilendirilmesinin anlamını yitirmeye başlamasına yol açmıştır. Neticede bu durum bir taraftan, çevresindeki Müslüman güçlerle mücadele halinde olan Hristiyan Etiyopya kralı Wedem Ra'ad (Arad)'ın (ö.1314) muhtemelen Aragon kralı II. Jaime (ö.1327)'ye 1310 yılında 30 kişilik bir elçilik heyeti göndermesiyle Presbyter Johannes'in Afrikalı olduğu ve ülkesinin de Afrika'da bulunduğu görüşünün güç kazanmasına yol açmıştır (Hamilton, 2016: 134-135; Salvatore, 2017: 1-17; Presbyter Johannes Efsanesi'nin 13. yüzyıl sonuna kadar seyri için özellikle bkz. Sheir, 2022). Diğer taraftan da Presbyter Johannes'in bir ismi belirtmekten çok, *Marco Polo Seyahatnamesi*'nde görülebileceği üzere, her ne kadar kendisi Presbyter Johannes'in gerçek bir karakter olduğuna inanıyormuş gibi görünse de bir unvan gibi kullanımına da neden olmuştur (Marco Polo, 1854: 148). Dolayısıyla *John Mandeville Seyahatnamesi*'nin yazıldığı 14. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle, Presbyter Johannes'in ülkesinin Afrika'da bulunduğu, Presbyter Johannes'in gerçekliği konusunda şüphelerin çok fazla olduğu ve gerçek bir karakterden ziyade bir unvanı nitelendirdiği görüşünün ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Fakat, Mandeville kurgusal *Seyahatnamesi*'nde eserini yazdığı zamana kadar Presbyter Johannes ve Doğu ile ilgili biriken bilgi ve oluşan anlatıları yeni bir forma sokarak, kendi ideolojik mesajının bir aracı haline getirecektir.

***John Mandeville Seyahatnamesi*'ndeki Presbyter Johannes Efsanesi anlatısının analizi**

John Mandeville, Presbyter Johannes ve ülkesine dair anlatıma geçmeden önce, Presbyter Johannes ülkesinin coğrafi olarak ne kadar uzak bir bölgede olduğunu vurgular. Böylece zihninde kurguladığı, Avrupalıların gidemediği, okuyucularının bilmediği ve kendisinin gitmeyi başardığı kurgusal/ütopik ülke hakkında okuyucusunda büyük bir merak uyandırmayı amaçladığı görünmektedir. Mandeville'e göre Presbyter Johannes'in hükmettiği topraklar Baktriya bölgesinden günlerce süren bir uzaklıktadır (Mandeville, 2005: 300). Mandeville'in Baktriya bölgesini temel alarak Presbyter Johannes'in ülkesinin uzaklığını vurgulaması, Avrupalı tahayyülün sınırları çerçevesinde düşünülmelidir. Zira, Hindikuş Dağları

ile Ceyhun Irmağı arasındaki bölgeyi kapsayan (Kamalova 2020: 41) Baktriya bölgesi, Greklerin Doğu'da Hellenistik Grek-Baktriya Krallığı'nı kurdukları (Chaniotis, 2018: 198-200) ve dolayısıyla da Avrupalıların Doğu'da gidebildikleri en uzak yer konumundaydı. John Mandeville, Presbyter Johannes'in ülkesinin ona ilişkin Efsane'nin ortaya çıkışıyla birlikte gelenekselleşen konumlandırılmasına uygun olarak Hindistan'da olduğunu belirtir (Mandeville, 2005: 301). Hatta, Mandeville'in Ortaçağ Avrupası'ndaki genel kabule uygun olarak, Presbyter Johannes'i "Büyük ve Küçük Hindistan'ın İmparatoru" olarak tanımladığı da görülmektedir (Mandeville, 2005: 258). Burada ilginç olan nokta, daha önce de belirtildiği üzere, John Mandeville'in eserini yazdığı 14. yüzyılda Presbyter Johannes'in ülkesinin Afrika'da olduğuna ilişkin inanç Avrupa yazınında ortaya çıkmaya başlamasına rağmen (Salvadore, 2017: 1-17), birçok birincil kaynağa dayalı olarak eserini yazan Mandeville'in *Presbyter Johannes Mektubu*'ndaki Hindistan konumlandırmasından vazgeçmeyişidir. Bu çerçevede şunu da vurgulamak gerekir ki, bir Ortaçağ yazarı olan John Mandeville, temel olarak Ortaçağ coğrafya ve harita bilgisinin sınırları içinde düşünüyordu. Buna göre, Kudüs'ü dünyanın ortasında kabul ederken (Mandeville, 2005: 72), İngiltere'yi ve Presbyter Johannes'in ülkesini ise bu merkeze eşit uzaklıkta görüyordu (Akbari, 2009: 170, Moghaddassi, 2019: 22).

Mandeville'in Kudüs'ü dünyanın merkezinde kabul etmesi oldukça maksatlıydı (Heng, 2003: 258), çünkü Dünyanın yuvarlak olduğuna inandığı görülen Mandeville, bu eşit uzaklığı ifade ederken, Presbyter Johannes ülkesinin Dünya'nın doğusunun en alt kısmında, kendi ülkesinin ise batının en alt kısmında yer aldığını yazıyordu (Mandeville, 2005: 228). Öte yandan, Ortaçağ'da Hindistan denilince anlaşılan bölge bugünden farklıydı. Neredeyse 12. yüzyılın ortalarına kadar, Avrupalıların coğrafi bakışında Hindistan, Büyük ve Küçük Hindistan olarak iki temel bölgeye ayrılıyordu. Büyük Hindistan'dan, Avrupalıların ticaret yoluyla iletişim halinde oldukları limanları içeren günümüzdeki Güney Hindistan anlaşılırken, Küçük Hindistan ise bugünkü Hindistan'ın kuzeyini ifade ediyordu. Zaman içinde ise, Avrupalıların Doğu hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaları neticesinde Etiyopya ve Doğu Afrika'yı kapsayacak şekilde, Orta Doğu'ya yakın bir yer olarak Orta Hindistan'dan da bahsedilmeye başlandı. Zira, buna bir örnek vermek gerekirse, İngiliz bilgin Tilburyli Gervase'nin 13. yüzyıl başlarında İmparator IV. Otto (ö.1218) için yazdığı *Otia Imperialia* adlı ansiklopedik eserinde tespit edildiği üzere, Avrupalılar artık Hindistan'ı üç bölgeye ayırıyorlardı (Tilberiensis, 1707: 911; Hamilton, 2016: 123; Durgun, 2022: 1092). *Presbyter Johannes Mektubu*'nun orijinal versiyonunda da Üç Hindistan'dan bahsedilmektedir (Epistola Presbiteri Iohannis, Brewer, 2016: 46,67; Sheir, 2022: 41) ve mektubu kaynak olarak kullanan Mandeville'in Hindistan tahayyülünü döneminin coğrafi bilgisinin yanı sıra bu mektuptaki betimlemelerin belirlemesi de kaçınılmazdır. Fakat yine de

Mandeville, Hindistan'ı doğrudan Afrika ile ilişkilendirmeyerek, sadece çok geniş bir alanı kapsayacak şekilde "Hindistan" kelimesini kullanır. Mandeville'in Presbyter Johannes Mektubu'ndaki gibi belki de Ortaçağ coğrafya bilgisi temelinde Güney Mısır'ı ifade eden Nübye ve Etiyopya'yı işaret eden *Abyssinia*'yı da kapsayacak şekilde (Sheir, 2022: 41) Hindistan'ı çok geniş bir bölge olarak düşündüğünü, Presbyter Johannes'in ülkesinin genişliğinin 4 ay sürecek bir yolculuk mesafesinde, uzunluğunun ise ölçülemeyecek kadar olduğunu belirtmesinden anlayabiliyoruz (Mandeville, 2005: 307).

Mandeville, Presbyter Johannes'in ülkesinin birçok adayı kapsadığını ve kendisinin de *Pentoxere* (*Pentoxorie*) adasının başşehri olan *Nise* (*Nyise*)'de ikamet ettiğini yazmaktadır (Mandeville, 2005: 301). *Pentoxere* ve *Nise*, kurgusal yer adlarıdır. Bununla birlikte, *Pentoxere*'nin Presbyter Johannes'in adının yanlış yazılmasından kaynaklandığı görüşü mevcuttur (Moseley, 2005: 366). *Nise*'nin ise, birçok Grekçe metinde ismi geçen İran'daki Nişabur şehriden türetilmiş bir adlandırma olduğu görüşü ileri sürülmüştür (Seymour, 2002: 166). Bu isimler, gerçeklik veya kurgusallıkları bir yana, Mandeville'in vermek istediği mesaj çerçevesinde, kendi kendine yeten, huzur ve mutlulukla dolu ütöpik adayı temsil ederler. Şunu belirtmek gerekir ki, Mandeville'in yaşadığı Ortaçağ Avrupası'nda ada algısı günümüzde anlaşıldığı şekliyle tam anlamıyla etrafı denizlerle çevrili şekilde karadan ayrılmış olarak düşünülüyordu. Coğrafi bir belirsizlikle "uzak" ve "yalıtılmış" olan yerleri ifade etmek için kullanılabilirdi (Gillis, 2003: 21). Örneğin Mandeville, bu anlayışa uygun şekilde, Doğu'daki bir başka yer olan Tibet'i ada olarak tanımlıyordu (Mandeville, 2005: 335). Mandeville'in ütöpik ada kurgusunu Batı literatüründeki ütöpik ada imgesi bağlamında düşünmek gerekir (Manuel & Manuel, 1997: 16-22). Plato (ö. MÖ 348)'nin *Timaeus* ve *Critias* gibi eserlerinde adı geçen ve yüksek bir medeniyet seviyesine ulaştıktan sonra, açgözlülük ve yayılmacı bir anlayışla Atina'ya saldıran ve tufanla yerle bir olan, Herkül Sütunları'nın batısındaki Atlantis adası imgesi (Keller, 2015: 157) her ne kadar Ortaçağ literatüründe çok fazla ön planda olmasa da yine de biliniyordu. Ahlaki yaşam ölçütleri temelinde Atlantis hem iyi ve mutlu bir yaşamı, hem de bozulma ve çürümeyi simgeliyordu. Rönesans ve sonrasındaki iyi ve doğru yaşamın esas olduğu ütöpik adanın örneği olarak Francis Bacon (ö.1626)'un 1626 tarihli *Yeni Atlantis* eserinde ortaya koyduğu, Atlantis'teki açgözlülükle tezat şekildeki ada imgesi (Keller, 2015: 157) Mandeville tarafından çok önceleri Presbyter Johannes'in *Pentoxere* adasıyla tarif edilmiş gözüküyor. Zira, Presbyter Johannes'in *Pentoxere* adası ve genel olarak birçok adayı kapsayan ülkesi, dış dünyadan yalıtılmışlığı ve ulaşılmazlığıyla, aşağıda daha da iyi anlaşılacağı üzere, olumlu anlamında Avrupa'da maddi ve manevi olarak bulunması mümkün olmayan her şeyin temsilini de içerir (Delumeau, 2000: :83-88).

John Mandeville, muhtemelen çok güçlü ve kralları da tabiiyetine almış bir imparator imgesini vurgulamak amacıyla, *Presbyter Johannes Mektubu*'nda görülmeyen biçimde, İmparator olarak tanımladığı Presbyter Johannes'in yönettiği toprakların müreffeh ve ticaretin yapıldığı birçok şehir, kasaba ve adadan oluştuğunu belirtir. Cennet'ten akan nehirler ülke topraklarını adalar şeklinde böler (Mandeville, 2005: 301). Burada da Ortaçağ kozmoloji ve coğrafya anlayışının Mandeville'in metnine yansıdığını görmek mümkündür. Yahudi-Hristiyan geleneğinde, Kutsal Kitap temelli inanca göre, Dünya Cenneti olan Aden Bahçesi'ndeki ırmaktan doğan 4 ırmak vardır. Bunlar, Dicle, Fırat, Pishon (Ganj ile ilişkilendirilir) ve Gihon (Nil ile ilişkilendirilir)'dur (Kutsal Kitap, Yaratılış 2: 10). Dünya Cenneti olan Aden Bahçesi'nin Doğu'da olduğuna inanılır ve Mandeville de 4 ırmağın doğduğu Cennet'in Presbyter Johannes'in ülkesinin doğusunda olduğunu düşünür (Mandeville, 2005: 328-333). Mandeville, birçok kralı ve farklı insanı barındıran İmparator Presbyter Johannes'in ülkesini zenginlik ve asalet itibarıyla övse de ülkenin çeşitli açılardan Hitay (Çin) Krallığı ile kıyaslandığında o kadar zengin olmadığını da vurgulamaktan geri kalmaz (Mandeville, 2005: 301). Burada Hitay Krallığı olarak tanımladığı krallık tabii ki Cengiz Han'ın torunu Kubilay Han (ö.1294) tarafından 1271'de kurulup 1368'e kadar Çin'de hüküm süren Yuan Hanedanı'dır (Dillon, 1979: 237). Moğolların kullandığı ve İmparator unvanına karşılık gelen "Büyük Han" (Watherford, 2004: 290) unvanını tıpkı Çin'i ziyaret eden Marco Polo ve Odorico da Pordenone gibi seyyahlara (Phillips, 2014: 53) benzer şekilde kullanan Mandeville, bu ülkenin Avrupalı tüccarların son uğrak yeri olduğunu, doğuya ticaret için oldukça uzun bir mesafe kat etmek durumunda kalan Venedik, Ceneviz ve Lombardiya'daki diğer yerlerden gelen tüccarların burada kendi ülkelerine getirmek istedikleri baharatlara, altından giysilere ve diğer birçok zenginliklere ulaşabildiklerini yazar (Mandeville, 2005: 302). Mandeville'in Presbyter Johannes'in ülkesinin Hitay ülkesine göre daha az zengin olduğunu yazması, aşağıda da görüleceği üzere, Presbyter Johannes ve tebaasının sade ve ölçülü bir yaşam sürdükleri için model alınması gerektiğini vurgulamak içindir. Mandeville bu suretle, dünyevi hırslara esir olmuş bir toplumsal yaşamın zıddına, böyle bir dünyadan kendini yalıtmayı başarmış bir "proto-ütopik ada" ülkesi tasavvuru geliştirir (Higgins, 1997: 190).

Mandeville'e göre, Presbyter Johannes'in ülkesi "Büyük Han"ın Hitay ülkesinden oldukça uzaktır ve tüccarlar hem bu uzun mesafeyi hem de yolculuk güzergahında denizden kaynaklanacak tehlikeleri göze alamayarak, buraya gitmekten imtina ederler. Tüccarları deniz yolculuğuna çıkmaktan alıkoyan *adamant* (*adamantium*) adı verilen büyük taş kayalardır. *Adamant*, demiri kendisine çeker ve buna karşı korunaklı olmayan gemiler batarlar. Öyle ki, batan gemilerdeki eşyaların içinden büyüyen ağaçlar ve çalılardan adeta bir ada oluşur (Mandeville, 2005: 301-302).

Mandeville, burada Hindistan kıyılarında manyetik çekim gücüne sahip dağlar olduğuna ilişkin Batlamyus (ö. yaklaşık MS 170) gibi bilginler tarafından dikkat çekilen Klasik Dönem kaynaklı coğrafya bilgisini temel almış görünmektedir (Wolf, 2020: 125) Sert ve değerli elmas taşı ifade eden *Adamantium* -ki *Presbyter Johannes Mektubu*'nda da bu şekilde geçmektedir (Epistola Presbiteri Iohannis, Brewer, 2016: 57, 58, 80) Ortaçağ literatüründe mıknaş taşı ya da kayalardan oluşan dağ kütleleri anlamında kullanılmış ve “Doğu'nun Harikaları ve Acayiplikleri” (*Mirabilia Orientis*) literatürünün bir parçası haline gelmiştir. Ahlaki açıdan, Doğu'nun “gizemlerinin” ve “hazinelерinin”, insanları kendilerine çekmelerine ve onları doğru yoldan uzaklaştırmalarına yönelik öğretici bir anlama sahip olan mıknaş kayaları imgesi (Wolf, 2020: 125-126), Ortaçağ'da Presbyter Johannes ülkesiyle ilk kez Mandeville tarafından ilişkilendirilmiştir (Silverberg,1972: 156). Bu ilişkilendirmeyi farklı bir temelde yapan John Mandeville, insanların tehlikeleri göze alıp gidemediği Presbyter Johannes ülkesine gitmeyi başaran tek kişidir ve bu anlamda, kendini okuyucuya bir tür “Doğulu Ulysses” (Higgins, 1997: 190) şeklinde sunar. Macera dolu yolculukları başarıyla gerçekleştiren bu “Doğulu Ulysses”, seyahatçıların ve tüccarların gidebildikleri Doğu'daki son noktayı geçebilen, Yeryüzü Cenneti'ne en yakın bölge olan Presbyter Johannes ülkesini gören tek kişidir. Presbyter Johannes'in ülkesi güçlü bir İmparator'un hükümlerine altındaki zengin bir yer olarak tasvir edilirken, özellikle okuyucuda merak uyandırmak amacıyla anlatı, Presbyter Johannes ülkesindeki doğanın sınırlılıkları içindeki fevkalade ve acayip durumlar hakkındaki gözlemlere odaklanır. İçinde su olmamasına rağmen, çakıl ve kumdan mürekkep uçsuz bucaksız bir denizin varlığı bunlardan biridir ki (Mandeville, 2005: 303), muhtemelen burada aslında Avrupalı bir yazarın gözünden çöl manzarası (Odorico da Pordenone'nin İran'daki Yezd şehrinde bir günlük mesafedeki Kum Denizi tasviri, Seymour, 2002: 166) tasviri yapılmaktadır.

Mandeville'e göre, okyanuslarda olduğu gibi bu çakıl ve kum denizinde de su alçalıp yükselmekte, üstünde dalgalar oluşmaktadır. Deniz hiçbir surette dingin ve sakin kalmadığı için, kimse bu denizi gemi ya da başka bir vasıtayla geçememekte, bu nedenle de bu ülkenin nasıl bir yer olduğu bilinmemektedir (Mandeville, 2005: 303). Bir damla bile suyun olmadığı bu denizin kıyılarında ise insanlar, diğer denizlerdekinden farklı olarak çok lezzetli balıklar tutabilmektedirler (Mandeville, 2005: 303). *John Mandeville Seyahatnamesi*'nin sonraki dönemlerde eklemeye yapılan versiyonlarında, burada kullandığımız versiyonda olduğu gibi Mandeville, anlattığı hikayelere okuyucunun inanmayacağı kaygısıyla, kendisinin bu balıkları yediğini belirterek kendisine inanılmasını ister (Mandeville, 2005: 303-304). Bu durum, *John Mandeville Seyahatnamesi*'nin dolaşıma girmesinin hemen sonrasında eserde anlattıklarının doğruluğuna birçok kişinin inanmakta tereddüt gösterdiğini de ortaya koymaktadır. Nitekim zaman geçtikçe, özellikle John

Mandeville'in memleketi olan İngiltere'de, Erken Modern Dönem'de onun "yalancı seyyah" olarak tanımlandığı bilinmektedir (Warneke, 1995: 272-273). John Mandeville ilerleyen satırlarda, yukarıda değinilen olağanüstü durumlara ilişkin tasvirlerinin yanı sıra, cennetten doğup gelerek çakıllı ve kumlu Deniz'e ulaşan nehirden, Avrupa'da görülmeyecek şekilde çeşitli vahşi hayvanlar gibi konulardan bahseder. Avrupalıların imrenme, kıskanma ve merak merkezinde ilgi duydukları Doğu'nun belki de en çok merak edilen yeri ve Mandeville'in tahayyülünde de Dünyevi Cennet'e en yakın nokta olan Presbyter Johannes ülkesini (Mandeville, 2005: 330) *Presbyter Johannes Mektubu* (Epistola Presbiteri Iohannis, Brewer, 2016: 46-90) ve Odorico da Pordenone'nin *Itinerarius* gibi eserlerini temel alarak tasvir eder. John Mandeville, daha önce de belirtildiği üzere, bir Seyahatname yazarından bekleneceği şekilde okuyucudaki merak duygusunu arttırmak için, cennete en yakın, Avrupa'dan uzak ve Avrupalıların hiç bilmediği "Doğu'nun Harikaları ve Acayıplıkları" (*Mirabilia Orientis*) merkezinde bir anlatı oluşturur. Bu anlatı, Presbyter Johannes ve ülkesinin insanlarının, Dünyevi Cennet'e en yakın noktada, zenginlik ve refah içinde bile Hristiyanlığın gereği olan sade ve ölçülü bir yaşam sürmelerinin vurgulanmasıyla Mandeville'in ideolojik amacının bir parçasına dönüşür. Bu bağlamda Mandeville'in, Presbyter Johannes'i Hristiyan bir imparator olarak betimlemesi değerlendirilmelidir.

Mandeville'e göre, Presbyter Johannes ile Tatarların (burada Tatar ifadesini kullanır ki, bu ifadeyi Moğollar için kullanmakla beraber, Batılılar açısından Orta Asya'daki birçok etnik grubu içine alacak şekilde genelleyci bir ifade olduğunu belirtmek gerekir) "Büyük Han"ı, evlilik yoluyla ittifak kurmuşlardır. Zira, her ikisi de birbirlerinin ya kızları ya da kız kardeşleriyle evlidirler (Mandeville, 2005: 303). Bu nokta ilginçtir. Zira, Mandeville'in kaynaklarından biri olan Odorico da Pordenone'nin Presbyter Johannes'in her zaman "Büyük Han"ın kızıyla evlendiğini belirtmesine rağmen Mandeville, İki Kraliyet ailesi arasında karşılıklı evlilik bağlarının olduğunu belirtir, böylece Hristiyan ve Hristiyan olmayanlar arasında "simetrik ilişkiler" olduğuna işaret eder (Higgins, 1997: 191). Ayrıca buradan, Presbyter Johannes ve "Büyük Han" ifadelerinin bir şahıs adından ziyade, unvan olduğu çıkarımını yapabiliriz. Nitekim, daha önce de vurgulandığı üzere, *Presbyter Johannes Efsanesi*'nin ortaya çıktığı 12. yüzyıldan itibaren, Presbyter Johannes adlı rahip-kralın şahıs olarak kimliğinin bir türlü belirlenemeyişi, onu zaman içinde Hindistan'daki belirli bir kraldan, Cengiz Han'a kadar farklı kişilerle ilişkilendirme sonucunu doğurmuş ve 13. yüzyıldan itibaren Moğol Hanları'nın da beklenen Presbyter Johannes olmadığı anlaşılınca, bu isim zamanla bir şahıstan ziyade bir unvanı ifade eder şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Brewer, 2016: 1). Mandeville eserinin başka bir yerinde Hindistan'a hükmeden İmparator'un Presbyter Johannes ismini sonradan aldığını yazmaktadır. Mandeville'in anlatısına göre, Hristiyan

Kiliseleri'nde nasıl ibadet edildiğini görmek isteyen İmparator, maiyetindeki bir Hristiyan şövalye ile Mısır'daki bir kiliseye girer (o zamanlar Hristiyanların Ortadoğu'da birçok yeri almasından ve bunların İmparator'un ülkesine yakınlığından bahsederek aslında Haçlılara referans verir), buradaki din adamlarını izler, maiyetindeki şövalyeye bu din adamlarının nasıl adlandırıldığını sorar ve onlara “rahip” denildiğini öğrenir (Mandeville, 2005: 326). Rahiplerin kutsanmalarındaki ruhani “ağırbaşlılık” ve “dindarlıktan” etkilenen İmparator, kendisine bundan sonra “Kral” ya da “İmparator” yerine “Rahip” (Presbyter) şeklinde hitap edilmesini buyurur ve kiliseden dışarı çıkacak ilk rahibin adını alacağını söyler. Böylece kiliseden ilk çıkan rahibin ismi olan Johannes'i alan İmparator ve bu ülkenin ondan sonra gelen tüm İmparatorları Presbyter Johannes olarak adlandırılırlar (Mandeville, 2005: 327). Burada iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi, Hindistan'ı yöneten İmparator'un sonradan Hristiyan olduğu ima edilir. İkincisi, Mandeville, yukarıda belirttiğimiz üzere, döneminde hakim hale gelen algıya paralel olarak Presbyter Johannes'i bir şahıs isminden ziyade Hindistan'a hükmeden İmparatorlara verilen bir isim olarak kullanır.

John Mandeville özellikle Johannes'in hakimiyetindeki başlıca bazı adalardan, mülkünün asaletinden ve dini akidelerinden bahseder. İmparator Presbyter Johannes'in Hristiyan olduğunu ve ülkesinin büyük bir kısmının da Hristiyan inancına tabi olduğunu belirten Mandeville, dini akideler açısından Presbyter Johannes ve ülkesinin Hristiyanlarının Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a inanmakla, dindar ve birbirlerine karşı sadık ve güvenilir insanlar olmakla ve aralarında sahtekarlık ve hilebazlık olmamakla birlikte, Avrupalı Hristiyanlarınkinden biraz daha farklı bir inanışa sahip olduğunu söylemektedir (Mandeville, 2005: 303). Burada Mandeville'in daha önce değindiğimiz üzere, Presbyter Johannes Efsanesi anlatılarında, Presbyter Johannes'in Nasturi ya da Yakubi biçimlerinde Doğu Hristiyanlığı ile ilişkilendirilmesi geleneğini takip ettiği görülmektedir. Fakat Mandeville, Katolik olmayan Presbyter Johannes ve ülkesi insanların yaşam biçimindeki doğrulukla gerçek anlamda Hristiyanca bir yaşamı temsil ettiklerine işaret eder. Böylece Avrupa Katolik Hristiyanlarının başta din adamları ve yöneticileri olmak üzere, olması gereken şekilde Hristiyanlığı temsil etmediklerine yönelik bir eleştiri de geliştirmiş görünür. Nitekim, aşağıda da görüleceği üzere, Mandeville'in Presbyter Johannes ve ülkesine ilişkin anlattıkları bu bağlama oturmaktadır. Presbyter Johannes ülkesine ilişkin olarak, *Presbyter Johannes Mektubu*'ndaki bilgilerle (Epistola Presbiteri Iohannis, Brewer, 2016: 46-90) uyumlu bir çerçevede tasvirlerde bulunan John Mandeville, krallara hükmeden bir İmparator olarak nitelediği Johannes'in İmparatorluğu'nda, her biri Presbyter Johannes'e vergi ödeyen ayrı ayrı krallar tarafından yönetilen 72 bölge olduğunu yazar (Mandeville, 2005: 303).

Bu bahsin ardından yine Presbyter Johannes ülkesindeki acayıplıklara değinen John Mandeville (Mandeville, 2005: 304), birden anlatısını tekrar Johannes'in dinselliğine yöneltir. Johannes, düşmanlarının üzerine sefere çıktığında, önünde sancak taşınmaz; sancak yerine kocaman ve uzun olup değerli taşlarla kaplı saf altından üç haç taşınır. Tam teçhizatlı on bin ve yüz binden daha fazla sayıda piyade askerinin her biri, tıpkı savaşta ya da herhangi bir yerde, bir sancağa yapıldığı gibi, bu üç haçın her birini korumakla görevlidirler (Mandeville, 2005: 305). İmparator'un savaşa gittiği her durumda, bu haçların korunması için her zaman bu sayıda asker görevlendirilir. Bu sayı, savaşa çıkan ana orduyu, İmparator'un ordusunda yer alması beklenen lordları ve bu lordlara bağlı askerleri kapsamamaktadır (Mandeville, 2005: 305). İmparator Presbyter Johannes, barış zamanlarında maiyetindekilerle birlikte yolculuk yaptığında, ahşaptan bir çarmıhta ölen İsa'nın Çilesi'nin (İsa'nın Çilesi, İsa'nın Kudüs'e gelişiyle Çarmıh'a gerilişi arasındaki sürede onun yaşadığı ve doğrudan Hristiyan Kurtuluş Teolojisi ile ilgili olaylar bütünü) anısına altın, süsleme veya değerli taşlar içermeyen ahşaptan bir haç taşınır (Mandeville, 2005: 305). Mandeville'e göre, ayrıca Presbyter Johannes'in önünde onun Yüce asaleti ve gücüne karşın, topraktan gelip toprağa döneceğinin vurgulanması amacıyla toprakla dolu altın bir tabak da taşınıyordu (Mandeville, 2005: 305). Buna ek olarak, Presbyter Johannes'in güç, asalet ve kudretinin simgesi olarak altın, yakut, elmas, safir, zümrüt vb. pek çok değerli taşın bulunduğu başka bir kap da taşınıyordu (Mandeville 2005: 305). İçerdiği bu temel bilgiler açısından *Presbyter Johannes Mektubu*'nu esas alan Mandeville, anlatısında, etrafında birçok lordun olduğu ve adeta bir Avrupa hükümdarı gibi tanımladığı Presbyter Johannes'in, Doğu'nun zenginliklerine sahip bir hükümdar olarak savaş zamanında düşmana ihtişamını göstermek için altın haç, barış zamanlarında ise ahşap haç taşıtan, her ölümlü insanın topraktan gelip toprağa döneceğinin bilincinde bir imparator olduğunu göstererek onun, Avrupa'da zenginlik ve ihtişam içinde yaşayan hükümdar ve din adamlarıyla karşıtlığını ortaya koyar.

Mandeville, sonrasında Presbyter Johannes'in sarayının "genelde bulunduğu" (Mandeville, 2005: 305) Susa şehrinin tasvirine geçer. Burada, sarayın Susa'da "genelde bulunduğu" ifadesinden Mandeville'in Johannes'in sarayını Avrupa'daki hükümdarlarınkine benzer biçimde gezici bir saray niteliğinde düşündüğü anlaşılıyor. Susa şehri ise günümüz İran sınırlarında bulunan kadim Susa şehrine işaret ediyor. Ahameniş İmparatorluğu (MÖ 550-330)'nun önemli bir merkezi olup imparatorlarının saraylarının da bulunduğu ve MÖ 331 yılında İskender tarafından ele geçirilen bu şehir (Nawotka, 2010: 244) özellikle İskender ile olan ilgisi nedeniyle, *İskender Romansı (Alexander Romance)* geleneğinde, İskender'in hocası Aristoteles (ö. MÖ 322)'e yazdığı bir mektupta İskender tarafından MÖ 326 yılında mağlup edilen efsanevi Hindistanlı hükümdar Porus (ö.MÖ 321 civarı)'un Doğu'nun

harikalarını içeren sarayının tasviriyle (Orchard, 1985: 229-253) içe içe geçiyor ve Mandeville'deki Doğu'nun harikaları imgesinin Presbyter Johannes Efsanesi ile ilişkisinin bir parçası haline geliyor.

Mandeville, buradaki ve bundan sonraki anlatımlarında da büyük ölçüde *Presbyter Johannes Mektubu*'nu esas almıştır. Buna göre, Presbyter Johannes'in sarayının ana kulesinin tepesinde her biri geceleri çok parlak şekilde parlayan iki büyük sarı *carbuncle* (karbonkül) yani zifir karanlıkta bile gece ışık saçtığı rivayet edilen ve Ortaçağ Avrupası'nda efsanevi güçlere sahip olduğuna inanılan taşlar (Morgan, 2008: 86-89) bulunan iki altın top vardır (Mandeville, 2005: 306; Epistola Presbiteri Iohannis, Brewer, 2016: 46,67). Mandeville, burada Dünyevi Cennet'e en yakın noktada, Cennet'in aydınlığını taşıyan Presbyter Johannes'in ülkesindeki Saray'ının karanlığı ve kötülüğü defeden aydınlığını vurgulamak ister. Sarayın ana kapılarının, Ortaçağ Hristiyan mistik geleneğinde "alçakgönüllülük" ve "dürüstlük" gibi erdemleri simgelediği düşünülen *sardoniks* (sardonyx) adı verilen değerli taşlardan (Morgan, 2008: 173), Ortaçağ Avrupası'nda çok değerli olan fildişi çubuklardan yapılmış olması ve Saray'ın iç dizaynında da Batı'da bulunmayan ve Batılıların arzu nesnesi konumundaki değerli taşların hâkim olduğu bir tasvirin sunulması bu bağlamda dikkat çekmektedir (Mandeville, 2005: 306; Epistola Presbiteri Iohannis, Brewer, 2016: 80, 83). Örneğin, Presbyter Johannes'in Saray'ının büyük salonunun ve odalarının kristalden, tahtının zümrüitten yapılmış olması, yattığı odada kötü kokuları defeden ve güzel koku veren balsamla dolu 12 kristal kapın bulunması gibi detaylardan bahsedilmektedir ki (Mandeville, 2005:306; Epistola Presbiteri Iohannis, Brewer, 2016: 80) bunlar, Ortaçağ'da Avrupalıların Hindistan gibi uzak ve hiç bilmedikleri yerlerdeki değerli taşlara yükledikleri olağanüstü anlamlarla ilişkilidir. (Kieckhefer, 2022: 126;). Mandeville, Presbyter Johannes'in yatak odasına ilişkin detaylara da yer verdiği anlatısında, yatağının altın ve safir oluşundan bahsetmektedir. Safir, Ortaçağ Avrupası'nda "birçok fiziksel etkisi" olduğuna inanılan değerli taşlardan biriydi. Örneğin, aşırı vücut ısısını dengeleyebildiği ve teri azalttığı düşünülüyordu (Kieckhefer, 2022: 126). Mandeville de safirin oluşturduğu olumlu fiziksel etki sayesinde Presbyter Johannes'in iyi uyuyabildiğini ve şehvetli düşüncelerinden kurtulabildiğini yazmıştır. (Mandeville, 2005: 306). Ayrıca, Ortaçağ'da safirin iffeti koruyucu özelliğine inanılıyordu ve din adamları tarafından taşınıyordu (Kernell, 2016: 28). Bu ilişkilendirme, *John Mandeville Seyahatnamesi*'ndeki Presbyter Johannes anlatısının kaynağı olan *Presbyter Johannes Mektubu*'nda da "bizim yatağımız iffet erdeminden dolayı safirdendir" (Epistola Presbiteri Iohannis, Brewer, 2016: 80) ifadesinde de görülmektedir. *Presbyter Johannes Mektubu*'nda da *John Mandeville Seyahatnamesi*'nde olduğu gibi rahip-kralın çok eşliliğinden ve eşleriyle yılda 4 kez sadece üreme gayesiyle birlikte olduğundan olumlamayla bahsedilmektedir

(Epistola Presbiteri Iohannis, Brewer, 2016: 80; Mandeville, 2005: 306) Her iki anlatıda buna olumsuzlukla yer verilmesini ilginç kılan nokta şudur ki, Ortaçağ Avrupası'nda tek eşlilik dini ve toplumsal bir kural olarak benimsenmiş ve Doğu'da var olan çok eşlilik, şehvetle doğrudan ilişkilendirilerek olumsuz biçimde değerlendirilmiştir. Fakat Mandeville'in eserinde çok eşlilik, Presbyter Johannes'in şahsında cinsel arzuların kontrol altına alınmasının ve dolayısıyla da "iffet" duygusunun bir aracına dönüşür. *Presbyter Johannes Mektubu*'nda Eski Ahit'e referansla kral Davud'un Uriah (Uriya)'nın eşi ve sonrasında da Davud'un eşi ve Kral Süleyman'ın annesi olacak Bathseba (Batşeba) ile gayrimeşru ilişkiye girmesine işaret edilmekte (Epistola Presbiteri Iohannis, Brewer, 2016: 46,67, Kutsal Kitap, 2 Samuel: 11) fakat *John Mandeville Seyahatnamesi*'nde bu göndermeye yer verilmemektedir. Presbyter Johannes'in meşru sınırlar içinde eşleriyle birlikte olan bir İmparator olduğu vurgulanarak cinsel ilişki, arzu boyutundan soyutlanıp iffet ile bağlantılı şekilde doğal hukuk çerçevesine oturtulur (Higgins, 1997, 193).

John Mandeville Seyahatnamesi'ne göre İmparator, Susa'daki başkentinden farklı olarak Nise şehrinde de canı istediğinde gittiği başka bir saraya sahiptir. Susa ile karşılaştırıldığında ise buranın havası pek "iyi" ve "sağlıklı" değildir (Mandeville, 2005: 306-307). *Presbyter Johannes Mektubu*'nda yer verilmeyen bu bilgiden Mandeville'in bahsetmesinin nedeni ise, okuyucuda bu ülkeye ilişkin merak uyandırma çabasının yanı sıra, okuyucuyu Presbyter Johannes'in ülkesini gördüğüne hatta çok iyi tanıdığına ikna etme çabası olabilir. *John Mandeville Seyahatnamesi*'nde Presbyter Johannes'in ülkesiyle ilgili en ilginç anlatılardan biri ise bu kadar müreffeh olan bir ülkenin insanların yeme içme alışkanlıklarıdır. Mandeville'e göre, Büyük Han'ın ülkesinde olduğu gibi burada da insanlar sadece günde bir kez yemek yerler (Mandeville, 2005: 307). Her gün çeşitli nedenlerle gelip gidenler bir tarafa bırakıldığında günde "30 binden fazla" kişinin yemek yediği Presbyter Johannes'in Sarayı'nda- ki Mandeville'e göre Büyük Han'ın sarayında da - 30 bin kişinin tükettiği yiyecek, Mandeville'nin kendi ülkesinde 12 bin kişinin tükettiği yiyecek kadardır (Mandeville, 2005: 307). *Presbyter Johannes Mektubu*'nda bu kadar tafsilatlı şekilde verilmeyen bu anlatıyla Mandeville, Presbyter Johannes'in ülkesiyle İngiltere'yi karşılaştırarak İngiltere'de çok fazla yiyecek tüketilmesine gönderme yapar. Böylece bolluk içinde ölçülü bir yaşam süren başta Presbyter Johannes ülkesindekiler olmak üzere Doğu toplumlarıyla, bolluk içinde olmamasına rağmen fazlaca tüketen başta İngilizler olmak üzere Avrupalılar arasında karşıtlık oluşturarak tüketim üzerinden kendi toplumunu eleştirir. Öte yandan, *John Mandeville Seyahatnamesi*'nde Presbyter Johannes emperyal görkem içinde mütevazı ve ölçülü şekilde Hristiyanca yaşam süren bir imparator olarak tasvir edilirken, tebaasıyla olan ilişkisi Avrupalı feodal bir kralın vasallarıyla olan tabiyet ilişkisinin terminolojisi içinde ifade edilir. Bu bağlamda, İmparator Presbyter

Johannes'in vasalı konumundaki krallar ona Sarayı'nda da hizmet ederler. Her ay ona tabi olan krallardan yedi tanesi hizmet için Presbyter Johannes'in Sarayı'na gelir ve sonraki ay diğer yedi tanesiyle yer değiştirirler (Mandeville, 2005: 307). Bunun yanı sıra, Mandeville'in feodal bir hükümdar biçiminde tasvir ettiği Presbyter Johannes'in hizmetinde, kralların yanı sıra 72 dük ve 360 *earl* (Ortaçağ İngilteresi'ne özgü yüksek bir soyluluk unvanı) ve pek çok başka lord ve şövalye de hizmette bulunurlar (Mandeville, 2005: 307). Mandeville'e göre, Presbyter Johannes'in sarayında her gün 12 başpiskopos ve 20 piskopos akşam yemeğinde ağırlanırlar (Mandeville, 2005: 307).

Buraya kadar *Presbyter Johannes Mektubu* (Epistola Presbiteri Iohannis, Brewer, 2016: 83) ile koşturulan bilgiler veren Mandeville, Aziz Thomas Patriği'nin Latin Hristiyan Dünyası'ndaki Papa gibi konuma sahip olduğunu vurgulayarak (Mandeville, 2005: 307) oldukça farklı ve dikkat çekici bir gönderme yapar. Zira, "Aziz Thomas Patriği" ifadesi, sadece onun Presbyter Johannes'in sofrasında bulunan din adamlarından biri olduğunun belirtilmesi şeklinde *Presbyter Johannes Mektubu*'nda geçmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere, İsa'nın Havarisi Thomas'ın Hindistan'da misyon faaliyetleri sırasında şehit olduğu, mezarının orada bulunduğu ve onun yaşadığı dönemden beri bir Hristiyan cemaatinin, her ne kadar Nasturi ya da Yakubi olarak Doğu Hristiyanlığı çerçevesinde görülse de orada olduğu inancıyla Presbyter Johannes anlatısı arasında doğrudan ilişki vardır. Bu bilgiyi kullanan Mandeville, Aziz Thomas Patriği'ni, Presbyter Johannes ülkesindeki ruhani konumuyla Katolik Avrupa'nın ruhani lideri Papa'ya benzetir fakat aslında, onu rahip-kral Presbyter Johannes'in siyasi gücüne tabi bir ruhani lider konumuna indirir. İlerleyen satırlarda, rahip- kral Presbyter Johannes'in ülkesinde "başpiskoposlar", "piskoposlar" ve "manastır başrahipleri" gibi ruhani güce sahip olanların, kendilerine ait "büyük fieflerde" "kral" ve "lord" gibi olduklarını, fakat Presbyter Johannes'in Sarayı'nda "kahyalıktan" "oda hizmetçiliğine" kadar farklı hizmetkarlık görevleri yerine getirdiklerini belirterek (Mandeville, 2005: 307) Presbyter Johannes'in siyasi ve dini otoriteyi kendi şahsında toplamasına, siyasi ve dini otorite arasında bir uyumun olduğuna işaret eder. Mandeville'in nazarından bu uyum, Presbyter Johannes'in ülkesinde büyük bir zenginlik içinde dahi sade ve ölçülü bir tutumla gerçek Hristiyanlığın yaşanmasında en güzel şekliyle görülür. Mandeville, anlattığı hikayelerin gerçek olduğuna okuyucusunun inanmasını beklediğini, zira anlattığı şeylerin hepsini bizzat gördüğünü, hatta anlattığı şeylerden daha fazlasını da gördüğünü, refakatindeki arkadaşlarıyla birlikte Presbyter Johannes'in ülkesinde bir süre yaşadığını ve anlatacak zamanı olmadığından, anlattıklarından daha fazlasını görmesine rağmen anlatamadığını belirterek Presbyter Johannes'in ülkesine ilişkin anlatısını bitirir (Mandeville, 2005: 307). Buraya kadar detaylı bir analizini yaptığımız *John Mandeville Seyahatnamesi*'ndeki Presbyter Johannes

anlatısı, bize kurgusal bir yazarın kurgusal bir metinde, kurgusal öğeleri Avrupa'daki siyasi, dini ve toplumsal gerçekliğin eleştirisine dönüştürdüğünü göstermektedir. Bu çerçevede bazı temel çıkarımlarla Mandeville'in eserinin kurmaca ile gerçeklik arasındaki tarihsel ve edebi değerini sonuç kısmında değerlendirebiliriz.

Sonuç

John Mandeville Seyahatnamesi'nde bir bütün olarak Doğu ile ilgili bilgilerin ve spesifik olarak Hindistan'da bulunduğu inanılan Presbyter Johannes'in ülkesine ilişkin anlatının, bu çalışmanın Giriş kısmında da bahsedildiği üzere Coğrafi Keşifler Dönemi'nde başlayan Batılı keşif faaliyetlerine ilham kaynağı olduğunu tekrar vurgulamak gerekir. Mandeville'in eseri hatta daha öncesinde Aragon kralı I. Juan (ö. 1396) tarafından 1380 yılında Fransa kralı olacak kuzeni VI. Charles (ö.1422)'a hediye edilmek üzere Mayorkalı Yahudi kartograf Abraham Cresques (ö.1387)'e yaptırılan (muhtemelen oğlu Judah ile birlikte yaptığı düşünülür) ve yaklaşık 1375 tarihli olduğu için Geç Ortaçağ kapsamına giren *Katalan Atlası (Atlas català)* başta olmak üzere (Becker, 2017: 236; Gunn,2018: 66-72) sonraki iki yüzyıl boyunca yapılacak birçok haritanın Dünya tasavvuruna (*Weltanschauung*) temel olmuştur (Dathorne, 1994: 124). Bu açıdan tarihsel bir değerinin olduğu çok açıktır. Mandeville'in Presbyter Johannes anlatısına tarihsel açıdan değer katan bir diğer nokta ise, onun kurmaca anlatı stratejisini mümkün olduğunca etkin biçimde kullanmak suretiyle, Presbyter Johannes ve ülkesine ilişkin yaptığı tasvirler aracılığıyla genelde Avrupa ve özelde İngiltere'deki dini, siyasi ve toplumsal duruma dair geliştirdiği eleştirel tutumdur. Mandeville'in kurmaca stratejisinde Presbyter Johannes'in ülkesi idealize edilmiş bir Hristiyan toplumunun özelliklerini taşır. Zira, Presbyter Johannes'in ülkesi dünyevi cennete en yakın nokta olduğu gibi, ona coğrafi olarak zıt noktada bulunan kendi ülkesiyle karşıt olarak, sosyolojik açıdan da en medeni yaşam biçimini temsil etmesiyle ideal toplum vasfına sahiptir (Ramos,2006: 77,84). Bu ülkede, insanlar dünyanın birçok nimetine sahip olmalarına rağmen ölçülü bir yaşam sürerler; dolayısıyla da insanların yeme alışkanları üzerinden Presbyter Johannes ülkesiyle Avrupa toplumları karşılaştırılarak, aç gözlülük, bencillik ve maddi nimetlere düşkünlüğün esir aldığı Avrupa toplumları ve bu vasıtayla da Avrupa toplumlarının siyasetten dine kadar farklı açılardan kendilerini üstün görme anlayışları eleştirilir (Moseley, 2005: 22). Bunun yanı sıra, rahip-kral Presbyter Johannes, hükümdar ve din adamı niteliklerini bünyesinde barındırır, Hristiyanca erdemleri simgeleyen sadelik temelindeki dini ilkelerin uygulanmasını gözetir. Ülkesindeki ruhani otoriteler, onunla mücadeleye girişmez, aksine onun otoritesini kabul ederler ve bu bağlamda da dünyevi ve ruhani otoritenin uyum içinde olduğu Presbyter Johannes'in ülkesinde Avrupa'daki gibi Papa ve dünyevi otoriteler arasında üstünlük mücadelesine rastlanmaz. Presbyter Johannes'in

ülkesinde pek çok Hristiyan olduğunu vurgulayan Mandeville, bu ülkede, Katolik Avrupa'dakinin aksine ve Grek Kilisesi'nde olduğu gibi Efkaristiya Ayini'nde "Mayalı Ekmek" kullanıldığını belirtir. Bunun yanı sıra, Ayin'de sadece *Pater Noster*'i okuduklarını, Ayin'i Aziz Thomas'tan öğrendikleri şekilde yerine getirdiklerini ve Katolik Kilisesi'ndeki uygulama ve eklemelerin burada bulunmadığını belirtir (Mandeville, 2005: 326).⁵ Mandeville böylece bir taraftan Presbyter Johannes ülkesindeki dini çoğulculuğa, Hristiyanlık içindeki çeşitliliğe ve ibadette Hristiyanlığın özüne daha çok uyulduğuna gönderme yaparken, diğer taraftan da Katolik Kilisesi'nin ibadetlere sonradan eklemeler yaptığına işaret ederek eleştirel bir tavır takınır. Bu eleştirel tavır, Mandeville'in Greklerin yanı sıra, inanç olarak onlarla karıştırılmaması gereken Yakubilere hatta Müslümanlara ve Brahmanlara saygılı tutumu (Moseley, 2005: 43) düşünüldüğünde oldukça anlamlıdır.

Mandeville, 13. yüzyıl seyyahlarının sadece ismini zikrettikleri ve 12. yüzyıldaki bir mektuba dayandırarak var olduğuna dair bir inanç geliştirilen Presbyter Johannes'in ülkesine ilişkin okuyucunun ilgisini, yazdığı metne yönlendirmek için fantastik unsurlara dayalı bir anlatı sunmaktadır. Gerçekliği bilinen Büyük Han ve ülkesiyle ilgili anlatının hemen akabinde yer alan Presbyter Johannes anlatısı bu bağlamda, varlığı bilinen ve hakkında gerçeklik temelinde bir hikâye üretilmesi mümkün olan Büyük Han ve ülkesine ilişkin anlatıdan doğal olarak farklılık içerir. Mandeville, Büyük Han'ın ülkesinin tarihini, örf ve adetlerini tasvir etmesine karşın, Presbyter Johannes ve ülkesine ilişkin anlatıda bu ülkedeki olağanüstülüklerle vurgu yapar (Higgins, 1997). "Doğu'nun Harikaları ve Acayiplikleri" (*Mirabilia Orientis*) geleneği çerçevesinde bir anlatı oluşturarak, Dünyevi Cennet'e en yakın nokta olarak tasvir ettiği Presbyter Johannes ülkesinde, kendi ülkesinde bulunmayanlar karşında duyduğu şaşkınlık, Hristiyanca sadeliğin ve sadelikte bulunacak mutluluğun peşinden koşulması yönündeki ders verme amacına hizmet eder. Greenblatt'ın belirttiği üzere, *John Mandeville Seyahatnamesi*'nde "harika" kavramı, Ortaçağ'da algılandığı biçimiyle "dünyanın garabeti, çeşitliliği ve saydamsızlığı karşısındaki kendine yabancılaşma hali" (Greenblatt, 1991: 74) olarak görünür ve Presbyter Johannes'in şahsının ve ülkesinin tasviriyle Avrupa'ya yönelik toplumsal eleştiride retorik işlev edinir. Bütün bu açılardan bakıldığında, *John Mandeville Seyahatnamesi*'ndeki Presbyter Johannes anlatısı, 14. yüzyıl Avrupası'nı örtük olarak hicvetmesiyle ve eserin bütüncül olarak benzer bir hedefe sahip olduğu da dikkate alındığında, tarihsel ve edebi yönleriyle kurgusal olarak değerlendirilip bir kenara bırakılmayacak kadar önemli görünmektedir.⁶

⁵ Mandeville, bu ayin farklılığına ilişkin bilgiyi metnin başka bir yerinde, Aziz Thomas'a gönderme yapmadan Yakubilerle ilişkilendirir. (Mandeville, 2005: 139).

⁶ Mandeville, kitabının sonunda, Roma'ya giderek bu eseri Papa'ya gösterdiğini, ona Doğu'da gördüğü harikaları ve acayiplikleri anlattığını ve Papaya, bunların doğruluğunu Roma'da yanında bulunup

Kaynakça

- Akbari, S. C. (2009). *Idols in the East: European Representations of Islam and the Orient, 1100-1450*. Ithaca: Cornell University.
- Bale, A. (2012). "Introduction", *John Mandeville: Book of Marvels and Travels*. ed. and trans. by Anthony Bale. Oxford: Oxford University, ix- xxviii.
- Becker, B. N. (2017). "Cresques, Abraham", *The Sea in World History: Exploration, Travel and Trade* (2 Volumes). ed. Stephen K. Stein. London: Bloomsbury, 235-236.
- Brewer, K. (2016). "Introduction: Believing in Prester John". *Prester John: The Legend and its Sources, compiled and translated by Keagan Brewer*. London: Routledge, 1-26.
- Brooks, M. E. (2009). *Prester John: A Reexamination and Compendium of the Mythical Figure Who Helped Spark European Expansion*. Unpublished PhD Dissertation, The University of Toledo.
- Chaniotis, A. (2018). *Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian*. Cambridge: Harvard University.
- Dathorne, O. R. (1994). *Imagining the World: Mythical Belief Versus Reality in Global Encounters*. Westport: Bergin & Garvey.
- Delumeau, J. (2000). *History of Paradise: The Garden of Eden in Myth & Tradition*. translated by Matthew O'Connell. Urbana: University of Illinois.
- Dillon, M. (1979). *Dictionary of Chinese History*. London: Frank Cass and Company.
- Durgun, F. (2020). "Batılıların Doğu Hakkındaki Tahayyülerine Özgün Bir Örnek Olarak Presbyter Johannes (Prester John) Efsanesinin Ortaya Çıkışı: 1165 Öncesi", *Akademik Hassasiyetler*, 7 (14), 71-94.
- Durgun, F. (2022). "Presbyter Johannes (Prester John) Efsanesi'ni Jacques De Vitry'nin Mart 1217 Tarihli Mektubu ve V. Haçlı Seferi Çerçevesinde Okumak". *Şarkiyat*, 14 (3), 1075-1101.

farklı ülkelerden gelen insanlarla birlikte inceleyebileceğini söylediğini yazar. Ardından Papa'nın maiyetindekilerle birlikte Mandeville'in eserini incelediğini ve yazılanların doğruluğunu tasdik ettiğini de belirtir. Ayrıca, Papa'nın Mandeville'e onun kitabında yazanları hatta daha fazlasını içeren Latince bir kitap gösterdiğini, bu kitabın *Mappa Mundi* (Ortaçağ'da dünya haritası) hazırlanmasına temel oluşturduğunu da belirtir (Mandeville, 2005:340-341). Bu ifadeler *John Mandeville Seyahatnamesi*'nin sonraki İngilizce versiyonlarında bulunur ve Mandeville'in eserinin güvenilirliği etrafındaki tartışmalara sonradan ekleme yapanlarca verilen bir cevap niteliği taşır. Bu konudaki değerlendirme için bkz. (Moseley, 1970: 77-80) ve (Phillips, 1993: 244). Ayrıca Mandeville'in güvenilirliği ile ilgili tarihyazımı ve Presbyter Johannes anlatısı için bkz. (Brooks , 2009: 85-90).

- “Epistola Presbiteri Iohannis” (2016). *Prester John: The Legend and its Sources, compiled and translated by Keagan Brewer*. London: Routledge, 46-90.
- Gervasii Tilberiensis (1707). “Otia Imperialia”, G. W. Leibniz. *Scriptores Rerum Brunsvicensium*. 1. Hanoverae: Nicolai Foersteri.
- Gillis, J. R. (2003). “Taking history offshore: Atlantic Islands in European Minds, 1400-1800”. *Islands in History and Representation*. ed. Roy Edmond and Vanessa Smith. London: Routledge, 19-32.
- Greenblatt, S. (1991). *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World*. Chicago: The University of Chicago.
- Gunn, G. C. (2018). *Overcoming Ptolemy: The Revelation of An Asian World Region*. New York: Lexington Books.
- Hamilton, B. (2016). “Continental Drift: Prester John’s Progress through the Indies”. *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond*. ed. Joan-Pau Rubiés, London: Routledge, 121-153.
- Heng, G. (2003). *Empire of Magic: Medieval Romance and the Politics of Cultural Fantasy*, New York: Columbia University Press.
- Higgins, I. M. (1997). *Writing East: The “Travels of Sir John Mandeville”*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Higgins, I. M. (2011). “Introduction”. *The Book of John Mandeville with Related Texts, Edited and Translated with an Introduction by Iain Macleod Higgins*. Indianapolis: Hackett, ix-xxvi.
- Higgins, I. M. (2013). “John Mandeville”, *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History, Volume 5 (1350-1500)*. edited by D. Thomas and A. Mallett with J. P. Monferrer Sala, J. Pahlitzsch, M. Swanson, H. Teule, J. Tolan. Leiden: Brill.
- <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/eski-antlasma/yaratilis>
- <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/eski-antlasma/2-samuel/>
- Jacques de Vitry (2016). “Epistola II”. *Prester John: The Legend and its Sources, compiled and translated by Keagan Brewer*. London: Routledge, 97-99.
- John Mandeville. (1900). *The Travels of Sir John Mandeville: The Version of the Cotton Manuscript in modern spelling with three narratives, in illustration*

of it, from Hakluyt's "Navigations, Voyages & Discoveries". New York: Macmillan and Co.

John Mandeville. (2005). *The Travels of Sir John Mandeville, Translated with an Introduction by C.W.R.D. Moseley*. London: Penguin.

John Mandeville. (2007). *The Book of John Mandeville, edited by Tamarah Kohanski and C. David Benson*. Kalamazoo: Medieval Institute.

Kamalova, Z. (2020). "Orta Asya'nın 'Bin Şehir Ülkesi': Baktria". *Journal of Old Turkic Studies*. 4 (1), 39-49.

Keller, V. (2015). *Knowledge and the Public Interest, 1575- 1725*. Cambridge: Cambridge University.

Kernell, D. (2016). *Colours and Colour Vision: An Introductory Survey*. Cambridge: Cambridge University.

Kieckhefer, R. (2022). *Magic in the Middle Ages*. Third edition. Cambridge: Cambridge University.

Kohanski, T. and Benson, C. D. (2007). "Appendix: Sources for The Book of John Mandeville", *The Book of John Mandeville, edited by Tamarah Kohanski and C. David Benson*. Kalamazoo: Medieval Institute. 135-142.

Manuel, F. E. and Manuel, F. P. (1997). *Utopian Thought in the Western World*. Seventh Printing. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Moghaddassi, F. (2017). "Staging English Contacts with the Middle East in Mandeville's Travels", *Geographies of Contact: Britain, the Middle East and the Circulation of Knowledge*. eds., H. Ibata, C. Lezni, F. Moghaddassi, N. Nasiri-Moghaddam. Strasbourg: Presses Universitaires de Strasbourg, 19-30.

Morgan, D. (2008). *Gemlore: Ancient Secrets and Modern Myths from the Stone Age to the Rock Age*. Westport: Greenwood.

Moseley, C.W.R.D. (1970). "Sir John Mandeville's Visit to the Pope: The Implications of an Interpolation", *Neophilologus*, 1. 77-80.

Moseley, C.W.R.D. (2005). "Introduction", *The Travels of Sir John Mandeville, Translated with an Introduction by C.W.R.D. Moseley*. London: Penguin, 10-70.

Nawotka, K. (2010). *Alexander the Great*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.

- Orchard, A. (2003). *Pride and Prodigies: Studies in the Monsters of the Beowulf Manuscript*. Paperback Edition. Toronto: University of Toronto.
- Otto of Freising (2016). "De Duabus Civitatibus". *Prester John: The Legend and its Sources, compiled and translated by Keagan Brewer*. London: Routledge.
- "Papa Alexander III, Epistola ad Iohannem, Regem Indorum" (2016). *Prester John: The Legend and its Sources, compiled and translated by Keagan Brewer*. London: Routledge, 92-95.
- Phillips, J.R.S. (1993). "The Quest for Sir John Mandeville", *The Culture of Christendom: Essays in Medieval History in Commemoration of Denis L.T. Bethell*. ed. Marc A. Meyer. London: The Hambleton, 243- 255.
- Phillips, J.R.S. (1998). *The Medieval Expansion of Europe*. Second Edition. Oxford: Clarendon.
- Phillips, K. M. (2014). *Before Orientalism: Asian People and Cultures in European Travel Writing, 1245-1510*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Ramos, M. J. (2006). *Essays in Christian Mythology: The Metamorphosis of Prester John*. Lanham: University Press of America.
- Salvadore, M. (2017). *The African Prester John and the Birth of European-Ethiopian-European Relations, 1402-1555*. New York: Routledge.
- Seymour, M. C. (ed.) (2002). *The Defective Version of Mandeville's Travels*. The Early English Text Society. Oxford: Oxford University.
- Sheir, A. M. A. (2022). *The Prester John Legend Between East and West During The Crusades: Entangled Eastern-Latin Mythical Legacies*. Budapest: Trivent.
- Silverberg, R. (1972). *The Realm of Prester John*. New York: Doubleday & Company.
- The Travels of Marco Polo, the Venetian, The Translation of Marsden Revised, with a Selection of His Notes* (1854). ed. Thomas Wright. London: Henry G. Bohn.
- Tzanaki, R. (2017). *Mandeville's Medieval Audiences: A Study on the Reception of the Book of Sir John Mandeville (1371-1550)*. New York: Routledge.
- Warneke, S. (1995). *Images of the Educational Traveller in Early Modern England*. Leiden: E.J. Brill.
- Weatherford, J. (2004). *Genghis Khan and the Making of the Modern World*. New York: Crown.
- Wolf, B. (2020). *Sea Fortune: Literature and Navigation*. Berlin: Walter de Gruyter.

16. “Mavi Dağlar Ülkesi” adlı hikâyenin Gürcüce ve Türkçe baskıları üzerine bir inceleme

An Analysis of Turkish and Georgian editions of "Blue Mountains Country"

Gül Mükerrerem ÖZTÜRK¹

1. Giriş

Edebiyat, insanların duygularını ve deneyimlerini ifade etmenin yanı sıra farklı kültürler arasında köprüler kurarak iletişimi sağlayan güçlü bir araçtır. Edebiyatın evrensel dili olarak kabul edilen çeviri, farklı kültürler arasında köprüler kurarak insanların ortak duygularını paylaşmalarını sağlar. Özellikle çocuk edebiyatı, bu köprüleri kurma sürecinde önemli bir rol oynar. Çünkü çocuklar, dilin yanı sıra duygusal ve kültürel bağlamları da anlamlandırmaya başladıkları yaşlarda, farklı kültürlerden hikayelerle tanışarak geniş bir dünya görüşüne sahip olurlar. Ancak, bir eserin farklı dillere çevrilmesi, sadece kelimelerin bir dilden diğerine aktarımı değil, aynı zamanda o eserin ruhunu, tonunu ve duygusunu korumak anlamına gelir. Özellikle çocuk edebiyatında, bu hassasiyetin daha da arttığı düşünülür. Çünkü çocuklar, hikayeler aracılığıyla dünyayı keşfederken, onları etkileyen ve ilham veren karakterlerle bir bağ kurarlar. Bu nedenle, bir çocuk hikâyesinin çevirisi, hem orijinal metnin dil yapısını korumayı hem de çocuğun hayal gücünü etkileyen özü yakalamayı gerektirir.

Edebiyat eserlerinin çevirisi, özellikle de kaynak metnin özünü ve inceliklerini koruma konusunda benzersiz zorluklar içerir. "Mavi Dağlar Ülkesi" adlı Gürcü çocuk hikâyesinin Türkçe'ye çevrilmesi, bu zorlukların ve dikkate alınması gereken hususların derinlemesine incelenmesini gerektirir. Araştırmacılar, çocuk edebiyatında, kültürel olarak köklü kelimeler ve ifadelerin çevirisi konusunu ele alarak, farklı dil çiftlerinde yapılan çevirileri vaka çalışmalarıyla incelemişlerdir. Bu, çocuk edebiyatında karşılaşılan en zorlayıcı unsurlardan biridir (Hastürkoğlu, 2020: 720). Sadece kelimelerin çevirisi değil, aynı zamanda kültürel referansların doğru bir şekilde aktarılması ve hikâyenin anlam dünyasının hassasiyetle ele alınması da önemlidir. Bu yüzden, "Mavi Dağlar Ülkesi" adlı eserin Türkçe ve Gürcüce baskılarının çeviri analizi, çocuk edebiyatının çevirisi konusunda önemli bir katkı sunacaktır. Bu çalışmanın amacı, "Mavi Dağlar Ülkesi" adlı çocuk hikâyesinin

¹ Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümü (Rize, Türkiye), gul.ozturk@erdogan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1875-4954

Türkçe ve Gürcüce baskılarını çeviri kuramı ve yöntemi ışığında değerlendirmektedir. Bu çalışma, hikâyenin kaynak dilden hedef dile aktarımındaki eşdeğerlik ve kullanılan çeviri stratejilerine odaklanacaktır. Özellikle, çevirmenin kaynak dilden hedef dile aktarımındaki stratejileri, yeterlilik ve kabul edilebilirlik açısından ele alınacaktır. Amacımız, çocuk edebiyatının çevirisinde karşılaşılan zorlukları anlamak ve çevirinin kalitesini artırmak için bir katkı sağlamaktır.

1.1.Çocuk Edebiyatında Çeviri

Çocuk edebiyatı, kültürel değerlerin aktarılması ve çocukların dünyayı anlamalarına yardımcı olma amacı taşır. Bu nedenle, çocuk edebiyatının çevirisi özellikle dikkat gerektirir. Çünkü çocuklar, dilin yanı sıra kültürel ve sosyal unsurları da anlamlandırıp içselleştirirler. Bu yüzden, bir çocuk hikâyesinin başka bir dile çevrilmesi sırasında, çevirmenlerin sadece dilin yapısal özelliklerine değil, aynı zamanda hikâyenin kültürel ve duygusal derinliklerine de önem vermesi gerekir.

Çocuk edebiyatı çevirisinde en önemli unsurlardan biri, çocukların yaşına, ilgi alanlarına ve dil becerilerine uygun bir dil kullanmaktır. Çocukların ilgisini çekecek ve hikâyenin içine çekecek bir dil kullanmak önemlidir. Ayrıca, çocuk edebiyatının kültürel ve sosyal bağlamlarını doğru bir şekilde aktarmak da kritiktir. Örneğin, bir masalın geçtiği kültürün gelenekleri ve yaşam tarzı, çocukların hikâyeyi tam olarak anlamaları için önemlidir.

Çocuk edebiyatı çevirisinde bir diğer önemli nokta, kaynak metnin ruhunu ve tonunu korumaktır. Her dilin ve kültürün kendine özgü bir sesi vardır ve bu ses, hikâyenin atmosferini ve duygusunu belirler. Çevirmenin görevi, kaynak metnin bu özelliğini koruyarak hedef dildeki okuyuculara aynı etkiyi yaratmaktır.

Sonuç olarak, çocuk edebiyatı çevirisi, çevirmenlerin dikkatli bir dil seçimi, kültürel duyarlılık ve hikâyenin özünü koruma becerisi gerektiren karmaşık bir süreçtir. Ancak doğru bir şekilde yapıldığında, çocuk edebiyatı çevirisi, farklı kültürler arasında köprüler kurarak ve çocukların evrensel değerleri paylaşmalarını sağlayarak önemli bir rol oynar.

1.2.Çeviride Eşdeğerlik

Çeviri, farklı diller ve kültürler arasında iletişimi sağlayan önemli bir araçtır. Ancak, her dilin ve kültürün kendine özgü yapıları, deyimleri ve anlam dünyaları olduğundan, bir metnin bir dilden başka bir dile aktarılması sırasında çeşitli zorluklarla karşılaşılır. Bu zorlukların üstesinden gelmek ve çevirinin başarılı olabilmesi için çevirmenler, metnin anlamını ve ifadesini korurken hedef dilin yapısal ve kültürel özelliklerini de dikkate almak zorundadırlar.

Eşdeğerlik kavramı, çeviri sürecinde önemli bir role sahiptir. Eşdeğerlik, çevrilen metnin kaynak dildeki anlamının, hedef dilde aynı veya benzer bir şekilde ifade edilebilmesini ifade eder. Ancak, tam bir eşdeğerlik her zaman mümkün olmayabilir. Çünkü her dilin kelimeleri, deyimleri ve kültürel referansları farklıdır. Bu nedenle, çevirmenlerin amacı, metnin hedef dilde en uygun ve anlaşılır şekilde aktarılmasını sağlamaktır.

Bu bağlamda, "Mavi Dağlar Ülkesi" adlı Gürcü çocuk hikâyesinin Türkçe ve Gürcüce baskılarının incelenmesi, çevirmenlerin eşdeğerlik kavramını nasıl uyguladıklarını ve hangi stratejileri kullandıklarını incelemek için önemli bir fırsat sunar. Bu analiz, çevirinin niteliğini ve etkinliğini değerlendirmek için önemli ipuçları sağlayacaktır.

1.3.Çeviri Stratejileri

Çeviri stratejileri, çevirmenlerin çevrilen metnin kaynak metinle uyumlu olmasını ve aynı zamanda hedef kitleyle de uyumlu olmasını sağlamak için kullandıkları yöntemlerdir. Her çeviri sürecinde, çevirmenlerin karşılaştığı dil, kültür ve iletişim zorluklarını aşmak için çeşitli stratejiler geliştirilir. Bu stratejiler, çevirinin niteliğini ve etkinliğini belirler ve çeviri sürecinin başarılı olup olmayacağını etkiler. Bu çalışmada, "Mavi Dağlar Ülkesi" adlı Gürcü çocuk hikâyesinin Türkçe ve Gürcüce baskılarında kullanılan çeviri stratejileri detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu çözümlenmeler, metnin dil, kültür ve anlam bakımından nasıl aktarıldığını anlamak için önemli ipuçları sağlayacaktır. Bu analiz, kelime seçimleri, kültürel referanslar ve üslup unsurlarının incelenmesini içerecektir.

Kültürel referanslar, bir dilin ve kültürün özelliklerini yansıtan önemli unsurlardır. Bir eserin farklı bir kültüre aktarılması sırasında, çevirmenlerin kültürel referansları doğru bir şekilde aktarmaları gerekir. Özellikle "Mavi Dağlar Ülkesi" gibi bir eserde, yerel kültüre, geleneklere ve folklorik unsurlara yapılan atıfların doğru bir şekilde çevrilmesi önemlidir. Bu, okuyucunun hikâyeyi tam olarak anlamasını ve hikâyenin ruhunu yakalamasını sağlar. Üslup unsurları da çeviri stratejilerinin önemli bir parçasıdır. Bir yazarın benzersiz üslubu, hikâyenin anlatımını ve atmosferini belirler. Çevirmenler, kaynak metnin üslubunu korurken, hedef dilde de aynı etkiyi yaratmak için çeşitli dil ve anlatım tekniklerini kullanabilirler. Bu, hikâyenin duygusal derinliğini ve atmosferini doğru bir şekilde aktarmak için gereklidir.

Çeviri stratejisi, çevirmenin metni çevirmeden önce ve çeviri sürecinde, çevirinin hedeflerine ve normlarına uygun olarak belirlediği bir dizi seçenek ve kararı ifade eder (Suçin, 2013:201). Yetkiner (2009: 35-36)'e göre, metni yorumlama süreçlerini, metnin amacını ve çeviri stratejilerini belirleyici parametrelerini aydınlatmak ve ortaya çıkan çeviri ürününü değerlendirmek, çeviri eğitimcileri için önemli konulardır. Bu bağlamda, Mona Baker'a ait çeviri stratejileri incelenmiştir.

Amacımız, kaynak metnin hedef metne aktarımını dilbilgisi, sözdizimi ve üslup düzeyinde incelemektir. Ayrıca, çeviri eleştirisinin çeviribilim ve hedef dil yazınına katkı sağlaması hedeflenmektedir. Bu analizlerin sonucunda, "Mavi Dağlar Ülkesi"nin Türkçe ve Gürcüce baskılarında kullanılan çeviri stratejilerinin etkinliği değerlendirilecek ve çevirinin orijinal metnin özünü ne kadar etkili bir şekilde yansıttığı belirlenecektir. Çeviri uygulaması sırasında alınan kararların temelinde oluşturulan çeviri stratejilerinin inceleneceği bir çerçeve sunmaktadır. Bu stratejiler, Mona Baker tarafından tanımlanan ve aşağıda belirtilen prensipler çerçevesinde sıralanabilir.

a) Yabancılaştırma yoluyla çeviri b) Öykünme yoluyla çeviri c) Yerleştirme/ Yerelleştirme yoluyla çeviri c) Kültürel Ödünçleme yoluyla çeviri d) Telafi (ikame) yoluyla çeviri e) Özelleştirme yoluyla çeviri (Alt anlamlı çeviri) f) Genelleştirme yoluyla çeviri (Üst anlamlı çeviri) g) Açıklama yoluyla çeviri ğ) Ekleme (genişletme) yoluyla çeviri h) Çıkarma (daraltma) yoluyla çeviri ı) Çıkarım yoluyla çeviri i) Yer değiştirme yoluyla çeviri j) Uyarılma yoluyla çeviri k) Standartlaştırma yoluyla çeviri l) Perspektif kaydırma (değiştirme) yoluyla çeviri m) Birebir (sözcüğü sözcüğüne) çeviri (Yalçın, 2015:100-101).

1.4.Çevirmenin Yaklaşımı

Çevirmenin yaklaşımı, çeviri sürecindeki en önemli unsurlardan biridir çünkü bu yaklaşım, çevrilen eserin nihai sonucunu şekillendirmede belirleyici bir rol oynar. Özellikle "Mavi Dağlar Ülkesi" gibi bir eserin çevirisi sırasında, çevirmenin hikâyeyi kaynak dilden hedef dile aktarma yaklaşımı, çevirinin niteliğini ve etkinliğini belirler.

Çevirmenin yaklaşımı, birçok faktörü içerir. Bunlar arasında dil kaydı, deyimsel ifadelerin aktarımı, kültürel nüansların dikkate alınması ve hedef kitlenin beklentilerine uygun bir çeviri yapma gibi unsurlar bulunur. Bu faktörler, çevirmenin kararlarını ve çeviri sürecine nasıl bir yaklaşım geliştirdiğini belirler.

Dil kaydı, çevirinin dil seviyesini belirler. Özellikle çocuk edebiyatı çevirilerinde, çevirmenlerin hedef kitlenin yaşına ve dil seviyesine uygun bir dil kullanması önemlidir. "Mavi Dağlar Ülkesi" gibi bir çocuk hikâyesinin çevirisinde, çocukların anlayabileceği ve keyif alabileceği bir dil kullanılması önemlidir.

Deyimsel ifadeler, bir dilin özgün özelliklerinden biridir. Bu ifadeler, sıklıkla o dilin kültürel bağlamından gelir ve doğrudan çevrilemeyebilir. Çevirmenin bu deyimsel ifadeleri nasıl aktardığı, hikâyenin anlamını ve atmosferini doğrudan etkiler. Dolayısıyla, çevirmenin bu ifadeleri nasıl ele aldığı, çevirinin başarısı açısından kritik bir öneme sahiptir.

Kültürel nüanslar da çevirmenin dikkat etmesi gereken önemli unsurlardan biridir. Bir hikâyenin geçtiği kültür, hikâyenin karakterlerinin davranışlarından, ortamından ve olay örgüsünden etkilenebilir. Bu nedenle, çevirmenin kültürel referansları doğru bir şekilde aktarması, hikâyenin gerçekçiliğini ve inandırıcılığını koruması açısından önemlidir. Bu faktörlerin hepsi bir araya geldiğinde, çevirmenin "Mavi Dağlar Ülkesi" gibi bir eserin çevirisindeki yaklaşımı, çevirinin başarısını doğrudan etkiler. Bu çalışmada, çevirmenlerin hikâyeyi kaynak dilden hedef dile aktarma yaklaşımlarını detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

2. Gürcü Çocuk Edebiyatının Önemli İsmi: Vakhtang Gogolaşvili ve „Mavi Dağlar Ülkesi“

Gogolaşvili, çağdaş Gürcü çocuk edebiyatının önde gelen isimlerinden biridir. Çocuk kitaplarında, çocukların yaşadığı gerçeklikleri edebiyata taşıırken, toplumsal eleştirileri incelikli bir alayla eserlerine yansıtır. "Mavi Dağlar Ülkesi" adlı eseri, bu anlayışının önemli bir örneğidir. Gogolaşvili, 27 Nisan 1932'de doğmuş ve 19 Haziran 2011'de hayatını kaybetmiş Gürcü yazar, çevirmen ve tiyatro yönetmenidir.

Gogolaşvili, Tiflis Devlet Üniversitesi Gazetecilik Fakültesi'nden 1955 yılında mezun olduktan sonra edebiyat dünyasına adım atmıştır. İlk şiir koleksiyonu olan "მახსენდება მშობლიური სკოლა" (Aile Okulumu Hatırlıyorum) ile dikkatleri üzerine çekmiş ve ardından "ქუქუნა წვიმა მოვიდა" (Çiseleyen Yağmur Geldi), "უკვდავები" (Ölümsüzler) ve "გენბანიდან დანახული სანაპირო" (Genban'dan Görülen Sahil) gibi eserlerle edebiyat dünyasında kendine sağlam bir yer edinmiştir.

1967 yılında yayımlanan ve çeşitli dillere çevrilen "Mavi Dağlar Ülkesi" adlı kısa öykü çalışması, Gogolaşvili'nin önemli eserlerinden biridir. Bu eserin yanı sıra, "მუშკეტერის სიკვდილი" (Silahşörün Ölümü), "მოუხვენარი ზაფხული" (Dinlenmeyen Yaz), "მფრინავი უფლისწული" (Uçan Prenses) ve "ქობი, რომელიც უხელო კაცმა ააშენა" (Sıradan Bir Adam Tarafından İnşa Edilen Kulübe) gibi öyküler de başarılı koleksiyonlar halinde okuyucuyla buluşmuştur.

Gogolaşvili'nin dramatik yeteneği, 1961 yılında yönetmenliğini A. Gamsakhurdia'nın üstlendiği "წეროები" (Turnalar) oyunuyla bir kez daha kendini gösterdi. Bu oyun, Gürcistan Genç Seyirciler Gürcü Tiyatrosu'nda sahnelendi ve Çocuk Tiyatrolar Birliği Festivali'nde birincilik ödülü kazandı. Başarısını uluslararası alana taşıyan Gogolaşvili'nin eseri, birçok farklı şehirde ve ülkede sahnelenmiştir.

Gogolaşvili, Gürcü tiyatrosuyla sıkı bir ilişki içinde olmuş ve eserleri cumhuriyet tiyatrolarında büyük beğeni toplamıştır. "ალვეზი" (Alves), "ემშაკის გული" (Şeytanın Kalbi), "გახსენება" (Hatırlamak), "ირმისა" (Geyik), "ზღაპრის დასაწყისი" (Bir Peri Masalının Başlangıcı), "სინათლის ჩიტი" (Parlak Kuş), "ე, ელენე, ერასტი და მედეა" (Ben, Elene, Erasti ve Medea), "მშვიდობით, სიყვარულო" (Elveda Aşk) ve "შორეული ქალის ეშბი" (Uzaktaki Bir Kadının Sevgisi) gibi eserler bunlardan sadece birkaçıdır. Ayrıca, 1962-2006 yılları arasında Tiflis Devlet Filarmoni Orkestrası'nın tiyatro ve edebiyat bölümünün başkanlığını yapmıştır. Çeviri alanında da etkin olan Gogolaşvili, çeşitli monograflar kaleme almıştır. Bunlar arasında "ჯანო ბაგრატონი" (Cano Bagrationi) (1982), "ვასო გოძიაშვილი და ქართული ესტრადა" (Vaso Godziashvili ve Gürcü Sahnesi) (1982), "ნიკოლოზ მოსეშვილი" (Nikoloz Mosheshvili) (1984), "აკაკი კვანტალიანი" (Akaki Kvantaliani), "ფილარმონიის ისტორიის ნარკვევები" Filarmoni Tarihi Üzerine Denemeler) (1989) ve "დიდი ანსამბლი ერისიონი" (Büyük Topluluk Erozyonu) (2008) gibi eserler bulunmaktadır.

Gogolaşvili'nin şiirleri, birçok popüler Gürcü şarkısına ilham kaynağı olmuştur. "დადუმებულხარ ჩემო აპრილო" (Nisan'ım, Suskun Kaldın), "პატარა ქალბატონო" (Küçük Bayan), "მოგონება" (Hatırlama) ve "გურია" (Guria) gibi şarkılar bu eserleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, "აცდენილი თერთმეტმეტრიანი" (Atılan Penaltı), "გაკვეთილი 45 წუთი გრძელდება" (Ders 45 Dakika Sürer), "ესა ვარ, რაცა ვართ" (Ben Ne İsem O'yum) ve "სიყვარულის წამალი" (Aşk İlacı) gibi mizahi oyunları da günümüzde başarıyla sahnelenmektedir.

Vakhtang Gogolaşvili'nin çocuk hikâyelerinden biri olan "Mavi Dağlar Ülkesi", Türkçeye aktarılan ilk Çağdaş Gürcü Edebiyatı eserlerindedir. Gogolaşvili, çocukları çok seven, onları çok iyi tanıyan ve onlarla iletişim kurma becerisi olan çağdaş usta bir yazardır. Bu kitabında, doğa sevgisini ve insan sevgisini çocuklara aşılamaya çalışmaktadır.

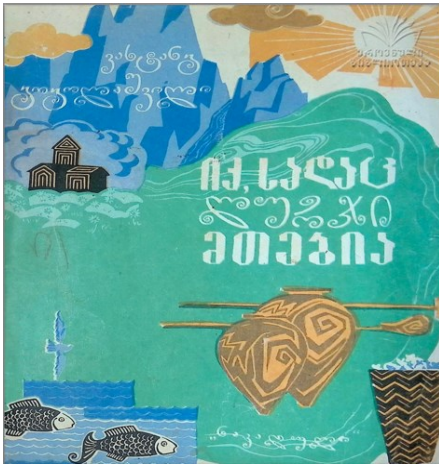
Hikâye, beş yaşlarında olan Kakha'nın yaşadığı bir serüveni anlatır. Küçük Kakha, şehirden köye doğru bir yolculuğa çıkar. Bu yolculuk sırasında, doğayla ilk kez yakından tanışır ve çevresindeki güzellikleri keşfeder. Kakha'nın karşılaştığı insanlar ve hayvanlarla olan etkileşimleri, onun için yeni deneyimler ve öğrenme fırsatları sunar. Hikâye boyunca, Kakha'nın merakı ve keşfetme isteği okuyucuyu da içine çeker ve onlara doğanın büyüsunü yaşatır. Gogolaşvili'nin anlatımı, okuyucuları Kakha'nın dünyasına götürürken, onlara doğayı ve insan ilişkilerini daha derinlemesine anlama fırsatı sunar. Kakha'nın maceraları, çocukların doğa sevgisini ve çevreye duyarlılığını geliştirmelerine yardımcı olurken, insanlarla kurulan ilişkiler üzerinden de empati ve anlayışı pekiştirir. "Mavi Dağlar Ülkesi", hem eğlenceli hem de öğretici bir okuma deneyimi sunar. Gogolaşvili'nin sıcak ve samimi

üslubuyla kaleme aldığı bu eser, çocukların doğayı keşfetme tutkusunu ve insanlarla olan bağlarını güçlendirmeye yönelik önemli bir araçtır.

2.1. "Mavi Dağlar Ülkesi"nin Gürcüce ve Türkçe Baskılarının Karşılaştırmalı İncelenmesi

Bu bölümde, kaynak metin ve erek metin, dilbilgisel, anlamsal ve üslupsal açılardan detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Analiz, 10 örneği temel alarak gerçekleştirilecek olup çevirmenin kararlarında kaynak dil ve kültürü ile erek dil ve kültürü arasındaki denge saptanmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, "Mavi Dağlar Ülkesi" adlı eserin Gürcüce ve Türkçe baskılarının karşılaştırmalı olarak incelenerek, çeviri stratejilerinin etkisi ve kaynak metnin korunması üzerine değerlendirmeler yapılacaktır. Bu analiz, her iki dildeki metinler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyarak çeviri sürecindeki stratejik kararların nasıl şekillendiğini göstermektedir.

Kaynak Metin

Erek Metin

Örnek 1:

KM: Soğuk iliklerine kadar işlemiştı. (s.7)

EM: სიციცე ძვალ რბილში გასჯდომოდა. (s. 5)

Yukarıdaki örneği çeviribilimi açısından değerlendirdiğimizde, kaynak metindeki "Soğuk iliklerine kadar işlemiştı" ifadesi, bir duygu veya hissiyatı ifade etmektedir. Erek metinde ise "სიციცე ძვალ რბილში გასჯდომოდა" olarak çevrilmiştir. Bu çeviri, kaynak metindeki anlamı doğru bir şekilde yansıtmaktadır, ancak ifade farklılıkları bulunmaktadır. Ayrıca hedef metinde, kaynak metindeki duygu veya

hissiyat Gürcü kültürüne uygun bir şekilde ifade edilmiştir, bu da hedef dil okuyucusunun metni daha iyi anlamasını sağlar.

Çeviri stratejileri açısından ele alındığında ise, çeviri sürecinde, kaynak metindeki anlamın hedef dile doğru bir şekilde aktarılması önemlidir. Bu örnekte, çevirmenin kaynak metindeki "Soğuk iliklerine kadar işlemiştir" ifadesini, hedef dildeki okuyucunun anlayabileceği bir şekilde "სიციცე ძვალ რბილში გასჯდომოდა" olarak çevirmesi birebir çeviri stratejisine bir örnektir. Çeviri sürecinde, metnin hedef dil ve kültürün gereksinimlerine uygun olarak yerleştirilmesi de önemlidir. Bu örnekte, çevirmenin hedef dildeki duygu veya hissiyatı, hedef dilin okuyucusunun anlayabileceği bir şekilde ifade etmesi, yerleştirme stratejisine bir örnektir. Verilen çeviri örneği, daha çok kabul edilebilirlik açısından başarılıdır çünkü kaynak metindeki anlam doğru bir şekilde hedef dile aktarılmıştır ve hedef dilde anlaşılır bir ifade kullanılmıştır. Sonuç olarak, bu çeviri örneği, çeviri sürecinde çeşitli stratejilerin kullanılmasını ve kaynak metindeki anlamı doğru bir şekilde yansıtmakta ve hedef dilde anlaşılır bir ifade kullanmaktadır.

Örnek 2:

KM: (Çevrilmemiştir)

EM: Kahhanın kim olduğunu biliyor musunuz, çocuklar? Şimdi tanışacaksınız onunla. (s.5)

Bu örnekte, hedef metinde kaynak metinde yer almayan ifadelerin yer aldığı gözlemlenmektedir. Ancak çeviri stratejileri bağlamında incelendiğinde, çevirmenin eklemeye başvurduğu ve ana karakterle ilgili ek bilgiler sunarak hedef dil okuyucusuna aktarmayı tercih ettiği belirlenmektedir.

Örnek 3:

KM: სამწუხაროდ, იმ ზაფხულს მეტად აღარ მოუწია სოკოზე წასვლა, თორემ ორი დიდი გოდორი უკვე გამზადებული ჰქონდა.

როგორ გგონიათ, განა ვერ გაავსებდა? (s.24)

EM: Ne yazık o yaz bir daha mantar toplamaya gidemediler. Oysa Kahha bu iş için kocaman iki sepet hazırlamıştı. Küfe denen bu sepetlere Kahha boyunda birkaç çocuk rahatça sığabilirdi. (s.27-28).

Yukarıdaki örneği çeviribilimi açısından karşılaştırmalı bir analize tabi tuttuğumuzda, erek metnin kaynak metindeki ana fikri ve duygu durumunu başarıyla yansıttığını ve ana konuyu ve hikaye akışı koruduğunu belirtebiliriz. Çeviri sürecinde, kaynak metindeki anlamın hedef dile doğru bir şekilde aktarılması önemlidir. Çevirmen, kaynak metindeki olayların ve duyguların anlamını hedef

dildeki okuyucuya uygun bir şekilde aktarmalıdır. Bu metinde, kaynak metindeki duygusal tonun ve olayların hedef metinde de korunduğunu görüyoruz. Kaynak metinde yerel veya kültürel öğeler bulunabilir. Çevirmen, bu öğeleri erek dildeki okuyucunun anlayabileceği bir şekilde aktarmalıdır. Örneğin, kaynak metinde geçen "სოკო" terimi "mantar" olarak çevrilmiştir. Bu, kaynak dildeki özgün terimin hedef dildeki karşılığı olarak seçilmiş bir örnektir. Kaynak metindeki detaylar hedef dile aktarılırken, bazen açıklamalar veya betimlemeler eklenmesi gerekebilir. Bu, hedef dildeki okuyucunun metni daha iyi anlamasını sağlar. Örneğin, erek metinde, kaynak metinde belirtilmeyen detaylar veya açıklamalar yer almıştır. Kaynak metindeki kültürel referanslar veya öğeler, hedef dil ve kültüre uygun hale getirilmelidir. Çevirmen, kaynak dildeki kültürel öğeleri hedef dilin okuyucusunun anlayabileceği bir şekilde çevirmelidir. Bu, metnin hedef dilde daha etkili bir şekilde iletilmesini sağlar. Çeviri sürecinde, dilbilgisi yapıları ve ifade biçimleri hedef dilin kurallarına uygun bir şekilde düzenlenebilir. Bu, metnin hedef dilde akıcı ve doğal bir şekilde okunmasını sağlar. Bu çeviri örneğini kabul edilebilirlik ve yeterlilik açısından değerlendirdiğimizde, hedef metnin kaynak metindeki ana fikri ve anlamını başarılı bir şekilde yansıttığını söyleyebiliriz. Kaynak metindeki ifadelerin büyük oranda hedef metinde korunduğunu ve çevirmenin hikâyenin akışını ve atmosferini doğru şekilde aktardığını görüyoruz. Ancak, bazı ifadelerin daha doğrudan veya akıcı bir şekilde çevrilebileceği düşünülebilir. Örneğin, "სამწუხაროდ" ifadesi "Ne yazık ki" olarak çevrilebilirdi ve metnin akıcılığını artırabilirdi. Ancak, genel olarak, çeviri kabul edilebilir bir düzeyde ve hedef dildeki okuyucular için anlaşılır bir şekilde yapılmış gibi görünüyor.

Örnek 4:

KM: კარგა შეღამებული იყო, კოლმეურნეობის კანტორიდან ბიძინა ბიძია რომ ამოვიდა. ყურჩაკეცილი ტომარა თავზე ყაბალახვით წამოეხურა, შარვლის ტოტები დაეკარწახებინა, ფეხზე გაეხადა და ფეხშისველი პირდაპირ გუბე-გუბე მოტყულამუნებდა. (s.18)

EM: Öğleden sonra Bedzina Amca çıktı geldi. Yağmurdan korunmak için bir çuvalı dörde katlayıp başına koymuştu. Paçalarını kıvrırmıştı. Çıplak ayaklarıyla sel sularından cambul Cumbul yürüyerek gelmişti. (s.17)

Bu metni çeviri bilimi açısından karşılaştırdığımızda, kaynak metindeki ana fikir ve detayların hedef metinde büyük ölçüde korunduğunu görüyoruz. Hedef metin, kaynak metindeki ana fikri ve duyguyu koruyarak çevrilmiştir. Ancak, bazı ifadelerin hedef dile tam olarak aktarılamadığı ve bazı dilbilgisel farklılıkların bulunduğu fark edilebilir. Örneğin, "კარგა შეღამებული" ifadesi "Öğleden sonra" olarak çevrilmek yerine daha doğrudan bir ifade olan "Akşam olmuştu" şeklinde çevrilebilirdi. Ancak,

genel olarak, çeviri yeterlilik düzeyinde ve hedef dil okuyucuları için anlaşılır bir şekilde yapılmış gibi görünmektedir.

Örnek 5:

KM: კახა ფეხშიშველი გამოტანტალდა ეზოში. თამარა ბიცოლა ძროხას წველიდა.
- ჩხრ-ჩხრ... - ჩახჩრიალებდა რძის თეთრი წვიმა ქოთანსი. (s.26)

EM: Kahha, çıplak ayak, avluya koştu. Tamara Yengesi inek sağıyordu “cıyt cıyt cıyt” diye sesler çıkararak bakracın dibine, duvarlarına çarpıyordu ince süt fıskırtıları. (s.31)

Kaynak metinde Kahha'nın çıplak ayakla avluya koşması anlatılırken, hedef metinde aynı sahne daha detaylı bir şekilde betimlenmiştir. Örneğin, Kahha'nın hareketi sırasında duyulan sesler, inek sağılan sütün görüntüsü, avlunun atmosferi gibi detaylar hedef metinde daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu detaylar, hedef metindeki anlatımın daha canlı ve görsel olmasını sağlamıştır. Ayrıca, kaynak metindeki ses efektleri ("ჩხრ-ჩხრ") hedef metinde "cıyt cıyt cıyt" şeklinde ifade edilmiştir. Bu, çevirmenin hedef metinde Gürcüce sesleri doğrudan Türkçe'ye çevirerek metni hedef dilin okuyucusuna daha yakın hale getirdiğini göstermektedir. Bu karşılaştırma, çevirinin kaynak metinden hedef dile nasıl aktarıldığını ve iki dil ve kültür arasındaki farklılıkları göstermektedir.

Kaynak metindeki kültürel öğeler veya ifadeler, hedef dile uygun bir şekilde tercüme edilmelidir. Örneğin, kaynak metindeki "ფეხშიშველი" terimi, Türkçeye "çıplak ayak" olarak çevrilmiştir. Bu, hedef dildeki okuyucunun daha iyi anlamasını sağlar. Çeviri sürecinde, kaynak metinde bulunan detaylar veya açıklamalar hedef dile aktarılmalıdır. Örneğin, kaynak metindeki "თეთრი წვიმა ქოთანსი" ifadesi, hedef metinde daha detaylı bir şekilde açıklanarak "ince süt fıskırtıları" olarak ifade edilmiştir. Metnin duygusal tonu ve atmosferi, hedef dile uygun bir şekilde aktarılmalıdır. Örneğin, kaynak metindeki ses efektleri ("ჩხრ-ჩხრ") hedef metinde "cıyt cıyt cıyt" şeklinde ifade edilmiştir. Bu, hedef dildeki okuyucunun kaynak metindeki atmosferi daha iyi algılamasını sağlar. Çeviri sürecinde, dilbilgisi yapıları ve ifade biçimleri hedef dilin kurallarına uygun bir şekilde düzenlenmelidir. Bu, metnin akıcılığını ve anlaşılabilirliğini artırır. Örneğin, kaynak metindeki cümle yapıları ve ifade biçimleri, hedef dilin dilbilgisine uygun olarak düzenlenmiştir. Çeviri sürecinde, kaynak metindeki anlamın doğru bir şekilde hedef dile aktarılması önemlidir. Çevirmen, metnin anlamını korurken, hedef dildeki okuyucunun daha iyi anlamasını sağlamak için çeşitli terimler ve ifadeler kullanabilirdi. Bu metnin tutarlılığını ve etkisini artırır.

Bu çeviri, kaynak metnin anlamını korurken, hedef dil ve kültürün gereksinimlerine uygun hale getirilmiştir.

Örnek 6:

KM: ეს ამბავი ივნისში მოხდა. თქვენ ალბათ ყველამ იცით, ყურძენი შემოდგომაზე მწიფდება. ახლა კახამაც იცის, მაგრამ იმ ზაფხულს არ იცოდა და ძალიან მწარედა მოტყუვდა.(s.24)

EM: Bilirsiniz, üzümler güzün olgunlaşır.

Ama bunu bilmeyenler de vardır. İşte Kahha bunlardan biriydi. O yüzden, bakın başından şöyle bir olay geçti. (s.28)

Verilen örneği çeviri bilimi açısından değerlendirdiğinde, kaynak metindeki anlamın, hedef metinde de doğru bir şekilde aktarıldığı görülmektedir. Kaynak metindeki "ყურძენი შემოდგომაზე მწიფდება" ifadesi, hedef metinde "Bilirsiniz, üzümler güzün olgunlaşır." şeklinde anlamıyla korunmuştur. Kaynak metindeki kültürel öğeler, hedef dil ve kültüre uygun bir şekilde tercüme edilmiştir. Bu, metnin hedef dildeki okuyucular tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlar. Çeviri stratejileri açısından değerlendirdiğinde ise, metinde, kaynak metindeki anlamın doğrudan hedef dile çevrilmesi ve hedef dildeki okuyucuların anlayabileceği şekilde ifadelerin düzenlenmesi dikkat çekicidir. Özellikle "birebir çeviri", "yerelleştirme" ve "ekleme" stratejilerinin kullanılması öne çıkmaktadır, çünkü bu stratejiler metindeki anlamın korunmasını ve hedef dildeki okuyucuların daha iyi anlamasını sağlar. Bu nedenle, verilen çeviri, hem kabul edilebilir hem de yeterli bir çeviri olarak değerlendirilebilir. Metin, kaynak metindeki ana fikri ve duygu durumunu başarılı bir şekilde yansıtarak hedef dilde anlaşılır bir şekilde sunmuştur. Ayrıca, çeviri sürecinde birebir çeviri stratejisinin kullanılması ve erek kitleye uygun bir dil kullanılması önemlidir.

Örnek 7:

KM: სახლის ხურვა ხომ იცით, რას ჰქვია? არა? არაფერი, ახლავე აგისხნით. სახლის ამენების უკანასკნელ დღეს, გადახურვას რომ შეუდგებიან, მეზობლებს მოიპატიჟებენ, თან მოიხმარენ და თანაც სუფრას გაუმლიან, ახალ ჭერს, ეზო-კარს, ფუძე-სამირკველს დაალოცვინებენ.

ჰოდა, სახლის ხურვაზე ბიძია, ბებო, ბოცოლა, დედა და გულიკო მოიპატიჟეს. (s.28)

EM: Komşular kendilerine bir ev yapıyorlardı. Sonra evin çatısını kurmaya gelince Bedzina Amcadan yardım istediler. Gürcü köylerinde bir gelenek vardır: Ev yaptıran bir aile, işler bitmeğe yüz tutunca dostlarını yardıma çağırır. Böylece son çivi çakılıp, son kiremit de yerine konulunca ortaya bir şölen sofrası kurulur; yeni bir ocağın, bir aile çatısının kurulmasından dolayı bol bol yenilir, içilir. İşte böyle bir gün amcasının komşuları da, Kahhanın amcasını, yengesini, ninesini, annesini, Gulikoyu yardıma çağırmışlardı. Çocuklar evde kalacaklardı.

Verilen örneği çeviribilimi açısından değerlendirildiğimizde kaynak metindeki çoğu ifadenin hedef metinde doğru bir şekilde aktarıldığını görebiliyoruz. Örneğin, "სახლის აშენების უკანასკნელ დღეს, გადახურვას რომ შეუდგებიან" ifadesi "evin çatısını kurmaya gelince" şeklinde başarılı bir şekilde çevrilmiştir. Ancak, kültürel ve dilbilgisel farklılıklar nedeniyle bazı ifadelerde tam bir eşdeğerlik sağlanamamış olabilir. Örneğin, kaynak metinde geçen "Evin kapanması nedir biliyor musunuz? Hayır, hiçbir şey? Şimdi size anlatacağım" anlamına gelen "სახლის ხურვა, რას ჰქვია? არა? არაფერი, ახლავე აგიხსნით." ifadesinin erek metinde aktarılmadığı görülmektedir. Ayrıca, erek metinde yer alan "Gürcü köylerinde bir gelenek vardır: Ev yaptırان bir aile, işler bitmeğe yüz tutunca dostlarını yardıma çağırır. Böylece son çivi çakılıp, son kiremit de yerine konulunca ortaya bir şölen sofrası kurulur; yeni bir ocağın, bir aile çatısının kurulmasından dolayı bol bol yenilir, içilir." ifadesinin de eklenmiş olduğu görülmektedir. Bu durum, çevirinin kültürel bağlamı daha iyi açıklamak ve hedef dildeki okuyuculara daha kapsamlı bir anlatı sunmak amacıyla gerçekleştirilmiş olabilir.

Çeviri stratejileri açısından ele alındığında, metin boyunca kaynak metindeki anlamın genellikle hedef metinde korunduğu gözlemlenmektedir. Özellikle kültürel ve geleneksel ifadelerin aktarımına ağırlık verilmiş gibi görünmektedir. Metin, bazı kültürel ve geleneksel öğelerin hedef dildeki okuyuculara daha anlaşılır hale getirilmesi amacıyla yerleştirilmiş stratejisinden yararlandığı görülmektedir. Örneğin, Gürcü köylerindeki bir gelenekten bahsedilirken, bu gelenek hedef dildeki okuyucuların anlayabileceği şekilde açıklanmıştır. Metinde, bazı dilbilgisel ve ifade biçimi farklılıkları gözlemlenmektedir. Bu farklılıkların, kaynak ve hedef dil arasındaki uyumun sağlanması için yapılan bir dil değişimi olduğu söylenebilir.

Metin, genel olarak kabul edilebilir bir çeviri sunmaktadır. Anlamın büyük ölçüde korunduğu ve hedef dilde anlaşılır bir şekilde iletmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak, bazı kültürel ve dilbilgisel farklılıkların daha iyi ele alınması ve hedef dilde daha doğal bir akıcılığın sağlanması için farklı bir çeviri yaklaşımı tercih edilebilir. İyileştirmeler yapılabilir.

Örnek 8:

KM: ხომ ვახსოვთ, დომნა ბებოს გაქუცული კატა რომ ვახსენეთ?... მთლად ისე როდია საქმე, დაცინვით ვთქვი, თორემ კატა სულაც არ არის გაქუცული. პირიქით, ძალიან ნაზი და ნაცრისფერი ბეწვი აქვს. სახელიც ისეთი რიხიანი ჰქვია - პანტელეიმონი!

ეს სახელი გოგიმ დაარქვა. წყალგალმა, იმანაიძეების უბანში ერთი პანტელეიმონი ცხოვრობს, მჭედელია. სოფელში რა დაიმალება და იმის ყურამდეც მიიტანეს ამბავი, დომნამ კატას შენი სახელი დაარქვაო. (s.27-28)

EM: Kahhanın ninesinin Panteleymon adında bir kedisi vardı. Bu adı kediyeye Gogi vermiş olmalı. Nereden gelebilir aklına böyle uzun bir ad? Nereden olacak, derenin öte yakasında oturan demirci Panteleymon ustadan.

Birisi bunun Panteleymon ustaya ulaştırdı hemen. Adını bir kediyeye koyduklarını, bu yüzden herkesin alay konusu, maskarası olacağını söyledi. (s.34).

Verilen örnekte, kaynak metindeki ifadelerin hedef metinde başarılı bir şekilde yansıtıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin, "ეს სახელი გოგიმ დაარქვა" ifadesi "Bu adı kediyeye Gogi vermiş olmalı" şeklinde erek metinde kaynak metnin anlamını etkili bir biçimde aktarmıştır. Ancak, bazı ifadelerde kültürel ve dilbilgisel farklılıklar nedeniyle tam bir eşdeğerlik sağlanamamış olabilir. Örneğin, "პირიქით, ძალიან ნაზი და ნაცრისფერი ბეწვი აქვს" ifadesinin karşılığını hedef metinde yer almamış gibi görünmektedir. Bu tür durumlarda, çevirmenin daha iyi bir çözüm bulmak için çeşitli stratejilere başvurması gerekebilir, bu da çevirinin kabul edilebilirlik düzeyini etkileyebilir.

Metin boyunca kaynak metindeki anlam hedef metinde genellikle korunmuştur. Özellikle Kahha'nın ninesinin kedisi ve isminin hikayesi gibi anlatımların aktarımına ağırlık verilmiştir. Bazı kültürel ve geleneksel öğelerin hedef dildeki okuyuculara daha anlaşılır hale getirilmesi amacıyla yerleştirilmiş stratejisinden yararlandığı görülmektedir. Örneğin, Panteleymon'un ismi ve ninesinin demirci Panteleymon usta ile olan ilişkisi gibi kısımlar bu stratejiye örnek olarak gösterilebilir. Metinde, bazı dilbilgisel ve ifade biçimi farklılıkları da göze çarpmaktadır. Bu farklılıkların, kaynak ve hedef metin arasındaki uyumun sağlanması için yapılan bir dil değişimi olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, metnin kabul edilebilir bir çeviri olduğu görülmektedir.

Örnek 9:

KM: მამას ძალიან უხარია, როცა კახა ასე ამბობს, რადგან თუ ბავშვს თავისი პატარა ეზო არ უყვარს, იის დიდ სამშობლოს ვერ შეიყვარებს.

სიტყვა ძალიან გაგვიგრძელდა. იყავით კარგად, მეგობრებო, კახას კი უთუოდ ეწვიეთ მის პატარა სოფელში:

იქ, სადაც შრიალა ტყეებია:

იქ, სადაც თევზებით სავსე მდინარეა,

იქ, სადაც ლურჯი მთებია!..(s. 40)

EM: Oğlunun bu davranışından dolayı babası çok kıvançlıdır.

- Soyunun geldiği yeri sevmeyen insan, yurdunu da sevmez, der.

Öyle sanıyorum ki, sözü fazla uzattım. Hadi, hoşça kalın çocuklar. Gelati köyüne gidip orada Kahhayı görmeyi gerçekten çok istiyorum.

Gelati güzel bir köydür.

Ulu ormanlar uğuldar,

Derelerinde balıklar yüzer,

Mavi sağlar yükselir tepesinde.

Gelati mavi dağlar ülkesidir. (s.71)

Genel olarak, kaynak metindeki ifadeler hedef metinde anlamı korunarak aktarılmıştır. Örneğin, "მამას ძალიან უხარია" ifadesi "Oğlunun bu davranışından dolayı babası çok kıvançlıdır" şeklinde doğru bir şekilde çevrilmiştir. Ancak, bazı ifadelerde hafif farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin, "სამშობლოს ვერ შეიყვარებს" ifadesi "yurdunu da sevmez" şeklinde çevrilmiştir, burada "yurdunu" ifadesi "soyunun geldiği yeri" anlamına gelmektedir.

Metindeki anlamının büyük ölçüde korunduğu görülmektedir. Hedef metinde kaynak metindeki düşünce ve duygu aktarılmaya çalışıldığı belirgin bir şekilde görülmektedir. Hedef metinde yerel kültür ve geleneklerin aktarımına önem verilmiştir. Özellikle, Gelati köyü ve çevresinin betimlenmesinde yerel kültür ve geleneklere vurgu yapılması, çevirinin yerelleştirme stratejisini benimsediğini göstermektedir. Ayrıca, çeviri sürecinde hedef dildeki doğal akıcılığın sağlanmaya çalışıldığı izlenimi edinilmektedir. Ancak, bazı ifadelerde hala kaynak dilin izleri belirgin olduğu gözlenmektedir. Bu durum, çevirinin

Sonuç olarak, çeviri bilimi açısından kabul edilebilir bir çeviri olduğu fakat daha da iyileştirilebileceği ve bazı noktalarda daha fazla özen gösterilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Örnek 10:

KM: მხოლოდ ერთი კი უნდა გითხრათ, ესეც კახაბერის დავალებით, ძალიან მთხოვა, ვინც კი ამ წიგნს წაიკითხავს, მომავალ ზაფხულს სოფლად მექვიოსო. სოფელი ძალიან იოლი მისაგნებია. გელათის მონასტერი ხომ გიგონიათ? ჰოდა, მოზრმანდით გელათში და ეწვიეთ კახას. მისი პოვნა არ გაგიჭირდებათ. თქვენ მხოლოდ „თბილისელი კახა“ იკითხეთ. ასე ეძახიან სოფლელი ტოლები. კახას მოსწონს მესახელი, მაგრამ არ ყოყობს. პირიქით, სადაური თბილისელი ვარო, - ამბობს ხოლმე. - მამაჩემი აქ დაბადებულა და გაზრდილა. მეც აქაური ვარ, ჩემი მამულია. (s. 40)

EM: Ha, az kalsın unutuluyordum: Kahha bu kitabı okuyanlardan, ne yapıp edip Gelati köyüne gelmelerini istiyor. Gelati, Gürcistanda, ünlü Gelati tapınağı yakınında bir köydür. Oraya varınca herkes size Kahhanın ninesinin evini gösterir.

Yukarıda verilen örnekte, kaynak metindeki ifadelerin hedef metinde yer almadığı gözlemlenmektedir. Örneğin, "კახას მოსწონს მესახელი, მაგრამ არ ყოყობის" ifadesi hedef dilde yer almamaktadır. Ancak, bazı ifadelerde hafif farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin, "მისი პოვნა არ გაგიჭირდებათ" ifadesi "Oraya varınca herkes size Kahhanın ninesinin evini gösterir" şeklinde çevrilmiştir. Metin boyunca anlamın genellikle korunduğu ve hedef metinde ifadelerin anlaşılır bir şekilde aktarıldığı görülmektedir. Metin, kaynak dildeki kültürel ve coğrafi referanslara uygun olarak hedef dilde aktarılmıştır. Özellikle Gelati köyünün ve Gelati tapınağının tanıtımı yapılması yerelleştirme stratejisine başvurduğunun bir göstergesidir. Metin, hedef dilde doğal bir akıcılık sağlamak adına çeviri sürecinde düzenlenmiş gibi görünmektedir. Ancak, bazı ifadelerde hala kaynak dilin izleri belirgin olarak görülmektedir. Sonuç olarak, metin çeviri bilimi açısından değerlendirildiğinde kabul edilebilir bir çeviri olduğu görülmektedir.

3. Sonuç

Bu çalışma, Gürcü yazar Vakhtang Gogolaşvili tarafından kaleme alınan "Mavi Dağlar Ülkesi" adlı eserin Türkçe çevirisini inceleyerek çocuk edebiyatının çevirisinde karşılaşılan zorlukları ve çözüm yollarını ele almıştır. Yapılan analizler, çevirinin karmaşıklığını anlamak ve çevirinin niteliğini değerlendirmek için önemli bir çerçeve sunmuştur.

Eşdeğerlik kavramı, çevirinin temelini oluşturur ve çeviri sürecinde başarının anahtarlarından biridir. Bu çalışmada, "Mavi Dağlar Ülkesi"nin çevirisi sırasında eşdeğerlik kavramının nasıl işlediği incelenmiş ve çevirmenlerin bu konuda nasıl başarılı oldukları değerlendirilmiştir. Eşdeğerlikteki başarı, çevirinin kaynak metnin anlamını ve duygusunu ne kadar doğru bir şekilde yansıttığını gösterir. Çeviri stratejileri de önemli bir konudur çünkü çevirmenler, çeviri sürecinde karşılaştıkları dil ve kültürel zorlukları aşmak için çeşitli stratejiler kullanmak zorundadırlar. Bu çalışmada, "Mavi Dağlar Ülkesi"nin çevirisinde kullanılan çeşitli stratejiler incelenmiş ve bu stratejilerin çevirinin başarısına nasıl katkı sağladığı analiz edilmiştir. Çeviri stratejileri, çevirmenin hikâyenin özünü ve duygusunu ne kadar etkili bir şekilde yakaladıklarını gösterir. Son olarak, çevirmenin çeviri sürecine yaklaşımı da önemlidir çünkü bu yaklaşım, çevirinin sonucunu doğrudan etkiler. "Mavi Dağlar Ülkesi"nin çevirisinde, çevirmenin hikâyeyi kaynak dilden hedef dile aktarma yaklaşımı incelenmiş ve bu yaklaşımın çevirinin niteliği üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Çevirmenin yaklaşımı, çevirinin duygusal derinliği ve anlatımındaki etkinliği üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Bu araştırmanın sonucunda, incelenen eserin Türkçe'ye çevirisiyle ilgili olarak çocuk edebiyatı çevirisinde karşılaşılan zorluklar ve bu zorlukların üstesinden gelmek için benimsenen çözüm yolları üzerine önemli bulgular elde edilmiştir. Eserlerin farklı dil ve kültürel bağlamlara adapte edilmesi sürecinde eşdeğerlik, çeviri stratejileri ve çevirmen yaklaşımı gibi faktörlerin incelenmesi, daha derin bir anlayış sağlamaktadır. Bu çalışma, çeviri alanında ileriye dönük araştırmalar için bir temel oluşturmakta ve çocuk edebiyatının çevirisi konusunda yeni bakış açıları sunmaktadır.

Kaynakça

- Baker, M. (1992). In other words: a course book on translation. London: Routledge.
- Gogolaşvili, V. (1967). იქ, სადაც ლურჯი მთებია/İk, Sadats Lurci Mtebia. Tiflis: Nakaduli Yayınevi.
- Hastürkoğlu, G. (2020). Translating culture in children's literature: A case study on the Turkish translation of Letters from Father Christmas. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 16(2), 729-737.
- Gogolaşvili, V. (1980). იქ, სადაც ლურჯი მთებია/ İk, Sadats Lurci Mtebia. (M. Özgül, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi. (Orijinal basıl tarihi 1967).
- Suçin, M. H. (2013). Öteki dilde var olmak. Arapça çeviride eşdeğerlik. İstanbul: Say Yayınları.
- Kansu-Yetkiner, N. (2009). Çeviribilim edimbilim ilişkisi üzerine. İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları.
- Yalçın, P. (2015). Çeviri Stratejileri Kuram ve Uygulama. Grafiker Yayınları.

İnternet Kaynakları

- ენის მოდელირების ასოციაცია (b.t.). Dil Modelleme Topluluğu.
<http://ena.ge/explanatory-online>
- საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა (b.t.). Gürcistan
Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi. <https://www.nplg.gov.ge/geo/home>
- Wikiwand. Vakhtang Gogolashvili.
https://www.wikiwand.com/ka/ვახტანგ_გოგოლაშვილი

17. N. V. Gogol'ün karaktonim niteliği taşıyan bazı ünlü kurgu karakterlerine ait ad ve soyadlarının etimolojik kökeni üzerine bir inceleme

A study on the etymological origin of the names and surnames of some famous fictional characters of N. V. Gogol, which are characterized by characterization

Emre KIRLI¹

Giriş

N.V. Gogol, 19. yüzyıl. Rus edebiyatında eleştirel gerçekçilik ve hicivin ana kurucularından biri olmuştur. Gogol, eserlerinde yarattığı kurgusal kahramanlar üzerinden sistemin, bürokrasinin hastalıklı yönlerini, döneminin insanının ahlak duygusunu nasıl yitirdiğini anlatmaya çalışmış ve bu kahramanlara doğrudan karakterlerini ve görünümelerini yansıtabilecek şekilde isim vermiştir. İşte, usta isim tarafından oldukça yaygın bir biçimde kullanılan bu sanat tekniğine "*karaktonim*" adı verilmektedir.² Karaktonim, kurgusal bir karaktere özel bir isim seçerek o karakteri tanımlayıp tasvir etmeyi amaçlayan edebi bir tekniktir. Gogol'ün eserlerindeki kahramanların ad ve soyadları doğrudan ve açıkça onları tanımlar ve tasvir eder. Eserdeki şahıslara gönderme yapan, bu kişilerin özelliklerini taşıyan ve okuyucunun kolaylıkla fark edebileceği bir semantiğe sahip olan böyle isimlere Rus dilinde "*konusan isimler/говорящее имя*" adı verilmektedir.

N. V. Gogol, karakterlerini "*konusan adlarla*" adlandırmada büyük bir ustalığa sahip bir yazardır. Gogol'ün eserlerinde kullanılan isimler; kahramanın kişiliğini, dış görünüşünü ve iç dünyasını çok etkili bir şekilde yansıtarak karakterin özünü tek bir kelimeyle başarılı bir biçimde ifade etmektedir. Ancak, yazarın bu isimlendirmelerini kavrayabilmek için ilgili kurgusal karakterlere ait ad ve soyadların etimolojik kökenlerini incelemek büyük öneme sahiptir.

Çalışmamızın amacı; N. V. Gogol'ün "*Palto (Шинель), Ölü Canlar (Мёртвые души), Müfettiş (Ревизор)*," adlı eserlerinde kullanılan bazı karakter adlarını karaktonim tekniğiyle belirleyip, bu isimlerin etimolojik kökenlerini araştırarak Türk okuyucu tarafından daha iyi anlaşılması durumu gözetlenerek, yazarın neden bu isim veya soy isimleri tercih ettiğini daha iyi anlamak olarak belirlenmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, emrekirli@ardahan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7363-706X

² <https://www.merriam-webster.com/dictionary/charactonym>

Çalışmanın önemi; anadili Türkçe olan okuyucunun N. V. Gogol'ün eserlerindeki kurgu karakterlere neden o adların verildiğini daha iyi anlamasını sağlamasıdır. Türkiye'de bu alanda daha önce yapılan çalışma bulunmadığından alanındaki ilklerden biri olacaktır.

Çalışmanın yöntemi; yazarın “*Palto (Шинель), Ölü Canlar (Мёртвые души), Müfettiş (Ревизор)*,” adlı eserleri kendi ana dilinde incelenerek kurgu karakterlerin ad ve soyadlarının etimolojik kökenleri; uygun sözlükler, kitaplar ve internet kaynakları kullanılarak incelenmiştir. Ardından birebir çeviri yöntemi ile mevcut kaynaklar Türkçeye çevrilmiş ve ardından karşılaştırmalı teknikle mümkün olan Türkçe eşdeğerleri kullanılmıştır.

Çalışmanın katkısı; Türk araştırmacı ve okuyucular, Gogol'ün eserlerindeki kurgu karakterlerin isim ve soy isimlerinin karaktonim tekniği ile yazar tarafından özellikle neden seçildiği konusunda bilimsel bir kaynak olarak faydalanabileceklerdir.

N. V. Gogol'ün karaktonim niteliği taşıyan bazı ünlü kurgu karakterlerine ait ad ve soyadlarının etimolojik kökeni üzerine bir inceleme

Palto (Шинель)

Акакий Акакиевич Башмакчин: Акакий adı, “*kötülük yarmayan, kısa, iyi kişi*” anlamına gelen Yunanca eril ismi “*Аκακιος-Akakios*” adından türetilmiştir. Ayrıca bu ismin mitolojik kaynaklardan birisi olan “*Житие сорок Севастийских мучеников- Kırk Şehitler Olayı*”nda bahsi geçen M.S. 320 yılında Sebaste Gölü'nde donarak hayatını kaybeden kırk askerden birisi olan Akakiy'den de gelebileceği düşünülmektedir. Karakterin soyadı olan “*Башмакчин*”, Rusça “*башмак*” sözcüğünden türetilerek, Gogol tarafınca ustaca bir metot ile kurgulanmıştır. “*Başmak*” sözcüğü “*minik bot, kundura*” anlamına gelmektedir. Rusça soyadı türetme son eklerinden biri olan “**-(ч)ин**” ile küçültülmüş ve kahramanın düşük toplumsal dereceye haiz olan şeceresini yansıtmaktadır. Başmakçin ailesinin çizme giydiği ve bu giydikleri çizmelerin tabanlarını yılda en az üç defa tamir ettirdikleri bilinmektedir.

“*Akakiy Akakiyeviç*” ismi, sahip olduğu deneysel sembolizmi ve kendisini sosyal hiyerarşik basamakların en altında hissetmeye alışkın olan Başmakçin'in mütevazı görünümünü vurgulamaktadır. Zaten *başmak* da insanların ayağına giydiği bir nesnedir. Dolayısıyla, Başmakçin'in soyadının, toplumun alt sınıfından biri olmasının tezahürü olarak yorumlanması mümkündür, çünkü ayakkabı yok olabilecek maddi dünyanın bir metaforudur. Gogol'ün dünya görüşünü etkilemiş olan Ukraynalı filozof *Grigoriy Savviç Skovoroda*'ya göre ise ayakkabı tabanı,

yakılmış insan küllerini temsil etmektedir. (Galkin, 2012) Bu nedenle ayakkabı Başmakçın'ın ölümü ile ilişkilendirilir. Akakiy Akakiyeviç Başmakçın isim ve soy ismiyle birlikte karakteri kurgulanmış ve kaderi; A.S. Puşkin'in "Стационарный смотритель – Menzil Bekçisi" eseriyle birlikte Rus edebiyatında önemli bir yer teşkil eden "маленький человек – küçük insan" modelinin en önemli temsilcilerinden birisi olmak olmuştur.

Ölü Canlar (Мёртвые души)

Чичиков: Gogol, bu karakterin soyadını herhangi bir anlam taşımayan ve rastgele bir ses kombinasyonu olan "çi-çi" hecelerinden ve Rusça soyadı türetme son eklerinden biri olan "-ов" ile türetmiştir. Bu kurgusal soyadı, Çiçikov imgesinin dış görünümünü "ne yakışıklı ne çirkin ne çok şişman ne çok zayıf, yaşlı denemez ama genç de sayılmaz" şeklinde tasvir eder. İsmi ve baba adı olan "Павел Иванович, onun yuvarlak hatlı ve uyumlu, aynı zamanda çevresiyle uyumlu olmaya çabalarken orta derecede dikkat çekici olma arzusunu" vurgulamaktadır. Aşırılık ile eksiklik arasında denge sağlayan ve istenen uygun nokta veya orta yol olarak adlandırılan "altın orta" felsefesine bağlı kalarak diğerlerine benzemektedir. (Weeks, Çev. Murtaza, 2022: 90-91)

Söz edildiği üzere bu soyadı yansıma seslerden oluşmuştur. Dolayısıyla, Türkçeye çevrilemez ancak Türk dilinde karşılığı olarak yakın anlamlı olan "açıkgöz" sözcüğü verilebilir.

Манилов: Bu soyadı Rusça "el kol hareketiyle ya da bakış atarak birini çağırma" anlamına gelen "манить" fiilinden ve Rusça soyadı türetme son eklerinden biri olan "-ов" ile türetilmiştir. Diğer iddalara göre ise, bu ismin Latince kökeni "merhamet eden" anlamına gelen "Manilius"tan ya da İbranice "Tanrı bizimle" anlamına gelen "İmmanuel/Manuil"den geldiği söylenmektedir. Manilov duygusal, oldukça hayalperest ve gerçeklikten tamamen kopuk bir karakterdir. Başkalarına karşı nazik davranır, onlara uyum sağlar ve onları memnun etmeye çalışır. Gogol'ün bu karakteri kurgulamasından sonra "hayalperestliği, gerçekliğe karşı aşırı kayıtsız kalma tutumunu" ifade eden "маловицина" kavramı ortaya çıkmıştır.

Bu soyadı Türkçeye mecazi olarak "hayalperest" şeklinde çevrilebilir.

Собакевич: Karaktere ait soyadı Rusça köpek anlamına gelen "собака" sözcüğü ve Rusça "-oğlu" anlamı taşıyan, baba adı son eklerinden biri olan "-евич" ile türetilmiştir. Rus kültüründe "köpek" sözcüğü insanlar ile bağdaştırıldığında olumsuz bir çağrışımında bulunur. Suratının "buldog" köpeğini andırması ve insanlara adeta zincire bağlanmış bir köpek gibi davranmasından dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. Öyle ki oburluğuyla övünür, yemek yemenin bir Rus erkeğinin

temel meziyeti olduğuna inanır. Bir hayvandan farkı olmayan tavırlar sergileyen Собакевич, dış görünüşü ile de bir ayıyı anımsatmaktadır.

Türk dilinde karakterin adının birebir çevirisi “**itoğlu**”dur. Ayrıca Türkçe karşılık olarak karakterin kişilik özelliklerine karşılık olarak “**hanzo, pisboğaz, ayı**” sözcükleri örnek verilebilir.

Ноздрёв: Karakterin soyadı Rusça “*burun deliği*” anlamına gelen “*ноздри*” sözcüğü ve Rusça soyadı türetme son eklerinden biri olan “**-ов**” ile türetilmiştir. Bazı kültürlerce, nefes alırken uyarılarak istemsizce açılan ve genişleyen burun deliği; insan yüzünün hoş olmayan bir detayı olarak kabul görür. Ayrıca temiz olmamak, kaba ve kültürsüz olmak ile ilişkilendirilir. İşte bu şekliyle ismiyle müsemma bir karakter olarak kurgulanan Nozdryov; geniş burun deliklerine ve aşırı kaba, huysuz, sürekli tedirgin ve telaşlı bir kişiliğe sahip, öngörülmez hareketleri olan, oldukça skandalist bir karakterdir. Kendini sürekli başka bir hikâyeye kaptırır.

Коробочка: Karakterin soyadı Rusça “*kutucuk*” anlamına gelen “*коробочка*” sözcüğü ve Rusça “*уменьшительно-ласкательное – küçültme*” eklerinden biri olan “**-(оч)ка**” ile türetilmiştir. “*Коробочка*” soyadı metaforik olarak karakterin doğasının özünü ifade eder. Коробоçка; pinti, güvensiz, korkak, cimri, inatçı, ruhunu bile uygun fiyata satacak kadar aç gözlü ve batıl inançlara sahip olan bir kadın toprak ağasıdır. Sürekli ürün kıtlığından bahsederek zarara uğradığından şikâyet eder ama aynı zamanda gizli gizli çamaşırlarının bulunduğu komidinde rengarenk keselerde para biriktirir.

Bu soyadı Türkçeye mecazi olarak “*züğürt görünmesine karşın birikmiş çok parası bulunan kimse*” anlamına gelen “**kirli çiki**” ya da “**paragöz**” şeklinde çevrilebilir.

Плюшкин: Karakterin soyadı Rusça “*mayalı hamurdan yapılmış küçük boyutta pişirilen yağlı ve tatlı bir ürün*” anlamına gelen “*плюшка*” ve Rusça soyadı türetme eklerinden biri olan “**-ин**” ile türetilmiştir. Bu soyadı, içinde kendini inkâr eden paradoksal bir metafordur. “*Плюшка*” isimli bir çeşit hamur işi, Plyuşkin'in kasvetli, işkence görmüş, duygusuz varoluşunun tam tersine, ziyafeti ve aşırı neşeyi simgelemektedir. Öyle ki, kızının ona getirmiş olduğu Paskalya ekmeği kuliçten arta kalan küflü kalıntıları saklaması imgesi, soyadının metaforik anlamıyla özdeştir. Plyuşkin oldukça pis ve cimridir. Adeta bir istifçi gibi eski, gereksiz ve küflenmiş şeyleri saklar. Tüm bu nedenlerden dolayı Plyuşkin adı olumsuz bir anlama sahip olmuş ve hastalık derecesinde cimrilik ve istifçilik yapan kişileri tanımlamada kullanımı kabul görmüştür.

Bu soyadı Türkçeye mecazi olarak “*cimri kişi*” anlamına gelen “**varyemez**” ya da “**kısmık**” şeklinde çevrilebilir.

Müfettiş (Ревизор)

Хлестаков: Karakterin soyadı Rusça “*yalan söylemek, boş konuşmak*” anlamına gelen “*хлестать*” fiili ve Rusça soyadı türetme son eklerinden biri olan “**-(к)ов**” ile türetilmiştir. Hlestakov, yalan söylemeyi ve övünmeyi çok sever. Bu konuda doğuştan yeteneklidir. Karakterin soyadı ile ilgili Rusçada “*iyice sarhoş olana kadar içmek*” anlamına gelen “*нахлестаться*”, “*bir erkeğin kadın peşinde koşması*” anlamına gelen “*ухлёстывают*” fiilleri mevcuttur. Nitekim kendisi de kaç yaşında olduklarını umursamadan iki kadını birden idare etmektedir. Gogol’un bu karakteri kurgulamasından sonra “*aşırı yalan söyleme ve övünme*” anlamına gelen “*хлестаковщина*” kavramı ortaya çıkmıştır.

Bu soyadı Türkçeye mecazi olarak “**üçkağıtçı, dolapçı, düzmeçi, dalavereci, kalpazan**” ya da “**yere bakan yürek yakan**” şeklinde çevrilebilir.

Сквозник – Дмухановский/городничий: 19. yy. ortalarına kadar Rusya İmparatorluğu’nda “*уезд*” olarak adlandırılan, Türkiye’deki karşılığı ise ilçe olan idari birim ve polis idaresinin başıdır. Rusça “*сквозник*” ise “*ceryan*” anlamına gelmektedir. Bu kurgu karakter; her yere sızabilir ve hiç orada bulunmamış gibi ortadan kaybolur veyahut herkesi kolayca kandırabilir, üstelik bahsi geçen olaylarla hiçbir ilgisi yokmuş gibi davranabilir. Şehir hazinesinden para çalan sahtekâr ve düzenbaz birisidir. Adeta doğrusu buymuş gibi insanlardan rüşvet alır. Hedeflerine ulaşmak için her şeyi mübah beller. Bu uğurda karşısına kim çıkarsa o kişi alt eder. Yalan dolana öyle alışmıştır ki, kiminle nasıl konuşulacağını ve kime nasıl davranılacağını çok iyi bilir. Kariyer basamaklarını dalkavukluk, yalakalık, yalancılık ve iki yüzlülük ile kolaylıkla tırmanmıştır. Hilekarlıkta ve aldatmacada sınır tanımaz.

Adının ikinci kısmı olan “*Дмуханский*”, Ukraynaca “*üfleme, ceryana maruz bırakıp hasta etmek*” anlamına gelen “*дмухати*” (Rusça karşılığı “*надуть*”) fiilinden sıfat şeklinde türetilmiştir. Bu soyadı Türkçeye mecazi olarak “**hacıyatmaz, yiyici, dalavereci, taklacı, düzenbaz, madrabaz, malın gözü, kalpazan, dümençi, işgüzar vb.**” şeklinde çevrilebilir.

Ляпкин-Тяпкин: Karakterin soyadı Rusça “*gelişigüzel, dikkatsizce ihmalkâr bir şekilde*” anlamına gelen “*тяп-ляп*” sözcüğü ve Rusça soyadı türetme son eklerinden biri olan “**-ин**” ile türetilmiştir. Lyapkin-Tyapkin mahkeme hakimidir. Görevini uygunsuz bir şekilde yerine getirir ve ezbere çalışır. Kendisi de duruşma esnasında dava ile ilgili notları okumadığını ve yargılamayı olması gerektiği gibi yapmadığını ifade eder.

Bu soyadı Türkçeye mecazi olarak “**yalap şalap/yalapşap, üstünkörü**” şeklinde çevrilebilir.

Земляника: Karakterin soyadı Rusça “*yaban çileği*” anlamına gelen “*земляника*” sözcüğünden esinlenerek kurgulanmıştır. Gogol, Zemlyanika imgesi aracılığıyla okuyuculara tehlikeli, zalim ve açgözlü memurları tasvir etmiştir. Bu özellik, toprağa sıkı bir şekilde kök salmış yabancı çilek bitkisiyle bir tezat oluşturmaktadır. Ayrıca dağ çileğinin tatlı olması, Zemlyanika’nın mide bulandırıcı ve gereğinden fazla nezaketini, ağdalı hitaplarını betimler. Aşırı şişman ve gülünç bir görünüme sahip, karakersiz, çıkarıcı, her şeye burnunu sokan bu karakter; bölgedeki hastane, yetimhane, kilise gibi kurumlar onun sorumluluğunda olmasına rağmen gerektiği gibi yönetmez, ancak görevini yerine getirmeyen diğer insanları kolaylıkla şikâyet eder.

Bu soyadı Türkçeye mecazi olarak “*yerli yersiz her işe karışmak*” anlamındaki “*maydanoz olmak*” ve “*her şeye nane olmak*” deyimlerinden yola çıkarak “*maydanoz*”, “*nan*”; ayrıca “*iki yüzlü*” anlamına gelen “*yalabık*”, “*kendisine çıkar sağlayacak olanlara aşırı bir saygı ve hayranlık göstererek yaranmak isteyen kimse*” anlamına gelen “*kaytak, yağcı, yalaka, yağdanlık, yalpak, yaltak, yaltakçı, kemik yalayıcı, çanak yalayıcı, kılbaz vb.*” şeklinde çevrilebilir.

Шпекин: Karakterin soyadı Lehçe “*ajan*” anlamına gelen “*szpieg*” sözcüğü ve Rusça soyadı türetme son eklerinden biri olan “*-un*” ile türetilmiştir. Şpekin, başkalarına ait mektupları açıp okumayı çok seven ve bu garip alışkanlığını saklama gereksinimi duymayan bir karakter olarak tasvir edilmiştir. Uzun bir burna sahiptir ve o burnunu her şeye sokar. Etrafındaki insanların özel yaşamını kendi yaşamından önde tutar, oldukça meraklıdır.

Bu soyadı Türkçeye mecazi olarak “*casus, hafıye, gammaz, ispiyoncu, muhbir, herzevekil vb.*” şeklinde çevrilebilir.

Уховертгов: Karakterin soyadı Rusça “*kulak çekmek*” anlamına gelen “*уши вертеть*” birleşimi ve Rusça soyadı türetme son eklerinden biri olan “*-ов*” ile türetilmiştir. Skvoznik-Dmukhanskiy’in emri altında çalışan polis şefidir. Gereksiz soru sormaz, yaptıklarının doğru olup olmadığını düşünmez. Sorunları çözerken fiziksel güç kullanır ve insanların kulaklarını çeker.

Bu soyadının Türkçe karşılığı “*kulağını bükmek/çekmek*” deyiminden yola çıkarak “*kulak büken/çeken*” şeklinde kabul edilebilir.

Держиморда: Rusça “*tutmak*” anlamına gelen “*держатъ*” fiilinin II. tekil şahıs emir kipi formu olan “*держу*” ve hayvan suratının öne çıkan kısmı anlamına gelen “*морда*” sözcüğünün birleşimiyle ortaya çıkan bir addır. Kolluk kuvvetlerinin birini kovalarken birbirlerine söyledikleri “*держу его, эту морду – yakala onu, bu hayvan suratlıyı*” repliğinden türetildiği düşünülmektedir. Amirinin emrinden

çıkmayan, acımasız ve aptal bir kişiliğe sahiptir. Gogol'ün bu karakteri kurgulamasından sonra “kendisinden aşağı olanlara karşı kaba, aptal ve zalim olan, gücünü özgürlüğü bastırmak için kullanan kolluk kuvvetleri ya da kişi” anlamına gelen “*деджиморда*” kavramı ortaya çıkmıştır.

Bu soyadı Türkçeye mecazi olarak “**zorba, despot, tiran, kefenci, dediğim dedikçi vb.**” şeklinde çevrilebilir.

Свистунов: Karakterin soyadı “*ışık çalmak*” anlamına gelen “*свистеть*” fiilinden türemiş ve “*ışık çalan kişi*” anlamına gelen “*свистун*” sözcüğünün “*hayatını ve bir şeyleri boşa harcayan kişi*” mecazi anlamı ve Rusça soyadı türetme son eklerinden biri olan “**-ов**” ile türetilmiştir. Soyadının bu anlamı karakterin kişiliğini de tasvir etmektedir. Parazit ve mankafalıdır. Bu soyadı Türkçeye mecazi olarak “**asalak, otlakçı, abacı**” şeklinde çevrilebilir.

Бобчинский-Добчинский: “*Бобчинский*” soyadı, Gogol tarafından Rusya'nın Pskov şehri ağzında “*aptal insan*” anlamına gelen “*бобыч*” sözcüğünden “**-ский**” sıfat son eki ile türetilmiş bir soyadıdır. “*Добчинский*” soyadı ise Bobçinskiy soyadına kafiyeli olarak uyacak şekilde türetilmiştir. İki de kısa boylu, meraklı, oldukça birbirine benzer, tekerlemelerle konuşan, fazlaca jest ve mimik kullanan iki arkadaştır. Dobçinskiy, Bobçinskiy'den biraz daha uzun ve ciddi; Bobçinskiy, Dobçinskiy'den daha havalı ve daha hayat doludur. İkisinin de baba adı aynıdır: “*Петр Иванович*”.

Bu soyadları Türkçeye çevrilemez, ancak anlam açısından “*bir elmanın yarısı o, yarısı bu*” anlamında “**yarım elma**” ya da “*tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş*” anlamında “**tencere-kapak**” veyahut “**göbeği biriyle bağlı (veya beraber kesilmiş)**” deyiminden yola çıkarak yeni bir isim türetilir.

Гибнер: İlçedeki Prusyalı doktor karakterin soyadıdır. Rusça “*hayatını kaybetmek*” anlamına gelen “*гибнуть*” fiili ve Almanca kişinin yaptığı mesleği niteleyen son eklerinden biri olan “**-ner**” ile türetilmiştir. Başka bir versiyona göre; Gogol, “*Христиан Гибнер*” adı ve soyadını Rusça “*Hristiyanlık yok oluyor*” anlamına gelen “*Христианство гибнет*” cümlesinden esinlenerek oluşturmuştur. Rusça bilmez, hastalara kayıtsız kalır ve hastanede olup bitenler onu endişelendirmez. Onun mantığına göre insan oldukça basit bir varlıktır; ölürse ölür, iyileşirse iyileşir. Hatta ilçedeki hastanelerden sorumlu kişi olan Zemlyanika bu durum hakkında “*hastalar sinek gibi geberiyor*” yorumunu yapar.

Bu soyadı Türkçeye “**ölüm saçan**” ya da “**ölüm meleği**” şeklinde çevrilebilir.

Леницин: Karakterin soyadı Rusça “üşenmek” anlamına gelen “лениться” fiilinden türemiş ve “tembellik” anlamına gelen “леница” sözcüğü ve Rusça soyadı türetme son eklerinden biri olan “-цин” ile türetilmiştir.

Bu soyadı Türkçeye “**tembel, miskin, uyuşuk, ağırcah vb.**” şeklinde çevrilebilir.

Sonuç

Eserleri, Rus edebiyatının önemli bir parçası olarak kabul edilen ve karakterlerinin ad ve soyadları, genellikle sembolik anlamlar taşıyan N. V. Gogol'ün karakterlerin ad ve soyadlarının etimolojik kökenini incelemeyi amaçlayan bu çalışma; yazarın “Шинель, Мёртвые души, Ревизор” adlı yapıtlarındaki karakter isimlerinin kökenlerini inceleyerek, bu sembolizmi anlamaya ve Gogol'ün eserlerindeki derinliği daha iyi kavramaya yönelik bir adım atmıştır.

Türk okuyucular, eserlerin tercümelerini okurken, yazarın özellikle bu adları seçme nedenlerini ve bu adların kendilerine nasıl bir bilgi verdiğini bilemeyebilirler. Bu bağlamda, bu çalışma, “konuşan adlar” konusuna ilgi duyan okuyucular için yol gösterici olabilir. Türk edebiyatında karakter adlarının etimolojik kökenlerine dair benzer bir incelemeye sıkça rastlanmamakla birlikte; bu durum, karakterlerin dış görünüş ve kişilik özelliklerini yansıtan “lakaplar”ın daha yaygın olmasından kaynaklanmaktadır.

Yapılan araştırma sonucunda, Gogol'ün karakterlerinin ad ve soyadlarının genellikle Rusya'nın tarihi ve kültürel bağlamına göndermeler içerdiği görülmektedir. Örneğin, “Akakiy Akakiyeviç”, “Çiçikov” gibi ünlü karakter isimleri, sıkça tekrar eden sesler ve heceler aracılığıyla karakterin kişiliği veya durumu hakkında ipuçları verirken, soyadların genellikle Rusya'daki toplumsal hiyerarşi ve dönemin sosyal dinamiklerine atıfta bulunduğu gözlemlenmiştir. Gogol bu sembolik isimlendirmeleri, karakterlerin psikolojik ve toplumsal durumlarına derinlik katan bir katman olarak başarılı bir şekilde sunmuştur. Bu noktada belirtmek gereklidir ki, edebi analizlerde karakter adlarının ve soyadlarının dikkate alınması, eserlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, N. V. Gogol'ün eserlerindeki karakterlerin ad ve soyadlarının etimolojik kökenini incelemek, Gogol'ün edebi yeteneğini ve eserlerinin karmaşıklığını daha iyi anlamak için çok önemlidir. Ancak, bu türde bir çalışmanın sınırlamaları da vardır. İsimlerin ve soyadların etimolojik kökenlerinin belirlenmesi zor olabilir ve bu analizler subjektif yorumlara açık olabilir.

Kaynakça

- Antopolskiy, P., “Myortviye duşi. Poema v: Gogol, N. V. Myortviye duşi. Moskva: Khudojestvennaya literatura, 1979 s. 3-31.
- Galkin, Aleksandr Borisoviç, “Geroi i sujeti literaturı 19 veka: obraza, imena, ideı”, FLINTA, 2012. ISBN: 978-5-9765-1355-6
- Gogol, N. V., Myortviye duşi, ACT, Moskva, 2015.
- Gogol, N. V., Myortviye duşi. Moskva: Khudojestvennaya literatura, 1979.
- Gogol, N. V., Revizor, ACT, Moskva, 2017.
- Gogol, N. V., Şinel. Petersburgskiye povesti, ACT, Moskva, 2018.
- Gonçarov, S. A., Tvorçestvo N. V. Gogolya i traditsii učitelnoy kulturu, SPb: Obrazovanie, 1992.
- <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/22137/1/dc1-200832.pdf> Kondakova, Yu. V., Onomastiçeskiy kod v khudojestvennom mire N. V. Gogolya, s. 292-297. Erişim Tarihi: 24.11.2023
- <http://philolog.petsu.ru/filolog/lit/bahhron.pdf> Bakhtin, M. M., Formı vremeni i khronotopa v romane. Oçerki po istoriçeskoy poetike. 1975. Erişim Tarihi: 18.11.2023
- <https://dic.academic.ru/contents.nsf/enc2p/> Tolkoviy slovar Dalıya. Erişim Tarihi: 19.11.2023.
- <https://dic.academic.ru/contents.nsf/ogegova/> Tolkoviy slovar Ojegova. Erişim Tarihi: 19.11.2023.
- <https://dic.academic.ru/contents.nsf/ushakov/> Tolkoviy slovar Uşakova. Erişim Tarihi: 19.11.2023.
- https://literary_types.academic.ru/ Slovar literaturnıkh tipov. Erişim Tarihi: 19.11.2023.
- <https://sozluk.gov.tr/> Türkçe Sözlük. Erişim Tarihi: 10.11.2023.
- Nakhimova, Ye. A., Pretsedentniye imena N. V. Gogolya v sovremennoy komunikatsii, Politıçeskaya lingvistika 3(23)'2007 Razdel 2. Yazık – Politika – Kultura.
- Rodyukova, Yelena Aleksandrovna, Onomastiçeskiye traditsii v russkoy literatüre: ot N. V. Gogolya do O. Pelevina, Nauçno-praktiçeskiy elektronnyy jurnal, Originalniye issledovaniye (ORİS), ISSN: 2222-0402

- S. Yu. Maurina, Mifolojiçeskiy obraz Doma Plyuşkina v poeme N. V. Gogolya “Myortviye duşi”, Vestnik Çelyabinskogo gosudartsvennogo universiteta. 2009. No 5 (143) Filologiya. İskusstvovedeniye. Vip. 29. S. 73-75.
- Şugayeva, N. Yu, Kormilina, N. V., Peredaça semantiki i pragmatiki govoryaşsikh imen N. V. Gogolya pri perevode na angliyskiy yazık, Vestnik ÇPGU im. İ. Ya, Yakovleva. 2015. No: 1 (85) Вестник ЧГПУ.
- Terekhova, A. V., Trudnosti interpretatsii komiçeskogo v poeme N. V. Gogolya “Myortviye duşi” pri perevode na angliyskiy yazık, Start v nauku: materialı V Mejdunar. nauç. prakt. konf. studentov i uçaşsikhsvya, Orşa, 20 maya 2021: v 2 t. Vitebsk: VGU imeni P. M. Marşerov, 2021, T. 2, s. 324-326